Variație și varietăți în limba română

Studii de dialectologie și sociolingvistică

Florin-Teodor Olariu

ȘTIINȚELE LIMBAJULUI

A

ACADEMICA

INSTITUTUL EUROPEAN

5.1

Florin-Teodor OLARIU este cercetător ştiinţific principal dr. la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din cadrul Filialei Iaşi a Academiei Române. Ca membru al Departamentului de dialectologie şi sociolingvistică, este implicat în redactarea *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, proiect fundamental de cercetare al Academiei Române. De asemenea, coordonează, începând cu anul 2010, un proiect-pilot de geolingvistică românească, intitulat *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei*, primul proiect de atlantografie lingvistică în format multimedia dedicat unor graiuri din România şi unul dintre primele proiecte de acest gen la nivel european. Rezultatele activităţii sale ştiinţifice au fost distinse cu două premii academice: Premiul „Octav Mayer" al Filialei Iaşi a Academiei Române (2006) şi Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu" al Academiei Române (2016).

Florin-Teodor Olariu, *Variaţie şi varietăţi în limba română. Studii de dialectologie şi sociolingvistică*

© 2017 Institutul European Iaşi, pentru prezenta ediţie

INSTITUTUL EUROPEAN
Iaşi, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, O. P. 1, C.P. 161
euroedit@hotmail.com.; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

OLARIU, FLORIN TEODOR
Variaţie şi varietăţi în limba română: studii de dialectologie şi sociolingvistică / Florin-Teodor Olariu. - Iaşi: Institutul European, 2017
Conţine bibliografie; index
ISBN 978-606-24-0187-0

811.135.1

Reproducerea (parţială sau totală) a prezentei cărţi, fără acordul Editurii, constituie infracţiune şi se pedepseşte în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

Scanned with OKEN Scanner

FLORIN-TEODOR OLARIU

Variație și varietăți în limba română

Studii de dialectologie și sociolingvistică

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Argument / 7

I. Dialectologie / 11

1.1. Problema repartiției teritoriale a dacoromânei / 11

1.1.1. Premise ale cercetării: individualitatea și unitatea romanității orientale / 11
1.1.2. Variația diatopică în lingvistica românească: scurt istoric / 14
1.1.3. Configurația dialectală a dacoromânei sau „restul" unei perspective clasice / 18
1.1.4. În loc de concluzii / 27

1.2. Cartografierea variației dialectale: atlasele lingvistice românești / 30

1.2.1. *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD) / 31
1.2.2. *Atlasul lingvistic român* (ALR) / 34
1.2.3. Atlasele lingvistice românești regionale (nord- și sud-dunărene) / 38

1.3. Perspectiva informatică în geolingvistica românească / 56

1.3.1. Cadrul epistemic / 56
1.3.2. NALR. *Moldova și Bucovina* în format electronic / 62
1.3.3. *Romanian Online Dialect Atlas* (RODA) / 70
1.3.4. *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB) / 74
1.3.5. În loc de concluzii / 85

II. Sociolingvistică / 89

2.1. Repere în dezvoltarea sociolingvisticii românești / 89

2.1.1. Contextul extern / 89
2.1.2. Istoricul problematicii pe teren românesc / 92
2.1.2.1. Precursori ai cercetării de tip distratic / 92
2.1.2.2. Sociolingvistica românească propriu-zisă / 99
2.1.3. Coordonate sociolingvistice ale variației lingvistice pe terenul limbii române / 106
2.1.3.1. Variația diacronică / 106
2.1.3.2. Variația diatopică / 108
2.1.3.3. Variația diastratică / 112
2.1.3.4. Variația diafazică / 116
2.1.4. Limbă și societate: perspective analitice / 118
2.1.5. *Studiu de caz*:
Elemente de sociolingvistică în opera lui G. Ivănescu / 120

Scanned with OKEN Scanner

2.2. Sociolingvistica migrației – o perspectivă românească / 139

2.2.1. Dimensiunea (socio)lingvistică a fenomenului migraționist / 139
2.2.2. Componenta identitară a practicilor lingvistice în cadrul mobilității demografice / 145
2.2.3. Tehnici de cercetare în sociolingvistica migrației: *biografia lingvistică* / 150
2.2.4. *Studiu de caz*:
Atitudini, reprezentări şi comportament (socio)lingvistic în context minoritar – românii din Italia (Torino) / 154

***Anexă*:** Corpus de limbă română vorbită în context migraționist (*migrafii* româneşti) / 173

Bibliografie / 237

Indice de autori / 249

Abstract / 253

Résumé / 257

Scanned with OKEN Scanner

Argument

„One of the oldest forms of sociolinguistics is dialect geography" (Susan M. Ervin-Tripp, *Language acquisition and communicatice choice*, 1973)

În Europa, una dintre sursele primare de dezvoltare a cercetărilor de sociolingvistică a reprezentat-o studiile de dialectologie, printre sociolingvişti fiind, practic, unanim recunoscut faptul că în cadrul analizei variaţiei diatopice s-a observat încă de timpuriu (sfârşitul secolului al XIX-lea) importanţa rolului pe care factorii externi, de natură socioculturală, economică sau politică, îl au în configurarea dialectală a unor teritorii mai mult sau mai puţin întinse (este emblematică în acest sens celebra lucrare a abatelui J.P. Rousselot, intitulată *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)* şi publicată în 1891, în care autorul sublinia rolul factorilor socioculturali în diferenţierea registrelor lingvistice chiar în interiorul aceleiaşi familii). Această situaţie se regăseşte şi în lingvistica românească, unde, de asemenea, condiţionări ale variaţiei diatopice de către factorii sociali (nivel de educaţie, statut social, vârstă, sex etc.) au fost constatate de majoritatea lingviştilor care au avut preocupări de dialectologie română, în special de cei care au fost direct implicaţi în realizarea de cercetări de teren (anchete pentru atlase, volume de etno- şi sociotexte, monografii dialectale etc.).

Din această perspectivă, publicarea între copertele aceleiaşi cărţi a unor studii reunind rezultate ale unor cercetări de dialectologie/geolingvistică şi sociolingvistică ni s-a părut un demers firesc şi binevenit în lingvistica românească, în ideea reliefării o dată în plus a complementarităţii celor două tipuri de abordare a variaţiei lingvistice, aşa cum era pusă aceasta în evidenţă pe teren românesc încă din anii '70 ai secolului trecut de către unul dintre dialectologii români cu preocupări constante de sociolingvistică: Valeriu Rusu, într-o lucrare reprezentativă (inclusiv prin titlul său: *Géographie linguistique et sociolinguistique*) pentru conexiunea funciară dintre cele două domenii de cercetare. Această strategie euristică este, în plus, tributară şi unei convingeri personale, construită în ultimii ani ca urmare a cercetărilor de teren pe care le-am coordonat în cadrul proiectului-pilot *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB), şi anume aceea că, în calitate de direcţii de cercetare foca-

Scanned with OKEN Scanner

lizate în mod fundamental pe surprinderea și analiza variației lingvistice, geolingvistica/dialectologia și sociolingvistica ar avea doar de câștigat în urma unei coroborări mai strânse a propriilor metodologii de cercetare. Mai precis, cooptarea unor strategii metodologice specifice sociolingvisticii în câmpul de cercetare al geolingvisticii (chiar dacă, așa cum spuneam și mai sus, elemente/constatări de natură sociolingvistică pot fi reperate deja în primele lucrări de dialectologie la nivel european, prezența lor în astfel de lucrări fiind una constantă de-a lungul timpului) ar avea ca principal rezultat o rafinare a analizei variaționiste a nivelului dialectal al limbii române, prin includerea în sfera de interes a dialectologilor, într-o manieră mult mai prezentă decât până acum, și a variațiilor diastratică sau chiar diafazică, pe lângă cea diatopică, tradițională în geolingvistică. Nu în ultimul rând, adoptarea unei astfel de direcții de cercetare ar putea constitui un pas important în reorientarea studiilor de geolingvistică înspre o „dialectologie a interacțiunii", opusă „dialectologiei izolării" (J.K. Chambers), această din urmă sintagmă fiind folosită (chiar dacă, în bună măsură, în mod inadecvat în raport cu situația *de facto*) ca principală acuză formulată de unii sociolingviști din spațiul anglo-saxon la adresa dialectologiei tradiționale (menționăm că la ora actuală există deja unele realizări remarcabile în această direcție, aici amintind doar apariția primelor volume din *Atlas lingüístico guaraní-románico* (ALGR), coordonat de Harald Thun, un atlas lingvistic pluridimensional având unul dintre volumele publicate intitulat extrem de sugestiv în acest sens: *Atlas lingüístico guaraní-románico – Sociología* (ALGR–S)).

Volumul de față cuprinde un număr de studii inedite (1.1, 2.1 [2.1.1.–2.1.4.]) sau publicate (cu preponderență în revistele academice „Anuar de lingvistică și istorie literară" și „Philologica Jassyensia"), acestea din urmă fiind actualizate din punct de vedere al informației bibliografice folosite și, mai ales, revizuite în marea lor majoritate în ideea de a conferi o cât mai mare unitate tematică volumului final. Scopul cu care au fost reunite și, în multe cazuri, dezvoltate aceste lucrări este acela de a sublinia necesitatea unei abordări pe cât posibil complementare a variațiilor diatopică și diastratică în lucrările de geolingvistică și dialectologie, ca urmare a convingerii noastre conform căreia o perspectivă pluridimensională în analiza configurației dialectale a limbii române poate constitui o ofertă euristică tentantă pentru viitorul dialectologiei românești. Iar pentru a aduce un argument în plus în direcția susținerii acestei perspective analitice, am inclus în volum un corpus de limbă română vorbită excerptat din interviurile pe care le-am înregistrat cu ocazia cercetărilor de teren realizate de-a lungul mai multor ani (2007-2012) cu reprezentanți ai comunităților românești din diaspora recentă (Italia, Franța, Spania), un corpus de „*migrafii* românești", cum pot fi considerate aceste texte („bio*grafii migraționiste*"), extrem de relevant tocmai pentru reliefarea cumulului de

Scanned with OKEN Scanner

variații (în special diatopică, diastratică și diafazică) care poate fi reperat în texte aparținând limbii române vorbite (în cazul de față este vorba de un corpus de limbă română vorbită în Italia) și care, astfel, face posibilă legitimarea unor abordări variaționiste de factură pluridimensională, unde perspectivele dialectologică și sociolingvistică pot fi concomitent solicitate în construirea demersului analitic, spre o cât mai binevenită rafinare a acestuia.

În sfârșit, suntem convinși că și cooptarea considerațiilor de natură diatopică în cercetările de sociolingvistică (în cazul nostru, cele dedicate sociolingvisticii migrației) au un cert potențial euristic pentru acestea din urmă. Un singur exemplu în acest sens (susținut din plin de unele texte ce se regăsesc în corpusul din partea a doua a volumului) îl reprezintă analiza nivelului dialectal al limbii materne utilizate în mediu aloglot, aspect care poate deveni un context diagnostic pentru *vitalitatea* și, mai ales, *loialitatea etnolingvistică* a comunităților imigrante în raport cu propria limbă, în calitatea acestora de concepte fundamentale în instrumentarul teoretic al cercetărilor de tip sociolingvistic. Așadar, concluzia noastră este că atât implicarea unor elemente specifice demersului sociolingvistic în cercetările de geolingvistică și dialectologie (cazul atlaselor lingvistice pluridimensionale), cât și exploatarea variației diatopice în unele analize de factură sociolingvistică (cum ar fi, de exemplu, registrul dialectal al imigranților) au rolul de a lărgi orizontul gnoseologic al celor două discipline, spre beneficiul final al dezvoltării unei lingvistici variaționiste cât mai performante în metodă și rezultate.

Scanned with OKEN Scanner

I. Dialectologie

1.1. Problema repartiției teritoriale a dacoromânei

„Dacă ar fi cineva să ție seamă de toate diferențierile şi să le considere ca nişte caracteristici dialectale, atunci, desigur, ar mai putea deosebi încă multe despărțăminte dialectale. [...] Totuşi, cel mai bun lucru este dacă pe toate acestea le alăturăm unui dialect mai mare" (Gustav Weigand, *Despre dialectele româneşti*, 1908).

1.1.1. Premise ale cercetării: individualitatea şi unitatea romanității orientale

Limba română constituie, din punct de vedere diatopic, reprezentantul cel mai estic al romanității iar, din punct de vedere cronologic, cel mai recent „produs" al expansiunii Imperiului roman, aflat la începutul secolului al II-lea d.H. (atunci când a avut loc cucerirea Daciei de către împăratul Traian) la apogeul său. Această situație aparte *ab initio* a românei atât sub aspect geografic, cât şi istoric, coroborată cu evoluțiile socio-politice şi culturale ce au caracterizat spațiul est-european de-a lungul ultimelor două milenii (începând cu invaziile popoarelor migratoare, izolarea în mijlocul popoarelor slave şi ruptura de continuumul latin, evoluția multiseculară în sfera culturală a Bizanțului de factură ortodoxă, cu slavona şi greaca drept limbi de cultură etc.) au contribuit la configurarea unui statut special al respectivului idiom în contextul mai larg al romanității europene, înțeleasă atât sub aspect lingvistic, cât şi cultural în sens larg. În aceste condiții, faptul că „româna este o limbă romanică constituită şi conservată într-un spațiu cultural exterior continuumului greco-latin" a devenit „*prima* sa caracteristică" (Niculescu 1999: 74), contextul formării sale „*fără* sprijinul fundamental al latinității" (*ibidem*: 75) conferindu-i o individualitate bine configurată şi puternic marcată în raport cu celelalte idiomuri neolatine.

Aceeaşi poziție periferică pe care limba română a ocupat-o de-a lungul timpului în cadrul continuumului romanic stă la originea unei alte caracteristici

Scanned with OKEN Scanner

importante a acesteia, și anume caracterul său conservator – aspect observat și teoretizat, printre alții, de reputatul lingvist italian și creator al geolingvisticii, Matteo Bartoli, în cadrul renumitei sale teorii a celor patru norme ale ariilor geografice. Astfel, ca arie laterală, româna a păstrat unele cuvinte care se mai regăsesc doar în spaniolă și/sau portugheză: rom. *iapă*/ span. *yegua* < lat. *equa*; rom. *frumos*/ span. *hermoso*/ port. *formoso* < lat. *formosus*; rom. *fierbe*/ span. *hervir*/ port. *ferver* < lat. *fervere* etc. Pe lângă acești termeni specifici ariilor laterale, limba română atestă unii descendenți ai limbii latine care sunt specifici doar acestei arii: rom. *asuda* < lat. *assudare*, rom. *ierta* < lat. *libertare*, rom. *limbă* < lat. *lingula*, rom. *mare* (adj.) < lat. *mas*, *maris*, rom. *oaie* < lat. *ovis*, rom. *plimba* < lat. *perambulare*, rom. *treaptă* < lat. *trajecta*, rom. *vânăt* < lat. *venetus* etc. (v. Sala 1999: 42). În sfârșit, individualitatea limbii române este dată, dincolo de aceste elemente de continuitate evidentă a latinității în extremitatea estică a continentului european, și de contactul pe care idiomul în cauză l-a avut de-a lungul istoriei cu limbi total diferite din punctul de vedere al structurii genetice (slave, fino-ugrice, turcice etc.), ca urmare a unor valuri migratoare sau a unor cuceriri succesive ce au marcat istoria socială și culturală a acestui spațiu.

Coroborând toate aceste fapte – unele de istorie internă, altele, mai numeroase, de istorie externă – ce au marcat evoluția lingvistică și culturală a spațiului est-romanic de-a lungul ultimelor două milenii, putem aprecia, împreună cu romanistul Alexandru Niculescu, că avem de-a face în acest areal cu o „romanitate *off limits*", pentru o bună parte a perioadei menționate limba română dezvoltându-se relativ independent de restul continuumului romanic. Acest context *sui generis* în care s-a constituit și a evoluat respectivul idiom l-a făcut pe Matteo Bartoli să caracterizeze limba română printr-o formulă memorabilă, pe cât de paradoxală, pe atât de plină de conținut:

> Istoria și, în consecință, limba și dialectele prezente pe teritoriul României diferă în mod profund de istoria limbilor din alte regiuni neolatine [...]. Această situație aparte constă mai ales în faptul că limba română este, într-o oarecare măsură, cea mai latină și cea mai puțin latină dintre limbile neolatine, sau, mai precis, Dacia este una dintre *provinciae* cele mai fidele Romei și, în același timp, cea mai puțin fidelă (Bartoli 1945: 139).

Prin această poziție „ex-centrică" (la nivel lingvistic, dar și etnocultural, în sens larg) pe care o deține în cadrul extins al *Romaniei*, limba română reprezintă atât un important termen de comparație, cât, mai ales, unul de control cvasi-obligatoriu în studiile de romanistică, ea devenind, după o formulă nu mai puțin memorabilă a suedezului Alf Lombard – unul dintre cei mai avizați cercetători străini ai limbii române –, „cel de-al patrulea picior al mesei romanice, căci fără acest sprijin documentar lingvistica romanică ar sta pe un suport incert". Majoritatea romaniștilor și-au însușit această perspectivă euristică în

Scanned with OKEN Scanner

cadrul propriilor cercetări, limba română câştigând o poziţie din ce în ce mai puternică şi stabilă în lucrările de specialitate (fie comparative, fie monografice) din domeniul romanisticii.

Odată evidenţiată individualitatea limbii române în contextul mai larg al *Romaniei*, vom încerca în cele ce urmează să schiţăm o radiografie a variaţiei la nivel dialectal ce caracterizează acest spaţiu aflat la frontiera estică a latinităţii. Demersul nostru va fi structurat în mod oarecum clasic pentru astfel de abordări, şi anume pe două componente principale: mai întâi, va fi creionat un scurt istoric al problemei, pentru a scoate în evidenţă principalele momente care au jalonat analiza la nivel diatopic a limbii române; odată ce problematicii urmărite îi va fi configurat suportul diacronic, vom recurge la o prezentare în sincronie a repartiţiei dialectale a limbii române, cu relevarea principalelor caracteristici ale fiecărei unităţi diatopice[1] supuse analizei. Abordarea noastră va încerca să ţină seama atât de factorii interni, pur lingvistici, care contribuie la individualizarea fiecărui areal în ansamblul dialectului dacoromân (perspectiva endogenă), cât şi de cei externi, care, la rândul lor, au avut un aport important în configurarea peisajului lingvistic de la nord de Dunăre (perspectiva exogenă).

Înainte, însă, de a trece la o descriere punctuală a variaţiei diatopice a limbii române, ţinem să precizăm încă de la început că principala premisă euristică pe care va fi structurat întregul nostru demers va fi aceea a unei *marcate unităţi la nivel dialectal a limbii române*, unitate ce iese în evidenţă mai ales prin raportare la situaţia altor limbi europene, cum ar fi germana sau italiana – exemple clasice în literatura de specialitate pentru a ilustra un nivel ridicat de variabilitate internă. Acest fapt, recunoscut la ora actuală de majoritatea specialiştilor în domeniu, a devenit evident odată cu apariţia principalelor opere de cartografie lingvistică românească, în special a primelor volume din *Atlasul lingvistic român* (1938-1942). În acest sens, renumitul romanist german Karl Jaberg, care avea avantajul de a fi participat efectiv la câteva anchete preliminare ale proiectului ALR, afirma în anul 1940:

> Specificitatea teritoriilor de limbă română şi, prin aceasta, a *Atlasului limbii române* se datorează unei omogenităţi sociale a populaţiei preponderent rurale, unei relativ reduse diferenţieri între limba de stat ('Reichssprache') şi dialecte, unei *neobişnuite omogenităţi a dialectelor* [s.n., F.-T.O.] în comparaţie cu Romania centrală, unei expansiuni a naţiunii române şi unui marcat metisaj al teritoriului de limbă română cu grupuri de populaţie alogenă (Jaberg 1940: 51-52).

Mai aproape de zilele noastre, Eugen Coşeriu, un alt mare lingvist – de origine română de data aceasta, format, însă, în acelaşi spirit al şcolii germane de romanistică, postula, la rândul său, în mod lapidar omogenitatea şi coeziunea internă a limbii române în următorii termeni: „[…] unitatea limbii române este

[1] În terminologia lui Eugen Coşeriu, *unităţi sintopice* (Coşeriu 1994: 101).

Scanned with OKEN Scanner

superioară, la fiecare nivel [dialect, limbă comună, limbă standard/exemplară – n.n., F.-T.O.], unității altor limbi romanice și, uneori, superioară tuturor celorlalte limbi romanice" (Coșeriu 1995: 17).

Dacă luăm în considerare un principiu de bază folosit în dialectologie pentru determinarea caracterului de dialect sau limbă independentă pe care îl are un anumit idiom, și anume criteriul înțelegerii reciproce, constatăm că teritoriul dacoromânesc nu pune probleme din acest punct de vedere, oricând un reprezentant al unui grai din aria sudică reușind să se înțeleagă cu un interlocutor aparținând unui grai din aria nordică a continuumului dacoromânesc[2]:

> În general, dialectul dacoromân, vorbit de masa mare de români [...] se caracterizează printr-o unitate relativ mare. Pe când napolitanul nu pricepe pe venețian, nici bavarezul pe hamburghez, nici chiar germanul din Dorna pe cel de la Bistrița, românul din Banat și cel din Basarabia se înțeleg ușor, deosebirile dintre graiurile lor fiind mai mult lexicale (Pușcariu [2]1976: 216-217).

Această unitate teritorială a limbii române este una în primul rând de ordin structural, ca urmare a faptului că „în tendințele ei generale ea [limba română, n.n., F.-T.O.] e pretutindeni aceeași", fenomen care a fost explicat „în mare parte prin omogenitatea socială a poporului român și prin conștiința aparținerii la același neam" (*ibidem*: 369). Așadar, printre celelalte elemente ce marchează individualitatea limbii române în context romanic trebuie cu necesitate reținut și acest aspect al unei marcate unități diatopice, variația dialectală în interiorul continuumului dacoromânesc fiind, în primul rând, una de ordin fonetic și lexical și afectând prea puțin compartimentul morfosintactic, cel care contribuie, așa cum se știe, în mod decisiv la definirea identității unei limbi.

1.1.2. Variația diatopică în lingvistica românească: scurt istoric

Latinitatea răsăriteană este reprezentată la ora actuală de patru dialecte[3]: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân, care își au originea în ceea ce specialiștii au denumit, cu diferiți termeni, *protoromână*, *străromână*, *română*

[2] Relativa unitate diatopică a dacoromânei a fost încă de timpuriu semnalat în lingvistica românească, primul care s-a referit la acest aspect fiind Heimann Tiktin, în lucrarea *Die rumänische Sprache*, publicată în volumul *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. I, Strassbourg, 1888. După ce distinge patru „graiuri" la nord de Dunăre (muntenesc, moldovenesc, ardelenesc și bănățean), Tiktin susține că diferențele lingvistice între cele patru unități diatopice nu sunt atât de nete încât să poată împiedica înțelegerea reciprocă între vorbitorii acestora (*apud* Frățilă 1996: 5).

[3] Dalmata, ca cea de-a doua limbă neolatină care a aparținut spațiului est-romanic, a dispărut în 1898, odată cu moartea ultimului vobitor al acestui idiom, Tuone Udaina.

Scanned with OKEN Scanner

primitivă, *română comună* etc. Chiar dacă atât printre lingviştii români, cât şi printre cei străini au fost poziţii conform cărora cele patru dialecte reprezintă, de fapt, tot atâtea limbi independente în care s-a scindat romanitatea orientală (în acest context fiind enumerată şi cea de-a cincea limbă prezentă în acest spaţiu: limba moldovenească), majoritatea specialiştilor consideră, luând în calcul mai multe criterii, dintre care cel mai important ar fi cel genetic-structural, că toate aceste patru (sau cinci) areale lingvistice sunt diviziuni ale unui singur idiom primar, şi anume limba română, în cadrul căreia dialectul dacoromân este singurul la ora actuală care, datorită condiţiilor istorice şi socioculturale favorabile, a reuşit să dezvolte o limbă literară capabilă să îndeplinească funcţiile specifice unei limbi de cultură.

Revenind acum la descrierea structurii dialectale a limbii române, mai precis a dialectului dacoromân, trebuie să precizăm că nici asupra acestei probleme nu există o opinie comună a specialiştilor în domeniu, fapt datorat în primul rând lipsei unui consens asupra cadrului teoretic ce ar trebui să jaloneze un asemenea demers. Dacă primele menţiune referitoare la diferenţele lingvistice existente între provinciile româneşti coboară până în secolul al XVII-lea (prefaţa Mitropolitului Simion Ştefan la *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648, *Lexiconul heptaglot de la Oxford* etc. – Saramandu 2000: 430), de-abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea apar primele abordări documentate, de factură preponderent filologică, ale repartiţiei dialectale a limbii române. În acest stadiu incipient de cunoaştere a variaţiei diatopice a limbii române, criteriile care vor predomina în configurarea structurii dialectale vor fi cele *politico-administrative* (Caragiu Marioţeanu 1975: 151), în conformitate cu care fiecare provincie istorică are un subdialect[4] propriu. Această perspectivă apare mai întâi la Émile Picot (*Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*, 1873), apoi la Heimann Hariton Tiktin (*Die rumänische Sprache*, 1888), pentru a fi reluată, într-o formă uşor modificată, de Moses Gaster (*Introducere* la *Chrestomatie română*, I, 1891).

Repartiţia graiurilor dacoromâne pe criterii politico-administrative este considerată în dialectologia română o perspectivă ce precede etapa ştiinţifică propriu-zisă, care va debuta cu prima lucrare de geografie lingvistică aplicată limbii române (şi una dintre primele lucrări de profil la nivel european), şi anume *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, elaborată de lingvistul german Gustav Weigand. În cei peste 100 de ani care au trecut de la apariţia atlasului lui Weigand, geolingvistica românească s-a îmbogăţit cu încă două generaţii de atlase lingvistice, rezultate ale unor proiecte de amploare cu caracter naţional: *Atlasul lingvistic român*, 1938-1942 (conceput

[4] În lucrarea de faţă vom folosi terminologia uzuală în dialectologia română, unde se acceptă patru *dialecte* şi cinci *subdialecte* (muntenesc, moldovenesc, băneţean, crişean şi maramureşean).

Scanned with OKEN Scanner

și publicat, deocamdată parțial, în două serii paralele, cu anchetatori, chestionare și rețele de puncte diferite), a cărui valoare intrinsecă decurge din materialul bogat și variat înregistrat, la care se adaugă o serie de inovații metodologice fundamentale pentru progresul geografiei lingvistice în general; apoi seria *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni/Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (NALR/ALRR), a cărei publicare, în șapte secțiuni paralele (corespunzătoare provinciilor istorice românești: Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Maramureș, Crișana, Transilvania, Banat[5]), a început în anul 1967 și continuă și în prezent. Apariția acestor opere de cartografie lingvistică a permis introducerea *criteriilor areale* în analiza și stabilirea structurii dialectale a limbii române, considerate a fi cele mai adecvate pentru realizarea unui asemenea scop, ca urmare a metodologiei utilizate: anchete de teren întreprinse pentru întregul areal avut în vedere și într-un interval de timp relativ redus. Posibilitatea urmăririi unor fenomene lingvistice (în special fonetice și lexicale) la nivelul întregului spațiu etnolingvistic dacoromânesc a facilitat o mai bună decelare a principalelor unități diatopice și, în consecință, o precizare mai adecvată a structurii dialectale a limbii române. În general, stilul care a caracterizat acest tip de cercetări a fost acela al unei rafinări din ce în ce mai accentuate a distribuției areale a unităților diatopice, plecându-se de la stabilirea de către Weigand, la începutul secolului al XX-lea, a trei mari diviziuni teritoriale ale românei: dialectul bănățean, muntean și moldovean (alte două regiuni fiind considerate ca având trăsături lingvistice proprii: Bihorul și Maramureșul) și ajungându-se, pe parcurs, la postularea a cinci subdialecte: muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean (ultimele două reprezentând, de fapt, o validare a intuiției inițiale a lui Weigand).

Nici această repartiție devenită oarecum clasică în dialectologia românească nu a fost, însă, acceptată ca fiind una definitivă, existând fie tentative de a crește numărul unităților diatopice subordonate dialectului dacoromân, fie de reducere a acestora. Referitor la teoriile care propun un număr mai mare de subdiviziuni ale dialectului dacoromân, un caz aparte îl constituie poziția lui G. Ivănescu, care, preluând o idee a lui Iorgu Iordan și plecând de la premisa că există, pe lângă cele câteva arii dialectale bine conturate, și o serie de graiuri de tranziție, graiuri mixte sau graiuri mozaic, lansa următoarea ipoteză de lucru: „Nu este cazul să renunțăm la câteva dialecte mai mari și să ne mulțumim cu o simplă enumerare a graiurilor? Este ceea ce ni se pare cel mai firesc" (Ivănescu 1980: 44). Ca urmare a acestei opțiuni metodologice, Ivănescu delimitează un număr de 20 de graiuri, această schiță fiind doar una provizorie, ce va trebui

[5] La acestea se adaugă, cu un statut oarecum diferit, Basarabia, nordul Bucovinei și Transnistria, al căror atlas lingvistic, deși subsumat în mod programatic, prin titlu, seriei NALR/ALRR, este proiectat și realizat după alte criterii, prin favorizarea metodei figurative în detrimentul transcrierii fonetice a răspunsurilor pe hărți.

Scanned with OKEN Scanner

modificată pe viitor, cum însuşi autorul menţionează. Amintim, la acest capitol, că tot în direcţia măririi numărului de varietăţi diatopice merg şi autorii *Tratatului de dialectologie românească* (Craiova, 1984), care, pe lângă cele cinci subdiviziuni deja clasice, demonstrează existenţa unei arii lingvistice bine configurate în Ţara Oaşului, relativ independentă atât în raport cu subdialectul crişean, cât şi cu cel maramureşean. În sfârşit, cei care propun o restrângere a numărului de subdialecte pleacă de la constatarea că Transilvania, fiind o arie lingvistică aparte, poate fi aşezată pe acelaşi palier al structurii dialectale cu celelalte trei subdialectele mai bine individualizate (muntean, moldovean şi bănăţean), constituind, astfel, cea de-a patra subdiviziune a dialectului dacoromân şi fiind compusă, la rândul ei, din mai multe subdiviziuni, printre care şi graiurile din Maramureş şi Crişana, considerate în mod tradiţional ca fiind subdialecte independente (v. Frăţilă 1996: 35-38).

Ultimul tip de abordare a configuraţiei dialectale a dacoromânei combină criteriile genetice cu cele tipologice („analiza straturilor succesive", Caragiu Marioţeanu 1989: 414) şi caracterizează, în general, cercetările care vin cu preponderenţă dinspre istoria limbii române. Primul care a întreprins un astfel de demers a fost A. Philippide, care, în volumul al II-lea al lucrării sale *Originea românilor* (1927/[2]2016) arată că graiurile române se împart în două mari grupuri, ce corespund celor două valuri succesive în care au migrat românii din sudul Dunării înspre nord, între secolele al VI-lea – al XIII-lea: ramura *banato-transcarpatină*, ce acoperă Banatul, Transilvania (cu excepţia părţii de sud-est), Bucovina, Moldova şi Basarabia, şi o *ramură muntenească*, prezentă în Muntenia şi sudul Transilvaniei, în timp ce peste Oltenia s-au revărsat ambele ramuri. Această linie argumentativă ce stabileşte pentru limba română o structură bipartită la nivel dialectal a fost susţinută şi de alţi lingvişti români, care au ajuns la acest rezultat utilizând diferite perspective de analiză: cercetări clasice de fonetică (Al. Rosetti) sau lexicologie (Florica Dimitrescu) aplicate textelor din secolul al XVI-lea, demersuri mai ample de dialectologie istorică (Ion Gheţie) sau gramatică generativ-transformaţională (Em. Vasiliu) etc. Repartiţia dual la nivel dialectal a teritoriului dacoromânesc este susţinută şi de cercetările efectuate cu privire la o altă problemă importantă a dialectologiei româneşti, şi anume aceea a vechimii diferenţierilor dialectale care s-au produs în acest spaţiu al romanităţii. Din acest punct de vedere, s-a constatat că prima diferenţiere ce s-a realizat în cadrul dialectului dacoromân, în perioada premergătoare influenţei paleoslave, a fost cea între aria muntenească, omogenă şi relativ restrânsă ca întindere, şi celelalte graiuri, aflate în partea septentrională a zonei discutate. Evoluţia în timp a acestei repartiţii primare a mers în sensul extinderii ariei sudice în defavoarea celei nordice, mult mai fărâmiţate în raport cu prima (Dumistrăcel, Hreapcă 2009: 2472).

Scanned with OKEN Scanner

Atât perspectiva areală, cât și cea genetic-tipologică reprezintă contribuții importante la stabilirea structurii dialectale a dacoromânei, considerarea lor drept demersuri complementare fiind în opinia noastră soluția optimă pentru realizarea acestui obiectiv. Coroborarea datelor lingvistice furnizate de textele românești începând cu secolul al XVI-lea cu datele oferite de lucrările mai recente de geografie lingvistică pot contribui la creionarea unei schițe (conform dezideratului lui Ivănescu) cât mai adecvate a variației dialectale a dacoromânei. Un prim demers care să țină seama de acest deziderat a fost realizat recent în literatura românească de specialitate, rezultatul fiind o clasificare tripartită a graiurilor dacoromânești, în funcție de vechimea diferențierilor și ordinea apariției celor cinci subdiviziuni dialectale:

> Din perspectiva formării celor cinci dialecte dacoromâne, subdialectul muntean apare ca o unitate diatopică primară, subdialectul bănățean și moldovean ca unități diatopice secundare, iar subdialectele crișean și maramureșean ca unități diatopice terțiare (Turculeț 2002: 87).

Această configurare a spațiului dialectal dacoromân, prin faptul că ia în considerare atât dimensiunea istorică a procesului de diferențiere dialectală, cât și perspectiva areală, de factură sincronică, asupra spațiului linvistic analizat, reprezintă un demers apt să satisfacă în bună măsură exigențele teoretice formulate de-a lungul timpului în dialectologia românească. În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm o descriere concisă a principalelor unități diatopice ale dacoromânei în concordanță cu această viziune analitică, ce ia în considerare atât perspectiva istorică, cât și perspectiva areală, bazată pe materialul oferit de atlasele lingvistice românești.

1.1.3. Configurația dialectală a dacoromânei sau „restul" unei perspective clasice

1.1.3.1. Subdialectul muntean este vorbit în partea de sud a țării (cu excepția părții de sud-vest), respectiv în întreaga Muntenie, în Dobrogea, în Oltenia și în partea de sud-est a Transilvaniei. Dacă centrul acestei zone întinse constituie partea unde subdialectul muntean este cel mai bine reprezentat, părțile sale limitrofe sunt zone de trecere spre subdialectele învecinate: în nord-estul Munteniei și în nordul Dobrogei spre subdialectul moldovean, în nordul Munteniei spre graiurile din Transilvania, iar în nord-vestul Olteniei spre subdialectul bănățean.

La nivel lingvistic, o serie de particularități fonetice, morfosintactice și lexicale individualizează subdialectul muntean în raport cu celelalte subdialecte. Astfel, la nivel fonetic reținem: predispoziția pentru accentuarea oxitonă (*bolnáv, duşmán, firáv, gingáş* etc.); păstrarea diftongilor *–ea–, –ia–* (*seară, zeamă, curea,*

Scanned with OKEN Scanner

băiat etc.); prezența diftongului *–âi–* în cuvintele *câine*, *pâine*, *mâine* – o inovație de data aceasta, realizată prin anticiparea elementului palatal în formele de plural ale respectivelor cuvinte şi refacerea ulterioară a formelor de singular, cu păstrarea elementului palatal; păstrarea nealterată a dentalelor *t* şi *d* urmate de vocalele palatale *e* şi *i* (*dinte*, *frunte*, *deget* etc.); păstrarea africatelor *ĉ* şi *ĝ* în cuvinte precum *cinci*, *deget*, *plânge*, *cruce* etc. Din aceste câteva exemple se poate constata că subdialectul mutean are un puternic caracter conservator (Caragiu Marioțeanu et alii 1977: 166), păstrând unele fapte de limbă care în restul dialectului dacoromân au evoluat către alte stadii de dezvoltare.

În ceea ce priveşte lexicul subdialectului muntean, acesta se caracterizează printr-o serie de elemente care vin fie din fondul vechi lexical al limbii române (autohton, latin, vechi slav), fie ca urmare a contactelor mai recente pe care graiurile sudice le-au avut cu limbi limitrofe ca arie de răspândire (bulgara, sârbo-croata, turca, neogreaca etc.). Din această ultimă categorie amintim exemple precum: *branişte* < bg. *branište*, *ciuşcă* < bg. *čuška*, *glugă* < bg. *gugla*, *zemnic* 'pivniță' < bg. *zemnik*, *cârd* < scr. *krd*, *drug* < scr. *drug*, *avaiet* 'impozit' < tc. *havaet*, *peşchir* 'prosop' < tc. *peşkir*.

Pe lângă faptul că reprezintă una dintre cele mai bine individualizate arii lingvistice ale dialectului dacoromân, subdialectul muntean beneficiază şi de un statut special în raport cu celelalte unități dialectale similare, dat de faptul că baza dialectală a limbii române literare s-a constituit în bună măsură pe structura acestui subdialect. Împrejurările care au condus la această stare de fapt au fost atât de natură politico-istorică (stabilirea capitalei, după Unirea de la 1859, la Bucureşti, fapt ce a conferit subdialectului muntean un prestigiu major în peisajul lingvistic dacoromânesc), cât şi culturală (tipărirea primelor traduceri în limba română de către diaconul Coresi în zona Braşovului). Ca urmare a acestei situații, multe dintre trăsăturile subdialectului muntean (fonetice, morfosintacte) au devenit norme ale limbii literare, fapt ce contribuie la ora actuală la o răspândire a acestor trăsături în defavoarea celor specifice celorlalte unități diatopice ale dialectului dacoromân.

1.1.3.2. O primă unitate secundară derivată din valul migraționist banato-transcarpatic o reprezintă **subdialectul moldovean**. Ca arie de întindere, acesta acoperă Moldova şi Bucovina, precum şi unele zone limitrofe celor două regiuni: nord-estul Transilvaniei, nord-estul Munteniei, nordul Dobrogei. De asemenea, graiurile moldoveneşti sunt prezente atât la est de Prut, în Republica Moldova, cât şi pe teritoriul Ucrainei, în partea de nord a Bucovinei istorice, în ținutul Herța sau în zona de sud-vest a acestei țări. Din acest punct de vedere, subdialectul moldovenesc acoperă cea mai mare suprafață în comparație cu celelalte unități diatopice similare, suprafață care pentru secolele XV-XVII era mult mai întinsă (v. *Tratat*1984: 208). Din punct de vedere structural, subdialectul moldovean reprezintă unitatea discretă cea mai bine configurată în

Scanned with OKEN Scanner

raport cu subdialectul muntean, constituind contraponderea acestuia atunci când se dorește configurarea structurii dialectale a limbii române pe cele două arii lingvistice mari: aria sudică, muntenească, și aria nordică, banato-transcarpatică.

Ca și în cazul subdialectului muntean, și subdialectul moldovean cunoaște zone linvistice mixte sau de tranziție spre ariile dialectale învecinate. Aceste zone au luat naștere de-a lungul timpului ca urmare a unor fluxuri migratorii în ambele direcții: dinspre Moldova spre zonele învecinate, dar și dinspre aceste zone (cu prepondereță din Transilvania) spre ținuturile extra-carpatice, de multe ori având la bază motivații de ordin economic sau confesional. Cele mai importante astfel de zone sunt Bucovina, care, ca urmare a infiltrărilor masive de ardeleni pe parcursul secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea, a devenit, așa cum remarca Gustav Weigand cu mai bine de un secol în urmă, o *zonă mozaic* din punct de vedere dialectal, și sudul Moldovei, unde au avut loc infiltrări sporadice de locuitori din Muntenia.

Așa cum menționam mai sus, subdialectul moldovean este bine individualizat la nivel lingvistic și este descris de cele mai multe ori, în calitatea sa de principal exponent al ariei nordice, prin opoziție cu elementele definitorii ale subdialectului muntean, considerat drept „reprezentant" al ariei sudice. Astfel, la nivel fonetic întâlnim următoarele fenomene: în ceea ce privește accentul, acesta este considerat a fi mai puternic decât în celelalte subdialecte, remarcându-se, în plus, preferința pentru accentuarea (pro)paroxitonă a unor substantive, adjective etc: *bólnav*, *fírav*, *gíngaș*, *míros* etc.; la nivelul vocalismului, o tendință generală este aceea a închiderii vocalelor anterioare, mergându-se de la vocale ample la vocale mai puțin ample: închiderea lui *e* final neaccentuat la *i*: *carne* > *carni*, *frate* > *frati*, *iepure* > *iepuri* etc.; trecerea lui *ă* final la *â* [*î*]: *casă* > *casâ*, *mamă* > *mamâ*, *soră* > *sorâ* etc.; un alt fenomen la nivel vocalic este trecerea diftongului *–ea–* la *–a–* în cuvinte precum *seară* > *sară*, *zeamă* > *zamă*, *stearpă* > *starpă* etc.; la nivelul consonantismului, cea mai importantă caracteristică este dată de trecerea africatelor *ĉ* și *ĝ* către seria fricativelor corespondente *ŝ* și *ẑ*, prin eliminarea elementului oclusiv[6], fapt ce i-a motivat pe specialiști să considere subdialectul moldovean drept o arie lingvistică ce „evită duritatea sonoră" (*ibidem*: 235): *ĉinĉi* > *ŝinŝi*, *cruĉe* > *cruŝe*, *sânĝe* > *sânẑe*, *ĝeme* > *ẑeme* etc.

La nivel lexical, principalele influențe asupra subdialectului moldovean sunt cele din limbile ucraineană (*mancă* < ucr. *mamka*, *hulub* < ucr. *holub*, *povidlă* < ucr. *povydlo*) și rusă (*cori* 'rougeole' < rus. *korĭ*), însă pot fi menționate, mai ales în nordul subdialectului, în zona Bucovinei (fostă provincie a Imperiului austro-ungar), și împrumuturi din germană (*șufladă* < germ. *Schublade*) sau maghiară (*țintirim* < magh. *cinterem*).

[6] Acest fenomen a stat la baza diviziunii de către Emil Petrovici a dialectului dacoromân în patru (cinci) subdialecte.

Scanned with OKEN Scanner

În afara zonelor de tranziție către celelalte unități diatopice învecinate, subdialectul moldovean cunoaşte şi o variație internă, distingându-se două (Turculeț 2002: 132-134) sau chiar trei (*Tratat* 1984: 237) arii în componența sa: o arie de nord, o arie de sud şi, eventual, o arie centrală. Deşi diferența dintre jumătatea de nord şi cea de sud este vizibilă atât la nivel lexical cât şi fonetic, limitele dintre acestea sunt fluctuante, în funcție de fenomenele/elementele lingvistice urmărite. O individualitate bine configurată în cadrul subdialectului moldovean o au graiurile bucovinene, în primul rând datorită particularităților ardeleneşte pe care le întâlnim aici, ca urmare a migrației de peste munți ce a avut loc în această zonă de-a lungul timpului.

O situație aparte, cu implicații în primul rând de natură sociolingvistică, a fost creată în cadrul subdialectului moldovean odată cu sciziunea geopolitică din anul 1812, atunci când interfluviul Prut-Nistru (numit, impropriu din punct de vedere istoric, Basarabia) a trecut sub administrație rusească. Acest act politic a fost la originea numeroaselor încercări ulterioare de legiferare a existenței în respectivul spațiu a unui idiom diferit față de limba română din dreapta Prutului, poziție respinsă categoric de majoritatea lingviştilor români şi străini, pentru care această „utopie" (Dumistrăcel, Hreapcă 2009: 2475) nu a avut şi nu poate să aibă nici un argument ştiințific. Eugen Coşeriu, originar din această zonă dialectală, a fost unul dintre lingviştii care s-au opus în modul cel mai categoric unei astfel de delimitări realmente arbitrare, aducând argumente atât de ordin genetic, cât şi structural în favoarea ideii de continuum lingvistic în raport cu întregul areal dacoromânesc ce caraterizează respectiva zonă. Cel mai solid argument în favoarea unității dialectale a graiurilor vorbite la est de Carpați este faptul că izoglosele care despart într-o arie de sud şi una de nord acest areal se continuă, cu mici diferențe de poziționare pe axa nord-sud, şi dincolo de Prut, pe teritorul Republicii Moldova, ceea ce demonstrează unitatea istorică a graiurilor dintre Carpați şi Nistru, râul Prut nefiind niciodată graniță lingvistică; ba mai mult, „ceea ce nu ştiu moldoveniştii, care susțin existența unei limbi moldoveneşti pe baza acestor graiuri, [este faptul că] foarte multe dintre izoglosele muntenești trec şi dincolo de Nistru, anume în Transnistria de sud [...]" (Coşeriu 1995: 18). Având, aşadar, atât o geneză comună, cât şi o structură unitară, şi, în plus, fiind validat în întregime şi criteriul înțelegerii reciproce pentru vorbitorii de pe cele două maluri ale Prutului, nu putem vorbi de două idiomuri diferite în acest spațiu est-romanic. Ceea ce se poate, eventual, susține este existența unei „variante regionale a limbii române standard", construită pe aceleaşi trăsături regionale ca şi varianta literară din dreapta Prutului, diferența fiind dată doar de o frecvență mai mare a acestora în primul caz, unele dintre ele (cum ar fi diftongarea vocalelor în poziție inițială) datorându-se, în general, bilingvismului generalizat ruso-român (Turculeț 1995: 107). Însă şi aceste elemente de identitate lingvistică regională par să se

Scanned with OKEN Scanner

estompeze în ultimele decenii, ca urmare a unei deschideri masive a populației din Republica Moldova către oferta socioculturală și, în mod special, educațională de peste Prut, în principal prin intermediul generațiilor mai tinere (burse de studiu, programe de radio și televiziune, proiecte culturale etc.). Chiar dacă la nivelul imaginarului lingvistic colectiv se menține, *de facto*, în continuare o situație ambiguă, prin perpetuarea denumirii de «limbă moldovenească» pentru idiomul vorbit în această zonă etnoculturală (în ciuda faptului că, *de jure*, această situație a fost remediată în anul 2013, printr-o decizie a Curții Constituționale ce abroga conținutul celebrului articol 13 din Constituția din 1994, conform căruia „limba de stat a Republicii Moldova este limba moldovenească"), contactele tot mai dese și schimburile tot mai consistente între cele două maluri ale Prutului merg în direcție conștientizării unei unități etnolingvistice fundamentale existente în această zonă.

1.1.3.3. Pe lângă dialectul moldovean, **dialectul bănățean** constituie cea de a doua unitate cu un statut bine configurat în cadrul ariei nordice, acest statut fiindu-i recunoscut încă din primele studii românești de dialectologie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Gustav Weigand considerându-l chiar „cel mai bine pronunțat" (Weigand 1908: 444). Aflat în partea de sud-vest a teritoriului dacoromânesc și fiind vorbit și peste Dunăre, în Banatul sârbesc, subdialectul bănățean face parte din grupul ariilor mai conservatoare ale dialectului dacoromânesc, păstrând câteva caracteristici lingvistice arhaice. Acest aspect se explică, pe de o parte, prin faptul că zona în discuție a fost una dintre cele mai puternic romanizate, legăturile cu Imperiul roman păstrându-se până târziu, în secolul al VI-lea; pe de altă parte, caracterul arhaic provine și din specificul său de arie laterală în raport cu restul teritoriului dacoromânesc, din acest punct de vedere constatându-se unele elemente comune cu dialectul istroromân (*Tratat* 1984: 274).

Din punct de vedere fonetic, subdialectul bănățean se caracterizează prin prezența a două fenomene arhaice: africata sonoră *ʤ*, prezentă și în graiurile din Moldova: *frunʤă*, *buʤă*, *prânʤ*, *brânʤă*, și palatala primară *ń*, păstrată în cuvinte de origine latină: *cuń* (< lat. *cuneus*), *călcâń* (< lat. *calcaneum*) etc., ambele încadrându-se, după teoria lui Ion Gheție, în categoria *trăsăturilor tipice* pentru un dialect (prima trăsătură fiind *relativă*, ca urmare a faptului că mai poate fi întâlnită și în Moldova, însă nu în ariile învecinate din Crișana, Transilvania și Oltenia, iar a doua considerată drept *absolută*, fiind specifică doar acestui areal, v. Gheție 1964: 330). Pe lângă componenta fonetică și unele aspecte de morfosintaxă, elementele care individualizează în bună măsură graiurile bănățene sunt cele lexicale, ca rezultat direct al numeroaselor influențe și contacte lingvistice care au avut loc în această zonă de-a lungul timpului. Amintim, în primul rând, influența sârbocroată (cu specificarea că multe cuvinte de proveniență sârbocroată au etimon turcesc, drept urmare a îndelungatei

Scanned with OKEN Scanner

stăpâniri turceşti din această zonă), apoi de cea germană (ca urmare a politicii de colonizare puse în practică de Imperiul austro-ungar începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) şi cea maghiară (relativ modestă în comparaţie cu situaţia din Transilvania).

Deşi bine individualizat şi acoperind o suprafaţă relativ mică, nici subdialectul bănăţean nu este unitar, distingându-se mai multe arii interne, precum şi câteva zone de tranziţie către subdialectele învecinate. Cea mai conservatoare arie este cea sudică, urmare a procesului mai intens de romanizare exercitat în această zonă limitrofă Dunării, tot aici înregistrându-se şi cele mai multe elemente specifice subdialectului. Menţionăm în final că aspectul conservator al graiurilor din această zonă este o caracteristică ce se regăseşte şi la nivel sociolingvistic, în sensul că influenţa limbii literare s-a manifestat destul de lent în această parte a dialectului dacoromân, fapt ce se putea remarca la sfârşitul secolului al XX-lea atât în rândul tinerilor, cât şi al intelectualilor sau al persoanelor cu o mobilitate profesională mai mare (navetiştii) (*Tratat* 1984: 276).

1.1.3.4. Dintre cele două subdialecte terţiare (v. *supra*), **subdialectul crişean**, vorbit în partea de nord-vest a teritoriului dacoromânesc, între râul Mureş în sud şi Munţii Gutâiului în nord, a fost primul care s-a impus ca o nouă unitate în configuraţia dialectală a limbii române. După ce Gustav Weigand remarca unele elemente ce individualiza graiul din regiunea Bihorului, Emil Petrovici şi, mai apoi, Romulus Todoran vor stabili, pe baza hărţilor din ALR, principalele caracteristici ale subdialectului crişean, dintre care amintim aici: trecerea africatei *ĝ* la *j* (*jer*, *fuje*), epenteza oclusivei surde *c* în grupul consonantic *sl* (*sclab*, *sclugă*), prezenţa unor termeni precum *brâncă*, *horesc* ('cânt'), *a piţiga* ('a pişca'), *căutătoare* ('oglindă'), *cuştul(u)esc* ('gust') etc.

Referitor la configuraţia teritorială a subdialectului în discuţie, trebuie menţionat faptul că gradul de fragmentare a acestei arii dialectale este destul de mare, dialectologii distingând patru grupuri de graiuri, identificate pe baza uneia sau mai multor trăsături lingvistice. Dintre aceste diviziuni, graiul din Ţara Oaşului, aflat în partea de nord-est a zonei analizate, este cel mai bine individualizat, având cele mai multe trăsături specifice în raport cu celelalte subunităţi. Din acest punct de vedere, au fost autori care au considerat respectivul grai drept un subdialect aparte (*ibidem*: 390-398), ce acoperă o zonă de tranziţie între subdialectul crişean şi cel maramureşean.

1.1.3.5. Ultima unitate diatopică căreia dialectologii români i-au acordat un statut similar cu celelalte unităţi amintite până acum pe scara variaţiei dialectale a limbii române este **subdialectul maramureşean**, vorbit în extremitatea nordică a teritoriului dacoromânesc, precum şi în regiunea transcarpatică din Ucraina. Deşi opiniile sunt în continuare divergente în privinţa necesităţii şi, în acelaşi timp, a validităţii acestei noi distincţii în cuprinsul continuumului dacoromânesc, există câteva elemente care individualizează aria în discuţie (v. şi Farcaş 2010): pronunţarea dură a africatelor *ĉ* > *č* şi *ĝ* > *ǧ* şi trecerea vocalelor ce urmează după aceste africate din seria anterioară (*e*, *i*) în

Scanned with OKEN Scanner

seria centrală (*ă, î*): *cărb, cînc, fugă, tragă*; formele verbale cu apocopă, Maramureşul fiind considerat drept centru inovator în acest sens (Turculeț 2002: 165); la nivel intonațional, subdialectul maramureşean se caracterizează printr-un ritm mai lent al vorbirii, o intensitate mai mare a accentului şi o lungire, în consecință, a vocalelor accentuate, precum şi o frecvență mai mare a consoanelor dure, ceea ce duce la o impresie generală „a unui grai aspru şi viguros" (*Tratat* 1984: 331). Un aspect ce amplifică individualitatea acestei zone este caracterul său conservator sub aspect etnografic, fapt recunoscut ca atare în întreg arealul dacoromânesc şi care este pus pe seama fie a unor factori externi (izolarea geografică până în epoca modernă), fie interni (existența unei psihologii sociale construite pe specificitatea organizării social-politice de-a lungul timpului a acestei zone).

1.1.3.6. După prezentarea realizată până acum a perpectivei devenite „clasice" în stabilirea configurației dialectale a teritoriului dacoromân, un lucru iese în evidență, şi anume că această analiză este una „cu rest", în sensul că centrul respectivului teritoriu, cuprins între Deva, Dej, Munții Rodnei, Miercurea Ciuc, Braşov, Sibiu, rămâne, de cele mai multe ori, în afara izoglosel or care delimitează cele cinci subdialecte ale dacoromânei (*ibidem*: 357, cf. 943, 944). Dacă acestea sunt considerate ca fiind relativ bine individualizate, având fiecare dintre ele un anumit număr de trăsături tipice, Transilvania nu a beneficiat aproape niciodată de un consens în rândul specialiştilor în ceea ce priveşte propria structură dialectală, acestui teritoriu fiindu-i atribuit un statut aparte încă din primele lucrări care au vizat precizarea numărului de unități dialectale ale limbii române. Primul care a acordat Transilvaniei o individualitate proprie din punct de vedere dialectal a fost Moses Gaster, acesta distingând în *Introducere* la *Crestomatie română* (1891) trei mari grupuri dialectale, fiecare caracterizând câte o provincie istorică: Moldova, Muntenia şi Transilvania. În general, însă, poziția care s-a impus a fost aceea că graiurile din această zonă intracarpatică nu converg spre o subdiviziune dialectală unitară (fapt specificat, de altfel, chiar de către Moses Gaster în lucrarea citată mai sus), ele alcătuind o arie de tranziție între grupul de nord şi cel de sud şi având, în consecință, elemente comune cu ambele areale lingvistice. Formulată, aşadar, încă din primele lucrări care au luat în discuție arhitectura diatopică a dacoromânei, această poziție cu privire la identitatea dialectală a Transilvaniei va persista de-a lungul istoriei dialectologiei româneşti, devenind un numitor comun în majoritatea lucrărilor de specialitate.

Dintre explicațiile date acestei diversități lingvistice existente în spațiul intracarpatic amintim aici câteva, prima fiind cea formulată de Sextil Puşcariu, pentru care „Carpații n-au despărțit pe români, ci au format în toate vremurile şira spinării neamului nostru" (Puşcariu ^{2}1976: 214), posibilitatea transgresării cu uşurință a lanțului carpatic oferind „condițiile necesare pentru ivirea unui «dialect transilvan»" (*ibidem*: 216). În plus, spre deosebire de Muntenia şi Moldova, unde au existat, în fiecare dintre aceste două provincii în mod separat,

Scanned with OKEN Scanner

câte un puternic centru politic, cultural, ecleziastic, economic şi administrativ, care au devenit treptat importante puncte de orientare centripetă pentru vorbitorii celor două regiuni şi care au contribuit, astfel, la apropierea şi gravitarea indivizilor în jurul aceloraşi aspiraţii de ordin naţional sau social, în Transilvania nu a existat o astfel de realitate, şi asta pentru că „Sibiul săsesc şi Clujul unguresc nu aveau o putere de atracţie pentru ţăranul român" (*ibidem*). O a doua explicaţie dată diversităţii dialectale din Transilvania este de factură istorică şi ţine cont de realităţile social-politice ce au caracterizat această zonă încă din Evul Mediu timpuriu, atunci când apar aici primele formaţiuni statale:

> Aşadar, dacă vorbirea din Transilvania e mai fragmentată decât cea din Moldova şi Muntenia, aceasta se explică prin faptul că deja în secolele al X-lea – al XII-lea în Transilvania se formează mai multe organizaţii statale de tip feudal, «principatele» şi «ţările» [...]. Relativa unitate de grai a Munteniei şi Moldovei faţă de fragmentarea dialectală a Transilvaniei se datorează faptului că cele două provincii au reuşit, începând cu secolul al XIV-lea, să-şi consolideze propriile organizaţii statale (Frăţilă 1996: 43-44).

În sfârşit, menţionăm în acest context şi poziţia lui Emil Petrovici, care, într-o serie de articole apărute în deceniul al V-lea din secolul trecut, încearcă să preia o idee a istoricului S. Mehedinţi şi să o impună şi în rândul lingviştilor, şi anume aceea că Transilvania reprezintă „«leagănul» din care s-au răspândit graiurile româneşti peste câmpiile înconjurătoare" (Petrovici 1941: 103). Suportul teoretic al argumentării îl reprezintă cartea lui Karl Jaberg, *Aspects géographiques du langage* (Paris, 1936), iar direcţia acestei argumentări este aceea a stabilirii unei strânse relaţionări între configuraţia dialectală a unui teritoriu şi periodizarea mişcărilor migratorii care au avut loc în respectivul areal: cu cât o regiune este mai unitară sub aspect lingvistic, cu atât aici a avut loc o migraţie mai recentă, şi invers:

> Fărâmiţarea dialectală a Transilvaniei dovedeşte, deci, că aici n-a avut loc o colonizare mai nouă, ci că populaţia e aşezată din timpuri străvechi în aceleaşi locuri, astfel încât limba a avut timp să se diferenţieze după unităţi geografice, determinate de sol, în nenumărate celule dialectale (*ibidem*: 103)[7].

După cum se poate observa, lipsa unei identităţi dialectale proprii pentru teritoriul intracarpatic are la origine, în opinia majorităţii specialiştilor,

[7] Nu putem să nu constatăm faptul că această poziţie intră în contradicţie cu teoria valurilor formulată de A. Philippide, pentru care graiurile din Muntenia fac parte din primul val de migraţie, teritoriul banato-transcarpatin fiind ocupat după acest prin val muntenesc (v. Philippide 1927: 387-388). Dacă aplicăm teoria adoptată de Petrovici la datele obţinute de Philippide, Transilvania ar trebui să prezinte o structură dialectală mai unitară în comparaţie cu graiurile sudice, fiind colonizată mai recent decât Muntenia.

Scanned with OKEN Scanner

un complex de factori externi, de ordin sociocultural sau politic. Chiar și în aceste condiții, în care fragmentarea diatopică a Transilvaniei pare un fapt unanim acceptat, au existat în ultima perioadă și luări de poziție care au încercat să atribuie respectivului teritoriu unele trăsături specifice la nivel dialectal. O poziție explicită în acest sens apare în *Tratatul de dialectologie românească* (1984), unde, în cadrul unui capitol dedicat în întregime configurației dialectale din interiorul arcului carpatic și intitulat *Graiurile din Transilvania*, se vorbește de o „unitate relativă" din punct de vedere lingvistic a zonei avute în vedere, aspect care ar putea constitui un argument solid în direcția confirmării statutului de unitate diatopică distinctă pentru acest areal. Perspectiva în care un astfel de demers ar putea fi validat ar fi aceea a acceptării „teoriei conform căreia ar exista un subdialect transilvănean cu o arie întinsă și cu o unitate relativă, în cadrul căruia se disting ca subdiviziuni puternic individualizate, graiul crișean, graiul oșean și graiul maramureșean" (*Tratat* 1984: 357); altfel spus, soluția propusă pentru a se găsi un set de caracteristici la nivel diatopic pentru regiunea în discuție presupune o lărgire a arealului inițial către graiurile din imediata vecinătate, context în care individualitatea dialectală căutată poate fi regăsită de data aceasta la un nivel superior, suprazonal.

Aceeași poziție de extindere a perspectivei areale o întâlnim și în alte lucrări mai recente, dintre care menționăm aici pe cele ale lingvistului timișorean Vasile Frățilă. Punctul de plecare în analiza sa îl constituie argumentul că în Transilvania se regăsesc câteva fenomene dialectale specifice, unele dintre acestea fiind extrem de importante ca urmare a faptului că reprezintă o regularitate la nivel fonetic: *ǫ* (accentuat < diftongul *oá*): *nepǫtă* (< *nepoată*), *picioare* (< *picioare*) etc.; *ę* (accentuat < diftongul *eá* în silabă finală): *avę* (< *avea*); *mergę* (< *mergea*) etc.; *ă* (deschis < *ę* accentuat). Autorul își construiește în continuare demersul argumentativ pe faptul că, dat fiind caracterul destul de unitar al dialectului dacoromân în comparația cu situația existentă în alte limbi romanice, „în repartizarea teritorială a acestuia nu putem pleca numai de la fenomenele specifice, ci va trebui să avem în vedere și modul particular în care se combină diferitele trăsături lingvistice existente și în ariile învecinate" (Frățilă 1996: 34-35). În sfârșit, pe lângă aceste elemente caracteristice de factură fonetică sau lexicală, ar trebui luate în considerare atunci când se încearcă delimitarea unităților diatopice și fenomenele lingvistice suprasegmentale (pe care autorul le apreciază ca fiind „factori constitutivi"), precum intonația, accentul sau ritmul vorbirii. Coroborând toți acești parametri lingvistici necesari unei evaluări „fără rest" a peisajului dialectal dacoromânesc și aplicând grila interpretativă astfel rezultată la analiza structurii dialectale a teritorilui nord-dunărean, am avea următoarele unități diatopice: *dialectul muntean*, *dialectul moldovean*, *dialectul bănățean* și *grupul graiurilor transilvănene*. Această ultimă unitate dialectală are o structură mai puțin agregată

Scanned with OKEN Scanner

decât primele trei, fiind compusă din patru arii cu un grad mai mic sau mai mare de coeziune: graiurile crişene, graiurile maramureşene, graiurile din Transilvania de nord-est şi graiurile din Transilvania de centru şi sud (*ibidem*: 36-38). Toate cele patru tipuri de graiuri au, fiecare în parte, pe lângă unele fenomene comune, şi câteva caracteristici fonetice proprii (fie din categoria trăsăturilor tipice, fie a celor atipice), fapt ce le conferă individualitate atât în interiorul grupului propriu-zis, cât şi în raport cu graiurile învecinate din afara grupului transilvănean.

1.1.4. În loc de concluzii

Aşa cum remarcam la început şi cum s-a putut constata şi pe parcursul argumentaţiei, repartiţia dialectală a dacoromânei a cunoscut de-a lungul timpului numeroase soluţii, mobilizând din punct de vedere ştiinţific pe cei mai importanţi lingvişti români care au avut preocupări de istoria limbii, în general, sau de dialectologie, în special. În mod firesc, cercetările au evoluat în direcţia detalierii şi a unei mai bune circumscrieri a primelor constatări/delimitări făcute începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, odată cu rafinarea instrumentarului teoretic şi cu diversificarea metodelor de cercetare a graiurilor dacoromâneşti (atlase, monografii, studii, glosare etc.). Ca urmare a acestor eforturi analitice susţinute, la ora actuală avem configurate două mari tendinţe referitoare la structura dialectală a arealului nord-dunărean, şi anume: a) prima, stabilită în linii mari de şcoala dialectologică de la Cluj şi având o răspândire mai mare, este cea care stipulează, bazându-se în mod preponderent pe rezultatele proiectelor de geografie lingvistică dedicate limbii române (WLAD, ALR, NALR), existenţa a patru sau cinci unităţi diatopice pentru dialectul dacoromân; preponderenţa acestei poziţii în cercetările de dialectologie românească este un rezultat al faptului că ea reprezintă perspectiva „oficială", clasicizată deja prin intermediul principalelor manuale/tratate de dialectologie românească apărute în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, care au intrat în bibliografia de bază a curriculumului universitar din ultima perioadă, unul dintre motivele „canonizări" acestei perspective constând în avantajele pe care metoda geografiei lingvistice le poate aduce procesului didactic (reprezentarea cartografică a unei anumite structuri diatopice are, dincolo de pertinenţa ştiinţifică a unui asemenea demers, certe valenţe expresive şi, în consecinţă, valori instructive mult mai solide decât un demers clasic de fonetică evolutivă, de exemplu); b) a doua tendinţă, care are o proveniență hibridă, combinând perspectiva sincronică, specifică geografiei lingvistice, cu cea diacronică, ce utilizează instrumentarul cercetărilor de istoria limbii, propune o repartiţie în două mari grupuri a graiurilor din arealul dacoromânesc, pe axa nord–nord-vest/sud–sud-est: un grup majoritar, plasat în partea septentrională a teritoriului

Scanned with OKEN Scanner

analizat, şi unul mai restrâns, în partea meridională. Această poziție teoretică, a cărei primă fundamentare a fost realizată de A. Philippide la începutul secolului al XX-lea, pare să câştige la ora actuală din ce în ce mai mulți adepți atât în rândul dialectologilor de formație (Saramandu 1997, Turculeț 2002; Dumistrăcel/Hreapcă 2009; Saramandu/Nevaci 2013), cât şi al istoricilor limbii (Gheție 1994; Gheție 2000).

Astfel, autorii uneia dintre cele mai elaborate lucrări recente privind configurația dialectală a dacoromânei (Dumistrăcel, Hreapcă 2009) analizează dintr-o perspectivă amplă (istoria limbii, dialectologie, sociolingvistică) fundamentele acestei repartiții bipolare a arealului nord-dunărean, încercând, pe baza unor date lingvistice provenite din surse diverse (lucrări de istoria limbii, atlase lingvistice, dicționare etc.), o „evaluare realistă" a „variației diatopice primare" existente în interiorul dialectului dacoromânesc. Angrenând în propriul demers argumentativ o paletă largă de teme de cercetare conexe repartiției diatopice a dacoromânei (valoarea documentară a datelor cuprinse în atlasele lingvistice româneşti, problema continuității elementului latin la nord de Dunăre, reorganizarea lexico-semantică pe terenul limbii române a unor termeni de origine latină etc.), autorii lucrării confirmă o dată în plus, printr-o meticuloasă analiză pluriperspectivală, pertinența ştiințifică a teoriei lui A. Philippide cu privire la structurarea pe două arii majore a teritoriului de la nord de Dunăre.

Menționăm faptul că această teorie a fost reluată şi detaliată de numeroşi alți cercetători de-a lungul ultimelor decenii, structura primară a dialectului dacoromân pe două mari zone fiind validată din mai multe perspective. Una dintre acestea este cea a vitalității şi a dinamicii intradialectale, remarcat fiind faptul că aria de sud, mai redusă ca suprafață şi mai conservatoare din punct de vedere lingvistic, se află într-un continuu proces de extindere înspre teritoriile septentrionale, proces care a putut fi confirmat deja pentru secolul al XVI-lea, atunci când părți din nordul Olteniei, sudul Transilvaniei şi sudul Moldovei atestau deja la nivel dialectal influența ariei sudice (Gheție 1994: 153-154). În sfârşit, alte două aspecte susțin această poziție teoretică, şi anume: a) structura diatopică inițială a dialectului dacoromânesc, care pentru unii savanți lingvişti pare să fi fost tot una binară, vechimea sa coborând, după A. Philippide, până spre începutul secolului al VII-ea (Philippide 1927: 404-405), iar în opinia lui Ion Gheție ea fiind plauzibilă cel puțin începând cu secolul al XIV-lea (Gheție 2000: 140); b) coerența internă a celor două arii dialectale, aspect care împart din nou dacoromâna în două zone: una sudică, mai restrânsă şi mai unitară, şi alta nordică, mai extinsă şi mai fragmentată din punct de vedere dialectal[8].

[8] Luând în discuție contribuția lui Ion Gheție la stabilirea unei repartiții pe două mari zone a românei dialectale din secolul al XVI-lea, Rudolf Windisch o definește ca fiind „importantă din două motive: mai întâi, datorită evaluării cuprinzătoare a materialului lingvistic accesibil din secolul al XVI-lea şi, în al doilea rând, pentru că autorul a

Scanned with OKEN Scanner

În finalul lucrării, susținem că adoptarea acestei perspective mult mai complexe asupra configurării dialectale a teritoriului dacoromânesc are un dublu avantaj în comparație cu cea strict areală, şi anume: a) ține cont, pe lângă dimensiunea spațială, şi de cea istorică a evoluției repartiției dialectale a dacoromânei; această analiză lingvistică în diacronie este cu atât mai binevenită cu cât ea este dublată şi de cooptarea factorilor externi, de natură socioculturală sau de istorie politică, în explicarea dinamicii la nivel diatopic a dacoromânei; b) răspunde exigențelor unei analize „fără rest", graiurile nordice fiind prezentate drept un continuum lingvistic, fără sincope de reprezentare la nivel cartografic, aşa cum se întâmpla în cazul repartiției clasice în patru/cinci grupuri mari a dialectului dacoromân (vezi *supra*). În plus, o astfel de structură binară a dacoromânei ar mai avea un important avantaj din punct de vedere al previzionării tendințelor evolutive la nivel intradialectal (aici fiind vorba, aşadar, de o *strategie euristică* în cercetarea variației diatopice!), în sensul că, odată adoptată o astfel de perspectivă analitică, s-ar putea observa şi monitoriza pe viitor mult mai bine dinamica intradialectală, care, după cât se poate presupune (dat fiind contextul politic şi economic de la ora actuală, conform căruia oraşul Bucureşti va continua, în calitatea sa de capitală a țării, să reprezinte în continuare principalul pol de iradiere atât economică şi socială, cât şi culturală, deci inclusiv lingvistică), va respecta liniile de forță configurate şi confirmate în ultimele secole, ce arată o continuă extindere a ariei sudice înspre teritoriile septentrionale ale dialectului dacoromân[9], cu păstrarea unor arii de

---

introdus un criteriu funcțional, *frecvența*: trăsăturile specifice se separă de cele «neimportante»" (Windisch 1989: 471).

[9] Analiza comparativă a datelor din ALR cu cele din NALR/ALRR confirmă pentru perioada contemporană această tendință la nivel dialectal; dăm un singur exemplu în acest sens (deşi pot fi găsite numeroase astfel de cazuri!), a cărui relevanță pentru problema analizată constă tocmai în evoluția teritorială a termenilor discutați: *curechi* vs. *varză*. Primul termen, care se presupune că „a fost, la un moment dat, general dacoromânesc" (Gheție 1975: 185), a început să fie concurat de *varză*, pătruns din sudul Dunării, aria de răspândire a acestuia din urmă fiind limitată de la primele sale atestări (începutul secolului al XVIII-lea) şi până în perioada anilor '30 a secolului trecut, când au avut loc anchetele pentru ALR (v. harta 131 din ALRM s.n., vol. I), exclusiv la subdialectul muntean; această „stabilitate" la nivel diatopic a descendentului lat. *viridia*, confirmată pentru o perioadă de cel puțin două secole, s-a modificat într-un interval de numai patru decenii – atât cât desparte, aproximativ, anchetele pentru ALR de cele pentru NALR/ALRR –, în sensul că în anii '70 ai secolului trecut termenul *varză* devine deja destul de prezent în arealul dialectal nordic, unde specific era doar *curechi*, aşa cum o confirmă materialul lingvistic din atlasele româneşti regionale: NALR. *Banat*, vol. II, h. 354, ALRR. *Transilvania*, vol. IV, pl. 74-75, NALR. *Moldova şi Bucovina*, vol. III, h. 301. Faptul că această evoluție teritorială avea o istorie destul de recentă în perioada anchetelor pentru NALR/ALRR

Scanned with OKEN Scanner

tranziție între cele două zone, arii care la ora actuală se regăsesc în nordul și nord-vestul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei sau nordul Dobrogei.

1.2. Cartografierea variației dialectale: atlasele lingvistice românești

Interesul viu și constant pe care specialiștii (atât români, cât și străini) l-au arătat, începând mai ales cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, variației diatopice a limbii române a contribuit la o dinamică susținută a cercetărilor dialectologice în partea de est a Romaniei. Această efervescență științifică manifestată de-a lungul a mai bine de un secol de cercetări, anchete și observații asupra diferențierii dialectale a limbii române a făcut ca inventarul formelor în care au fost concretizate rezultatele aferente respectivelor analize să acopere, practic, întreaga panoplie a metodelor de prezentare a materialului lingvistic adunat, acestea mergând de la studii de specialitate și monografii dialectale, până la glosare, culegeri de texte și atlase lingvistice. Cât privește această ultimă metodă de prezentare și interpretare a faptelor dialectale – cartografierea lingvistică, trebuie să precizăm că nu mai puțin de *trei serii* de atlase au fost elaborate în ultima sută de ani, distanța ce desparte culegerea materialului pentru primul atlas de cea pentru ultimul fiind de aproximativ 70 de ani. Această activitate susținută face ca limba română să fie una dintre puținele limbi (dacă nu chiar singura!) care să beneficieze de o triplă reprezentare cartografică cvasi-generală sub aspectul răspândirii sale teritoriale, puternica tradiție astfel constituită reprezentând un cert avantaj atât pentru configurarea și urmărirea evoluției structurii dialectale a respectivei limbi, cât și pentru cercetările cu caracter comparativ (diacronic și sincronic) realizate la nivel romanic. În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm o radiografie a principalelor momente care au marcat evoluția atlantografiei lingvistice pe teren românesc de-a lungul celor mai bine de o sută de ani de realizări în domeniu (termenul *a quo* fiind dat de anul 1909, când a fost publicat WLAD), oprindu-ne atât asupra atlaselor concepute de cercetătorii români, cât și de cei străini care și-au dedicat, de-a lungul timpului, o parte din activitatea lor studiului dialectelor românești (nord sau sud-dunărene).

---

este confirmat de precizările făcute de informatori cu privire la statutul termenului *varză*, resimțit ca o inovație, informație codificată în cele trei atlase cu ajutorul siglei [R] [= 'termen recent'].

Scanned with OKEN Scanner

1.2.1. *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD)

Cel care a inaugurat etapa ştiinţifică a dialectologiei româneşti este germanul Gustav Weigand, profesor de limbi romanice la Universitatea din Leipzig. El este primul care a realizat, între anii 1887-1910, o cercetare sistematică a tuturor dialectelor româneşti, în urma căreia a publicat numeroase studii şi monografii, devenite cu timpul titluri de referinţă în domeniu. Parcurgând pe jos, cu căruţa sau cu trenul aproximativ 30.000 de km prin toate provinciile locuite de români şi realizând, în urma acestor călătorii, toate tipurile de lucrări specifice cercetării dialectologice (monografii, glosare, culegeri de texte şi hărţi lingvistice), Gustav Weigand a fost un „dialectolog complet" (Arvinte 1993: 30), ale cărui lucrări, prin specificul şi diversitatea materialului lingvistic adunat, au contribuit la dezvoltarea studiilor de romanistică (prin faptul că în aceste lucrări este prezentă, din punct de vedere lingvistic, întreaga Romanie Orientală), precum şi a celor de balcanistică[10].

Cea mai importantă lucrare a cercetătorului german dedicată limbii române rămâne *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD), atlas editat în nouă fascicule, între 1898 şi 1909, la Leipzig. Ancheta pentru WLAD a fost realizată între anii 1895-1907, pe o reţea de 752 de puncte, situate la acea vreme în cinci state, şi cu un chestionar de 130 de cuvinte. Atlasul cuprinde 67 de hărţi. Primele 48 dintre acestea sunt hărţi parţiale ce derivă dintr-o împărţire a teritoriului României în şase mari sectoare (1. Nord-Vest, 2. Sud-Vest, 3. Sud, 4. Nord, 5. Nord-Est, 6. Sud-Est). Fiecare hartă astfel rezultată prezintă, cu ajutorul unor pătrate divizate în câte patru triunghiuri, formele fonetice ale unui număr de patru cuvinte legate între ele printr-un acelaşi fenomen fonetic urmărit, fiecărei forme fiindu-i atribuite câte o culoare, conform indicaţiilor ce se află pe cele patru laturi ale hărţii. În cele 48 de hărţi sectoriale este reprezentată, aşadar, repartiţia teritorială a variantelor fonetice ale unui număr de 34 de cuvinte[11]. Următoarele 16 hărţi urmăresc, sintetizând,

[10] Pentru acest din urmă domeniu, cercetătorul german rămâne unul dintre principalii săi fondatori şi promotori, el înfiinţând, în acest sens, la Leipzig, în 1893, un Institut de studii româneşti, în 1906 un Institut de studii bulgare, iar în 1925 un Institut de studii albaneze.

[11] Din cele 8 serii de hărţi corespondente (fiecare serie având câte 6 hărţi, corespunzătoare celor 6 zone în care a fost împărţită harta generală a arealului dacoromânesc), doar cinci urmăresc cu consecvenţă variaţia celor patru termeni incluşi pe fiecare hartă la nivelul întregului teritoriu analizat, celelalte trei renunţând pe parcurs la unii termeni, fie pentru a include pe alţii (de exemplu, în seria a patra „dinte" şi „secară" îşi dispută ocurenţele în mod disjunctiv pe cele 6 hărţi ale seriei, lucru care se repetă cu „vrabie" şi „cămaşă" în seria a şaptea), fie pentru a renunţa definitiv la ei (cuvântul

Scanned with OKEN Scanner

variația diatopică a câtorva tipuri de fenomene fonetice (fie pe baza unor cuvinte prezentate în hărțile anterioare, fie pe baza altor cuvinte înregistrate în timpul anchetelor) la nivelul întregului areal cercetat. În fine, ultimele trei hărți prezintă repartiția dialectală a dacoromânei (h. 65), traseele străbătute de autor în timpul anchetelor (h. 66) și componența etnică a regiunilor cercetate (h. 67).

Fiind elaborat în același timp cu *Atlas linguistique de la France* (ALF), dar independent de acesta, WLAD poate fi considerat una dintre primele realizări de acest gen din domeniul cartografiei lingvistice europene. Însă această poziție de pionierat a fost și cea care i-a atras, în cele din urmă, și unele critici (Mario Roques, I.-A. Candrea, Sever Pop) ce au vizat, în special, probleme de metodologie a cercetării dialectologice, cum ar fi: faptul că traseul urmat în timpul anchetei a fost unul linear și nu în zig-zag, neprecizând, în plus, cu claritate nici criteriile după care au fost alese localitățile anchetate ; anchetatorul nu a respectat principiile ce ghidează alegerea informatorilor (vârsta acestora variind între 15 și 80 de ani – limita inferioară coborând chiar până la 9 ani[12], diferența de vârstă între informatori fiind, astfel, prea mare pentru a putea reda o imagine relativ unitară a variației diatopice urmărite) ; unele dintre localitățile incluse în rețeaua atlasului nu au fost vizitate personal de autor, acesta culegându-și materialul lingvistic cu ocazia organizării unor sărbători populare sau în târguri, unde chestiona simultan informatori din localități diferite; în consecință, viteza cu care au fost realizate anchetele ca urmare a adoptării unor asemenea „strategeme" de cercetare a constituit unul dintre motivele lui Sever Pop – cel care a formulat poate cele mai severe critici la adresa atlasului lui Weigand – de a manifesta o oarecare neîncredere în valabilitatea rezultatelor astfel obținute; în fine, o altă critică a lui Sever Pop a fost aceea că în atlas autorul a urmărit exclusiv fenomene fonetice, aspectele morfologice, sintactice și lexicale lipsind din cuprinsul lucrării[13]. Așa cum s-a precizat ulterior

---

„cer" apare doar pe prima hartă a seriei a șasea (harta nr. 6), în complementaritate cu „cinci", pentru ca pe următoarele cinci hărți ale seriei acest cuvânt să dispară, rămânând doar „cinci" ca termen urmărit). Această inconstanță în urmărirea variației diatopice a materialului lingvistic, dublată de inconsecvența notării *formei literare* a cuvântului-titlu urmărit („țîn" > „țin", „zic" > „zik", „mercuri" > „miercuri", „fer" > „fier") constituie elemente ce măresc disconfortul analitic al cercetătorului ce consultă acest atlas, disconfort generat, în primul rând, de dificultatea de a urmări un fenomen de-a lungul a șase hărți aflate la distanță între ele, așa cum se prezintă fiecare dintre cele opt serii amintite.

[12] Referitor la acest subiect, Sever Pop își punea întrebarea: „peut-on sérieusement se fonder sur les témoignages d'un enfant de neuf ans pour le langage de toute une localité?" (Pop 1950: 705).

[13] Această critică transpare chiar din titlul subcapitolului din lucrarea amintită *supra*, unde Sever Pop analizează atlasul lui Weigand: *l'Atlas «linguistique» daco-roumain*,

Scanned with OKEN Scanner

(Winkelmann 1986: 183), Weigand ar fi putut evita această ultimă critică prin intitularea atlasului său drept un atlas „fonetic" şi nu „lingvistic", deşi intenţia sa de a reda prin intermediul acestei lucrări „pronunţia populară neinfluenţată de limba literară" fusese exprimată destul de clar încă din perioada cercetărilor de teren. Referitor la această ultimă critică, sunt şi exegeţi ai operei lui Weigand (Arvinte 1993: 32) care îi contestă pertinenţa, invocând necesitatea unei lecturi de ansamblu a operei profesorului de la Leipzig, numai în aceste condiţii putând fi ulterior formulate judecăţi de valoare cu referire la valabilitatea ştiinţifică a materialului cules. Din această perspectivă, luarea în considerare a cercetărilor publicate de autor în „Anuarul" Institutului Limbii Române („Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", apărut, între 1894 şi 1921, într-un număr de 20 de volume) este condiţia obligatorie a unei evaluări corecte a relevanţei atlasului pentru domeniul dacoromânesc, studiile dialectale apărute aici aflându-se într-un raport de complementaritate cu datele prezentate în atlas.

Dincolo de aceste critici metodologice, valoarea materialului cules de Weigand a fost apreciată, mai întâi, chiar de către criticii săi[14], pentru ca, ulterior, aceasta să fie confirmată şi de alte studii de specialitate (mai vechi sau mai recente[15]) care urmăreau diferite probleme de dialectologie românească. În plus, valoarea atlasului a fost validată şi prin faptul că întreaga sa reţea de puncte a fost preluată în seriile ulterioare ale atlaselor lingvistice româneşti (ALR, NALR), pentru a se putea urmări evoluţia în diacronie a fenomenelor dialectale şi, de aici, a structurii diatopice a limbii române. Şi nu în ultimul rând, amintim faptul că importanţa acestei opere a lui Weigand are şi o dimensiune istorico-politică, dată de faptul că ultima hartă a atlasului, intitulată *Völkerkarte des rumänischen Sprachgebietes*, „a fost folosită la trasarea frontierelor României după primul război mondial, la tratatul de la Trianon" (Arvinte 1993: 41), graniţa de vest a României suprapunându-se în mare parte peste limita de vest a respectivei hărţi din atlasul lui Weigand, limită ce confirma existenţa comunităţilor româneşti în zona aflată în dispută.

---

unde ghilimelele au tocmai acest rol, la nivel formal, de a sublinia dezacordul autorului în legătură cu adecvarea titlului operei prezentate la conţinutul său.

[14] „D'une manière assez générale, on peut dire que les enregistrements de Weigand sont bons et correspondent à la réalité"; „[...] on peut cependant affirmer [...] que les notations phonétiques de Weigand sont exactes. Ce fait nous oblige à reconnaître qu'un enquêteur étranger est en mesure de reproduire d'une manière presque exacte les sons d'une langue qui n'est pas sa langue maternelle" (Pop 1950: 700, 702).

[15] Cf. Macrea 1938, unde autorul, făcând o comparaţie între materialul lingvistic din WLAD şi cel din ALR, găseşte doar mici deosebiri de notaţie între acestea; cf., de asemenea, Dumistrăcel 2009: 34, unde autorul remarcă faptul că acurateţea transcrierilor lui Weigand a fost confirmată o dată în plus şi cu ocazia unor cercetări recente asupra unor graiuri muntenești din sudul Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

Ca urmare a valorii documentare confirmate a materialului lingvisitc cules de Weigand în anchetele sale de teren, au fost și autori care, dorind să faciliteze accesul specialiștilor la acest material, au încercat să amelioreze lucrarea sa, prin prisma metodologiei moderne din cercetarea dialectologică. Astfel s-a născut ideea unei noi ediții a atlasului, „care să vizeze o adaptare a prezentării cartografice a materialului la formele curente de astăzi și o completare a cuvintelor publicate în atlas cu datele complete din *Jahresbericht...*" (Winkelmann 1986: 183, 184)[16], idee rămasă, însă, doar în stadiu de proiect.

1.2.2. *Atlasul lingvistic român* (ALR)

În 1919 a fost creat, pe lângă Universitatea din Cluj, Muzeul Limbii Române, condus de reputatul lingvist român Sextil Pușcariu. Pe lângă alte teme care făceau parte din programul de cercetare al Institutului, a fost inclusă și elaborarea *Atlasului lingvistic român* (ALR), acest proiect urmând a se derula sub atenta coordonare a însuși directorului instituției nou create.

Ca primă etapă în pregătirea acestei lucrări[17], Sextil Pușcariu a inițiat elaborarea unor chestionare parțiale[18], ce trebuiau trimise în teritoriu, răspunsurile astfel obținute urmând să stea la baza stabilirii rețelei de puncte și a redactării chestionarului final. Datorită, însă, unor inconveniente practice ce derivau, în mare măsură, din deficiențele metodologice ale anchetelor prin corespondență, dar și a timpului mult prea mare necesar elaborării chestiona-

[16] Autorul face trimitere aici la sugestia lui Johannes Kramer, care, în articolul intitulat *Gustav Weigand und sein „Linguistischer Atlas des Dacorumänischen Sprachgebietes"*, publicat în „Balkan-Archiv. Neue Folge", 5/1980, făcea următoarea constatare: „Pentru ca anchetele lui Weigand să fie din plin utilizate, ar trebui să se încerce ca materialul astfel cules, care se află în «Jahresbericht», să fie cartografiat după metodele curente folosite în cartografia lingvistică romanică, căci numai așa atlasul său ar putea să ocupe cu siguranță mai repede locul cuvenit în istoria geografiei lingvistice romanice" (Kramer 1980: 75).

[17] Pentru mai multe detalii privind elaborarea ALR pot fi consultate unele lucrări de sinteză asupra subiectului în cauză, printre care enumerăm: Loșonți 1982: 45–59; Winkelmann 1986: 184-192; Massobrio 1986: 112-124; Saramandu, Ionică 1994: 233-252; Frățilă 1999.

[18] Primul dintre ele, intitulat *Calul*, a fost publicat în 1922 și conținea 142 de întrebări, la care au fost primite 645 de răspunsuri. Până în 1937 au mai fost publicate încă alte șapte astfel de chestionare tematice, dintr-un număr de 20-30 preconizate inițial de Sextil Pușcariu. Astfel, această acțiune a Muzeului Limbii Române a constituit cea de-a doua anchetă majoră pe teren românesc realizată prin corespondență, după cea inițiată de Bogdan Petriceicu Hasdeu în anii '80 ai secolului al XIX-lea, cu un chestionar de 206 întrebări ce a fost trimis în 746 de localități ale celor trei provincii istorice românești (Moldova, Muntenia și Transilvania).

Scanned with OKEN Scanner

rului final prin prelucrarea materialului astfel adunat, s-a renunțat în cele din urmă la această modalitate de culegere a materialului.

După această primă fază a lucrărilor, în perioada 1925-1929 au avut loc numeroase întâlniri preliminare în scopul configurării şi optimizării metodologiei necesare realizării acestei laborioase lucrări de geografie lingvistică, aici intrând definitivarea chestionarului, stabilirea sistemului de transcriere fonetică, precum şi efectuarea anchetelor de probă.

Un rol important în configurarea chestionarelor l-a constituit posibilitatea folosirii experienței acumulate în timpul redactării celorlalte atlase lingvistice romanice, precum *Atlas linguistique de la France* (ALF), *Atlante linguistico italiano* (ALI), *Atlas lingüístic de Catalunya* (ALCat), dar mai ales cea legată de elaborarea *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (AIS), unul dintre autorii acestui atlas (Karl Jaberg) participând efectiv la realizarea unora dintre primele anchete ALR. Bazându-se pe aceste experiențe anterioare în domeniu, Sever Pop (elev al lui J. Gilliéron şi participant la unele anchete efectuate de L. Gauchat, J. Jud, A. Durrafour, A. Griera, U. Pellis, M.P. Scheuermeier) v-a elabora, în perioada 1927-1929, un prim chestionar de aproximativ 5000 de întrebări, la a cărui alcătuire a ținut cont şi de „les précieux conseils des maîtres K. Jaberg, J. Jud et Mario Roques" (Pop 1966: 201). Ulterior, ca urmare a inițiativei lui Sextil Puşcariu de a face o dublă anchetă în cadrul proiectului ALR, chestionarul inițial va fi împărțit într-un *Chestionar normal*, având 2160 de întrebări (plus 60 de întrebări introductive), şi un *Chestionar dezvoltat*, de 4800 de întrebări (dintre care aprox. 3000 de întrebări au fost preluate din chestionarul lui Sever Pop, acestea fiind completate ulterior de Emil Petrovici cu un număr de întrebări privitoare, în special, la terminologia meseriilor – Pop 1966: 205, 206). Anchetele definitive au fost făcute între anii 1930–1938, în urma celor aprox. 120.000 de km parcurşi în acest scop rezultând un număr de 1.060.400 fişe (Pop 1966: 207), pe care au fost înregistrate aprox. 2.050.000 de răspunsuri (Frățilă 1999: 47).

ALR este, de fapt, format din două atlase, ALR I şi ALR II, fiecare având câte un anchetator diferit: Sever Pop şi, respectiv, Emil Petrovici, cu o rețea de puncte complementare: 301 puncte pentru ALR I şi 85 puncte pentru ALR II şi cu câte două chestionare diferite. Proiectat inițial să apară în 10 volume – şase volume pentru ALR I, dintre care cinci volume cu hărți (aproximativ 750 de hărți) şi un volum cu material necartografiat „în transcriere literară" (Puşcariu ALR I/I: 12), şi patru volume pentru ALR II –, autorii-anchetatori nu au reuşit să editeze decât trei volume: ALR I, volumul I: *Părțile corpului omenesc şi boalele lui*, Cluj, 1938, cu 150 de hărți; ALR I, volumul al II-lea: *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Sibiu–Leipzig, 1942, cu 152 de hărți; ALR II, volumul I: A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiți)*. B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă,*

Scanned with OKEN Scanner

sărbători. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu-Leipzig, 1940, cu 296 de hărți. Acest din urmă volum conține și un supliment cu 20 de hărți, intitulat *Suplement. Termeni considerați obsceni*, Sibiu-Leipzig, 1942. Trebuie să menționăm faptul că fiecăruia dintre cele trei volume mari îi corespunde câte un volum mic, cu hărți colorate, intitulate *Micul Atlas lingvistic român* (ALRM), acest aspect fiind considerat drept „l'innovazione più utile apportata dai Rumeni" (Tagliavini 1964: 28). Un alt aspect important pe care dorim să-l menționăm aici este faptul că, la sugestia lui Antoine Meillet, în rețeaua ALR au fost introduse, pe lângă localitățile reprezentând cele patru dialecte românești (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân), și un număr de 15 localități cu limbi minoritare de pe teritoriul dacoromânesc[19], atlasul devenind astfel „un nepreţuit izvor pentru slavişti, germanişti, ungarologi şi indoeuropenişti" (Puşcariu ALR II/I: IV). La aceste anchete asupra graiurilor minoritare se adaugă și trei anchete cu scriitori reprezentativi pentru principalele provincii românești (ALR I), materialul ALR devenind, astfel, interesant atât din perspectiva analizei variației diatopice, cât și din cea a analizei variației diastratice.

Anii celui de-al Doilea Război Mondial au întrerupt publicarea materialului ALR, unul dintre autorii acestuia (Sever Pop) stabilindu-se în această perioadă în Belgia, la Louvain. După 1956, la Institutul de Lingvistică din Cluj s-a reluat, sub denumirea de *Atlasul lingvistic român. Serie nouă* (ALR II s.n.), publicarea materialului cules de Emil Petrovici, activitate care s-a desfășurat sub atenta îndrumare a autorului însuși, până în 1972 apărând șapte volume. Acestora le corespund patru volume cu hărți colorate, intitulate *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă* (ALRM s.n.), editate între 1956 și 1981. Tot în această perioadă au fost editate de cercetători ai aceluiași institut trei lucrări cu statut de instrumente auxiliare indispensabile pentru o bună lectură și interpretare a materialului ALR: Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, publicat de I. Mării (coord.), Doina Grecu și Rodica Orza, Cluj-Napoca, 1988, *Chestionarul Atlasului lingvisitc român II*, îngrijit de I. Mării (coord.), Doina Grecu, Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, 1988 și *Chestionarul*

[19] În rețeaua ALR I au fost incluse două puncte ruteneşti şi două puncte cu populație de ceangăi, Sever Pop realizând ancheta în graiul minoritar în paralel cu cea în limba română, păstrând același subiect (pentru aceste puncte, numărul cartografic a fost așezat pe hartă într-un dreptunghi având toate cele patru laturi), în timp ce pentru rețeaua ALR II au fost reținute două puncte ungureşti, două puncte ruteneşti, două sârbești, două bulgărești, două puncte săsești din Transilvania și un punct cu populație rromă (numărul cartografic al acestor localități a fost trecut fie într-un dreptunghi având toate cele patru laturi, atunci când în respectivele localități a fost realizată o anchetă și în limba română, fie într-un dreptunghi fără latura inferioară, dacă anchetatorul a realizat anchetele doar cu un vorbitor minoritar).

Scanned with OKEN Scanner

Atlasului lingvisitc român I, îngrijit de I. Mării (coord.), Doina Grecu, Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, 1989.

În prezent se lucrează la publicarea materialului rămas încă în manuscris din cele două anchete paralele ALR[20], această acțiune reprezentând „o sarcină [...] urgentă a dialectologiei românești" (Turculeț 2002: 45).

ALR a introdus, la momentul respectiv, o serie de inovații care l-au făcut apreciat de nume consacrate în domeniul lingvisticii romanice. Dintre acestea enumerăm aici doar câteva:

a) publicarea, după cum menționam *supra*, în paralel cu volumele de hărți mari, analitice, a unor volume mici, cu hărți colorate, sintetice;

b) anchetatorii atlasului sunt, în același timp, și *autorii* acestuia[21];

c) înregistrarea în timpul anchetelor a unor texte cu un pronunțat caracter etnografic[22], relevante mai ales pentru studiul sintaxei dialectale;

d) anchetarea unor scriitori reprezentativi pentru cele mai importante provincii ale țării, aspect important în analiza interferențelor dintre graiuri și limba literară a epocii;

e) utilizarea a două modalități grafice de prezentare a datelor culese în anchete, folosindu-se atât *cartografierea* materialului, sub formă de hărți lingvistice, cât și prezentarea sub formă de liste a acestuia, cunoscute sub denumirea de „material necartografiat" (MN);

f) „este *singurul atlas lingvistic de până acum* care a programat și realizat o documentare interogativă a gesturilor" (Mării 2002: 110) etc.

Cu aceste aspecte inovatoare în domeniul geografiei lingvistice, ALR a beneficiat de o receptare extrem de favorabilă în rândul specialiștilor, printre cei care au apreciat lucrarea în ansamblu ei numărându-se nume precum Karl Jaberg[23], Carlo Tagliavini, Lorenzo Massobrio[24] sau Iorgu Iordan[25].

---

[20] Într-un articol publicat la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut, Stelian Dumistrăcel menționa faptul că dialectologii de la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca lucrau la „redactarea și publicarea seriei noi a ALR I", volumele respectivei serii urmând să aibă formatul NALR. *Moldova și Bucovina*, hărțile atlasului fiind împărțite în două jumătăți așezate față în față (Dumistrăcel 1976 (I): 556, n. 26; (II): 59, n. 9).

[21] Referitor la această inovație, Sextil Pușcariu o considera drept „cea mai fericită inovație față de atlasele lingvistice existente" (Pușcariu ALR I/I: 13).

[22] Din păcate, au fost publicate doar o parte dintre acestea, în volumul *Texte dialectale culese de Emil Petrovici. Suplement la Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu-Leipzig, 1943. Restul materialului dialectal cules de Sever Pop, precum și un număr de hărți deja redactate de acesta pentru continuarea publicării ALR I și ALRM I au fost distruse într-un incendiu în tipografie, în anul 1946 (Pop 1950: 710).

[23] „Nicio bibliotecă publică cu caracter științific, care tratează cu seriozitate activitatea de punere la dispoziția cititorilor a mijloacelor de cercetare fundamentale, și niciun institut de romanistică care să se bucure de suficientă credibilitate nu vor putea să se

Scanned with OKEN Scanner

1.2.3. Atlasele lingvistice româneşti regionale (nord- şi sud-dunărene)

1.2.3.1. Lucrarea care reprezintă în modul cel mai exemplar cea de a treia generație a atlaselor lingvistice româneşti – cea a atlaselor lingvistice regionale – este *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), proiect ce a avut ca model *Le Nouvel Atlas Linguistique de la France, par régions* (NALF), elaborat sub coordonarea lui Albert Dauzat. Ideea acestui atlas a fost lansată de Emil Petrovici în anul 1957, pentru ca un an mai târziu, în cadrul unei conferințe la Bucureşti a dialectologilor români, să fie dezbătut şi aprobat proiectul propriu-zis. Anchetele de probă şi definitivarea chestionarului au fost realizate în perioada 1960-1963, în timp ce anchetele definitive s-au efectuat în perioada 1963-1974[26] (Loşonți 1982: 58), de către colectivele de dialectologi din centrele academice de la Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Timişoara. NALR a fost proiectat în 8 atlase regionale, dintre care 7 pentru dialectul dacoromân (Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, Moldova şi Bucovina, Maramureş, Transilvania, Crişana, Banat) şi unul pentru dialectele sud-dunărene (aromân, megleno-român şi istroromân)[27].

Chestionarul NALR, elaborat în comun de lingviştii din centrele academice Bucureşti şi Cluj, a fost împărțit astfel: I. *Chestionarul introductiv* (57 de întrebări), cu ajutorul căruia s-a urmărit obținerea unor date referitoare la localitățile anchetate şi la informatori; II. *Chestionarul general* (2000 de întrebări), structurat pe următoarele sfere semantice: 1. *Corpul omenesc*; 2. *Familia*; 3. *Casa*; 4. *Curtea*; 5. *Agricultura; legumicultura*; 6. *Pomicultura*;

---

lipsească de acestă operă, care imprimă imaginii geografiei lingvistice din Europa noi direcții, lărgind perspectiva şi adâncind înțelegerea noastră" (Jaberg 1940: 50-51).

[24] „Un maggior perfezionamento nella forma degli atlanti linguistici hanno portato gli studiosi rumeni nell'*Atlasul lingvistic român* diretto da Sextil Puşcariu" (Tagliavini 1964: 28), acest atlas aducând dialectologia românească „all'avanguardia nella metodologia e nella tecnica degli atlanti linguistici" (Massobrio 1986: 224).

[25] „Avem în fața noastră o lucrare cu care se poate mândri ştiința românească şi lingvistica de pretutindeni. Să le exprimăm recunoştința cea mai curată şi să le dorim, din toată inima, ducerea la bun sfârşit a acestui monument ridicat graiului matern al mulțimilor anonime" (*Recenzie* la ALR II/I şi ALRM II, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", vol. VII–VIII (1940-1941), Iaşi, p. 385).

[26] Pentru *NALR. Crişana*, anchetele au fost efectuate în perioada 1970-1980, aşa cum reiese din *Prefața* primului volum al seriei, semnată de Ionel Stan (p. IX).

[27] Propunerea inițială a lui Emil Petrovici prevedea un număr de 5 atlase regionale, câte unul pentru zonele Munteniei, Moldovei, Ardealului, Banatului şi Olteniei, la care urma să se adauge un al şaselea atlas, dedicat graiurilor româneşti din stângă Prutului, a cărui realizare avea să revină dialectologilor de la Chişinău, cu care se începuseră deja colaborarea în acest sens (Petrovici 1958: 208-209).

Scanned with OKEN Scanner

viticultura; *apicultura*; 7. *Cânepa*; 8. *Pădurea*; *vânătoare*; *pescuit*; 9. *Hrană*; *îmbrăcăminte şi încălţăminte*; 10. *Timpul*; *fenomene atmosferice*; 11. *Terenul*; *relieful*; 12. *Şcoala*; *armata*; *administraţia*; 13. *Meserii*; *comerţ*; 14. *Diverse* şi III. *Chestionarele speciale* (543 de întrebări) focalizate pe documentarea terminologiei speciale a unor domenii de activitate diverse, precum: 1. *Agricultură*; 2. *Viticultură*; 3. *Apicultură*; 4. *Morărit*; 5. *Oierit*; 6. *Cânepa*; 7. *Meserii*. În ceea ce priveşte procedeele de interogare folosite în timpul anchetelor, majoritatea răspunsurilor au fost obţinute cu ajutorul întrebărilor indirecte, la care s-au adăugat şi modalităţi de interogare ce apelau la folosirea gesturilor, a desenelor, a imitaţiilor sau a indicării obiectelor. De asemenea, pentru precizarea sensului unor cuvinte sau a existenţei unor termeni arhaici în graiurile anchetate s-au folosit şi întrebări directe, în urma cărora au rezultat hărţi semasiologice[28].

Dacă numărul celor 2543 de întrebări din *Chestionarul* NALR este mult mai mic decât al celor cuprinse în *Chestionarul* ALR (aproximativ 7000 de întrebări[29]), reţeaua de puncte este, în schimb, mult mai deasă (aproximativ 1000 puncte), acest aspect contribuind în mod esenţial la realizarea principalului scop al NALR, şi anume acela al configurării unei imagini cât mai exacte a structurii dialectale a limbii române. Tot în scopul facilitării unei redări cât mai pertinente a structurii şi dinamicii dialectale a limbii române s-a urmărit ca numeroase întrebări din chestionarul NALR să aibă corespondent în cel al ALR, în timp ce toate punctele din reţeau ALR au fost incluse în cea a NALR, aceasta din urmă cuprinzând şi numeroase puncte din reţeaua WLAD. Aceste aspecte de continuitate pot fi considerate ca având un dublu efect: în primul rând, ele contribuie la consolidarea tradiţiei cartografiei lingvistice româneşti, iar în al doilea rând, ele devin esenţiale în orice analiză comparativ-diacronică a unor fenomene lingvistice dialectale de natură fonetică, morfosintactică, lexicală sau semantică.

Până la această oră, din seria NALR/ ALRR au apărut următoarele volume: NALR. *Oltenia* – 5 volume (1967, 1970, 1974, 1980, 1984); ALRR. *Maramureş* – 4 volume (1969, 1971, 1973, 1997); NALR. *Banat* – 5 volume (1980, 1997, 1998, 2005, 2011); NALR. *Moldova şi Bucovina* – 4 volume (1987, 1997, 2007, 2014); ALRR. *Transilvania* – 4 volume (1992, 1997, 2002, 2006); ALRR. *Muntenia şi Dobrogea* – 5 volume (1996 – două volume, 2001,

[28] O prezentare succintă a acestor procedee se află în *Prefaţa* la vol. I din NALR. *Oltenia*, semnată de Boris Cazacu, în timp ce o analiză detaliată a complexei problematici ridicate de ancheta dialectală (cu relevarea factorilor de ordin psiho- şi sociolingvistic implicaţi în desfăşurarea acesteia) o găsim în Dumistrăcel et alii 1997.

[29] Referindu-se la acest aspect, Ion Mării afirmă că ALR a avut „nu numai cel mai mare [...], ci şi cel mai complex, dificil, ambiţios şi chiar inovator chestionar gândit şi aplicat până-n prezent în realizarea unui atlas lingvistic" (Mării 2002: 109).

Scanned with OKEN Scanner

2004, 2007); NALR. *Crişana* – 3 volume (1996, 2003, 2011)[30]. Având la bază o metodologie similară, cele şapte atlase regionale au, fiecare în parte, şi elemente care le individualizează. În cele ce urmează vom încerca, din această perspectivă a elemetelor comune şi a celor specifice, o scurtă prezentare a structurii volumelor apărute până în acest moment.

Ca regulă generală, volumele din seria NALR au o parte introductivă, un capitol dedicat hărților analitice, unde sunt prezentate, sub formă cartografiată, răspunsurile obținute cu ajutorul *Chestionarului*, un capitol unde materialul lingvistic obținut este prezentat sub forma unor liste de *material necartografiat* (material având ca principală caracteristică faptul că este mai puțin diversificat sub raport lexical şi/ sau fonetic), şi, în sfârşit, un capitol dedicat hărților interpretative, sintetice, obținute pe baza materialului cuprins în hărțile analitice precedente.

În ceea ce priveşte partea introductivă a seriei NALR, aceasta conține, de regulă, o prefață, o listă a localităților anchetate (unde sunt trecute şi corespondențele dintre rețeaua NALR şi cele din ALR I/ II şi WLAD), un indice alfabetic al cuvintelor-titlu, o prezentare a sistemului transcrierii fonetice şi a abrevierilor folosite, precum şi o listă cu atlasele lingvistice româneşti şi romanice incluse în procesul documentării. Ca elemente disjuncte ale acestei prime părți, două sunt aspectele pe care dorim să le evidențiem: a) mai întâi, faptul că ALRR. *Maramureş* introduce, pe lângă indicele alfabetic al cuvintelor-titlu, şi un indice al formelor şi termenilor cuprinşi în hărți, inovație care, exceptând ALRR. *Muntenia şi Dobrogea*, a fost preluată apoi de toate celelalte atlase regionale, acest aspect fiind considerat drept „eine begrüssenswerte Neuerung" [o inovație care merită salutată], ca urmare a faptului că „durch dieses Verfahren wird die Benutzung des Atlasses erheblich erleichtert" [prin acest procedeu este facilitată în mod considerabil utilizarea atlasului] (Wikelmann 1986: 198); b) dacă NALR. *Oltenia*, ALRR. *Maramureş* şi ALRR. *Munteniaşi Dobrogea* au inclus datele despre localități şi informatori în cadrul

[30] După cum se poate observa, cele şapte atlase regionale diferă în ceea ce priveşte titlul adoptat, opțiunea redactorilor oscilând între: a) *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, b) *Noul Atlas lingvistic român* şi c) *Atlasul lingvistic român, pe regiuni*, această a treia variantă fiind adoptată pentru prima dată de colectivul ALRR. *Maramureş*, care a considerat ca superfluu determinantul inițial *Noul*... (Dumistrăcel, Sala 1992: 220). În plus, primul volum din NALR. *Moldova şi Bucovina* apare cu titlul de *Noul Atlas lingvistic al României*, precizarea „pe regiuni" fiind cenzurată de reprezentanții regimului politic anterior anului 1989 (*ibidem*). În fine, mai menționăm faptul că primele două volume din seria Banat apar cu titlul *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni*, în timp ce următoarele trei volume au fost editate cu titlul *Atlasul lingvistic român, pe regiuni*.

Scanned with OKEN Scanner

volumelor mari de hărți[31], colectivele celorlalte patru atlase regioanale au editat respectivele date sub forma unor volume separate, ca anexe la primul volum de hărți al fiecărei serii. Această modalitate de prezentare a datelor despre localități și informatori transformă volumele în cauză în instrumente de lucru mult mai eficiente, facilitând, prin formatul adoptat, accesul la informațiile necesare unei abordări complexe și interdisciplinare (socio- și psiholingvistică, onomastică etc.) a materialului lingvistic cules în timpul anchetelor.

Partea cea mai consistentă a volumelor celor șapte atlase regionale o reprezintă hărțile lingvistice propriu-zise, unde apare materialul cules în timpul anchetelor, cu minime intervenții din partea anchetatorilor-autori (acest principiu redacțional datorându-se adoptării stilului de transcriere fonetică impresionistă). Materialul lingvistic cartografiat este însoțit, de obicei, de informații suplimentare grupate sub trei tipuri de paragrafe: I – sub care au fost trecute numărul și textul propriu-zis al întrebării din *Chestionar*, precum și corespondențele cu atlasele lingvistice românești și romanice[32]; II – sub care au fost date explicații sau completări ale răspunsurilor de pe hartă; III – alocat observațiilor și explicațiilor redactate de anchetatori în procesul publicării atlaselor, cu caracter sistematic în raport cu materialul lingvistic prezentat.

În alcătuirea hărților lingvistice s-a adoptat metoda clasică în cartografia lingvistică, și anume aceea a redării cât mai exacte a răspunsurilor obținute în timpul anchetelor cu ajutorul sistemului de transcriere fonetică preluat din *Atlasul lingvistic român*, căruia i-au fost aduse unele completări. Transcrierea fonetică a răspunsurilor s-a făcut punct cu punct, singura inovație în acest sens aparținând NALR. *Oltenia*, care, în volumul al V-lea, dedicat morfologiei verbului, introduce „ariile zonale", ce îmbină principiul transcrierii fonetice cu reprezentarea de tip izoglosă, specifică hărților interpretative: dacă într-o zonă compactă a rețelei de puncte cartografice răspunsurile obținute sunt identice, cartografierea acestora se realizează sub forma unor arii delimitate de o izoglosă în interiorul căreia este trecut, în transcriere fonetică, tipul răspunsului respectiv. Menționăm că această modalitate de reprezentare grafică a fost preluată încă de la primul volum și de ALRR. *Muntenia și Dobrogea*.

[31] ALRR. *Maramureș* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* au trecut aceste date în partea introductivă a primelor volume, în timp ce NALR. *Oltenia* le prezintă de-abia în ultimul volum, ca urmare a timpului insuficient pe care redactorii l-au avut la dispoziție pentru finalizarea primului volum ce trebuia să apară până la începerea lucrărilor celui de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor (care a avut loc la București în anul 1967), respectivul volum urmând să fie prezentat în deschiderea acestui congres.

[32] Dacă în NALR. *Oltenia*, NALR. *Moldova și Bucovina* și ALRR. *Muntenia și Dobrogea* aceste corespondențe au fost trecute sub paragraful I, celelalte patru atlase regionale au rezervat acestor corespondențe câte un capitol separat în partea introductivă a volumelor.

Scanned with OKEN Scanner

Partea dedicată *Materialului necartografiat* (MN), urmează, de regulă, hărților lingvistice analitice. Motivul pentru care s-a renunțat la reprezentarea cartografică a acestui material lingvistic este relativa sa uniformitate din punct de vedere lexical și/ sau fonetic, interesul pentru distribuția sa spațială fiind, astfel, destul de redus. Structurarea răspunsurilor s-a făcut după sistemul ALR, și anume în ordinea crescătoare a punctelor cartografice, dublată de gruparea răspunsurilor identice din punct de vedere formal (al transcrierii fonetice) sub aceeași „intrare". Cel care introduce o inovație în această clasificare este NALR. *Moldova și Bucovina*, autorii săi grupând răspunsurile „pe tipuri lexicale, după frecvența fonetismului în cadrul fiecărui tip și în ordinea crescândă a punctelor" (*Prefață* la vol. I, p. VII), avantajul acestei perspective redacționale fiind dat de gradul mai mare de sistematizare a materialului lingvistic prezentat, material care astfel grupat prezintă deja o primă analiză de tip lexical care poate fi extrem de utilă în procesul de elaborare a unor lucrări lexicografice de sinteză, cum ar fi, de exemplu, *Dicționarul tezaur al limbii române* (DLR)[33].

Și de data aceasta maniera în care autorii seriei NALR/ ALRR au înțeles să publice MN-urile a fost diferită de la un atlas la altul: NALR. *Oltenia*, urmat apoi de NALR. *Moldova și Bucovina* și ALRR. *Transilvania* au publicat materialul necartografiat în forma „clasică" – aceea a unui capitol compact de liste de forme plasat imediat după hărțile analitice ale fiecărui volum; ALRR. *Maramureș* și ALRR. *Banat* au decis să lase acest material pentru volumele din finalul seriilor respective: primul dintre ele chiar în ultimul volum (al IV-lea), alături de hărțile aferente chestionarelor speciale și de paradigmele verbale înregistrate în timpul anchetelor, în timp ce ALRR. *Banat* a început să publice liste cu acest material de-abia în volumul al V-lea, alocat chestionarelor speciale, unde răspunsurile obținute sunt redactate atât sub formă de hărți, cât și sub formă de MN-uri; referitor la ALRR. *Muntenia și Dobrogea*, acest atlas a publicat materialul necartografiat sub o formă *sui generis*, și anume în „spațiile albe" rămase pe părțile laterale ale hărților, din dorința unei „economii de spațiu tipografic" (*Prefață* la vol. I, p. VIII)[34]; în sfârșit, o ultimă modalitate de prezentare a acestui material aparține NALR. *Crișana*, care și-a propus să-l

[33] O altă inovație introdusă de NALR. *Moldova și Bucovina* începând cu volumul al IV-lea al seriei constă în „corelarea răspunsurilor de pe hărți cu fotografii de profil etnografic și cu expuneri tematice din volumele de *texte* publicate până acum ca părți componente ale NALR-Mold.Bucov." (*Prefață*, IX). Aceste corelații au fost consemnate sub un paragraf IV, introdus special (și în premieră pentru atlasele lingvistice românești!) în acest sens atât în cazul hărților, cât și al MN-urilor.

[34] Autorii acestei serii renunță, începând cu volumul al V-lea, la această modalitate de prezentare a MN-urilor, adoptând soluția „clasică", motivul specificat de data aceasta fiind acela de „a câștiga timp în cartografierea unei hărți" (*Prefață* la vol. al V-lea, p. III).

Scanned with OKEN Scanner

publice în volume aparte, însoțit de „texte dialectale și glosare etimologice" (*Prefață* la vol. I, p. VIII).

Cu toate aceste diferențe parțiale privind modalitățile de redactare/ prezentare a materialului lingvistic cules în timpul anchetelor, cele șapte atlase regionale oferă o viziune globală asemănătoare și comparabilă asupra zonele anchetate, unitatea lor fiind dată, în primul rând, de folosirea aceluiași chestionar și a aceleiași metodologii de cercetare. Chiar dacă, de exemplu, răspunsurile la o întrebare pot fi prezentate într-un atlas sub formă cartografică și în altul sub formă de MN, acest aspect nu afectează cu nimic procesul documentării științifice a cercetătorilor ce apelează la consultarea atlaselor, aceştia reuşind, grație existenței documentării corespondențelor inclusiv între atlasele seriei NALR/ ALRR, să-și realizeze propriile hărți lingvistice sau MN-uri, în funcție de interesul fiecăruia („areologie" lingvistică vs. studii de lexicologie, semantică etc.). Interconexiunea între cele șapte atlase regionale le conferă acestora calitatea de instrument de cercetare extrem de important în analizele de dialectologie, istoria limbii, lexicologie, semantică sau sociolingvistică dedicate limbii române, prin posibilitatea de a oferi o viziune de ansamblu, la nivelul întregului areal dacoromânesc, asupra fenomenelor lingvistice urmărite.

1.2.3.2. Pe lângă aceste trei atlase românești (două *generale* – WLAD, ALR și unul *regional* – NALR), limba română mai dispune și de alte lucrări de cartografie lingvistică, elaborate în România sau în afara granițelor țării și aflate în diferite faze ale redactării. În majoritatea lor atlase regionale în raport cu domeniul (daco)românesc, acestea au fost, ca dată de apariție, fie anterioare seriei NALR/ ALRR, fie concomitente, fie, în sfârșit, au succedat respectivei serii. Toate aceste volume nu fac altceva decât să îmbogățească domeniul cartografiei lingvistice românești, constituindu-se într-o importantă bază de date ce răspunde necesităților științifice referitoare la analiza atât în diacronie a faptelor de limbă, cât și sub aspect sincronic

1.2.3.2.1. Din această serie amintim, mai întâi, *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), atlas ce a fost elaborat de către dialectologii de la Chișinău în conformitate cu metodologia ALR, fiind chiar de la început considerat de autorii săi drept „regional" în raport cu acesta (Udler 1966: 134) și înscriindu-se, astfel, în seria NALR/ ALRR[35]. Rețeaua de puncte cuprinde un număr de 240 de localități (dintre care doar un număr de 163 se găsesc în Republica Moldova), aici fiind incluse și un număr important de puncte din rețelele atlaselor lui Weigand, Pop și Petrovici. S-a ținut cont de tradiția cartografică românească inclusiv la elaborarea *Chestionarului*, care cuprinde 2548 de întrebări, repartizate pe compartimentele fonetic (1–717), lexical (718–2348) și gramatică și formarea cuvintelor (2349–2548).

[35] Vezi nota 27.

Scanned with OKEN Scanner

ALM a fost editat în perioada 1968–1973, în două volume mari, fiecare cu câte două părți: vol. I/1, 1968 (fonetică), vol I/2, 1968 (fonetică și morfologie), vol. II/1, 1972 (lexic), vol II/2, 1973 (lexic). Ca parte a aceluiași proiect științific, în perioada 1969–1987 au fost editate un număr de 6 volume de texte dialectale (I/1–1969, I/2–1971, II/1–1971, II/2–1981, III/1–1981, III/2–1987), precum și un dicționar dialectal în 5 volume. Importanța deosebită a acestui atlas pentru geografia lingvistică românească este dată, între altele, de faptul că în rețeaua sa au fost incluse și localități în care se află graiuri insulare românești în țări precum Ucraina, Federația Rusă, Kazahstan, Kârgâstan sau Republica Autonomă Abhază. În plus, la fel ca atlasele românești din seriile ALR și NALR/ ALRR, au fost anchetate și localități cu graiuri alogene, numărul cartografic corespunzător respectivelor puncte fiind subliniat pe hărțile atlasului (tehnică oarecum similară celei folosite în ALR, v. nota 19).

După 1990, materialul ALM (cules în perioada 1957-1965) a continuat să fie publicat ca parte integrantă a arealului lingvistic românesc, înscriindu-se și prin noul titlu – *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (ALRR. *Bas.Bucov.Transn.*) – în seria atlaselor lingvistice românești regionale[36]. S-a renunțat cu această ocazie la alfabetul chirilic folosit în cadrul seriei anterioare la redarea transcrierii fonetice de tip impresionist, adoptându-se sistemul ALR. Ca inovație în raport cu seria ALM, noul atlas folosește un sistem propriu de simboluri („cartograme") în elaborarea hărților lingvistice, acestea fiind dublate de o listă în care apar toate răspunsurile redate în transcriere fonetică, grupate în ordinea crescătoare a punctelor cartografice. Referitor la tipologia semnelor utilizate, acestea au fost alese „în funcție de materialul destinat cartografierii, de tipurile de denumiri: cuvinte primare, cuvinte derivate (formate pe teren românesc) și îmbinări de cuvinte" (Pavel 2014: 13), structurarea răspunsurilor în legenda hărților conform semnelor utilizate corespunzând în bună măsură principiilor care au stat la baza redactării materialului necartografiat din seria NALR. *Moldova și Bucovina*, de exemplu (vezi *supra*). Din această nouă serie au apărut până acum patru volume (1993, 1998, 2002, 2003).

1.2.3.2.2. Un alt atlas care se înscrie, prin conținutul său, în seria atlaselor lingvistice românești regionale este *Atlasul lingvistic al Banatului*, elaborat de I.–A. Candrea, profesor la Universitatea din București – un neobosit cercetător al dialectelor și culturii populare românești. Anchetele pentru acest

[36] „Credem că titlul *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* poate fi calificat mai potrivit și din considerații de ordin tradițional, în sensul respectării sistemului de denominație a celorlalte atlase lingvistice românești regionale. Prin aceasta punem în evidență faptul că ALRR. *Bas.Bucov.Transn.* (resp. ALM) face parte din seria acestor atlase regionale" (Vasile Pavel, *Preliminarii* la ALRR. *Bas.Bucov.Transn.*, vol. I, Chișinău, Editura „Știința", 1993, p. 6).

Scanned with OKEN Scanner

atlas au fost efectuate, după cum însuşi autorul mărturiseşte, pe parcursul unei perioade de 20 de ani (1904–1924), pe o reţea destul de deasă, de 250 de puncte (spre comparaţie, pentru Banat reţeaua NALR cuprinde 100 de puncte, WLAD a inclus 60 de localităţi, iar reţeaua ALR are doar 23 de puncte) şi cu un chestionar de 700 de întrebări. Particularitatea care caracterizează acest atlas este dată de faptul că din cele 130 de hărţi redactate în întregime de autor (dintr-un total de aproximativ 220 de hărţi aflate în diferite stadii de elaborare – Dumistrăcel, Sala 1992: 215), doar 13 au fost publicate într-un studiu apărut în anul 1924, restul rămânând până astăzi în stadiul de *manuscris*[37], formă sub care poate fi consultat în arhiva Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti.

1.2.3.2.3. Tot sub pecetea manuscrisului se află o altă lucrare dedicată Banatului, de data aceasta fiind vorba de graiurile româneşti aflate în Banatul iugoslav. Este vorba despre *Atlasul lingvistic al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav* (ALBI), de Radu Flora, profesor de limba şi literatura română la Universităţile din Belgrad şi Novi Sad. Ancheta pentru acest atlas a fost realizată timp de un deceniu (1950–1960), cu un chestionar de aproximativ 1.500 de întrebări. Din cele 36 de localităţi anchetate, doar 25 au fost cartografiate (cele în care numărul vorbitorilor români era mai mare de 1000), răspunsurile primite în celelalte 11 puncte de anchetă intrând la partea de *Variante* doar în cazul în care erau diferite de răspunsurile înregistrate pentru aceeaşi noţiune în cele 25 de localităţi de bază. Modalitatea de redactare a hărţilor, aşa cum se poate observa din hărţile prezentate într-un prim articol publicat de autor în anul 1958, combină tehnica „ariilor zonale" folosită mai târziu de NALR. *Oltenia* şi ALRR. *Muntenia şi Dobrogea* (vezi *supra*) cu utilizarea simbolurilor, specifică hărţilor interpretative din seria NALR/ ALRR, sistemul transcrierii fonetice fiind rezervat exclusiv elementelor „explicative" adiacente hărţilor propriu-zise (cuvântul-titlu, legenda etc.).

Deşi autorul lansează informaţia că un prim volum, intitulat *Omul, viaţa lui familiară* [sic!], *casa şi acareturile, bucătăria şi primele necesităţi* şi cuprinzând 350 de hărţi se afla la acea vreme sub tipar, lucrarea nu a mai apărut, materialul cules pentru acest atlas fiind folosit, în schimb, la elaborarea monografiei *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije/ Les parlers roumains du Banat Yougoslave à la lumière de la géografie linguistique*, Belgrad, 1969, în care apar şi 42 hărţi lingvistice[38].

[37] Datorită acestui aspect, coroborat cu faptul că respectiva lucrare este, în ciuda acestui „statut" precar din punct de vedere editorial, o operă destul de des citată în lucrările de specialitate, Valeriu Rusu afirmă că, „în mod paradoxal, această operă [...] rămâne, chiar până în zilele noastre, un mit" (Rusu 1984: 257).

[38] Pentru mai multe detalii legate de ALBI, se pot consulta Flora 1958 şi Flora 1983.

Scanned with OKEN Scanner

1.2.3.2.4. Un final fericit l-a avut de această dată o altă lucrare a lui Radu Flora: *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* (MALGI), publicat în 2003, după ce manuscrisul fusese terminat în anul 1983 şi predat Academiei Române, în anul 1987, pentru a fi publicat (MALGI, *Notă asupra ediției*, p. VII). Anchetele pregătitoare pentru acest atlas au fost efectuate în anii 1954 şi 1961, iar ancheta definitivă a fost realizată, cu un chestionar de 274 de întrebări, în anul 1981, ea fiind completată în 1982, cu o anchetă prin corespondență. Rețeaua MALGI cuprinde 6 puncte, dintre care două au fost incluse şi în rețeaua ALR. Atlasul este redactat pe o structură similară celei folosite la publicarea seriei NALR/ ALRR, îngrijitorul ediției (Bogdan Marinescu) elaborând o parte introductivă unde găsim capitole precum *Date despre anchete*, *Transcrierea fonetică*, *Lista localităților anchetate*, *Hărți introductive*, precum şi doi *Indici* – unul al cuvintelor-titlu şi altul al cuvintelor înregistrate. Această similaritate se regăseşte şi la capitolul notelor ce însoțesc majoritatea hărților, note ce reprezintă, la fel ca în cadrul seriei NALR/ ALRR, fie completări aduse de informator pe parcursul celor trei anchete (numerotate I, II, III), fie informații şi comentarii de tip metalingvistic cu care informatorul şi/ sau autorul au detaliat răspunsurile obținute în timpul anchetei. În plus, cu ajutorul haşurilor şi al delimitării celor şase puncte pe „arii zonale" (localitatea Žejane/ Jeiăni fiind cea care, de obicei, constituie o arie separată sub aspect lingvistic în raport cu celelalte cinci puncte ale rețelei MALGI), s-a încercat chiar şi realizarea unei schematizări de tip „hartă interpretativă", după o clasificare stabilită în prealabil în sectorul *Hărților introductive* (v. Harta V, intitulată *Legenda hărților*). Atlasul se încheie cu un consistent capitol de *Ilustrații*, unde sunt incluse instantanee fotografice din toate cele şase puncte anchetate, reprezentând fie fotografii cu informatorii înregistrați, fie imagini de tip document etnografic, reprezentând case țărăneşti, costume tradiționale, instrumentar agricol sau imagini panoramice ale locurilor vizitate.

Concluzia la care a ajuns autorul în urma anchetelor de teren efectuate succesiv pe o perioadă de aproximativ trei decenii este aceea că dialectul istroromân cunoaşte un grad ridicat de instabilitate, fiind reperate fluctuații de limbă la informatori chiar în timpul aceleiaşi anchete. Pe fondul unei prezențe din ce în ce mai accentuate a limbii sîrbocroate în toate sferele vieții cotidiene, autorul preconiza la ora respectivă (1982) că în viitorul apropiat istroromâna se va mai vorbi doar în două aglomerații de vorbitori: Žejane/ Jeiăni şi Šušnjevica/ Susnievița.

1.2.3.2.5. Un alt atlas dedicat dialectelor româneşti sud-dunărene este *Micul Atlas al dialectului aromân din Albania şi din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, publicat de Petre Neiescu în anul 1997. Materialul pentru acest atlas a fost cules în cinci călătorii de studii, efectuate între anii 1959 şi 1967, cu ajutorul unui chestionar de aproximativ 1800 de întrebări, întocmit pe baza chestionarelor

Scanned with OKEN Scanner

ALR I şi ALR II. Reţeaua este formată din 6 localităţi din Albania şi 5 din Macedonia, autorul precizând că „în alegerea punctelor am căutat să cuprindem un teritoriu cât mai vast şi să reprezentăm în atlas cât mai multe graiuri" (*Introducere*, p. 15)[39]. Pe lângă ancheta cu chestionarul, autorul a înregistrat în deplasările sale şi numeroase texte dialectale, pentru care au fost aleşi reprezentaţi ai tuturor generaţiilor de vorbitori localnici. Ancheta s-a desfăşurat în dialectul aromân iar pentru situaţiile „când subiectul nu înţelegea întrebarea, termenii urmăriţi (sau definiţiile lor) au fost traduşi în limbă albaneză, cerându-se corespondentul aromânesc" (*ibidem*). Materialul lingvistic astfel înregistrat a fost cartografiat pe 212 hărţi de tip onomasiologic[40], această secţiune fiind urmată de un consistent capitol de note, unde întâlnim, ca tipologie, fie completări şi/ sau comentarii ale informatorilor, fie analize şi detalieri de tip fonetic, morfologic sau lexical făcute de autorul-anchetator în plan metalingvistic. Partea de final a atlasului este rezervată, la fel ca şi în cazul *Micului atlas lingvistic al graiurilor istroromâne*, secţiunii de *Planşe*, unde întâlnim fotografii ce surprind instantanee din viaţa de zi cu zi a informatorilor (elemente de port popular, unelte agricole, case şi colibe specifice locurilor – acestea din urmă fiindu-ne prezentate şi în forma lor „gregară", ca ansamblu de construcţii într-un spaţiu bine delimitat, cunoscut sub denumirea de *hoară* –, ocupaţii şi meşteşuguri etc.). Toate aceste elemente vizuale de interes etnografic, coroborate cu prezentarea detaliată, în *Introducere*, a situaţiei recente a aromânilor din Albania şi din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei sub aspect socio-economic şi cultural, fac din prezentul atlas un document important pentru studiile de specialitate dedicate acestei minorităţi etnoculturale din Balcani.

1.2.3.2.6. Dialectul aromân reprezintă fără îndoială la ora actuală unul dintre cele mai bine documentate dialecte româneşti sub raport geolingvistic, ultimul atlas dedicat acestei varietăţi dialectale fiind cel al lui Nicolae Saramandu, intitulat *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR), al cărui prim volum, preconizat iniţial să apară în 2010 (Saramandu, Nevaci 2006: 236, 237), a văzut lumina tiparului în anul 2014. Pentru acest atlas, considerat a fi „cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân", reţeaua de puncte cuprinde un număr de 61 de localităţi din patru ţări (32 în Grecia, 12 în Albania, 9 în Republica Macedonia şi 8 în Bulgaria), fiind incluse toate grupurile mari de aromâni: grămosteni, fărşeroţi, pindeni, precum şi

[39] În legătură cu numărul de localităţi anchetate, menţionăm că pe hărţi apar 7 puncte în Albania, însă în localitatea Pleasa de Sus (cu numărul cartografic 6) chestionarul a fost pus doar până la întrebarea corespunzătoare termenului «mânză» („pouliche"), cartografiat pe harta cu numărul 48.

[40] Doar ultima hartă, intitulată „Răspândirea formelor «varză»/«verzu»", introduce o notă analitică în cadrul secţiunii de hărţi, prin delimitarea celor două arii printr-o izofonă.

Scanned with OKEN Scanner

grupurile mai mici, răspândite în aria respectivă[41]. Pe lângă aceste localități reprezentând dialectul aromân, au fost realizate anchete și într-o localitate din Grecia, unde se vorbește dialectul meglenoromân, „cu scopul de a oferi posibilitatea comparației cu dialectul aromân și graiurile acestuia" (*Prefață*, V), răspunsurile pentru această localitate fiind plasate pe hărți într-un chenar în josul paginii (manieră similară cu cea folosită în cazul ALR II). Anchetele au fost realizate cu ajutorul *Chestionarului* NALR, materialul astfel adunat urmând a fi cartografiat pe un număr de aproximativ 2000 de hărți.

Referitor la redactarea materialului dialectal, primul volum din ALAL, ce cuprinde răspunsurile pentru porțiunea din Chestionar dedicată *Corpului omenesc* (întrebările 58-463), propune o manieră inedită pentru cartografia lingvistică românească, în sensul că răspunsurile sunt prezentate atât sub formă de hărți, cât și ca liste plasate la începutul volumului, în cadrul cărora materialul este grupat onomasiologic în ordinea crescătoare a numerelor localităților din rețea, fapt care apropie acest atlas de ALRR. *Bas.Bucov.Transn.* sub aspectul modalității de redare a materialului (vezi *supra*)[42]. În plus, în paralel cu înregistrarea materialului cu ajutorul *Chestionarului* au fost efectuate și înregistrări de texte dialectale, care, publicate în volume separate, vor completa ancheta ALAR. Avem, așadar, și de această dată o metologie similară celei folosite în proiectul NALR, ceea ce va facilita studiile comparative (la nivel sincronic sau diacronic) de dialectologie românească, obiectiv asumat, de altfel, în mod explicit de autorul atlasului în *Prefață*.

1.2.3.2.7. Aceluiași spațiu sud-dunărean îi este dedicat în ultimii ani un alt proiect de geografie lingvistică, cu focalizare de data aceasta pe graiurile românești din Serbia orientală și din valea Timocului, aflate într-un teritoriu delimitat la nord de Dunăre, la sud de munții Rtanj, la est de Timoc și la vest de râul Morava. Proiectul are titlul *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc (ALR – MDT)* și este elaborat, începând cu anul

[41] Informațiile privind rețeau de puncte ALAR au variat în timp. Astfel, într-o lucrare din 2006 (Saramandu, Nevaci 2006) aflăm că pentru atlas au fost realizate anchete într-un număr de 40 de localități din patru țări (17 în Grecia, 9 în Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, 6 în Albania și 8 în Bulgaria), în timp ce, într-un articol anterior (Saramandu, Ionică 1994), informația cu referire la rețeaua de puncte preciza existența unui număr de 50 de localități anchetate, pe lângă cele patru țări balcanice fiind menționată și România (care, putem presupune, ulterior nu a mai fost reținută ca zonă de interes pentru autor). În acest context, menționăm faptul că pentru una dintre cele 61 de localități, Seleníța, având numărul 58 în rețeau ALAL, anchetele au fost efectuate de Adrian Turculeț.

[42] În condițiile în care transcrierea fonetică a răspunsurilor de pe hărți lasă de dorit din punct de vedere al lizibilității (văzând hărțile, putem intui o problemă de ordin informatic ce ține de rezoluția imaginilor folosite pentru redarea transcrierilor), această opțiune redacțională de a dubla răspunsurile de pe hărți cu liste corespondente este binevenită.

Scanned with OKEN Scanner

2004[43], de un colectiv de trei dialectologi din cadrul Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, având la bază metodologia ALR/NALR. Reţeaua de puncte cuprinde 64 de localităţi iar chestionarul folosit numără 1111 întrebări, selectate dintre cele 2543 de întrebări ale Chestionarului NALR (Neiescu et alii 2006: 262). Maniera de chestionare este similară celei folosite anterior de ALRR. *Maramureş*, în sensul că autorii au împărţit chestionarul în trei părţi aproximativ egale, fiecare dintre ei desfăşurându-şi ancheta cu câte un informator diferit şi participând, astfel, la înregistrarea de material lingvistic în toate localităţile reţelei[44]. Ancheta a fost finalizată în anul 2009 iar materialul lingvistic înregistrat urmează să fie publicat în 4 sau 5 volume cu hărţi analitice şi sintetice, fiecare volum având aprox. 250 de hărţi. Importanţa acestei întreprinderi ştiinţifice este dată de faptul că ea reprezintă prima cercetare de asemenea dimensiuni, cu relevanţă atât pentru domeniul lingvistic (dialectologie, lexicografie etc.), cât şi pentru cel al etnologiei, istoriei sau al demografiei populaţiei româneşti din regiunea respectivă.

1.2.3.2.8. Dacă iniţiativa realizării primului atlas lingvistic al limbii române a venit, aşa cum am văzut deja, din partea unui cercetător străin, vom încheia oarecum simetric acest periplu informativ, prin menţionarea ultimelor atlase lingvistice ale dialectelor româneşti sud-dunărene, datorate, de asemenea, tot unor cercetători străini. Mai întâi, amintim atlasul romaniştilor germani Johannes Kramer şi Wolfgang Dahmen, intitulat *Aromunischer Sprachatlas* (ALiA), al cărui scop principal a fost „ein möglichst vollständiges Bild der heute auf der Balkanhalbinsel gesprochenen aromunischen Mundarten zu vermitteln" [să ofere o imagine pe cât posibil completă a graiurilor aromâneşti vorbite astăzi în Peninsula Balcanică], urmând ca, pe baza materialului cules pe teren, „wird es möglich sein, die dialektale Struktur des heutigen Aromunischen festzustellen" [să devină posibilă stabilirea structurii dialectale actuale a dialectului aromân] (Kramer, Saramandu 1978: 11). În acest sens, reţeaua de puncte trebuia să includă, după estimările iniţiale, aproximativ 50 de colonii aromâneşti din Grecia, Iugoslavia, Albania, Bulgaria şi România (*ibidem*: 11–12)[45], însă, datorită dificultăţilor întâlnite pe teren şi a lipsei informaţiilor

[43] Iniţiativa acestui proiect datează din anul 1998, ea aparţinând Societăţii Române de Dialectologie din Cluj-Napoca, în colaborare cu Forumul pentru Cultura Românilor din Serbia, cu sediul în Bor.

[44] Adoptarea acestei metode de lucru vine oarecum în prelungirea tradiţiei cartografiei lingvistice din arealul transcarpatic, în sensul că cei trei autori ai ALRR. *Maramureş* au devenit, ulterior, coordonatori ai celor trei atlase regionale din arealul respectiv: NALR. *Banat* (Petru Neiescu), NALR. *Crişana* (Ionel Stan) şi ALRR. *Transilvania* (Grigore Rusu), cei trei autori ai ALR-MDT fiind, în acelaşi timp, şi autori ai NALR. *Banat*, realizat sub coordonarea lui Petru Neiescu.

[45] De exemplu, în Macedonia se preconiza un număr de 6-8 localităţi pentru a fi anchetate, în Bulgaria 3–4 localităţi (aici intrând şi anchetele ce urmau să fie realizate

Scanned with OKEN Scanner

preliminare, ancheta a fost regândită pe parcurs, fiind reținute, în cele din urmă, 96 de localități doar din Grecia (93 de puncte) și din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei (3 puncte). Numerotarea punctelor de anchetă pare, la o primă lectură, destul de dificil de urmărit, acest aspect datorându-se faptului că numerele au fost atribuite în funcție de data efectuării anchetei, așadar într-o ordine cronologică și nu una topografică. Anchetele, susținute financiar de Deutsche Forschungsgemeinschaft, au fost realizate în perioadele estivale dintre anii 1976 și 1983 cu o variantă redusă a *Primului Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei* (ALE) (au fost reținute 434 din cele 546 de întrebări). Din cele trei volume proiectate inițial, au apărut până la ora actuală doar două: primul, sub redacția lui Johannes Kramer, în 1985, la Hamburg, având 200 de hărți, al doilea fiind editat de Reiner Schlösser la Würzburg, în 1994, și cuprinzând, de asemenea, 200 de hărți[46]. Materialul lingvistic a fost cartografiat folosindu-se o variantă mult simplificată a transcrierii fonetice din sistemul ALR/ NALR, fiecare hartă cuprinzând, practic, două părți, așezate față în față, cea de-a doua parte detaliind la o scară mărită rețeaua de puncte mult mai deasă din regiunea munților Pind.

Fiind primul atlas lingvistic dedicat exclusiv graiurilor aromânești din Peninsula Balcanică, experiența ALiA a putut fi folosită ulterior la elaborarea altor asemenea opere de geografie lingvistică, cea dintâi lucrare de același tip fiind redactată chiar de o colaboratoare a acestui prim proiect, și anume cercetătoarea Beate Wild.

1.2.3.2.9. Alăturându-se echipei ALiA în vara anului 1979[47], Beate Wild, elevă a lui Johannes Kramer, a devenit un colaborator de bază al echipei de cercetători germani, calitate în care va apărea, de altfel, și pe foaia de titlu a celor două volume din atlasul respectiv. Ancheta la meglenoromânii din Iugoslavia de sud și din nordul Greciei a fost realizată în vara anilor 1981 și 1982, autoarea făcând înregistrări în opt localități, una în Iugoslavia și șapte în Grecia[48].

---

cu aromânii emigrați în Dobrogea între cele două războaie mondiale), iar în Albania trebuiau anchetate cel puțin 10 localități. Această regândire a parametrilor inițiali ai anchetei s-a datorat și faptului că, proiectat inițial ca o colaborare germano-română, proiectul a continuat ulterior doar sub coordonare germană (v. Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas/ Atlasul lingvistic aromân (ALiA), Einleitung*, p. 6, Saramandu, Ionică 1994: 251)

[46] În finalul *Introducerii* la primul volum se preciza faptul că următoarele două volume aveau să fie îngrijite din punct de vedere editorial de Wolfgang Dahmen, situație ce nu a putut fi pusă în practică din diferite motive, „de natură subiectivă și obiectivă" (*Introducere* la ALiA, vol. al II-lea).

[47] V. darea se seamă (*Reisebericht*) asupra cercetărilor de teren efectuate, raport întocmit de însăși autoarea în discuție în „Balkan Archiv. Neue Folge", Band 5 (1980), pp. 203-263.

[48] Dintre cele șapte localități din Grecia, una (Μεγάλα Λιβάδια/ Livădz) este locuită de aromâni, ea fiind inclusă, de altfel, în rețeau ALiA, sub numărul cartografic 19; așa se

Scanned with OKEN Scanner

Chestionarul folosit a avut la bază, ca şi în cazul ALiA, acelaşi *Prim Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei*, de unde autoarea a reţinut de data aceasta doar 433 de întrebări. Atlasul rezultat în urma acestei anchete, având titlul *Meglenorumänischer Sprachatlas*, numără 413 hărţi lexicale, unde s-a folosit sistemul de transcriere fonetică din ALiA, şi 47 de hărţi interpretative, pentru a căror redactare s-au folosit simboluri, toate aceste hărţi fiind completate cu câte un comentariu final de tip lexical-etimologic. În plus, atlasul mai conţine şi o planşă cu material lingvistic necartografiat, un indice de cuvinte şi o parte finală cu 14 fotografii. Hărţile au cuvântul-titlu în germană, iar acolo unde e cazul se dau şi corespondenţele cu hărţile din ALR I/ II sau ALR s.n.

Prin metodologia folosită şi prin rezultatele la care a ajuns, „im Rahmen der Erforschung der süddanubischen rumänischen Dialekte wird der Band eine wertvolle Ergänzung des *Aromunischen Sprachatlasses* darstellen" [acest volum va reprezenta în domeniul cercetării dialectelor româneşti sud-dunărene o operă de mare valoare de factură complementară în raport cu *Atlasul lingvistic aromân*] (Winkelmann 1986: 205)[49].

1.2.3.2.10. Pentru a rămâne în acelaşi areal al dialectului meglenoromân, ne vom opri asupra *Atlasului lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), lucrare ce aparţine lui Petar Atanasov, cercetător de origine meglenoromână care, după ce a beneficiat de o bursă de studii din partea Statului român în anul universitar 1968/1969, a devenit, în 1970, primul lector de limba română al Universităţii „Sf. Chiril şi Metodie" din Skopje, Republica Macedonia. Autorul, originar din localitatea Uma (*Huma* în varianta oficială), a realizat această lucrare „cu scopul de a salva cât se mai poate din graiul matern al celor mai vârstnici informatori", constatând cu această ocazie că, în general, „copiii nu mai vorbesc «vlăşéşte»" (ALDM I, *Introducere*, p. VII). Interesul constant al autorului pentru graiul natal s-a concretizat, mai întâi, într-o teză de masterat, intitulată *Infinitivul meglenoromân în lumina limbilor romanice şi balcanice*, Belgrad, 1975, iar apoi într-o teză de doctorat cu titlul *Le méglénoroumain d'aujourd'hui*, Hamburg, 1990[50].

Reţeau de puncte a atlasului cuprinde, practic, aceleaşi localităţi anchetate anterior şi de Beate Wild, în număr de şapte: Uma (Huma), Liumniţa, Cupa, Oşini, Birislăv, Lundzini şi Ţărnareca, prima dintre ele fiind singura situată în sudul Republicii Macedonia. Dacă anchetele efectuate în partea

---

explică faptul că, în final, reţeaua de puncte care apare în atlasul lui Wild cuprinde doar şapte localităţi.

[49] De o cu totul altă părere este însă cercetătorul Petar Atanasov, care, în *Introducerea* la al său *Atlas lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), precizează că, „din păcate, acest atlas este departe de a da realitatea exactă a graiurilor meglenoromâne" (p. VII).

[50] Varianta românească a acestei ultime cărţi a apărut la Editura Academiei Române în anul 2002, având titlul *Meglenoromâna astăzi*.

Scanned with OKEN Scanner

iugoslavă a teritoriului anchetat (Uma şi Ghevghelia) au avut un caracter cvasi-permanent de-a lungul timpului, incursiunile autorului în partea grecească au fost mult mai dificile, în primul rând datorită condițiilor politice nefavorabile unor astfel de cercetări de teren, primele contacte cu meglenoromânii de aici datând din 1976, la doi ani după prăbuşirea regimului lui Papadopulos, fiind stabilite în condiții destul de dificile. Din aceste motive, majoritatea anchetelor în această regiune au fost realizate după anul 1996, în ritm de una sau două deplasări pe an în fiecare localitate. Anchetele au fost realizate cu ajutorul *Chestionarului* NALR, informatorii având toți vârsta peste 60 de ani.

Atlasul este publicat în trei volume (ALDM I – 2008, ALDM II – 2013, ALDM III – 2015), care totalizează un număr de 1815 hărți (fiind incluse şi numeroase paradigme verbale, extrem de valoroase din punct de vedere al formării unor timpuri, cum ar fi, de exemplu, viitorul, condiționalul prezent sau condiționalul trecut, specifice, de altfel, acestui dialect), pentru a căror realizare s-a folosit transcriera fonetică din sistemul ALR/ NALR[51]. Cuvântul-titlu are trecut corespondentul în franceză, în partea dreaptă sus, în timp ce în partea stângă este dată, pe fiecare hartă, lista cu cele şapte localități anchetate. Lipseşte, din păcate, documentarea corespondențelor cu celelalte atlase româneşti, precum şi un capitol dedicat notelor complementare sau explicative, care, în mod normal, nu aveau cum să nu apară în timpul desfăşurării anchetelor.

Partea introductivă a atlasului este completată de *Lista localităților anchetate şi a informatorilor*, reluată la începutul tuturor celor trei volume, unde putem afla, în stilul atlaselor din seria NALR/ ALRR, informații bogate de tip socio-economic, etnografic, cultural în sens larg despre localitățile anchetate, precum şi informații toponimice sau antroponimice specifice zonelor avute în vedere. În aceeaşi parte de început a volumelor găsim şi o listă cu titlul hărților, precum şi un indice al cuvintelor şi formelor cuprinse în hărți. În sfârşit, partea de final a volumelor cuprinde un capitol de *Ilustrații*, unde sunt incluse imagini recente sau de epocă reprezentând aspecte etnografice sau imagini panoramice din locurile vizitate de autor.

Acestă lucrare de geografie lingvistică dobândeşte, în condițiile actuale extrem de vitrege în ceea ce priveşte posibilitatea perpetuării graiurilor anchetate, o importantă valoare documentară, justificând pe deplin crezul autorului, cu valoare de postulat în condițiile date: „În concluzie, putem spune că singura cale de a salva de la uitare acest idiom este cercetarea lui" (ALDM I, *Introducere*, p. IX). Cercetare care, din fericire, va fi completată, pe baza

[51] În comparație cu sistemul fonetic folosit de celelalte două atlase lingvistice sud-dunărene menționate anterior şi datorate cercetătorilor germani, sistemul din ALDM este mai analitic, redând, de exemplu, caracterul semivocalic sau deschiderea vocalelor.

Scanned with OKEN Scanner

materialului lingvistic cules în anchetele ALDM, cu un dicționar, așa cum însuși autorul precizează în finalul *Introducerii* sale.

1.2.3.2.11. În sfîrșit, amintim că în 1998 a apărut la Pula (Croația) un atlas dedicat graiurilor istriote: *Istriotski lingvistički atlas/ Atlante Linguistico Istrioto*, având ca autori pe Goran Filipi și Barbara Buršić-Giudici. Același Goran Filipi publică, tot la Pula, în 2002, un masiv volum (aprox. 800 pagini) de material dialectal redactat sub formă necartografiată, intitulat *Istrorumunjski lingvistički atlas/ Atlasul Lingvistic Istroromân/ Atlante Linguistico Istriorumeno*. Acest volum este rezultatul unui proiect internațional de cercetare dezvoltat împreună cu Universitatea din Trieste, în cadrul căruia au fost cercetate, în perioada 1995–2001, un număr de 11 localități cu grai istroromân și două localități cu graiuri croate aflate în imediata lor apropiere[52], cu ajutorul unui chestionar trilingv (croată, română și italiană) de 1898 de întrebări, grupate pe 14 sfere semantice. Volumul cuprinde două *Prefețe*, semnate de August Kovačec și Petru Neiescu[53], un *Cuvânt înainte*, unde avem date detaliile tehnice referitoare la realizarea anchetelor și la redactarea volumului, o *Hartă* cu localitățile anchetate, pe care se pot observa cele două grupuri de graiuri istroromâne: graiul nordic și graiurile sudice, și *Câteva date asupra istroromânei actuale*, unde sunt redate considerații de ordin istoric și lingvistic asupra dialectului anchetat. Constatând că în 1994 doar vreo 400 de persoane mai vorbeau dialectul istroromân, autorul încheie observațiile sale cu următoarea constatare:

> Idiomul istroromân se dezvoltă de la începuturile sale în afara oricărui cadru instituțional. Din această cauză [...] acest idiom se schimbă în măsură apreciabilă la fiecare 20 de ani. Acest interval va deveni din ce în ce mai scurt, până la dispariția totală a acestui idiom, atât de prețios pentru filologia romană și slavă. Cauza dispariției sale nu va fi coruperea și compromiterea sistemului său lingvistic până la punctul de-a nu mai putea fi folosit ci, dispariția istroromânei se va produce odată cu dispariția fizică a puținilor [vorbitori] rămași astăzi, deja aflați la vârste înaintate (*Introducere*, p. 49).

[52] Cele două localități cu graiuri croate au fost alese, după cum declară însuși autorul, pentru a se putea urmări direcția împrumuturilor realizate între cele două idiomuri.

[53] În prefața semnată de Petru Neiescu la acest volum putem afla despre o inițiativă științifică extrem de binevenită – dată fiind situația actuală a dialectelor sud-dunărene –, și anume faptul că materialul lingvistic istroromân cules de către autorul prefeței de-a lungul timpului va fi utilizat la redactarea unui *Dicționar al dialectului istroromân*, „în care vor figura *toate cuvintele istroromâne atestate până în prezent*" (p. 11). Între timp, această inițiativă a început să prindă contur, prin publicarea la Editura Academiei Române a primelor două volume din lucrarea menționată: vol. I, A–C (2011) și vol. II, Č–K (2015).

Scanned with OKEN Scanner

Această constatare deloc optimistă cu privire la viitorul dialectului istroromân conferă lucrării de față o importantă valoare științifică și documentară, fiind una dintre cele mai importante contribuții de geografie lingvistică dedicate dialectului în cauză.

În 2004 a apărut *Indicele* lucrării (318 p.), ca lucrare complementară ce grupează materialul lingvistic urmărit cu ajutorul *Chestionarului* pe trei categorii: *Indicele formelor culese*, *Indicele noțiunilor din Chestionar* și *Indicele de denumiri științifice*.

1.2.3.2.12. Încheiem această radiografie a cartografiei lingvistice românești cu prezentarea unui proiect recent, intitulat ALRR. *Sinteză* și realizat, începând cu anul 1998, în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", sub coordonarea lui Nicolae Saramandu. Deși, prin extensiunea sa cartografică, atlasul nu se încadrează la categoria atlaselor regionale, motivul pentru care am ales să-l includem, totuși, aici rezidă în geneza sa, această lucrare fiind, așa cum sugerează și titlul, o operă de sinteză a materialului dialectal din cele opt atlase regionale dedicate dialectului dacoromân (aici intrând inclusiv ALM).

Justificarea redactării în paralel cu materialul NALR/ALRR a acestui nou atlas lingvistic cu caracter sintetic a constat în nevoia

> de a avea o imagine globală asupra dacoromânei actuale, compusă din imaginile parțiale pe care le oferă cele șapte atlase lingvistice regionale realizate pe provincii istorice (Saramandu 1990: 57)[54].

Pentru a putea pune în pagină această inițiativă editorială s-a recurs la utilizarea simbolurilor în redactarea hărților (metoda Wenker), această modalitate fiind singura în măsură să permită cartografierea unei rețele de peste 1200 de puncte – o rețea de trei ori mai mare decât cea a ALR. Hărțile sintetice astfel realizate cuprind doar primele răspunsuri înregistrate la documentarea unei noțiuni, celelalte răspunsuri complementare fiind reținute în *Listele de referință*

[54] Materialul lingvistic prezent în cele șapte atlase regionale românești a fost completat ulterior și cu materialul din ALM, rețeaua de puncte ajungând astfel la 1203 localități (în volumul al II-lea apar în mod eronat în listă doar 1202 pentru că la rubrica „număr curent" se repetă de două ori numărul 1183), iar ALRR. *Sinteză* devenind, la nivel romanic, „primul și, până în acest moment, singurul atlas care valorifică la nivel național materialul dialectal din atlasele lingvistice regionale, având totodată cea mai deasă rețea de localități" (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Sinteză*, vol. I, p. VI). Datorită faptului că nu există o suprapunere perfectă între *Chestionarul* NALR/ALRR și *Chestionarul* ALM, din cele 324 de hărți publicate în primele două volume din ALRR. *Sinteză* doar 123 (57 în primul volum și 66 în cel de-al doilea) includ simboluri și pentru zona aferentă ALM.

Scanned with OKEN Scanner

ce însoțesc secțiunea de hărți[55]. Primele două volume (dintr-un total de șase volume preconizate) au apărut în anii 2005, respectiv 2012, și cuprind materialul aferent capitolului *Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și morale)* din *Chestionarul* NALR. Ca număr de hărți, primul volum conține 135 de hărți ce cuprind răspunsurile la 113 întrebări din chestionar, în timp ce volumul al doilea are 189 hărți ce cartografiază răspunsurile la 149 de întrebări[56].

Deși materialul lingvistic oferit de cele opt atlase regionale nu a fost publicat într-o manieră unitară (multe dintre acestea rezervând, de exemplu, paradigmei verbale din *Chestionar* ultimul volum al fiecărei serii, volum care, datorită acestei perspective editoriale, nu a văzut încă lumina tiparului pentru cinci din cele șapte volume ale seriei NALR), publicarea ALRR. *Sinteză* a fost posibilă ca urmare a unei colaborări susținute cu celelalte centre academice din țară, care au pus la dispoziția redactorilor materialul inedit din arhivele atlaselor regionale. Cu toate acestea, datorită modalității sintetice (prin simboluri) de a prezenta acest material, ALRR. *Sinteză* nu face superfluă publicarea în continuare a materialului NALR/ALRR în format „clasic" (transcriere fonetică impresionistă), finalizarea acestei serii rămânând în continuare un obiectiv major al cartografiei lingvistice românești.

Odată cu publicarea primului volum din ALRR. *Sinteză*, „româna este, între limbile romanice, singura care, în mai puțin de un secol, dispune de trei atlase lingvistice consacrate graiurilor dacoromâne în ansamblu" (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Sinteză*, vol. I, p. V), această importantă colecție de material dialectal facilitând în mod substanțial analizele aplicate spațiului lingvistic românesc atât în diacronie, cât și în sincronie, atât pe plan intern, cât și comparativ, la nivel romanic.

[55] Această modalitate de prezentare a răspunsurilor înregistrate în timpul anchetelor, deși justificată în mare măsură de anvergura proiectului, face dificilă analiza „în termeni reali" a dimensiunii diatopice a fenomenelor sau termenilor urmăriți, imaginea prezentată fiind doar una parțială, chiar dacă gradul său de reprezentativitate este unul destul de ridicat; din această cauză, pentru analiza în profunzime a variației diatopice este absolut necesară consultarea *Listelor de referință*, unde putem urmări (și aici cu o oarecare inconsecvență: nu întotdeauna ordinea răspunsurilor din atlasele regionale este păstrată și în atlasul sinteză) întregul „joc" al anchetei dialectale.

[56] Această diferență între numărul întrebărilor cartografiate și numărul hărților rezultate apare ca urmare a faptului că pentru aceeași noțiune documentată au fost urmărite, pe hărți diferite, mai multe fenomene lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

1.3. Perspectiva informatică în geolingvistica românească

1.3.1. Cadrul epistemic

1.3.1.1. Geografia lingvistică, în calitatea sa de metodă privilegiată în cercetările dialectologice, beneficiază deja de o bogată tradiție a lucrărilor în domeniu, de la apariția primelor atlase lingvistice trecând mai bine de o sută de ani. Secolul al XX-lea a constituit o perioadă de maximă efervescență în conceperea și dezvoltarea unor proiecte de cartografie lingvistică ce au vizat fie teritorii mai restrânse (atlase regionale), fie areale mai extinse (de la atlase naționale până la proiecte precum *Atlas Linguarum Europae* sau *Atlas Linguistique Roman*). Această dinamică susținută a cercetărilor de profil a făcut ca geografia lingvistică să dețină la ora actuală un statut bine configurat în vasta panoplie a științelor limbajului.

În ultimele decenii au fost, însă, voci care au încercat să avanseze ideea unei „epuizări" epistemice a acestei direcții de cercetare, argumentele în favoarea unei asemenea poziții fiind structurate pe două paliere:

a) pe de o parte, a fost pusă în discuție însăși pertinența gnoseologică a dialectologiei în condițiile în care graiurile, în calitatea lor de principal obiect de studiu al acestei discipline, își pierd din ce în ce mai mult statutul de unități discrete sub aspect (socio)lingvistic, variațiile inter- și intradialectale diminuându-se treptat, odată cu dispariția structurii tradiționale a comunităților rurale. Asemenea atitudini cu referire la statutul dialectologiei între științele limbajului au început să apară către sfârșitul secolului al XX-lea, fiind surprinse ca atare de specialiști ai domeniului în lucrări de sinteză, precum cea a lui Jean Le Dû, reținută mai jos:

> Dialectologia a suferit un proces de declin în ultima perioadă, datorită unor diverse motive: dezvoltarea unei lingvistici cu caracter universalist, constatarea dispariției universului rural tradițional – teren de cercetare privilegiat al acestei științe –, metode considerate ca învechite în comparație cu cele ale sociologiei și sociolingvisticii etc. (Le Dû 1997: 12),

atitudini ce continuă să persiste și la începutul secolului al XXI-lea, așa cum o atestă o lucrare de sinteză mai recentă, semnată de alt nume de primă importanță în cercetările dialectale contemporane, și anume Jean-Philippe Dalbera:

> Ce reprezintă astăzi dialectologia? În ochii celor mai mulți, puțin lucru: o disciplină învechită, paseistă, folcloristă, o știință superfluă, deloc rentabilizabilă, în cel mai bun caz un divertisment („violon d'Ingres") pentru câțiva originali. În ochii lingviștilor, o știință minoră, ce se ocupă cu studiul dialectelor locale („parlers locaux"), cel mai adesea muribunde, care suscită

Scanned with OKEN Scanner

> interes în detrimentul marilor, *adevăratelor* limbi: sintagma *dialecte locale* – o denumire neutră pentru ceea ce mai înainte avea denumirea de 'graiuri' („patois"), este pe cale să dobândească, la rândul său, accepțiunea cu nuanță de dispreț care le caracterizează pe acestea din urmă (Dalbera 2013: 173).

Această linie argumentativă a fost promovată, în general, de unii sociolingviști, care vedeau în dialectologie un demers „depășit" și „arhaic" (Carton 2000: 129), devenit impropriu pentru studiul dinamicii lingvistice din societatea contemporană;

b) pe de altă parte, semne de neîncredere în formula clasică de valorificare a cercetărilor de geolingvistică – cea a elaborării de atlase lingvistice – au venit chiar din rândul dialectologilor, care au sesizat

> o restrângere [...] a câmpului de extensie epistemică a geografiei lingvistice doar la cartografia lingvistică, altfel spus [...] doar la activitatea de realizare a atlaselor, în detrimentul aspectelor explicative și interpretative care, în fond, motivase cercetarea necesară însăși realizării respectivelor atlase (Telmon 2007: VI).

În plus, existența unei discrepanțe majore între ritmul publicării atlaselor lingvistice și maniera în care acestea ajungeau să devină suport pentru cercetări ulterioare de mai largă anvergură dedicate configurării structurii dialectale a arealelor lingvistice astfel anchetate – fenomen ce poate fi tradus printr-o corelare inadecvată între existența unor instrumente de cercetare (i.e. atlase lingvistice) relativ numeroase și slaba lor valorificare în cadrul unor cercetări științifice pentru care, practic, acestea au fost create – a dus la o diminuare a interesului pentru astfel de lucrări. Unul dintre exemplele cele mai elocvente în acest sens vine tocmai din spațiul francez – cel care a dat prima operă majoră în acest domeniu, devenită punct de reper pentru cercetările ulterioare –, unde, către sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut, departamentul de cercetare din cadrul CNRS, care avea ca obiectiv publicarea ultimelor volume din seria atlaselor regionale, și-a încetat activitatea, înainte ca respectiva serie să fie finalizată (v. Carton 2000: 131).

Aceste diferite semnale care încercau să pună în discuție fie metodele, fie însuși obiectul de studiu al dialectologiei ca disciplină autonomă și, în același timp, racordată la practicile și cerințele cercetării contemporane au avut drept urmare o sensibilizare a cercetătorilor din arealul studiilor de profil înspre o problematizare de tip reflexiv asupra fundamentelor epistemologice ale respectivei discipline. Efortul de analiză autoreflexivă a început acum mai bine de două decenii, construinde-se, practic, în paralel cu (și ca răspuns la) acest sentiment de neîncredere la adresa dialectologiei, prin publicarea unor lucrări și organizarea unor manifestări științifice focalizate pe evidențierea punctelor de interes major pe care cercetarea diatopiei le poate cu folos aduce în cadrul științelor limbajului. Un prim semnal în acest sens l-a constituit colocviul

Scanned with OKEN Scanner

intitulat „Dove va la dialettologia", organizat în anul 1990 de renumita revistă italiană „Quaderni di Semantica", astfel de inițiative continuând de-a lungul ultimelor decenii, amintind aici doar câteva: în același an 1990 are loc o altă întrunire importantă, tot pe teren italian, dedicată de această dată situației cartografiei lingvistice la nivel european, și anume Congresul internațional *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*, Palermo; în 1991, Edgar Radtke și Harald Thun organizează simpozionul *Neue Wege der romanischen Geolinguistik*, pentru ca în 1994 să apară volumul coordonat de Pilar García Mouton intitulat *Geolingüística. Trabajos europeos*; în 1997, revista „Le Français Moderne" publică un număr întitulat *La dialectologie aujourd'hui*, iar în 2000 revista „Verbum" realizează un dosar intitulat *Géolinguistique en Europe*; în anul 2006 mai mulți specialiști în domeniu se reunesc în nordul Italiei (Saint-Vincent-Aosta-Cogne) în cadrul unui Colocviu care reia chiar în titlu mai vechea întrebare *Dove va la dialettologia?*, pentru ca în 2010 să apară, la Torino, o ediție mult amplificată a unui mai vechi curs de geografie lingvistică: Federica Cugno, Lorenzo Massobrio, *Gli atlanti linguistici della Romània. Corso di Geografia linguistica* – o amplă dare de seamă asupra principalelor lucrări de cartografie lingvistică realizate la nivel romanic până la acel moment; în fine, în 2012 are loc la Berlin o sesiune de comunicări intitulată *20 Jahre digitale Sprachgeographie*și dedicată principalelor realizări în direcția informatizării cartografiei lingvistice la nivel european (a fost prezentat stadiul cercetărilor în cadrul unor proiecte de prozodie digitală, precum *L'Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* – AMPER sau *Atlasul multimedia prozodic român* – AMPROM, precum și proiecte privind conceperea unor atlase lingvistice construite pe baza tehnologiei multimedia: *Vivaio acustico delle lingue e dei dialetti d'Italia* – VIVALDI, *L'atlas linguistique audiovisuel du francoprovençal valaisan* – ALAVAL sau *Atlante linguistico del ladino dolomitico e dei dialetti limitrofi* – ALD).

După cum se poate observa, această preocupare din ultima perioadă în direcția unei „défense et illustration de la géolinguistique" (Carton 2000: 130) a fost una constantă și larg răspândită la nivel european, specialiști din mai multe areale culturale (italian, francez, spaniol, german) încercând să continue cercetările în acest domeniu, în principal printr-o adaptare a instrumentarului teoretico-metodologic al geolingvisticii la noul cadru epistemic al științelor limbajului.

Două au fost perspectivele adoptate de dialectologi în efortul lor de a răspunde acestei provocări:

a) mai întâi, apelul la tehnologiile informatice în vederea creării unor programe care, pe de o parte, să faciliteze redactarea atlaselor lingvistice (fie în format clasic, fie în format electronic), iar, pe de altă parte, să asigure o diseminare cât mai eficientă a acestora (în varianta lor electronică), prin posi-

Scanned with OKEN Scanner

bilitatea unei consultări la scară largă (online) şi interactive de către utilizatori; astfel, începute încă din anii '60 ai secolului trecut (Viereck 1989: 521) cu preponderenţă în mediul anglo-saxon, cercetările în domeniul informatizării atlaselor lingvistice au continuat de-a lungul acestei perioade, una dintre realizările majore în această direcţie constituind-o publicarea, la sfârşitul anilor '90, a primului atlas audio în format online: *Sprachatlas des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte/ Atlas linguistique du ladin des Dolomites et des dialectes limitrophes*[57];

b) a doua direcţie care poate fi sesizată ca urmărind o modernizare a cercetărilor de geolingvistică propune o diversificare a obiectivelor acestui domeniu, în scopul trecerii de la o geografie lingvistică *monodimensională* către o geografie lingvistică *pluridimensională* (v. Thun 2000). Această schimbare de paradigmă a putut fi realizată prin includerea printre punctele de interes ale geolingvisticii, în afara variaţiei diatopice, şi a altor tipuri de variaţie, cum ar fi variaţia diasexuală, variaţia diageneraţională, variaţia diastratică, eventual chiar diafazică (*ibidem*: 375–376), precum şi a celei diacronice. Ca rezultate obţinute deja în acest sens amintim aici publicarea, în anul 2000, a primelor două volume din *Atlas Lingüístico, Diatópico y Diastrático del Uruguay* (ADDU), sub conducerea lui Harald Thun, iar în 2002, sub conducerea aceluiaşi lingvist, a primului volum din *Atlas Lingüístico Guaraní–Románico* (ALGR), intitulat, într-o manieră sugestivă pentru perspectiva amintită de noi aici, *Sociología* (ALGR-S)[58].

O altă direcţie de cercetare care s-a dezvoltat în ultima perioadă şi care poate oferi geolingvisticii premisele unei dezvoltări solide în viitor este dată de constituirea unor baze de date dialectale complexe, în format multimedia, care să „autorizeze [...] conservarea caracterului pluridimensional al obiectului dialectal" (Dalbera 2000: 139) şi care să permită o exploatare din diferite perspective a materialului lingvistic astfel tezaurizat. Drept exemple în acest sens amintim proiectul *Thesaurus Occitan* (THESOC), iar pentru documentarea dimensiunii diacronice a variaţiei diatopice menţionăm corpusul *Archivio Testuale del Siciliano Antico* (ARTESIA), o arhivă multimedia care îşi propune să tezaurizeze în format interactiv o serie de documente scrise în dialectul sicilian din secolele al XIV-lea – al XVI-lea.

[57] Maniera în care a evoluat, de-a lungul ultimilor 25 de ani, informatizarea cartografiei lingvistice la nivel european poate fi urmărită prin parcurgerea (şi a) următoarelor lucrări: Ruffino 1992, García Mouton 1994, Raimondi, Revelli 2007, Cugno, Massobrio 2010, Tosques 2014.

[58] La fel de sugestiv pentru această schimbare de optică în cadrul cercetărilor de geolingvistică este şi titlul seriei editoriale în cadrul căreia au apărut aceste două lucrări: *Dialectologia pluridimensionalis romanica*.

Scanned with OKEN Scanner

Informatizarea cartografiei lingvistice, precum şi o diversificare tematică în sensul includerii dimensiunii sociolingvistice a variației diatopice în sfera de interes a geolingvisticii reprezintă, aşadar, cele două direcții de cercetare ce conferă la ora actuală o configurație epistemică solidă şi, în consecință, o perspectivă optimistă respectivului domeniu. Astfel, chiar dacă

> vremurile măreţe ale geolingvisticii clasice [...] au apus, [...] sarcina originală a geografiei lingvistice, şi anume studiul sistematic al amenajării lingvistice a spațiului de către om nu a pierdut nimic din importanța şi din actualitatea sa inițială (Bauer, Goebl 2000: 169-170).

Iar dezvoltarea cercetărilor de profil va depinde, în bună măsură, aşa cum afirma Fernand Carton în *Prezentarea* volumului 2/2000 al revistei „Verbum", număr tematic intitulat *Géolinguistique en Europe*, de maniera în care „va favoriza interdisciplinaritatea, păstrând, în acelaşi timp, sensul terenului, menținând contactul cu faptele, care reprezintă, aşa cum se ştie, piatra de încercare" (Carton 2000: 134).

1.3.1.2. Cercetările de ultimă oră ce au ca obiectiv informatizarea principalelor instrumente de documentare ale limbii române (dicționare, atlase etc.) se înscriu în direcția sincronizării metodelor şi tehnicilor folosite de cercetătorii români cu cele ale omologilor lor din celelalte țări europene. Referitor la acest aspect al modernizării metodelor de analiză aplicate limbii române, precizăm faptul că, prin colaborarea excelentă care a existat în ultimul timp între lingvişti şi informaticieni, s-a ajuns la unele rezultate extrem de promițătoare în ceea ce priveşte posibilitatea prelucrării din punct de vedere informatic a diferitelor compartimente ale limbii române (fonetic/prozodic, lexical, semantic). Amintim, în acest sens, încercările care au fost făcute, începând cu anul 2000, de creare a unui *Consorțiu de informatizare pentru limba română* (http://consilr.info.uaic.ro/consilr/ro/index.php) şi cercetările pe care, ulterior, membrii acestui consorțiu le-au făcut în direcția includerii limbii române în cadrul unor proiecte internaționale de anvergură, având ca scop crearea unor ontologii lexicale multilingve (EuroWordNet şi BalkaNet) (Tufiş 2004); de asemenea, pornind de la această experiență în domeniul procesării electronice a limbii române, trebuie menționate recentele cercetări vizând acelaşi nivel lexical-semantic, ce au avut ca rezultat crearea cadrului general al editării în format electronic a *Dicționarului limbii române* (DLR), în calitatea acestuia de dicționar tezaur, proiect la realizarea căruia au contribuit cercetători lingvişti şi informaticieni din centrele academice Bucureşti, Iaşi şi Cluj (Aldea et alii 2006, Dănilă 2010).

Pe lângă aceste inițiative ce au avut în vedere prelucrarea din perspectivă informatică a nivelului lexical al limbii române, există cercetări la ora actuală ce vizează şi compartimentul fonetic/fonologic sau chiar nivelul suprasegmental al intonației. Amintim, cu referire la această ultimă direcție de cercetare, proiectul *Atlasul multimedia prozodic român* (AMPROM), în cadrul

Scanned with OKEN Scanner

căruia, începând mai ales cu anul 2007, sunt documentate şi analizate, folosindu-se aplicaţii informatice adecvate acestui tip de cercetare, principalele tipare intonative ale varietăţilor limbii române, atât la nivel dialectal, cât şi la cel al limbii literare marcate regional, pe o reţea de puncte de anchetă în care vor fi incluse câteva zeci de localităţi din România şi din Republica Moldova (Turculeţ et alii 2006). Acest atlas informatizat, având structura unei baze de date, cuprinde atât înregistrările audio ale tiparelor intonative urmărite prin intermediul unui chestionar fix (enunţuri asertive, interogative, negative şi interogativ-negative), cât şi reprezentările grafice ale respectivelor tipare, obţinute cu ajutorul unor programe speciale de prelucrare acustică folosite în acest scop (v. http://amprom.uaic.ro/indexamprom.php). Fiind conceput iniţial ca o componentă regională a unui proiect similar de anvergură europeană – *Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* (AMPER) –, proiectul AMPROM s-a dezvoltat în ultima perioadă ca un proiect autonom, destinat unei configurări cât mai detaliate a specificului prozodic al limbii române.

Un al proiect destinat analizei la nivel fonetic a limbii române este cel prin care se intenţionează crearea, în cadrul Institutului de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iaşi, a Corpusului „Sunetele Limbii Române" (http://www.etc.tuiasi.ro/sibm/romanian_spoken_language/ro/prezentare_generala.htm), având ca principal scop constituirea unei arhive a sunetelor limbii române în format digital, pentru care, până la ora actuală, au fost înregistrate peste 1500 de secvenţe audio distincte. Ca scopuri derivate ale acestui proiect (şi care ne interesează în mod direct din perspectiva lucrării de faţă), menţionăm crearea unui dicţionar electronic al pronunţiilor din limba română, precum şi intenţia autorilor de a corela arhiva astfel constituită cu atlasele lingvistice româneşti, pentru realizarea unor cercetări de tip diacronic în domeniul foneticii şi fonologiei limbii române. Înregistrările pentru această arhivă au fost efectuate în laborator, în condiţii controlate şi cu zgomot redus, pe un eşantion de vorbitori cu vârsta cuprinsă, în general, între 20 şi 35 de ani, fără patologii cronice sau acute (Teodorescu 2010: 17). În plus, a fost respectată o metodologie riguroasă, ce a implicat luarea în considerare a nu mai puţin de patru criterii obligatorii în realizarea corpusului (criteriul reprezentativităţii statistice, criteriul reproductibilităţii, criteriul completitudinii şi criteriul eticii ştiinţifice), acest cadru metodologic fiind completat şi de realizarea, pentru fiecare caz în parte, a fişei vorbitorului, unde au fost trecute datele relevante privind caracterizarea socio-profesională şi medicală a acestuia. Baza de date astfel constituită a reprezentat punctul de plecare pentru unele cercetări de factură statistică privind expresivitatea emotivă în limba română, având ca scop stabilirea unei metodologii şi elaborarea unui program de analiză a intonaţiei emotive (Teodorescu et alii: 2010).

Toate aceste proiecte şi iniţiative ştiinţifice enumerate mai sus privind procesarea electronică a limbii române confirmă o stare de lucruri existentă la ora actuală, şi anume prezenţa unui cadru general favorabil proiectelor de

Scanned with OKEN Scanner

factură interdisciplinară care să vizeze realizarea unui deziderat major al cercetării academice româneşti: informatizarea resurselor limbii române, atât ca scop în sine, dar mai ales ca punct de plecare pentru viitoare cercetări în domeniu, care să sincronizeze cercetarea de profil românească cu cea europeană. În cele ce urmează, vom prezenta principalele proiecte din ultima perioadă elaborate în geolingvistica românească ce au vizat crearea primelor atlase informatizate (atât ca tehnică de redactare, cât şi ca modalitate de vizualizare/consultare) din acest areal lingvistic.

1.3.2. NALR. *Moldova şi Bucovina* în format electronic

În spațiul românesc, cercetări susținute în direcția informatizării atlaselor lingvistice au început în anul 2000, în cadrul Filialei Iaşi a Academiei Române, printr-o colaborare interdisciplinară între cercetători de la Institutul de Informatică Teoretică şi de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide". Scopul acestui proiect a constat în realizarea unui sistem informatizat cu ajutorul căruia să se poată edita atlasele lingvistice româneşti regionale, precum şi textele dialectale aferente respectivelor atlase. Cercetările s-au desfăşurat în cadrul a două programe ale Academiei Române, intitulate *Cercetări în domeniul foneticii şi fonologiei limbii române, cu aplicații la atlasele lingvistice româneşti regionale* (2000–2002) şi, respectiv, *Proiectarea şi implementarea unui sistem integrat de aplicații software pentru realizarea „Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni" şi editarea textelor dialectale* (2003-2004). Un aspect caracteristic al proiectul care s-a derulat la Iaşi constă în faptul că sistemul integrat a fost astfel conceput încât, odată finalizat, să poată să realizeze toate operațiile necesare editării automatizate a unui atlas, nemaifiind necesar apelul la alte aplicații software, ca auxiliare ale programului de bază. În plus, complexitatea realizării acestui proiect vine şi din dorința respectării formatului consacrat al atlaselor lingvistice româneşti, care, pe lângă hărțile mari, analitice, conțin şi hărți mici, interpretative, precum şi planşe cu material necartografiat. Luarea în considerarea a tuturor acestor elemente structurale ce au stat la baza tradiției cartografiei lingvistice româneşti şi încercarea de a găsi soluții optime pentru transpunerea lor în format electronic a presupus o intensă muncă de colaborarea între lingviştii şi informaticienii de la cele două institute menționate, soluțiile informatice concepute în cadrul proiectului fiind în permanență testate şi îmbunătățite, în conformitate cu exigențele specialiştilor dialectologi.

Sistemul software ce modelează atlasul lingvistic electronic conține module care realizează gestionarea următoarelor grupe de informații:

– simboluri pentru editarea transcrierilor fonetice;

– dicționarele atlasului lingvistic (cuvinte de bază, puncte de anchetă, transcrieri fonetice);

Scanned with OKEN Scanner

– informații grafice pentru descrierea hărților;
– hărțile atlasului lingvistic, care pot fi consultate și/ sau tipărite.

Din punct de vedere funcțional, atlasul lingvistic electronic este structurat pe două componente principale: a) proceduri pentru pregătirea datelor primare (introducerea materialului lingvistic, realizarea hărților interpretative, realizarea planșelor cu material necartografiat etc.); b) interfața multimedia.

Un aspect extrem de important în configurarea aplicației s-a dovedit a fi organizarea familiei de fonturi pentru transcrierea fonetică. În acest sens, s-a optat pentru continuitate, adică pentru acele litere, însoțite de semne grafice speciale (sedile, linii orizontale sau verticale, semicercuri, cercuri, puncte, unghiuri ascuțite, tilde ș.a.), cu care în atlasele lingvistice românești (ALR și NALR) se transcriu sunetele vorbirii, așa cum se realizează ele în graiurile populare. Structurarea informației grafice aferente principalelor fenomene fonetice ce afectează sunetele limbii române s-a realizat pe două compartimente: fenomene specifice vocalelor (deschidere, nazalizare, caracter semivocalic etc.) și fenomene ce pot afecta pronunția consoanelor (palatalizare, afonizare, lungime etc.), conform celor două imagini de mai jos: în prima, cursorul fiind plasat după o consoană (în cazul de față, consoană palatală), este activată bara de fenomene fonetice specifice consoanelor, în timp ce în cazul celei de-a doua imagini este vizibil „comportamentul" aplicației informatice în cazul fenomenelor fonetice specifice vocalelor:

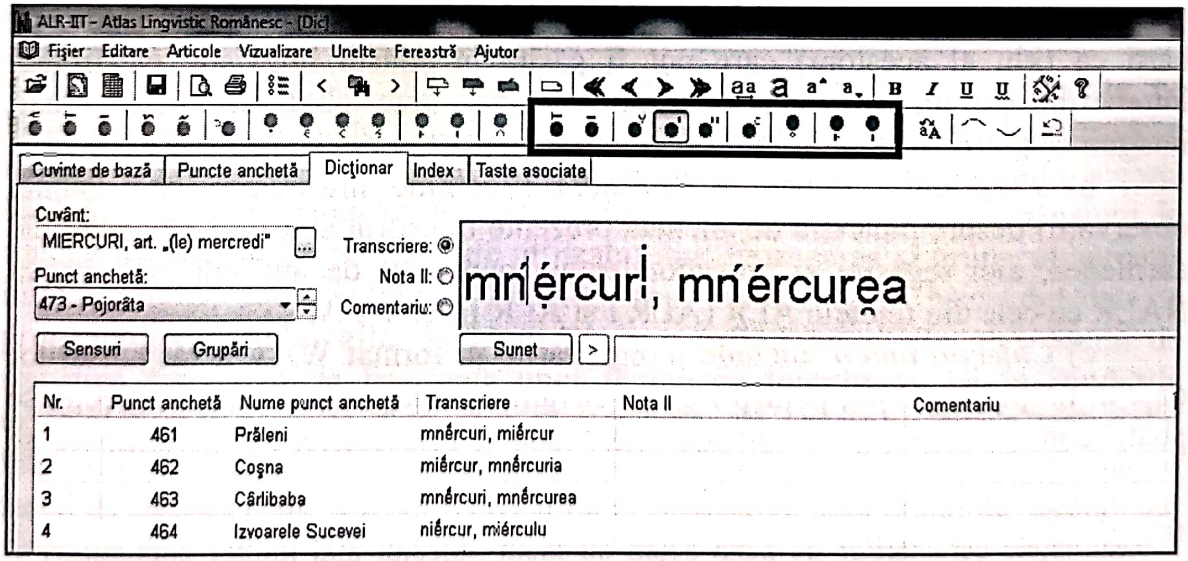

Bara de fenomene fonetice specifice consoanelor

Scanned with OKEN Scanner

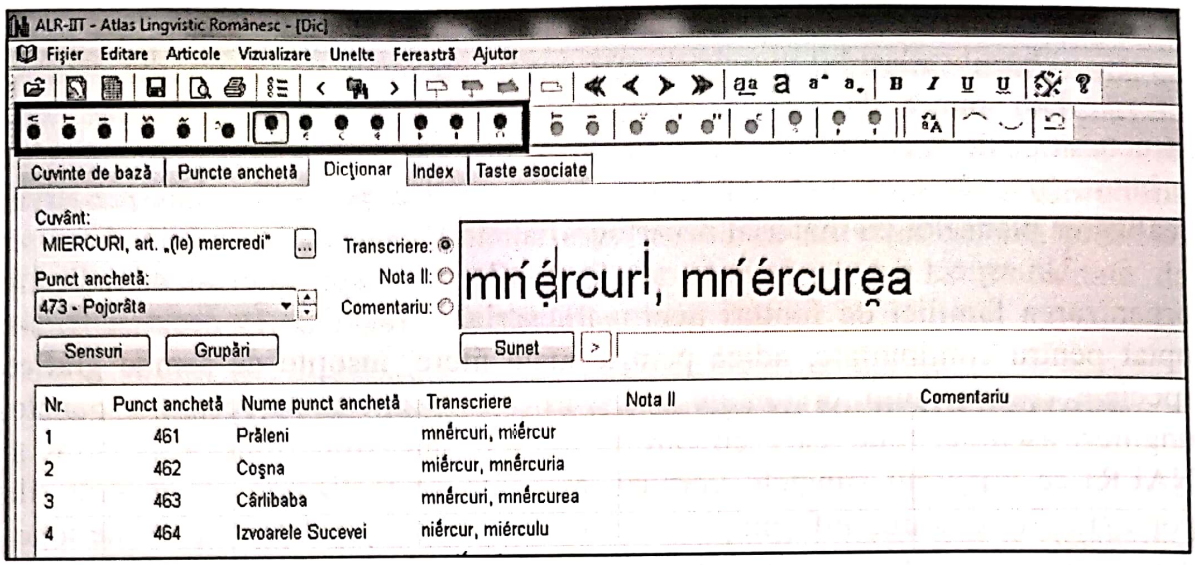

Bara de fenomene fonetice specifice vocalelor

Odată rezolvată problema fonturilor, a fost nevoie de o structurare a informațiilor lingvistice și grafice necesare redactării atlasului lingvistic. Soluția pentru care s-a optat în etapa de configurare a aplicației a constat în realizarea unor *Dicționare* în care să se colecteze informațiile primare privind titlul hărților (cuvinte de bază), punctele de anchetă, *speech* (colecție audio), transcrierea fonetică și notele asociate transcrierii fonetice[59]. Fiecare dintre aceste dicționare are o funcție bine definită, după cum urmează:

a) *Dicționar „Cuvinte de bază"*: conține fondul de cuvinte (transpuse pe hărți ca titlu al acestora) care pot fi găsite în atlasul lingvistic electronic, întrebările care au fost puse în timpul anchetei, note, observații și, eventual, imagini ce pot fi folosite în întrebările indirecte;

b) *Dicționar „Puncte de anchetă"*: conține informații (cod, nume, observații) despre punctele de anchetă prezente în cadrul atlasului lingvistic; de asemenea, aici regăsim și corespondențele punctelor de anchetă din rețeaua NALR cu cele din rețelele ALR (ALR I și ALR II) și WLAD;

c) *Colecția audio*: include înregistrările în format WAV a răspunsurilor date în timpul anchetei, pentru fiecare cuvânt din dicționar. Această colecție se poate constitui doar dacă ancheta dialectală a fost concepută *ab initio* a se

[59] Rezultatele cercetărilor de până acum au făcut obiectul mai multor comunicări și articole realizate de membrii echipei, dintre care enumerăm: Florea et alii 2002, Olariu et alii 2003, Apopei et alii 2003, Bejinariu et alii 2006, Olariu et alii 2008, Botoșineanu et alii 2013; o analiză detaliată a facilităților pe care demersul informatic le aduce în câmpul geolingvisticii, plecând de la realizările în această direcție din cadrul proiectului NALR. *Moldova și Bucovina*, o întâlnim în Dumistrăcel, Hreapcă 2008.

Scanned with OKEN Scanner

desfăşura „în faţa microfonului", înregistrările astfel realizate putând fi ulterior prelucrate pentru a intra în baza de date a atlasului electronic[60].

d) *Dicţionar „Transcrieri fonetice"*: reprezintă elementul principal al modulului şi conţine transcrierea fonetică a răspunsului la întrebarea pusă pentru fiecare cuvânt din Dicţionarul „Cuvinte de bază" în fiecare punct de anchetă, iar acolo unde este posibil şi înregistrarea audio corespunzătoare din *Colecţia Audio*.

Conexiunile dintre informaţiile stocate în dicţionarele ALR sunt reprezentate în figura următoare:

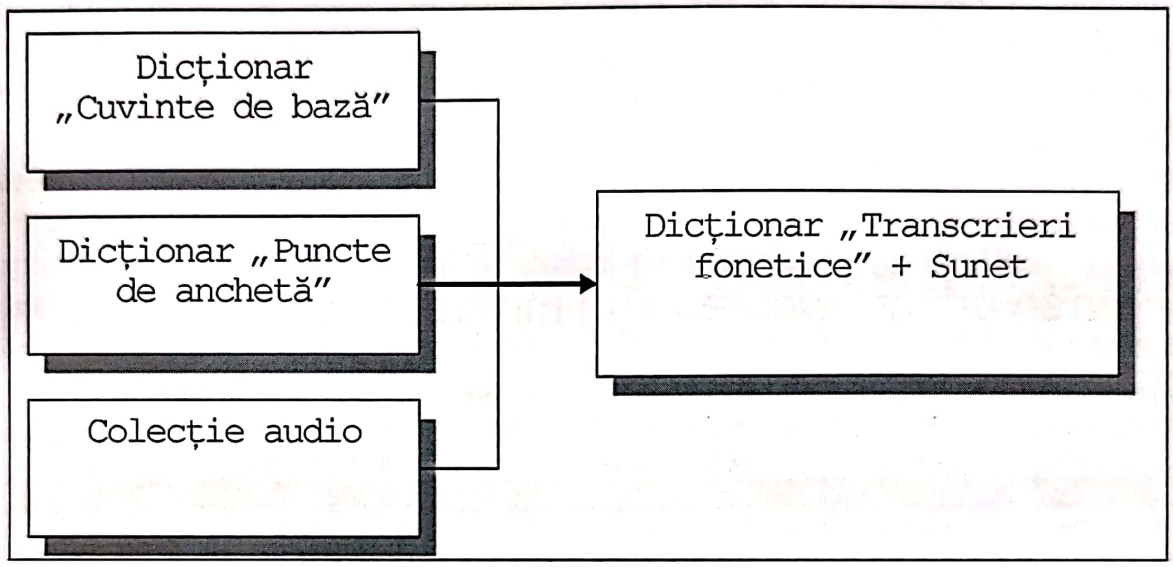

Schema relaţională a componentelor atlasului electronic

O funcţie importantă a aplicaţiei informatice este aceea că permite, pe lângă introducerea materialului în baza de date şi redactarea, ulterioară, a hărţilor şi planşelor de material necartografiat, şi o căutare avansată în această bază de date a unor contexte lingvistice de mai mici sau mai mari dimensiuni, în funcţie de interesele specifice ale utilizatorului. Extragerea şi gruparea aproape instantanee a unor secvenţe fonetice sau lexicale din baza de date a proiectului/volumului aflat în lucru poate constitui premisele unor studii de statistică referitoare la frecvenţa unor fenomene lingvistice, iar în condiţiile existenţei unei baze de date care să cuprindă, de exemplu, întreg materialul lingvistic documentat în cadrul proiectului NALR. *Moldova şi Bucovina*, o astfel de funcţie poate deveni foarte utilă în redactarea unor studii de specialitate

[60] Datorită faptului că răspunsuri în format audio pentru ancheta cu chestionarul din cadrul proiectului NALR. *Moldova şi Bucovina* există doar pentru câteva localităţi din zona Bucovinei, dicţionarul aferent colecţiei audio a fost eliminat în cele din urmă din structura aplicaţiei, rămânând ca el să poată fi reactivat oricând va apărea în viitor o astfel de posibilitate de documentare audio a răspunsurilor pentru un atlas lingvistic.

Scanned with OKEN Scanner

care să cerceteze variația diatopică a unor fenomene fonetice sau structuri lexicale pentru întreaga zonă.

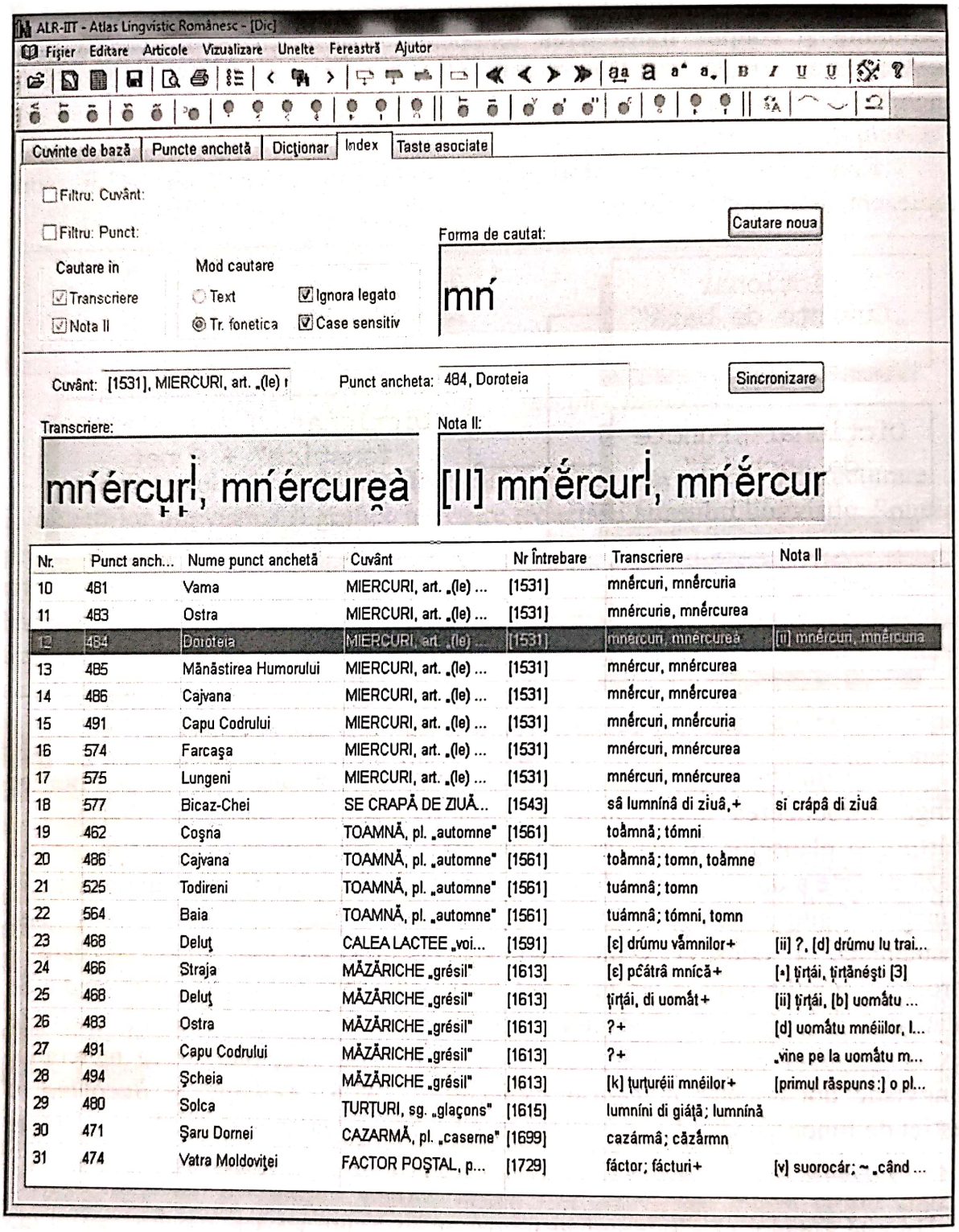

Nr.	Punct anch...	Nume punct anchetă	Cuvânt	Nr Întrebare	Transcriere	Nota II
10	481	Vama	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnérc̆uri, mnérc̆uria	
11	483	Ostra	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércurie, mnércurea	
12	484	Doroteia	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércuri, mnércurea	[ii] mnérc̆uri, mnérc̆uria
13	485	Mănăstirea Humorului	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércur, mnércurea	
14	486	Cajvana	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércur, mnércurea	
15	491	Capu Codrului	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnérc̆uri, mnérc̆uria	
16	574	Farcaşa	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércuri, mnércurea	
17	575	Lungeni	MIERCURI, art. „(le) ...	[1531]	mnércuri, mnércurea	
18	577	Bicaz-Chei	SE CRAPĂ DE ZIUĂ...	[1543]	sâ lumnînâ di ziuâ,+	si crápâ di ziuâ
19	462	Coşna	TOAMNĂ, pl. „automne"	[1561]	toâmnă; tómni	
20	486	Cajvana	TOAMNĂ, pl. „automne"	[1561]	toâmnă; tomn, toâmne	
21	525	Todireni	TOAMNĂ, pl. „automne"	[1561]	tuámnâ; tomn	
22	564	Baia	TOAMNĂ, pl. „automne"	[1561]	tuámnâ; tómni, tomn	
23	468	Deluţ	CALEA LACTEE „voi...	[1591]	[ɛ] drúmu vămnilor+	[ii] ?, [d] drúmu lu trai...
24	466	Straja	MĂZĂRICHE „grésil"	[1613]	[ɛ] pĉâtrâ mnícă+	[ı] ţirţái, ţirţânéşti [3]
25	468	Deluţ	MĂZĂRICHE „grésil"	[1613]	ţirţái, di uomât+	[ii] ţirţái, [b] uomâtu ...
26	483	Ostra	MĂZĂRICHE „grésil"	[1613]	?+	[d] uomâtu mnéiilor, l...
27	491	Capu Codrului	MĂZĂRICHE „grésil"	[1613]	?+	„vine pe la uomâtu m...
28	494	Şcheia	MĂZĂRICHE „grésil"	[1613]	[k] ţurţuréii mnéilor+	[primul răspuns:] o pl...
29	480	Solca	ŢURŢURI, sg. „glaçons"	[1615]	lumníni di giáţă; lumnínă	
30	471	Şaru Dornei	CAZARMĂ, pl. „caserne"	[1699]	cazármâ; căzármn	
31	474	Vatra Moldoviţei	FACTOR POŞTAL, p...	[1729]	fáctor; fácturi+	[v] suorocár; ~ „când ...

Funcția „Index" din cadrul aplicației

Dezvoltând acest raționament, putem afirma că existența unor interese convergente ale specialiștilor în domeniul cartografiei lingvistice românești în

Scanned with OKEN Scanner

format digital ar putea face posibilă extinderea acestei funcții la întreg arealul dacoromânesc, prin includerea într-o bază de date generală a materialului dialectal documentat în toate cele șapte proiecte regionale de geolingvistică românească. Beneficiile unei astfel de întreprinderi științifice cu caracter național în direcția unei analize cât mai rafinate a repartiției teritoriale a unor fenomene lingvistice cu caracter regional ar fi extrem de importante pentru cercetarea de profil, în sensul că asemenea aplicații informatice ar putea facilita și, în cele din urmă, contribui la o cunoaștere mai aprofundată a însăși structurii dialectale a dacoromânei, în calitatea acesteia de obiectiv fundamental al geolingvisticii românești. În plus, această funcție de căutare a aplicației reprezintă un prim pas în direcția dezvoltării sale într-un modul cu posibilități mult mai complexe de analiză a materialului lingvistic prezent în baza de date electronică a atlasului, în sensul unor abordări statistice a acestuia, de genul celor de factură dialectometrică (Hans Goebl), folosite astăzi pe o scară din ce în ce mai largă în lucrările de geolingvistică. În această manieră, prezenta aplicație va trece de la stadiul de modul de arhivare și cartografiere conform unei hărți deja prestabilite a materialului dialectal către un modul de analiză aprofundată a dimensiunii variaționiste a datelor lingvistice în format electronic.

O altă componentă majoră a aplicației o reprezintă editorul de texte în registru dialectal, a cărui structură de bază este similară cu cea utilizată în editarea hărților, din cadrul căreia a fost eliminat modulul de cartografiere propriu-zisă. Conform proiecției folosite la configurarea aplicației necesare editării atlasului lingvistic, și în cazul modulului utilizat la editarea textelor dialectale s-a ținut cont de același principiu al respectării tradiției românești în domeniu, prin păstrarea unor elemente specifice volumelor de texte în registru dialectal, precum numerotarea marginală a rândurilor de pe o pagină sau introducerea notelor de subsol pentru precizarea unor detalii referitoare la desfășurarea anchetei.

Ca modalitate de utilizare și funcții auxiliare, acest editor este structurat în mod similar cu un editor Word, având funcții precum „Editare", „Inserare", „Formatare", „Vizualizare", „Căutare" etc.:

Scanned with OKEN Scanner

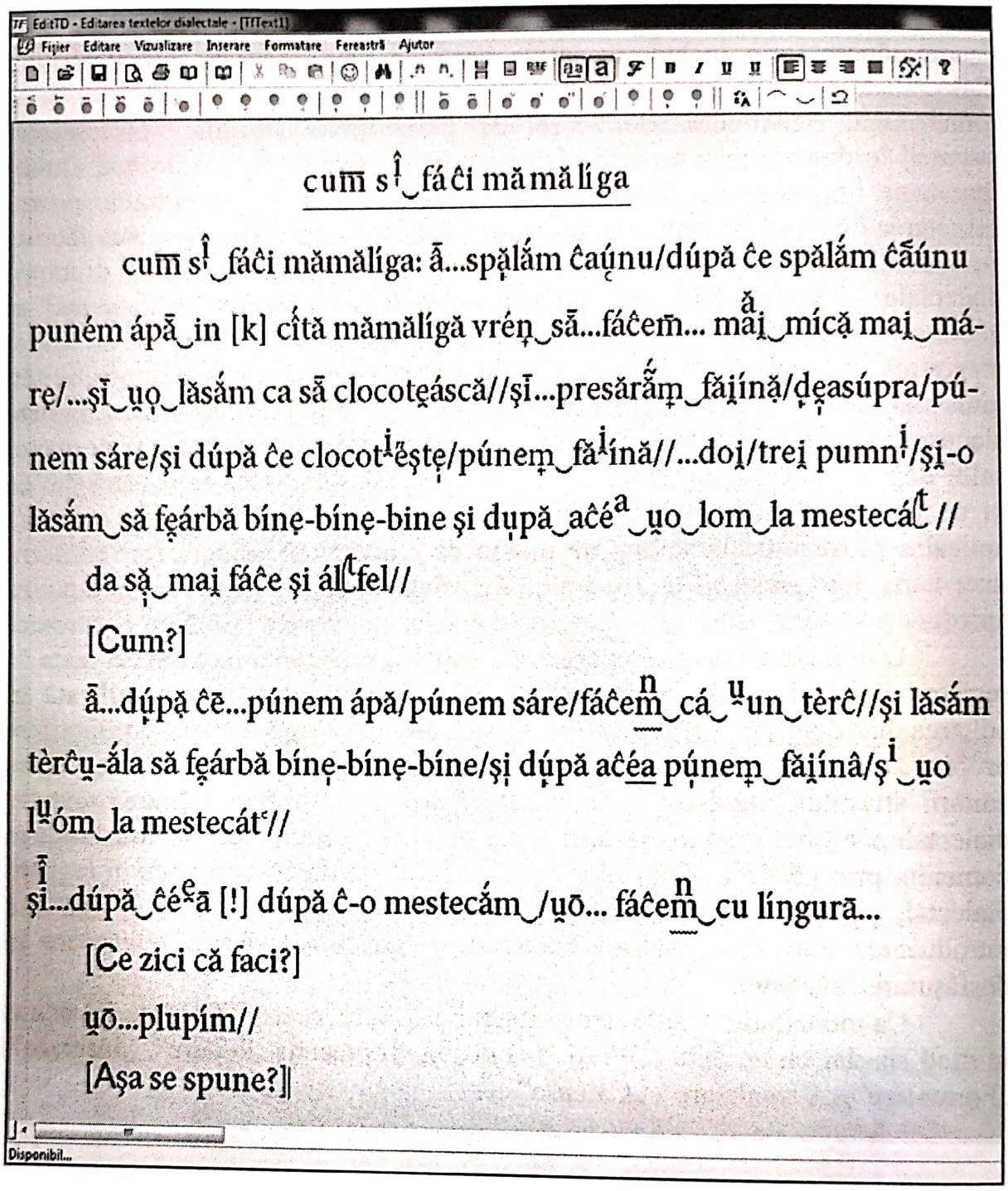

Editor de texte în transcriere fonetică

Ținând cont de faptul că la ora actuală editarea textelor în registru dialectal, ca parte componentă a proiectului național NALR/ALRR, a rămas mult în urma editării atlaselor lingvistice[61], folosirea acestei aplicații în

[61] Până acum au fost publicate următoarele volume de texte (în ordine cronologică): *Texte dialectale. Oltenia* (1967), *Texte dialectale. Muntenia* (I–1973, II–1975, III–

Scanned with OKEN Scanner

cercetarea de profil, eventual într-o etapă ulterioară finalizării activității de publicare a atlaselor lingvistice regionale, ar putea contribui în mod substanțial la recuperarea decalajului referitor la ritmul de publicare a celor două componente ale proiectului NALR. În plus, folosită în paralel în cele trei centre academice unde se află arhivele NALR/ALRR (Cluj, București și Iași), această aplicație ar permite realizarea unei ample arhive de etno- și sociotexte în registru dialectal la nivel național, care, astfel constituită, ar putea reprezenta o premisă majoră în direcția unor cercetări de profunzime asupra sintaxei la nivelul graiurilor, de exemplu.

După o perioadă de testări și îmbunătățiri ale variantelor succesive ale aplicației software, în anul 2005 a fost finalizat programul de editare asistată de calculator a atlasului lingvistic[62], pentru ca în anii 2007 și 2014 să apără volumul al III-lea, respectiv volumul al IV-lea din NALR. *Moldova și Bucovina*, editate în întregime cu ajutorul calculatorului – o premieră la nivel național, primită în mod pozitiv de specialiștii în domeniu atât din țară, cât și din străinătate[63].

În ceea ce privește perspectivele acestui proiect științific, ele sunt legate de intenția de a dezvolta aplicația în direcția realizării variantei interactive care va facilita accesul online la baza de date a NALR. *Moldova și Bucovina*. Primele cercetări în acest sens au fost făcute deja – în aceeași formulă de colaborare interdisciplinară între dialectologi și informaticieni –, obiectivul constituindu-l de data aceasta publicarea în format online a materialului lingvistic cuprins în primele două volume ale atlasului amintit[64]. Stocarea pe un server a acestui material, la care se va putea adăuga și baza de date aferentă volumelor al III-lea și al IV-lea, deja digitalizate, precum și, în viitor, a întregii arhive din cadrul proiectului NALR. *Moldova și Bucovina*, arhivă în curs de publicare în format electronic, va permite utilizatorilor un acces direct la acest material dialectal, pe care îl vor putea consulta și utiliza în conformitate cu propriile proiecte de cercetare. Consultarea atlasului se va putea face prin intermediul unei aplicații Web, care va comunica prin intermediul unui server IIS cu aplicația ce va rula pe server. Aceasta va utiliza un control ActiveX, implementat în C++, și va genera, pe de o parte, conținutul grafic ce va fi

---

1987), *Texte dialectale și Glosar. Dobrogea* (1987), NALR. *Moldova și Bucovina. Texte dialectale* (I/1–1993, I/2–1995, II/1–2002).

[62] Cercetătorilor care au contribuit la realizarea acestei aplicații informatice li s-a decernat, în anul 2006, Premiul „Octav Mayer" al Academiei Române, Filiala Iași.

[63] În anul 2016 colectivul NALR. *Moldova și Bucovina* a fost distins cu Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu" al Academiei Române pentru publicarea volumului al IV-lea al seriei acestui atlas lingvistic.

[64] O prezentare mai detaliată a acestei perspective privind digitalizarea cartografiei lingvistice românești se găsește în Botoșineanu et alii 2013.

Scanned with OKEN Scanner

transmis către client, iar, pe de altă parte, va asigura conexiunea cu cele două tipuri de baze de date existente în cadrul programului: bazele de date geografice și bazele de date lingvistice. Relaționarea acestor aplicații în cadrul programului Web propus de informaticienii ieșeni poate fi urmărită în figura următoare:

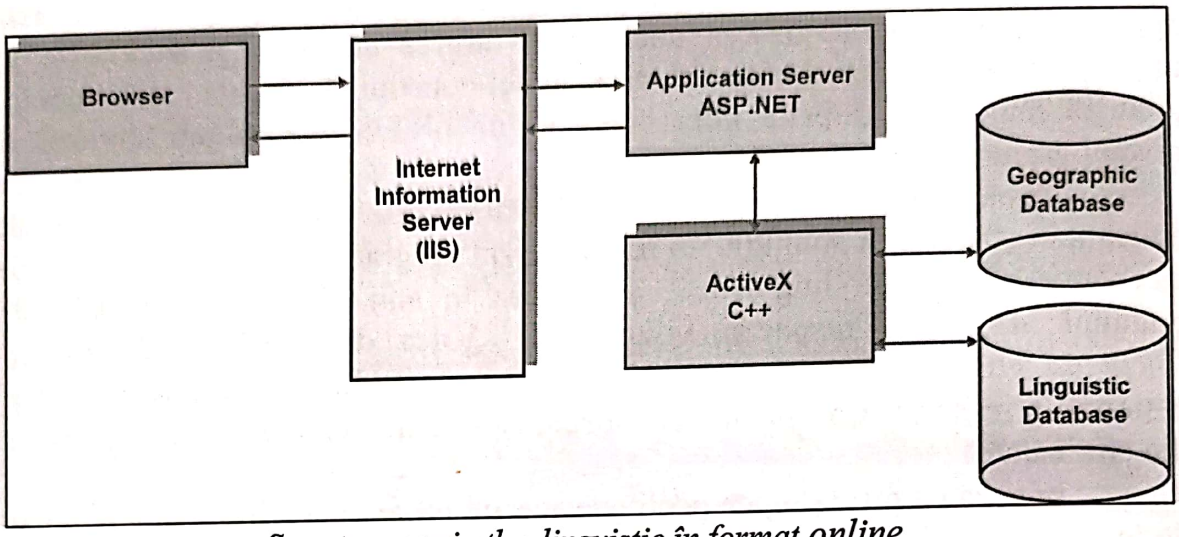

Structura unui atlas lingvistic în format online

Dată fiind actualitatea acestui tip de cercetare la nivel european, precum și avantajele evidente pe care le poate aduce lingvisticii românești considerate în ansamblul său, credem că extinderea în viitor a acestei aplicații la nivel național și, drept urmare a acestui fapt, punerea în circuitul științific prin intermediul Internetului a întregului material lingvistic cules în cadrul proiectului NALR poate reprezenta o miză majoră pentru dialectologia românească la ora actuală.

1.3.3. *Romanian Online Dialect Atlas* (RODA)

O inițiativă similară de informatizare a atlantografiei lingvistice românești îl are ca autor pe Dorin Uriețescu, dialectolog român stabilit în Canada, care, împreună cu doi specialiști informaticieni, Sheila Embleton și Eric Wheeler, au realizat cercetări în ultima perioadă în direcția digitalizării *Noului Atlas lingvistic român. Crișana*, atlas din care, până la ora actuală, au fost publicate primele două volume în manieră clasică, cu implicarea unor cartografi în realizarea hărților, la care se adaugă un al treilea volum, a cărui redactare s-a realizat cu suport informatic. Bazându-se pe studii recente în domeniul dialectometriei (Hans Goebl) și al lingvisticii cantitative[65], specialiștii

[65] Proiectul *Romanian Online Dialect Atlas* (RODA) are la bază experiența pe care cei doi informaticieni au acumulat-o în perioada digitalizării *Atlasului dialectal al Finlandei.*

Scanned with OKEN Scanner

menționați și-au propus ca, folosind tehnici statistice de genul scalării multi-dimensionale[66] (al cărei principal avantaj din punct de vedere analitic este, așa cum arăta lingvistul J.K. Chambers, acela de a ignora distanțele geografice și de a reprezenta doar distanțele lingvistice ale fenomenelor urmărite prin procedee de tip statistic), să realizeze o aplicație informatică aptă să ofere lingviștilor posibilitatea unor analize complexe ale variației diatopice prin utilizarea unui volum mare de material lingvistic în format digitalizat.

Sub aspect tehnic, la fel ca și în cazul proiectului de la Iași, o importanță majoră în dezvoltarea aplicației a avut-o realizarea sistemului de transcriere fonetică, sistem care, în tradiția dialectologiei românești, presupune utilizarea unui număr relativ important de caractere suplimentare în raport cu sistemul grafic de bază. Acest aspect a fost rezolvat prin fixarea caracterelor sub formă de imagini într-un tabel (Embleton et alii 2007: 90):

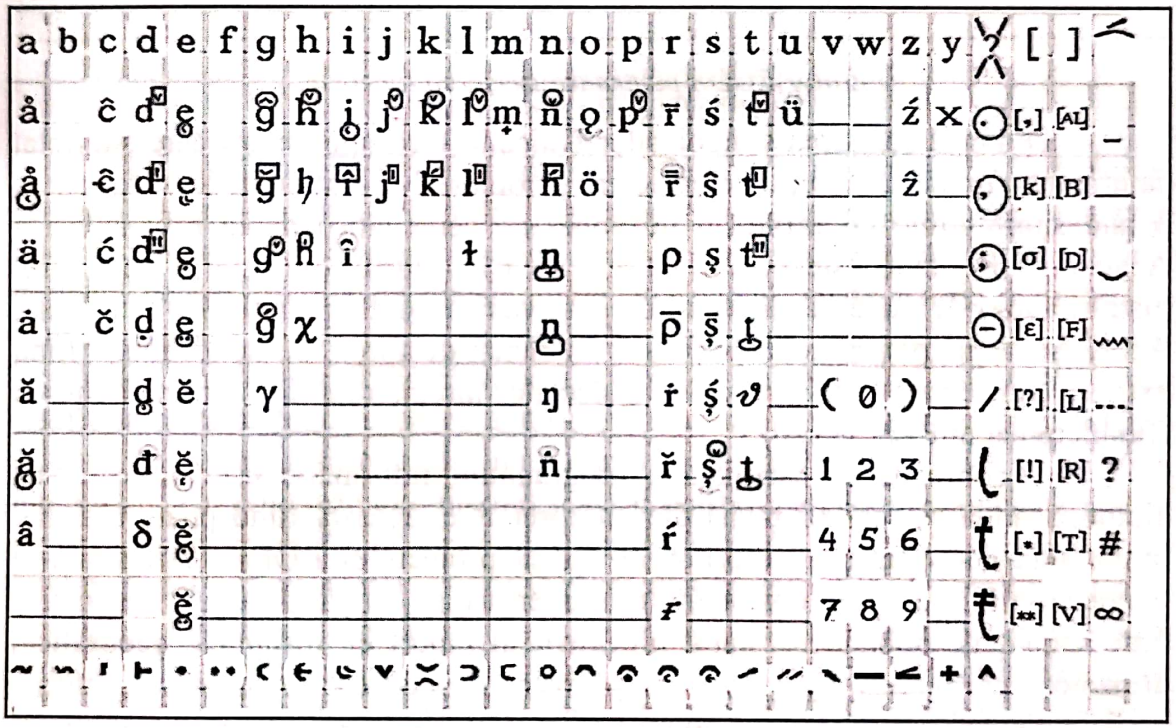

Structurarea fonturilor în proiectul RODA

Folosirea fonturilor pentru transcrierea răspunsurilor și introducerea lor ulterioară în baza de date se realizează prin intermediul unui editor sub formă de tastatură virtuală (Embleton et alii 2009: 142):

[66] Pentru mai multe detalii, vezi Embleton et alii 2007, precum și pagina de Internet http://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/2804.

Scanned with OKEN Scanner

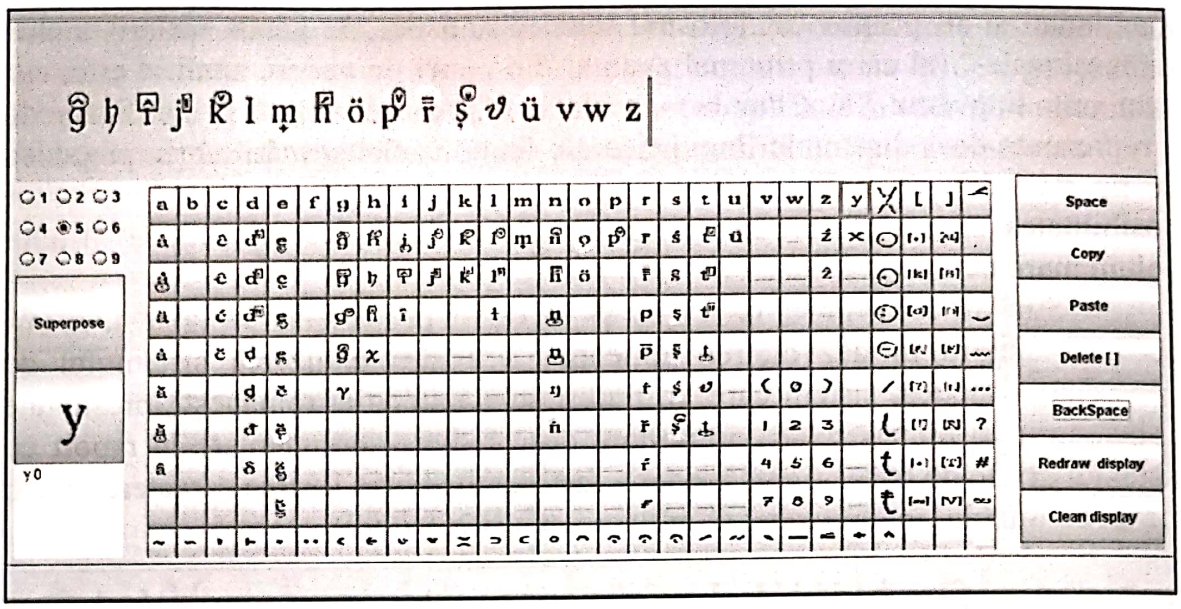

Editor RODA pentru transcrierea fonetică

Pe lângă folosirea simbolurilor Unicode – soluție pentru care s-a optat ca urmare a numărului mare de caractere şi fonturi disponibile în acest format –, o altă similitudine cu proiectul dezvoltat de cercetătorii de la Filiala Iaşi a Academiei Române este posibilitatea redării în cadrul aplicației a unor înregistrări audio de material dialectal ce pot avea ca durată până la 10-15 minute. Aceste secvențe pot fi ascultate pentru un număr de aprox. 50 de localități, fiind extrase din corpusul de textele dialectale înregistrate de Dorin Urițescu (Embleton et alii 2013: 120).

O componentă esențială a programului informatic este aplicația cu ajutorul căreia se realizează hărțile interpretative, aceasta fiind poate cea mai importantă contribuție a autorilor în cadrul proiectului RODA. Folosindu-se tehnica scalării multidimensionale, prin intermediul căreia distanțele lingvistice între fenomene dobândesc statut prevalent în raport cu distanțele geografice, utilizatorii pot realiza, cu ajutorul unui inventar predefinit de simboluri, diferite hărți intepretative de tip dialectometric. Pornind de la acest aspect, una dintre facilitățile importante oferite de acest program informatic constă în faptul că, odată introdus în baza de date, materialul lingvistic va putea să susțină cu uşurință elaborarea unor hărți interpretative independente în raport cu hărțile deja configurate de autorii NALR. *Crişana* şi conforme intereselor ştiințifice ale fiecărui utilizator[67], care, ulterior, „pot fi salvate sub formă de imagini fotografice şi utilizate în publicații" (Embleton et alii 2013: 120).

[67] „Puterea formatului digital constă în aceea că aceleaşi date pot fi vizualizate în mai multe modalități, pentru a răspunde unor nevoi diferite" (Embleton et alii 2009: 139).

Scanned with OKEN Scanner

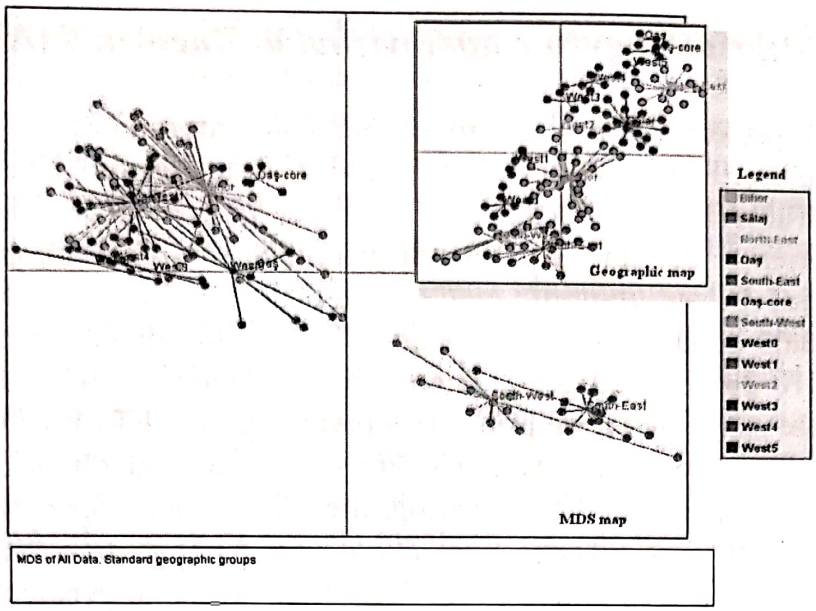

Tehnica scalării multidimensionale în geolingvistică („distanțele lingvistice")
(Embleton et alii 2009: 141)

Pe lângă beneficiile de ordin tehnic ale digitalizării atlaselor lingvistice, ce au în vedere, în primul rând, facilitarea accesului direct al specialiştilor, prin intermediul tehnologiilor informatice, la o resursă lingvistică extrem de importantă pentru studiile de dialectologie, în special, şi de istorie a limbii, în general, există şi avantaje ce acoperă domeniul propriu-zis al analizei lingvistice, rezultatele folosirii unor asemenea tehnici putând rafina sau chiar rescrie unele concluzii teoretice anterioare. Astfel, în cazul proiectului RODA, în urma procesării informatice a unui număr mare de hărți analitice şi sintetice din NALR. *Crişana* prin intermediul scalării multidimensionale, autorii au putut remarca „mai degrabă un *continuum* lingvistic sau o unitate a subdialectului crişean decât o fragmentare lingvistică scoasă în evidență de analizele tradiționale" (Embleton et alii 2013: 124). Iar această concluzie a fost posibilă ca urmare a faptului că aplicațiile informatice permit prelucrarea simultană a unor baze de date ce cuprind un material lingvistic mult mai bogat decât cel cuprins în câteva hărți lingvistice, pe baza cărora se realizează, de obicei, analizele diatopice în cercetările dialectale obişnuite.

La ora actuală, în paralel cu redactarea volumul al IV-lea din seria NALR. *Crişana* şi cu digitalizarea primelor două volume publicate în format clasic, autorii iau în calcul o regândire a proiectului inițial, în sensul de a i se atribui aplicației „o mai mare disponibilitate de a lucra şi cu alte limbi" (Embleton et alii 2015: 56), în urma acestei inițiative proiectul urmând să-şi schimbi inclusiv titulatura, în acord cu noile obiective ale echipei româno-canadiene: *General Online Dialect Atlas* (GODA).

Scanned with OKEN Scanner

1.3.4. *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB)

Ultimul proiect (în ordine cronologică) de informatizare a atlaselor lingvistice românești aparține din nou specialiștilor dialectologi și informaticieni din centrul academic ieșean, această inițiativă venind ca o continuare firească a experienței comune în domeniu acumulată începând cu anul 2000. Proiectul are titlul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB), existând până la ora actuală două etape în dezvoltarea cercetărilor aferente acestui atlas multimedia: 2010-2013 și 2015-2017, ambele derulându-se cu ajutorul unor finanțări câștigate prin concurs de proiecte la nivel național (UEFISCDI).

Având drept exemple trei atlase lingvistice care au obținut rezultate remarcabile în direcția digitalizării cartografiei lingvistice (*Sprachatlas des Dolomitenladinischen und angrenzender Dialekte* – ALD și *Atlas linguistique audiovisuel du Valais romand* – ALAVAL) și a geolingvisticii pluridimensionale (*Atlas Lingüístico, Diatópico y Diastrático del Uruguay* – ADDU), membrii echipei ALAB (dialectologi: Florin-Teodor Olariu, director de proiect, Veronica Olariu, Luminița Botoșineanu, toți trei de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", și informaticieni: Ramona Luca și Silviu Bejinariu, de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași) au încercat să integreze rezultatele propriilor cercetări în domeniul informatizării atlaselor lingvistice românești într-o strategie de cercetare mai amplă, care, utilizând cele mai recente soluții în prelucrarea sincretică a imaginii video și a sunetului, să ducă la realizarea unui atlas lingvistic de tip multimedia – o premieră în cartografia lingvistică românească.

Din punct de vedere metodologic, strategia de cercetare folosită în cadrul proiectului este tributară în cea mai mare parte experienței românești în acest domeniu, o experiență care, acumulată de-a lungul unui secol de cercetări de geolingvistică, constituie un solid punct de plecare pentru orice nouă întreprindere de acest gen. Stabilirea rețelei de localități, realizarea chestionarului, efectuarea unor anchete de probă sau găsirea unor informatori adecvați îndeplinirii obiectivelor propuse reprezintă tot atâtea elemente comune cu metodologia folosită în cadrul proiectelor naționale ALR/ NALR. În plus, ca urmare a intenției de a asigura o continuitate a proiectului în raport cu atlasele lingvistice românești anterioare (aceasta fiind, de altfel, una dintre caracteristicile generale ale cartografiei lingvistice românești), s-a avut în vedere ca rețeaua de puncte ALAB să includă rețeaua de puncte NALR din zona anchetată, iar chestionarul să fie construit pe baza chestionarului NALR.

1.3.4.1. În descrierea inițială a metodologiei proiectului a fost acordată o atenție specială documentării graiurilor din zonele bilingve ale Bucovinei, ca urmare a interesului declarat pe care autorii atlasului l-au manifestat față de respectivele localități în configurarea unei radiografii lingvistice actuale a zonei

Scanned with OKEN Scanner

avute în vedere. În condiţiile date, stabilirea reţelei de puncte ALAB a fost realizată în concordanţă cu acest deziderat major al echipei de cercetare, cooptarea localităţilor cu minorităţi naţionale în strategia de dezvoltare a proiectului efectuându-se treptat, în funcţie de fiecare etapă de lucru. Astfel, în prima etapă (ALAB I) s-au realizat anchete în comunitatea huţulă din Brodina, în etapa a doua (ALAB II) au fost înregistrate anchete cu reprezentanţi ai comunităţilor poloneze din Bulai şi Poiana Micului, precum şi cu reprezentanţi ai comunităţii huţule din Izvoarele Sucevei, pentru ca etapei a treia a proiectului (ALAB III), pe care o preconizăm încă din acest stadiu intermediar al cercetărilor, să-i fie rezervate anchete în comunităţile de ruşi lipoveni (Climăuţi şi Lipoveni), huţuli (Argel) şi ucraineni (Negostina). Dacă cele trei localităţi cu comunităţi huţule semnificative sub raport demografic au fost preluate din reţeaua NALR, celelalte cinci localităţi cu comunităţi etnice minoritare (polonezi, ucraineni şi ruşi lipoveni) reprezintă puncte noi în reţeaua ALAB în comparaţie cu reţeaua NALR, numărul final al punctelor preconizate a fi anchetate până la finalizarea proiectului fiind de 34, în comparaţie cu cele 29 de localităţi preluate din reţeaua NALR.

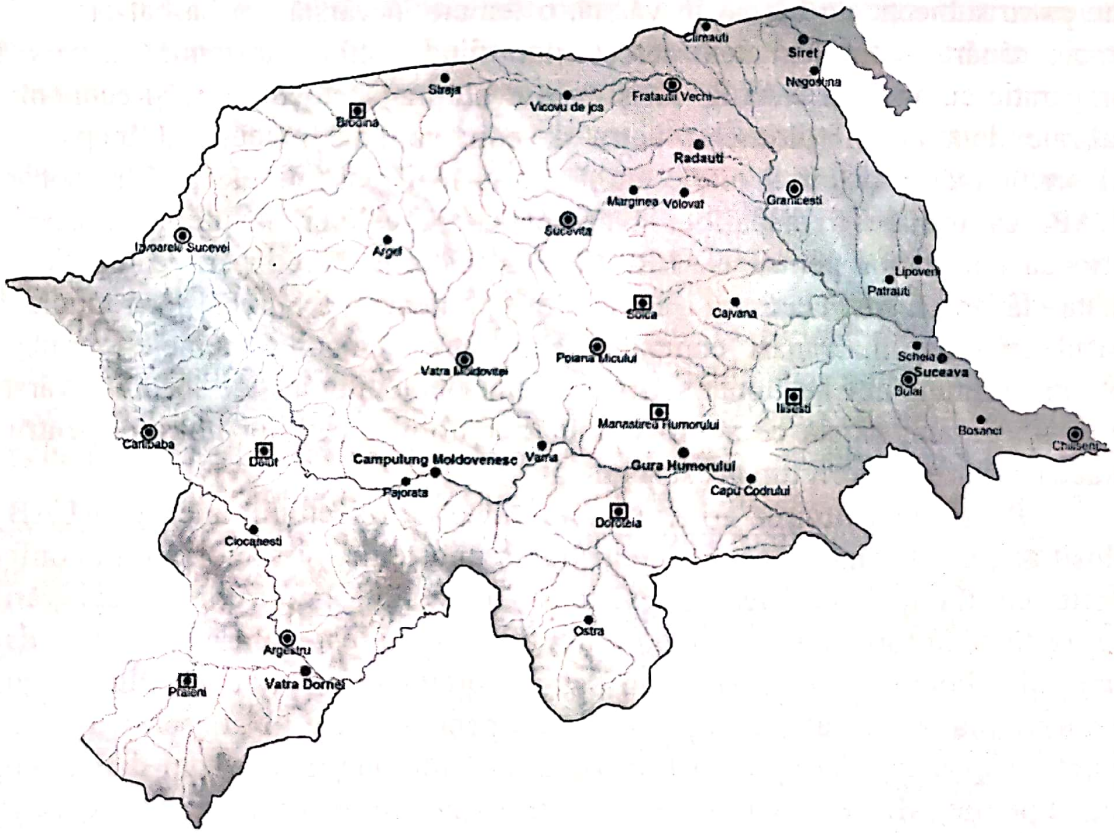

Reţeaua de puncte ALAB
(ALAB I – pătrate; ALAB II – cercuri; ALAB III – puncte)

1.3.4.2. Chestionarul ALAB a fost alcătuit pornindu-se de la Chestionarul NALR. Această opţiune redacţională a avut la bază intenţia

Scanned with OKEN Scanner

autorilor de a realiza un atlas lingvistic care să ofere un material comparabil cu cel obținut în cadrul seriilor anterioare – ALR și NALR, aspect în măsură să faciliteze perspectiva diacronică în cercetările de dialectologie care să surprindă posibile evoluții pe teren lingvistic de-a lungul celor peste patru decenii scurse de la ultima anchetă în zona cercetată (ancheta NALR).

Configurarea Chestionarului a trecut prin mai multe etape de lucru, forma finală fiind construită pe baza unei selecții atente a întrebărilor cuprinse în capitolele *Casa (părțile casei, mobilier, obiecte casnice)* și *Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte)*, la care s-au adăugat și întrebări din capitolele *Hrană; îmbrăcăminte; încălțăminte* și *Timpul; fenomene atmosferice*, plus unele întrebări nou formulate pentru ancheta ALAB, numărul final al întrebărilor ridicându-se în aceste condiții la 156. Principalul criteriu al selecției a fost relevanța lingvistică a răspunsurilor obținute în ancheta NALR, aspect tradus prin prezența, respectiv absența termenilor documentați în secțiunea de „Hărți" a celor patru volume publicate până acum din seria NALR. *Moldova și Bucovina*. Această reducere a numărului de întrebări a fost justificată atât prin specificul anchetei ALAB, care pentru fiecare localitate anchetată a avut câte patru subiecți: un bărbat în vârstă, o femeie în vârstă, un bărbat tânăr și o femeie tânără, complexitatea cercetărilor fiind astfel substanțial mărită în comparație cu ancheta NALR, cât și prin evoluțiile socioculturale și economice realizate de-a lungul ultimelor patru decenii: capitole precum „Cânepa" sau „Meserii (rotărie, dogărie, olărie etc.)" nu au mai fost reținute în Chestionarul ALAB, ca urmare a dispariției cvasi-totale a „realiilor" avute în vedere în perioada anchetelor pentru NALR. În plus, datorită introducerii categoriei de vârstă «tânăr», a fost necesară o revizuire suplimentară a întrebărilor reținute, în sensul unei cât mai mari compatibilizări între domeniile/ temele/ termenii/ noțiunile reținute în Chestionar și nivelul competenței idiomatice specifice vârstei de 20-35 de ani, vârstă ce a fost reținută, conform intențiilor noastre, pentru a caracteriza informatorii din acest segment.

Pentru constituirea arhivei audio-video a proiectului, ancheta ALAB a folosit atât Chestionarul, cât și înregistrarea unor etno- și sociotexte în conformitate cu tradiția românească existentă în studiul graiurilor. Înregistrările acestor texte în format audio-video, care, ulterior, au fost incluse în baza de date a atlasului lingvistic, reprezintă un pas important în direcția îndeplinirii unui deziderat mai vechi al geolingvisticii europene – acela al atlaselor de texte, obiectiv supus atenției specialiștilor de unul dintre cei mai avizați dialectologi contemporani, Michel Contini, pentru care aceste atlase ar reprezenta o depășire a atlaselor de cuvinte („*atlanti dei testi* come superamento degli *atlanti di parole*", *apud* Dumistrăcel et alii 1997: 53). În plus, realizarea acestui nou tip de atlas lingvistic va răspunde unui alt deziderat al geografiei lingvistice, aflat în mijlocul dezbaterilor teoretice din ultima perioadă pe marginea metodologiei

Scanned with OKEN Scanner

anchetei dialectale, şi anume, acela al trecerii de la ancheta de tip „prelevare de material" la ancheta dialectală de tip „formă de comunicare" (Dumistrăcel et alii 1997) (altfel spus, trecerea de la metoda *cuvinte şi lucruri* la metoda *cuvinte şi contexte comunicative*), mult mai adecvată unei redări cât mai ingenue a specificului idiomatic al unei comunităţi sau zone etnografice. Ca urmare a acestei opţiuni metodologice, fiecare localitate anchetată va avea anexat pe pagina Web un fişier multimedia în care vor fi prezente câteva secvenţe relevante pentru graiul caracteristic respectivei zone, în care vor fi redate fragmente de interviuri semidirective având ca tematică specificul sărbătorilor religioase sau familiale (obiceiuri de iarnă, obiceiuri pascale, obiceiuri de nuntă).

1.3.4.3. În etapa iniţială a proiectului, pe lângă variaţia diatopică specifică lucrărilor de geografie lingvistică, echipa ALAB şi-a propus să urmărească încă trei variaţii, în acord cu metodologia unor lucrări recente de geolingvistică pluridimensională, deja menţionate în lucrarea de faţă: *variaţia diasexuală*, *variaţia diagenerațională* şi *variaţia diafazică*. Ca urmare a complexităţii anchetelor dialectale propuse a fi realizate în cadrul proiectului ALAB, primul an al cercetărilor de teren a fost alocat în întregime anchetelor de probă (şase la număr), acestea fiind absolut necesare pentru a testa şi optimiza instrumentarul metodologic (chestionar, tematica interviurilor semi-directive etc.) ce urma să fie utilizat în acest *proiect-pilot* pentru geolingvistica românească.

Prelucrarea materialului (socio)lingvistic adunat pe parcursul celor şase anchete de probă ne-a permis să analizăm critic metodologia propusă iniţial a fi urmată în cadrul proiectului, sesizând aspectele pozitive (covariaţia structurilor lingvistice în raport cu cei trei parametri propuşi şi urmăriţi în cadrul anchetelor), dar şi dificultăţile unui asemenea tip de anchetă (refuzul unor subiecţi de a participa la o anchetă înregistrată în format video, deformarea realităţii lingvistice în faţa camerei de filmat, dificultatea găsirii subiecţilor care să corespundă celor trei tipuri de variaţie urmărite etc.). Astfel, am ajuns la concluzia că este foarte dificil (şi, uneori, chiar irelevant sub aspect lingvistic!) de documentat *variaţia diafazică* (în calitatea sa de parametru ce trebuia urmărit conform formulei iniţiale a proiectului) în mediul rural de astăzi, în sensul că este destul de anevoios să găseşti, atât pentru segmentul de vârstă de peste 60 de ani, cât şi pentru cel de sub 35 de ani subiecţi cu un nivel de şcolarizare peste medie, care, prin raportare la grupul cu şcolarizare minimă, să poată să susţină analiza variaţiei diafazice. Plecând de la aceste constatări, a fost reevaluată întreaga structură a anchetei sociolingvistice şi am reţinut în final doar patru din cei opt subiecţi prevăzuţi iniţial a fi anchetaţi în fiecare localitate, care să „acopere" cele două tipuri de variaţie ce urmau să constituie obiectul de interes al proiectului: *variaţia diagenerațională* şi *variaţia diasexuală*. Conform acestei „grile de lectură" a variaţiei (socio)lingvistice, grupul subiecţilor chestionaţi a fost format dintr-un tânăr şi o tânără, ambii până în 35 de ani, precum şi din doi subiecţi adulţi (un bărbat şi o femeie), ambii peste 60 de ani. De obicei, am

Scanned with OKEN Scanner

reușit să respectăm aceste limite de vârstă, însă au fost și cazuri în care am fost nevoiți, ca urmare a dificultății de a găsi informatori tineri în mediul rural, să acceptăm subiecți care depășeau ușor pragul de vârstă stabilit de noi. Această amplă documentare de tip sociolingvistic a fost concepută în ideea realizării unei radiografii detaliate nu doar a variației diatopice a unei zone – această variație având un caracter extern, în sensul că este obținută în mod comparativ prin raportare la idiomurile din alte localități –, ci și a variațiilor interne, de factură sociolingvistică în esență, existente în cadrul aceleiași comunități.

Din punctul de vedere al statutului social, fiind vorba de un proiect care încearcă să înregistreze și să scoată în evidență specificul lingvistic, de factură locală, al comunităților anchetate, opțiunea noastră s-a îndreptat către tipologia clasică a informatorului, așa cum a fost aceasta stabilită în lucrările de pionierat din domeniul dialectologiei (*ALF*, *AIS*, *ALR* etc.), și anume subiecți care să fi stat cât mai mult timp în cadrul comunității țintă (atât pe parcursul școlarizării, dar și după terminarea acesteia) și care să aibă o pregătire școlară cât mai sumară cu putiință (clasele primare sau cel mult liceale). Dacă în cazul segmentului de vârstă de peste 60 de ani aceste criterii au fost relativ ușor de îndeplinit, mai dificilă s-a dovedit a fi situația în rândul tinerilor, școlarizarea minimă obligatorie incluzând, după cum se știe, minim 8 clase (uneori aceasta ridicându-se chiar la 10 clase, în funcție de școala primară existentă în fiecare localitate), iar legăturile cu mediile urbane, ca destinații pentru a urma o formă superioară de școlarizare (liceu, universitate), devenind în ultima perioadă extrem de ușor de realizat ca urmare a dezvoltării infrastructurii de transport.

1.3.4.4. Pe lângă anchetele cu Chestionarul, au fost realizate, așa cum menționam *supra*, și câte un interviu de tip semidirectiv, centrat, în principal, pe producerea de etnotexte referitoare la principalele sărbători de peste an, atât cele religioase, cât și cele ce țin de sfera universului familial (nunta, botezul etc.). Alegerea acestor subiecte a fost motivată de potențialul lor narativ implicit, motiv pentru care am convenit ca interviurile să preceadă ancheta cu chestionarul, tocmai pentru ca subiecții să depășească mai ușor momentul tracului inițial, amplificat și de prezența camerei de filmat.

Legat de acest ultim aspect, putem spune că subiecții s-au comportat, în general, în parametri normali în fața camerei video, majoritatea persoanelor intervievate reușind să depășească momentul emoțiilor inițiale – inerente, de altfel, în astfel de situații, fie că anchetele ar fi fost realizate în fața camerei de filmat, fie în prezența unui simplu reportofon. Sub aspectul variațiilor urmărite (diasexuală și diagenerațională), o dificultate crescută sub aspectul disponibilității de a participa la anchete am întâlnit-o la segmentul [f.t.] (unde [f.] = 'femeiesc' și [t.] = 'tânăr'), ca urmare a unui factor emotiv mult mai pronunțat la această categorie variațională. Plecând de la această constatare de parcurs, încercăm să aducem în discuție, ca urmare a experienței acumulate pe perioada desfășurării cercetărilor de teren, un alt aspect important care ar fi putut

Scanned with OKEN Scanner

influenţa pozitiv disponibilitatea subiecţilor de a colabora la realizarea anchetei, şi anume posibilitatea ca aceştia să fi fost remuneraţi pentru timpul acordat desfăşurării interviurilor, aşa cum s-a întâmplat în cazul proiectului naţional *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni*.

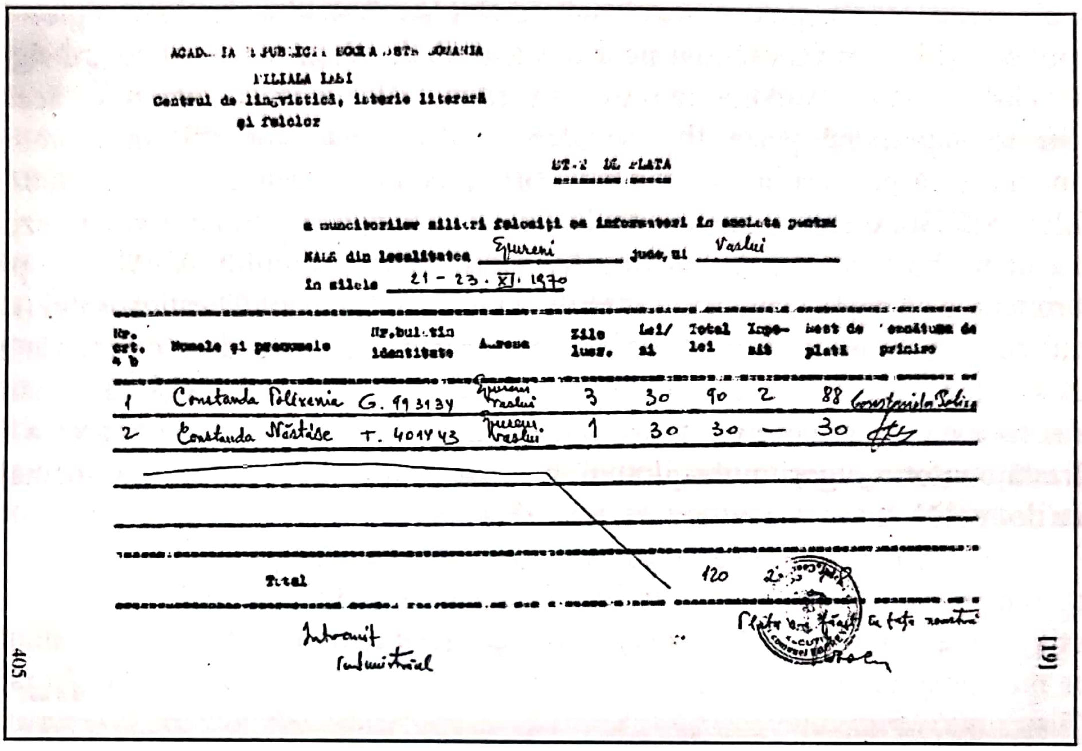

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA
FILIALA IAȘI
Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor

STAT DE PLATA

a muncitorilor zilieri folosiți ca informatori în ancheta pentru NALR din localitatea Epureni județul Vaslui în zilele 21 - 23 . XI . 1970

Nr. crt.	Numele și prenumele	Nr. buletin identitate	Adresa	Zile lucr.	Lei/zi	Total lei	Impozit	Rest de plată	Semnătura de primire
1	Constanda Polixenia	G. 993134	Epureni Vaslui	3	30	90	2	88	Constanda Polix
2	Constanda Năstase	T. 401443	Epureni Vaslui	1	30	30	—	30	[illegible]
	Total					120	2		

Introcuit Dumistrăcel

405

[19]

Stat de plată folosit în timpul anchetelor pentru NALR. Moldova şi Bucovina
(*apud* Dumistrăcel et alii 1997: 405)

Realizarea acestui deziderat, imposibil de pus în practică la ora actuală datorită cadrului legislativ restrictiv referitor la această componentă financiară pe care trebuie să-l respecte proiectele de cercetare finanţate prin bugetul de stat, ar diminua semnificativ dificultăţile legate de una dintre cele mai importante etape ale anchetelor de teren, şi anume alegerea unui subiect apt şi, mai ales, dispus pentru o astfel de activitate discursivă cronofagă şi, de multe ori, divergentă cu interesele de moment ale informatorilor.

Odată ce materialul lingvistic (sub forma înregistrărilor video) a fost arhivat pe suporturile de stocare digitală din arhiva ALAB, următoarea etapă importantă în derularea proiectului a constat în stabilirea sistemului de codificare a răspunsurilor obţinute în timpul anchetelor, pentru ca acestea să poată fi introduse în baza de date. Formula generală necesară codificării răspunsurilor a trebuit să fie construită ţinându-se cont de principalii parametri cu caracter variaţionist utilizaţi în cadrul anchetelor, şi anume:

a) localitate;

b) termen/noţiune documentată;

c) sex;

Scanned with OKEN Scanner

d) vârstă .

Astfel, au fost siglate localitățile prinse în rețeaua de puncte ALAB (de exemplu: Ilişeşti = il; Mănăstirea Humorului = mh; Solca = so; Brodina = br; Poiana Stampei = ps etc.), întrebările au primit câte un cod/număr unic format din trei cifre (001–999), pentru sexul subiectului au fost alocate două sigle: [f]= 'femeiesc', [b] = 'bărbătesc', iar pentru categoria de vârstă s-a optat pentru siglele [t] = 'tânăr' şi [v] = 'vârstnic (am evitat varianta [b] = 'bătrân', pentru ca aceasta să nu se suprapună peste [b] = 'bărbat'). În aceste condiții, în momentul segmentării răspunsurilor acestea vor primi coduri precum: il001ft, il001bv, il372fv, ps023bt etc., în care numărul prezent în conținutul codului va reprezenta numărul atribuit noțiunii interogate în cadrul Chestionarului ALAB. În plus, pentru notele aferente răspunsurilor obținute în urma folosirii Chestionarului (note destul de numeroase ca urmare a deciziei pe care am luat-o de a păstra cât mai mult din explicațiile/ completările date de informatori – aceasta şi ca urmare a facilităților de stocare oferite la ora actuală de mediile online), codificarea a fost realizată conform algoritmului il001ft_n, unde segmentul „_n" trimite tocmai la ideea de 'notă'.

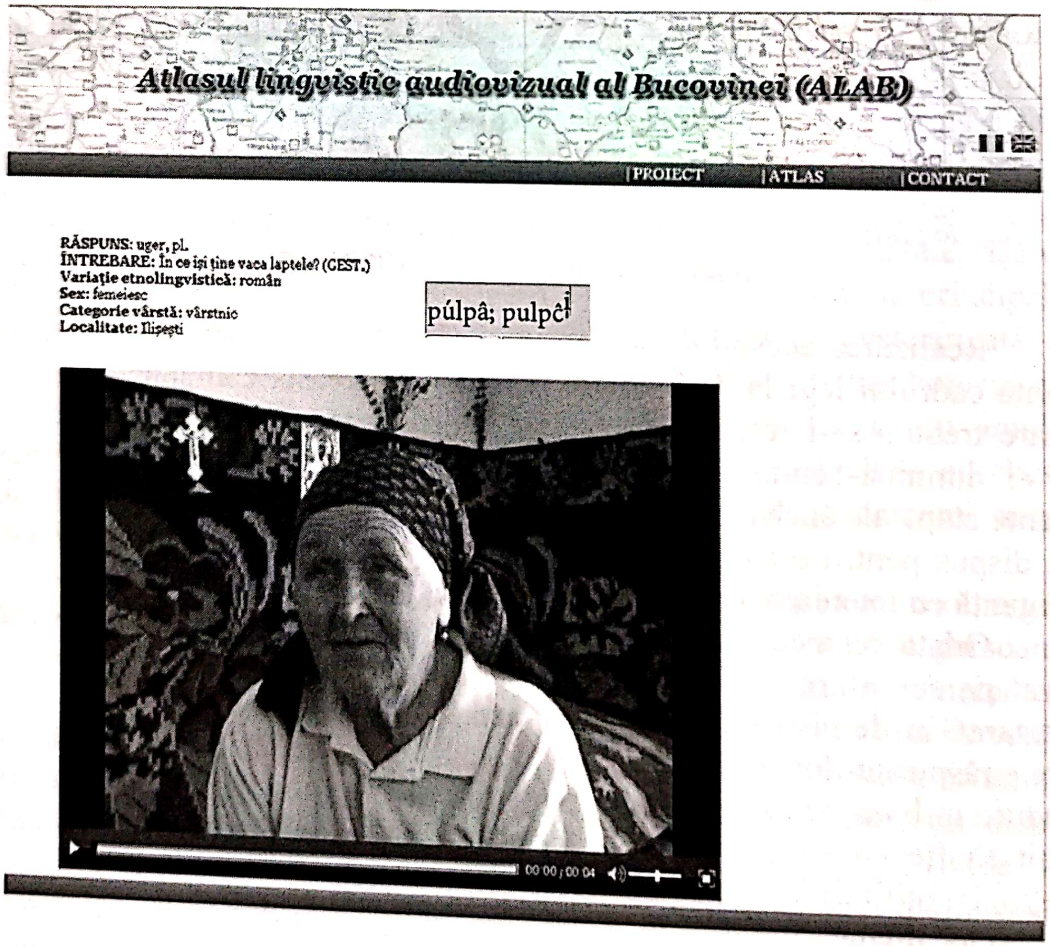

Fişier audio cu transcrierea răspunsului

Scanned with OKEN Scanner

Începând cu etapa a doua a cercetărilor, una dintre inovațiile introduse în raport cu prima fază a constat în transcrierea răspunsurilor din fișierele video prezente pe site-ul proiectului, acest aspect pregătind, practic, etapa a treia a cercetărilor (ALAB III), când echipa de cercetători intenționează ca, pe lângă extinderea rețelei de puncte, conform hărții prezentate mai sus, să publice și sub formă de volum independent, în format clasic, rezultatele anchetelor de teren. În plus, transcrierea răspunsurilor reprezintă o etapă obligatorie pentru configurarea și pregătirea bazei de date în direcția analizei statistice a materialului dialectal ce vor fi efectuate odată cu finalizarea proiectului.

1.3.4.5. În ceea ce privește partea digitală a proiectului ALAB, realizarea sistemului informatic a presupus, într-o primă fază, structurarea informațiilor în baze de date. În cadrul acestui proiect, sistemul de gestiune a bazelor de date propus, care să permită construirea, interogarea și întreținerea acestora, este sistemul relațional MySQL. Fiind unul dintre cele mai populare sisteme relaționale „open-source", poate fi preluat direct de pe Internet și permite administratorului crearea rapidă a unei baze de date, precum și o gestionare facilă a acesteia. Realizarea unei interfețe Web care să permită accesul utilizatorilor la informațiile stocate în baza de date a luat în calcul două componente:

a) o interfață web securizată, accesibilă doar membrilor echipei proiectului ; accesul la aceasta este restricționat și se face pe bază de nume de utilizator și parolă, interfața asigurând uneltele necesare managementului de date, cum ar fi: adăugarea/ ștergerea de înregistrări în baza de date, modificarea (update-ul) și căutarea anumitor informații, verificarea informațiilor introduse etc. Această interfață a fost structurată în așa manieră încât introducerea și arhivarea materialului dialectal în baza de date să se realizeze în conformitate cu principalii parametri variaționiști prevăzuți a fi urmăriți prin intermediul anchetelor dialectale: etnie, vârstă și sex, această arhitectură a bazei de date facilitând folosirea datelor lingvistice astfel arhivate pentru elaborarea unor analize variaționiste complexe, care să scoată în evidență relevanța epistemică a abordărilor multidimensionale în lucrările de geolingvistică.

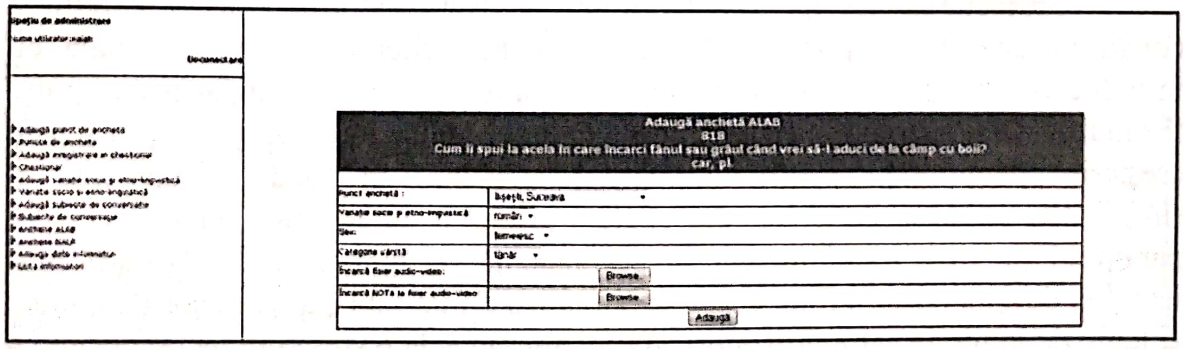

Formular de introducere a fișierelor video (interfața de administrare)

Scanned with OKEN Scanner

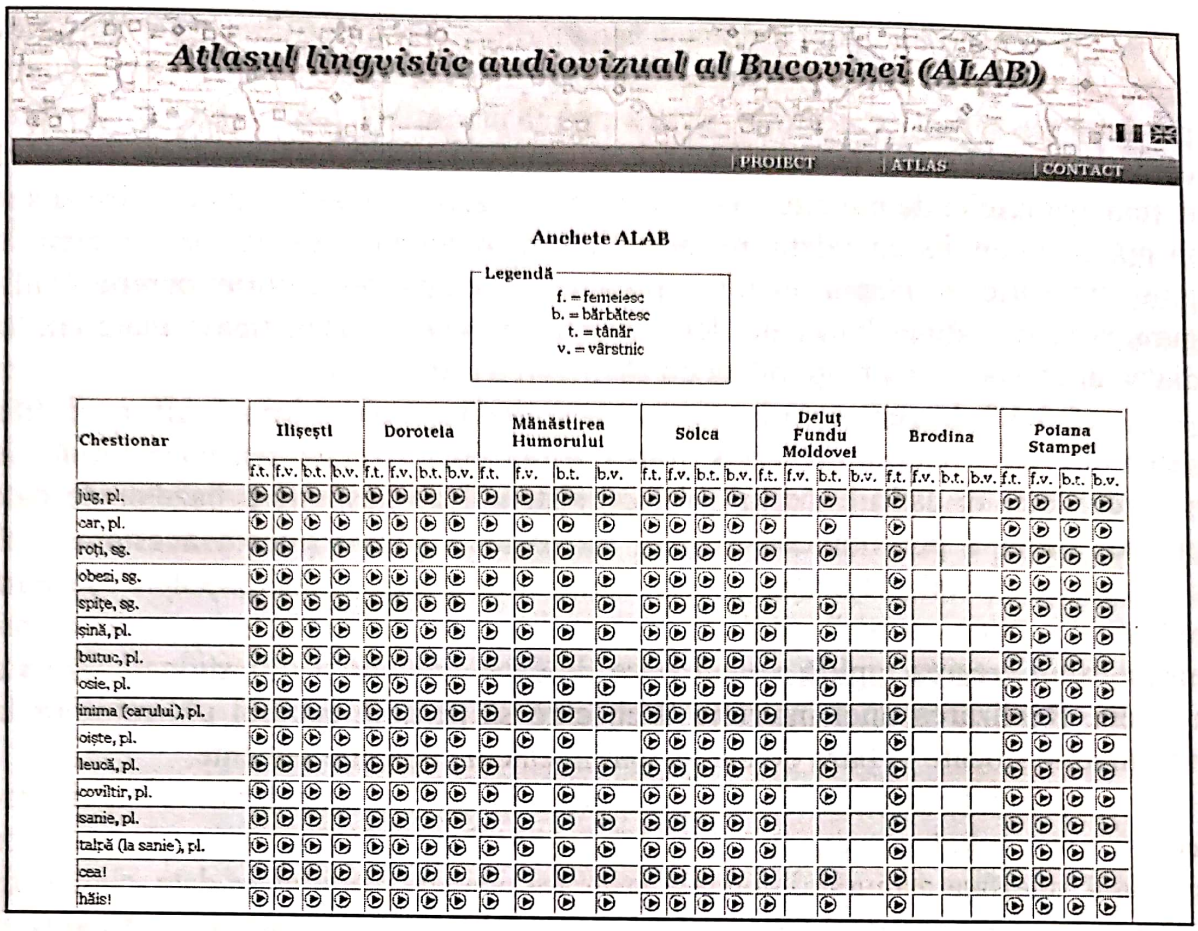

Fereastră din cadrul interfeței de administrare: modúl tabelar de verificare a (introducerii) fişierelor video

b) cea de a doua interfață permite vizualizarea informațiilor stocate în baza de date de către toți utilizatorii interesați, prin accesarea site-ului Web, şi conține unelte de căutare care facilitează găsirea rapidă a informațiilor. Ca limbaj de programare necesar realizării interfeței Web a fost utilizat PHP: Hypertext Preprocessor, acesta fiind unul dintre cele mai importante limbaje de programare Web „open-source" şi „server-side", existând versiuni disponibile pentru majoritatea Web-serverelor şi pentru toate sistemele de operare.

Proiectarea acestei a doua interfețe destinată utilizatorilor externi a constituit una dintre provocările majore pentru membrii echipei. Odată cu introducerea materialului lingvistic în structura primară a atlasului, aceasta a putut fi modificată şi adaptată ulterior în direcția unei optimizări a aplicației, în sensul creşterii operabilității pentru utilizatorii atlasului. În fond, transparența şi simplitatea utilizării aplicației din spatele atlasului audiovizual au fost cei doi parametri pe care i-am urmărit în permanență pe parcursul desfăşurării proiectului, dorința noastră fiind aceea de a realiza o interfață cât mai uşor de utilizat şi logic de intuit de către utilizatori. Astfel am ajuns la o structură de organizare a întregii informații pe două mari paliere, grupate pe capitole vizibile în manieră „drop-down menu", aşa cum se poate observa în imaginea de mai jos:

Scanned with OKEN Scanner

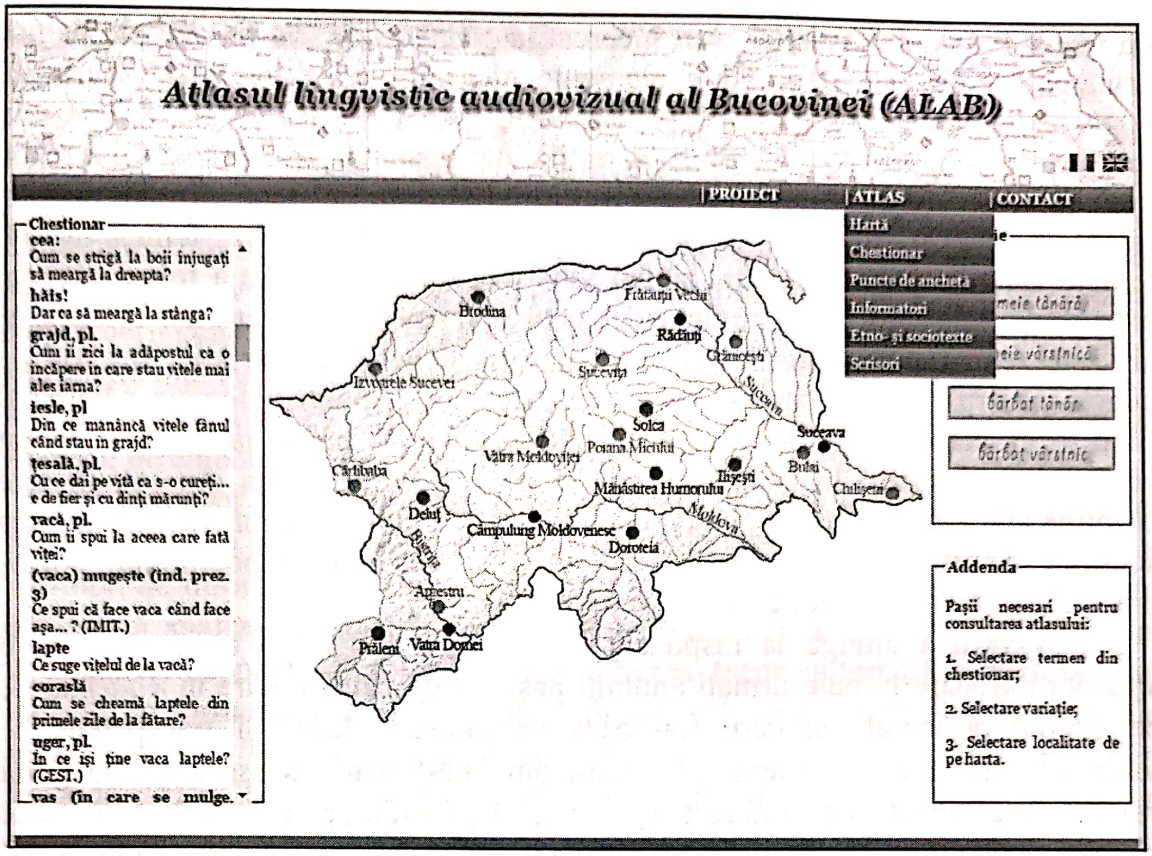

Pagina de start a atlasului

Cele două paliere au fost configurate astfel: sub **PROIECT** au intrat capitolele „Scurtă prezentare", „Echipă", „Diseminare", „Rapoarte ştiinţifice", altfel spus, date ce ţin exclusiv de derularea proiectului în cadrul finanţării primite de la UEFISCDI, iar sub **ATLAS** au intrat capitolele „Hartă", „Chestionar", „Puncte de anchetă", „Informatori", „Etno- şi sociotexte" şi „Scrisori", aşadar elemente ce ţin exclusiv de configuraţia „produsului final", adică a atlasului lingvistic audiovizual. Menţionăm că prin butonul „Scrisori" se realizează accesul la arhiva *cu documente scrise în registru dialectal* culese în timpul anchetelor de la subiecţii informatori prin scanare la faţa locului cu ajutorul scanerelor mobile – *o noutate absolută în domeniul geolingvisticii româneşti*, fiind introdusă în faza a doua a proiectului cu scopul de a documenta, în limitele posibilităţilor oferite de o astfel de cercetare, inclusiv *variaţia diamezică* (*cod oral* vs. *cod scris*), prin colectarea scrisorilor de la aceiaşi informatori intervievaţi în timpul anchetelor de teren.

O importanţă majoră pentru întregul proiect a avut-o configurarea hărţii atlasului, mai precis a funcţionalităţii acesteia. Importanţa acestei etape a fost dată de dorinţa de a atribui respectivei hărţi locul central în funcţionarea întregii aplicaţii şi de a trece, astfel, de la o simplă bază de date la stadiul de atlas lingvistic audiovizual ca instrument de cercetare, pentru care, aşa cum reiese şi din titlul proiectului, componenta cartografică să primeze în raport cu alte tipuri

Scanned with OKEN Scanner

de vizualizare a informației. Am încercat, astfel, să aducem pe această pagină principală cele mai importante elemente ale unui atlas lingvistic: harta cu rețeaua de puncte, chestionarul și răspunsurile (în format audio-video și în transcriere fonetică), și, în plus, variațiile urmărite de noi în cadrul acestui proiect, respectiv vârsta și sexul subiecților anchetați, în urma cărora a rezultat tipologia cvadripartită cu care am lucrat pe perioada anchetelor: femeie tânără, femeie vârstnică, bărbat tânăr, bărbat vârstnic. În plus, pentru a folosi cât mai bine avantajele unui atlas audio-video, am optat pentru policromie în ceea ce privește reprezentarea grafică a celor patru categorii de variație, rețeaua de puncte pentru 'femeie tânără' având culoarea roșie, pentru 'femeie vârstnică' fiind rezervată culoarea mov, pentru 'bărbat tânăr' – verde, iar pentru 'bărbat vârstnic' – albastru. În ceea ce privește pagina Web, partea din stânga este atribuită atât Chestionarului, cât și capitolului de etno- și sociotexte, în calitatea acestora de baze de date complementare în descrierea specificului socio-lingvistic al comunităților avute în vedere.

Pentru a ajunge la răspunsul în format audio-video obținut pentru o anumită întrebare trebuie urmați anumiți pași, specificați ca atare în *Addenda* de pe pagina principală și care formează un „traseu" logic și transparent: se selectează mai întâi un/ o termen/ noțiune din Chestionar, apoi se alege categoria variaționistă pentru care se dorește obținerea răspunsului, pentru ca, în final, să se selecteze punctul din rețeaua de localități anchetate. Răspunsul audio-video astfel obținut poate avea o singură parte, respectiv denumirea sau forma dialectală pentru termenul anchetat, însă acesta poate fi însoțit și de o notă explicativă, în care subiectul anchetat face unele precizări de tip metalingvistic și/sau unele descrieri de conținut cu referire la „realiile" vizate prin intermediul întrebării.

Astfel configurat, *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei*, poate deveni, în calitatea sa de proiect-pilot, un instrument inovativ de cercetare în domeniul dialectologiei și geolingvisticii românești, ca urmare a formatului video de înregistrare și prezentare a răspunsurilor, format care va permite analize ale materialului dialectal atât la nivel verbal, cât și la nivel paraverbal (intonație, accent etc.) sau chiar nonverbal (kinetică, mimică etc.). În plus, pe lângă faptul că utilizarea materialului din baza de date a proiectului poate fi efectuată în direcția realizării unor cercetări de profil, acest material poate fi folosit la fel de bine în scopul unor activități didactice[68] sau chiar drept suport în cadrul unor proiecte de promovare a diversității etnoculturale specifice zonei Bucovinei.

[68] Echipa ALAB a primit de la specialiști universitari în domeniul geolingvisticii atât din țară (București, Baia Mare), cât și din străinătate (Torino) confirmări ale faptului că site-ul proiectului este deja utilizat cu succes ca suport de curs în cadrul activităților didactice din învățământul superior.

Scanned with OKEN Scanner

1.3.5. În loc de concluzii

1.3.5.1. Aşa cum se poate observa din datele prezentate până acum, experienţa dialectologilor români în domeniul cartografiei lingvistice este una bogată[69], ea având toate şansele de a se dezvolta în continuare, prin includerea tehnologiei informaţiei în cercetările de profil. Colaborarea dintre informaticieni şi dialectologi evoluează la ora actuală în două direcţii: fie în sensul dezvoltării şi extinderii celor două aplicaţii informatice de digitalizare a atlaselor lingvistice prezentate mai sus (NALR. *Moldova şi Bucovina* vs. NALR. *Crişana* [RODA]) la nivel naţional, fie în direcţia configurării unor noi aplicaţii care să faciliteze procesul de elaborare a lucrărilor de atlantografie lingvistică.

Referitor la această ultimă perspectivă, amintim aici iniţiativa pe care, în anul 2015, am supus-o atenţiei specialiştilor în analiza semnalului audio de la Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi privind realizarea unui program care să permită analiza acustică şi recunoaşterea automată a transcrierii fonetice şi care, astfel, să poată fi folosit la transcrierea (semi)automată a materialului dialectal în format audio, utilizându-se sistemul de transcriere fonetică specific proiectelor ALR/NALR. Etapa de debut a acestui demers ştiinţific, derulată în perioada 2015–2016, a constat în cercetări privind recunoaşterea automată a unui prim set de trei vocale ([a], [e], [i]), folosindu-se instrumente de analiză precum *matricea de confuzie* (Botoşineanu et alii 2016: 42), cercetări care s-au bazat pe materialul audio arhivat în baza de date a *Atlasului lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB). Deşi acest material, ca urmare a faptului că include un număr relativ mic de ocurenţe pentru cele trei vocale urmărite în arhiva ALAB, nu a putut susţine un număr suficient de mare de validări ale transcrierilor fonetice – condiţie obligatorie pentru a creşte fiabilitatea aplicaţiei –, rezultatele obţinute sunt încurajatoare, în sensul că la ora actuală sistemul configurat poate propune un anumit număr de variante posibile de transcriere pentru secvenţa acustică analizată, utilizatorul trebuind doar să aleagă dintre aceste soluţii. Odată cu redimensionarea bazei de date video a proiectului ALAB, ce urmează a se realiza în urma anchetelor de teren ce se vor desfăşura în etapa a II-a (2015-2017) de dezvoltare a sa, sunt premise solide ca performanţele aplicaţiei să crească, deschizându-se, astfel, calea cercetărilor în direcţia găsirii unor soluţii viabile privind transcrierea fonetică (semi)automată.

În ceea ce priveşte prima direcţie de dezvoltare a cooperării dintre informaticienii şi geolingviştii români, amintim, mai întâi, faptul că aplicaţia RODA este folosită deja la publicarea unuia dintre cele mai recente proiecte de geolingvistică românească, şi anume *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre*

[69] „Teritoriul românesc este bine cercetat sub aspect geolingvistic. Pe lângă atlasele lingvistice care cuprind întreg teritoriul dacoromânesc, toate regiunile istorice româneşti dispun de câte un atlas regional" (Winkelmann, Lausberg 2001: 1010).

Scanned with OKEN Scanner

Morava, Dunăre şi Timoc (ALR – MDT), aşa cum se menționează într-un articol recent semnat de Dorin Uriţescu, unul dintre autorii şi promotorii acestei aplicații (Uriţescu 2014: 371). Referitor la programul conceput de cercetătorii din cadrul Filialei Iaşi a Academiei Române, acesta se dezvoltă la ora actuală în direcția creării unei noi arhitecturi pentru aplicația inițială, care să permită editarea unui atlas lingvistic indiferent de zona/aria dialectală avută în vedere (Moldova, Banat, Muntenia etc.). Impulsul pentru acest demers a venit din două direcții: a) introducerea transcrierii fonetice în etapa a II-a a proiectului *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB), care presupunea accesul la un editor similar cu cel folosit în publicarea ultimelor volume (III şi IV) din NALR. *Moldova şi Bucovina*; b) solicitarea venită din partea echipei care lucrează la editarea *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (ALAR) în direcția elaborării unei aplicații informatice care să permită digitalizarea acestui atlas. Cumulând solicitările venite din partea celor două echipe de dialectologi, specialiştii informaticieni au decis să treacă la o etapă superioară de generalizare a funcțiilor primei aplicații, restructurând arhitectura inițială a acesteia. Astfel, a fost optimizată atât structura aplicației responsabilă de editarea hărților analitice, construită în jurul modului/dicționarului de transcriere fonetică a răspunsurilor din anchete (vezi mai sus, cap. 1.3.2.), cât şi cea necesară editării hărților sintetice, focalizată pe configurarea zonelor specifice unor fenomene lingvistice urmărite (haşuri, simboluri, policromie etc.).

Însă cel mai important element al acestei reconfigurări îl constituie introducerea pentru prima dată a sistemului GIS (*Geographic Information Systems*) în cercetările de geolingvistică românească, sistem a cărui funcție majoră constă în „a utiliza poziția geografică drept factor comun, permițând astfel interconectarea datelor şi analiza comună a informațiilor din diferite domenii, inclusiv geolingvistica şi dialectologia" (Bejinariu et alii 2016: 39). Intenția informaticienilor ieşeni este aceea de a configura o singură hartă la nivelul întregului areal lingvistic dacoromânesc (cu posibilă extindere inclusiv către zona dialectelor româneşti sud-dunărene), pe care să fie incluse toate punctele de anchetă (în speță, punctele rețelei NALR/ALRR) şi de pe care să se poată selecta ulterior zona avută în vedere pentru realizarea unor hărți lingvistice regionale. Sistemul de transcriere fonetică şi modalitățile de realizare a hărților analitice sau a listelor cu material necartografiat fiind, în bună măsură, identice pentru întreg proiectul NALR/ALRR (cu elemnete comune, precum: titlul hărții/MN-ului, întrebare, punct de anchetă, răspuns, comentarii la răspuns, comentarii generale referitoare la hartă/MN etc.), aceste două aspecte au permis configurarea unei baze de date unice, utilizatorul programului urmând să selecteze doar regiunea pentru care doreşte configurarea hărții sau a listei cu material necartografiat.

Scanned with OKEN Scanner

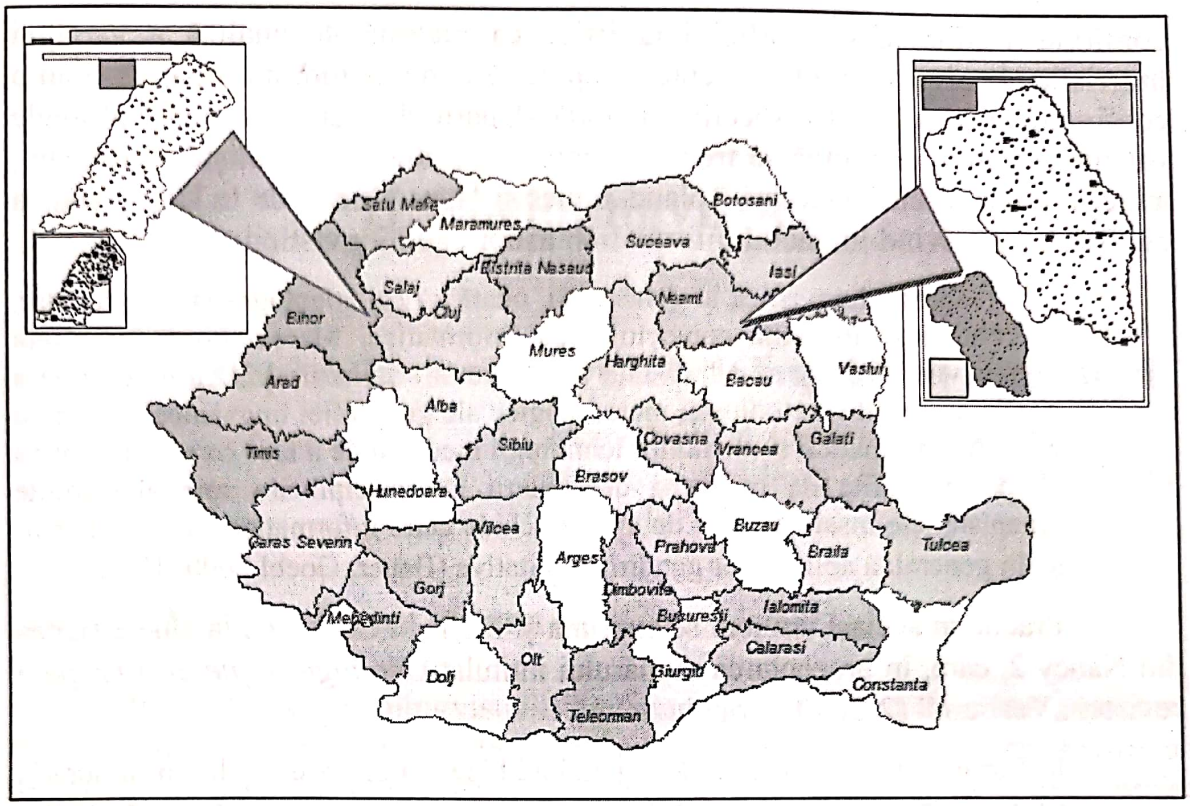

Utilizarea funcțiilor GIS în elaborarea hărților lingvistice
(v. Bejinariu et alii 2016: 42)

Utilizându-se facilitățile sistemului GIS atât în generarea hărților lingvistice, cât şi în crearea unor baze de date care pot gestiona cu uşurință mari cantități de informații stocate pe un server, scopul final al acestor cercetări este acela de „a crea un model standard pentru toate atlasele lingvistice româneşti, permițând viitoare analize cantitative ale variabilelor geografice" (Bejinariu et alii 2016: 44).

1.3.5.2. Rezumând acum toată această experiență în domeniul geolinvisticii româneşti ce se întinde pe parcursul unui secol de realizări în domeniu, putem constata că limba română dispune la ora actuală de o varietate de atlase lingvistice, care prezintă materialul lingvistic la nivel grafic folosind atât sistemul transcrierii fonetice interpretative, cât şi cel al simbolurilor, apoi există atlase care au fost publicate atât în forma clasică (a volumelor imprimate), cât şi sub formă digitală, şi, în sfârşit, atlase care urmăresc atât componenta verbală a materialului înregistrat/ documentat (majoritatea dintre ele), cât şi, în perspectivă, atlase care urmăresc componenta paraverbală/ suprasegmentală – i.e. atlase prozodice[70]. Toate aceste realizări nu fac decât să

[70] Este vorba de proiectul intitulat *Atlasul Multimedia Prozodic Român* (AMPRom), dezvoltat în ultimii ani la Universitatea din Iaşi, sub coordonarea profesorului Adrian Turculeț, şi care este o extindere a proiectului european *Atlas Multimédia Prosodique*

Scanned with OKEN Scanner

confirme vitalitatea geografiei lingvistice ca metodă de analiză a variației lingvistice la nivel diatopic, recentele „upgradări" de factură informatică fiind o confirmare a faptului că respectiva metodă, departe de a-şi fi consumat ultimele valențe euristice, continuă să trezească interes în rândul specialiştilor. Reluăm, în acest context, cuvintele lui Roland Bauer şi Hans Goebl, de la Universitatea din Salzburg privind impactul informaticii asupra geolingvisticii:

> [...] geografia lingvistică în general, şi, odată cu ea, atlantografia în particular, se reînnoiesc în urma contactului cu informatica. Marea provocare căreia geolingviştii trebuie să-i facă față la începutul secolului al XXI-lea este de a corela achizițiile metodice şi metodologice ale geografiei lingvistice clasice cu cele ale informaticii şi ale noilor tehnologii media şi de a face ca geolingvistica să poată profita de pe urma deschiderii interdisciplinare spre alte ştiințe umaniste, ele însele pe cale de a se deschide către informatică, analiza datelor şi, în general, a aplicațiilor gândirii cantitative (Bauer, Goebl 2000: 170-171).

Practic în aceiaşi termeni se exprima şi Fernand Carton de la Universitatea din Nancy 2, care, în prezentarea numărului intitulat *Géolinguistique en Europe* a revistei „Verbum" (2/2000), concluziona:

> În Europa, disciplina noastră se prezintă bine: ea se va dezvolta în măsura în care va favoriza interdisciplinaritatea, conservând, în acelaşi timp, sensul terenului şi păstrând contactul cu faptele, care reprezintă, după cum se ştie, piatra de încercare. Aceasta este dorința noastră pentru noul mileniu (Carton 2000: 134).

În ceea ce ne priveşte, subscriem acestor considerații de perspectivă, considerând că interdisciplinaritatea (în numele căreia ar putea fi luată în considerare, de asemenea, şi variația sociolingvistică în realizarea şi interpretarea atlaselor lingvistice) constituie astăzi mai mult ca niciodată adevărata provocare la adresa geolingvisticii, de gestiunea acesteia depinzând în mare măsură dezvoltarea viitoare a acestei metode de analiză deja seculară.

---

de l'Espace Roman (AMPER), inițiat şi coordonat de Centrul de Dialectologie al Universității „Stendhal" din Grenoble, sub conducerea lui Michel Contini şi a lui Antonio Romano (Universitatea din Torino).

Scanned with OKEN Scanner

II. Sociolingvistică

2.1. Repere în dezvoltarea sociolingvisticii româneşti

„Factorul social joacă un rol de căpetenie în dezvoltarea unei limbi" (Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, 1940).

2.1.1. Contextul extern

Începuturile sociolingvisticii, ca demers ştiinţific cu un statut autonom în cadrul lingvisticii, sunt plasate de majoritatea cercetătorilor în prima parte a anilor '60 ai secolului trecut, când în spaţiul nord-american au avut loc o serie de evenimente cu statut fondator pentru disciplina în cauză. Chiar dacă termenul ca atare este atestat pentru prima dată în 1939, în lucrarea lui Thomas C. Hodson, *Sociolinguistics in India* (Bratt Paulston, Tucker 2003: 1)[71], iar în anii '50 ai secolului trecut apar unele contribuţii de pionierat în domeniu (Haugen 1953, Weinreich 1953), anul 1964 va reprezenta un moment important în dezvoltarea sociolingvisticii moderne, în urma organizării în Statele Unite (la distanţă de doar o lună între ele) a două manifestări ştiinţifice ce vor deveni puncte de reper în istoria disciplinei. Este vorba, mai întâi, de o conferinţă dedicată sociolingvisticii („Conference on Sociolinguistics"), organizată în luna mai 1964 la Universitatea din California, Los Angeles (UCLA), unde au participat 25 de invitaţi, 12 dintre aceştia prezentând câte o lucrare redactată special pentru această întâlnire, lucrări ce au constituit punctul de plecare în dezbaterile ulterioare din cadrul conferinţei; apoi, de Seminarul de la Bloomington, organizat de *Social Sciences Research Council* şi coordonat de Charles A. Ferguson, seminar în cadrul căruia au fost reuniţi lingvişti, antropologi şi sociologi în ideea de a stabili puncte comune de interes în cadrul cercetărilor pe care fiecare dintre aceştia le dezvoltau la momentul respectiv. În sfârşit, menţionăm faptul că în acelaşi an apare un volum comun, editat de John Gumperz

[71] În majoritatea lucrărilor ce tratează acest aspect, termenul *a quo* al acestei cronologii îl reprezintă anul 1952, atunci când apare articolul lui Haver C. Currie, *A Projection of Socio-linguistics: the Relationship of Speech to Social Status*, în „Southern Speech Journal", 18 (1952), pp. 28-37.

Scanned with OKEN Scanner

și Dell Hymes (Gumperz, Hymes 1964), în care au fost adunate comunicările prezentate cu un an înainte la reuniunea anuală a *American Association of Anthropology*, organizată la San Francisco, unde, de asemenea, au participat lingviști, psihosociologi și antropologi. Deși dimensiunea socială a limbajului a constituit un centru de interes pentru cercetările lingvistice cu mult înainte ca aceste evenimente menționate mai sus să aibă loc (amintim aici, în primul rând, atenția acordată aspectelor sociale ale limbajului în cercetările de dialectologie[72], apoi trebuie menționată, în acest sens, și lingvistica de factură sociologică promovată de Antoine Meillet, colaborator apropiat al lui Émile Durkheim, la începutul secolului al XX-lea sau cea din același spațiu și de aceeași factură a lui Marcel Cohen, elev al lui Meillet[73]), se constată începând cu acest moment consolidarea unei perspective interdisciplinare (considerată de promotorii noii discipline ca eminamente necesară propriului demers euristic) asupra raportului complex dintre practicile lingvistice și structura socială a unei comunități date, mai precis, asupra covariației celor doi termeni ai raportului menționat.

Odată acest impuls declanșat, asistăm în anii '60 și '70 ai secolului trecut la o diversificare exponențială a cercetărilor în domeniu, ale cărei cauze sunt multiple și, în același timp, direct corelate cu noile condiții sociale și cu atmosfera intelectuală a epocii (Bolton, Kwok 1992: 9-10):

a) interesul arătat, în contextul industrializării societății occidentale, relației dintre limbaj și o serie de probleme de ordin social apărute ca urmare a exploziei demografice ce a însoțit acest fenomen (probleme privind raportul dintre limbaj și clasele sociale în Marea Britanie, apoi raportul dintre limbaj și rasă în Statele Unite sau cel dintre limbaj și migrație în Europa de Vest);

b) dezvoltarea rapidă a sociologiei în aceeași perioadă, disciplină ce își lărgește acum sfera de interes științific înspre alte domenii de cercetare, printre care și cel al lingvisticii. Limbajul devine o referință din ce în ce mai prezentă în lucrările de sociologie, fiind implicat în analiza unor probleme cum ar fi, de exemplu, dinamica relațiilor sociale (Bernstein), formarea mecanismelor puterii (Foucault) sau rolul capitalului simbolic în societate (Bourdieu) (Gardin, Marcellesi 1987: 17). Ca răspuns direct din partea lingviștilor la această nouă orientare, se constată o creștere a interesului acestora pentru probleme

[72] Legat de acest aspect, Susan M. Ervin-Tripp, unul dintre fondatorii sociolingvisticii moderne, afirma că „one of the oldest forms of sociolinguistics is dialect geography" (Ervin-Tripp 1973: 347).

[73] Contribuției pe care a avut-o Marcel Cohen la dezvoltarea sociolingvisticii îi este consacrată un întreg număr din revista „Langage et société", nr. 128/2009, intitulat, sugestiv, *Marcel Cohen: aux origines de la sociolinguistique*; cu referire la precursorii sociolingvisticii moderne, a se vedea, de asemenea, și García Marcos 1999: 59-99.

Scanned with OKEN Scanner

importante de factură socială, cum ar fi relaţia dintre limbaj şi clase sociale, limbaj şi gen, limbaj şi migraţie etc.[74];

c) insatisfacţia provocată de teoria lingvistică a lui Noam Chomsky, ce excludea, practic, dimesiunea socială a limbajului din analiza lingvistică. O primă reacţie de marcă la adresa teoriei chomskyene o reprezintă poziţia lui Dell Hymes, sociolingvist şi antropolog american, care, în cadrul modelului său privind structura universului discursiv (modelul SPEAKING), introduce *competenţa comunicativă* ca o componentă majoră a acestui univers – în contrapondere cu competenţa lingvistică formulată de Chomsky;

d) reorientarea dialectologiei tradiţionale către studierea comportamentului lingvistic al vorbitorilor din mediul urban, în special prin lucrările lui William Labov, din aceiaşi ani '60-'70 ai secolului trecut; se dorea, astfel, trecerea de la o „dialectologie a izolării", aşa cum era considerată geografia lingvistică, către o „dialectologie a interacţiunii" (Chambers 2003: 97), cu referire directă la cercetările de sociolingvistică. Dialectologia urbană, aşa cum a fost formulată de Labov, urmărea studierea covariaţiei limbajului cu factorii sociali implicaţi în definirea unei comunităţi, punând accent pe dinamismul şi interacţiunea funciară a celor doi termeni ai raportului, în ideea unei înţelegeri mult mai nuanţate a naturii şi funcţionalităţii limbajului uman.

Aceste diverse motivaţii ale schimbării de paradigmă în teoria lingvistică a epocii vor avea, ca efect corelat, şi o diversificare a tipologiei cercetărilor realizate în perioada respectivă. Diversitatea temelor de cercetare pe care noua direcţie încerca să le acopere (aspect ce va caracteriza disciplina în cauză de-a lungul întregii sale dezvoltări) transpare încă de la bun început dacă se analizează, de exemplu, subiectele supuse dezbaterii în cadrul celor două conferinţe cu statut fondator amintite mai sus. Astfel, parcurgând volumele care au reunit lucrările celor două manifestări (Bright 1966, Lieberson 1966), se poate observa că au fost prezentate comunicări ce analizau teme mergând de la schimbarea în limbă (John Gumperz), hipercorectitudinea (William Labov) şi relativitatea lingvistică (Dell Hymes) până la planificarea lingvistică (Einar Haugen), mobilitatea socială şi comportamentul lingvistic (William Labov) sau relaţia dintre limbaj şi stratificarea socială (William Bright). Diversificarea tematică a cercetărilor grupate sub termenul de *sociolingvistică* va continua în această perioadă de efervescenţă a începutului de drum, stare de lucruri ce-i va permite lingvistului englez M.A.K. Halliday să identifice, la cel de-al XI-lea Congres al Lingviştilor, ţinut la Bologna în anul 1972, nu mai puţin de 15 subdiviziuni ale disciplinei, motiv suficient de solid pentru sociolingvistul

[74] Aşa cum constata Dell Hymes, lingviştii au recunoscut importanţa dimensiunii sociale a faptelor de limbă cu mult înainte ca sociologii să acorde importanţa cuvenită limbajului în analiza fenomenelor sociale (*apud* Grimshaw 1987: 9).

Scanned with OKEN Scanner

italian Gaetano Berruto să o caracterizeze drept o „nebuloasă în expansiune" (Gardin, Marcellesi 1987: 17).

2.1.2. Istoricul problematicii pe teren românesc

În ceea ce priveşte dezvoltarea sociolingvisticii în spațiul românesc, aceasta va avea multe similitudini cu maniera în care respectiva direcție de cercetare a apărut şi s-a dezvoltat la nivel european. Astfel, în ambele cazuri se poate vorbi de o etapă pre-ştiințifică, în care lucrări provenind din diverse direcții de cercetare (lingvistică istorică, dialectologie, stilistică etc.) au subliniat, într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic, rolul factorilor externi în dinamica structurii şi arhitecturii limbii, precum şi valențele sociale ale practicilor lingvistice cotidiene; de asemenea, un alt aspect comun este dat de maniera în care sociolingvistica europeană şi cea românească s-au dezvoltat cel puțin în faza incipientă a consolidării propriului demers ştiințific, recunoscut fiind faptul că cele două au beneficiat masiv de pe urma experienței cercetărilor din domeniul dialectologiei, preluând de la aceasta practica cercetărior de teren şi, mai ales, predilecția pentru studiul variaționist; în sfârşit, un al treilea punct comun este dat de faptul că cei care vor valida printre primii consistența epistemică a raportului *limbă-societate* o vor face tocmai prin sublinierea complementarității care există între cele două aspecte relevate mai sus, şi anume legătura strânsă între dimensiunea socială (considerată acum ca implicită) a practicilor lingvistice şi dinamica sistemului limbii. În cadrul excursului istoric care va urma, vom încerca să scoatem în evidență conexiunile teoretice şi perioadele de convergență tematică între sociolingvistica românească şi curentele existente la nivel european, punctând, în acelaşi timp, şi specificitatea cercetărilor româneşti în domeniu, condiționată de cele mai multe ori de contexte culturale şi politice specifice spațiului românesc.

2.1.2.1. Precursori ai cercetării de tip diastratic

2.1.2.1.1. Începem acest excurs comparativ prin a pune față în față două luări de poziție ale unor lingvişti de primă importanță pentru cele două areale luate ca termen de comparație: pe de o parte, Antoine Meillet, ilustru lingvist francez recunoscut de majoritatea cercetătorilor în domeniu ca unul dintre cei mai importanți precursori ai sociolingvisticii europene, iar de cealaltă parte, Ovid Densusianu, considerat drept creator al Şcolii lingvistice de la Bucureşti. Astfel, primul dintre ei afirma clar şi tranşant, într-o conferință inaugurală din 1906 la Collège de France, intitulată *L'état actuel des études de linguitique générale*, că „limbajul este eminamente un fapt social", aspect ce face ca lingvistica să devină ea însăşi „o ştiință socială", iar lingvistului să-i revină sarcina de

Scanned with OKEN Scanner

> a determina cărei structuri sociale îi corespunde o structură lingvistică dată şi cum, într-o manieră generală, schimbările de structură socială se traduc prin schimbări de structură lingvistică (Meillet 1921: 16-18).

De cealaltă parte, Ovid Densusianu făcea un an mai târziu, în 1907, într-o prelegere de deschidere a cursurilor universitare la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, intitulată *Locul filologiei în viaţa noastră intelectuală*, următoarele aserţiuni:

> [...] ceea ce constituie mai ales superioritatea filologiei[75] de astăzi este cercetarea formelor lingvistice din punct de vedere al valorii lor semnificative: un cuvânt nu este numai un complex de sunete [...], ci are ceva semnificativ, o valoare psihologică, socială: din examinarea cuvintelor unei limbi filologul poate trage concluzii de o deosebită însemnătate pentru sufletul, cultura acelora care o vorbesc (Densusianu 1968: 31).

Iar în 1923, într-o lucrare având titlul *Orientări noi în cercetările filologice*, lingvistul român, amintind de cercetările lui A. Meillet şi dezvoltând constatările pe care le făcea în 1907, evidenţia importanţa pe care o au psihologia şi sociologia în dezvoltarea cercetărilor de lingvistică, afirmând următoarele:

> În principiu, se poate spune că transformările lingvistice sunt ecou al condiţiunilor de viaţă proprii unei societăţi, expresia prefacerilor succesive din trecutul ei, precum şi a celor la care asistăm astăzi. Stări sociale de altădată, tendinţe dominante în anumite epoci la o categorie sau alta a locuitorilor unei ţări, anumite raporturi între ele, conflicte de clase etc. au lăsat totdeauna urme în limbă; tot astfel prefacerile sociale, îndreptându-se sub ochii noştri, au repercursiuni în limba vorbită ori scrisă (*ibidem*: 40).

Subiecte precum schimbarea lingvistică, determinarea contextuală, de natură preponderent socioculturală a fenomenelor lingvistice, raporturile dintre limbă şi societate sau dintre limbă şi clase sociale, care vor deveni cu timpul teme centrale de cercetare în inventarul preocupărilor de sociolingvistică, sunt prezente *in nuce* în aceste rânduri scrise la începutul secolului al XX-lea. În plus, corelând constatările celor doi lingvişti referitoare la relaţiile strânse existente între dinamica sistemului limbii şi transformările care au loc la nivel social cu contextul în care aceste luări de poziţie erau lansate, şi anume în cadrul unor conferinţe ce se voiau atât nişte rapoarte asupra stării de fapt, cât şi scrieri cu statut programatic pentru direcţiile de dezvoltare ale lingvisticii la acea oră, se poate concluziona că a existat o relativă sincronizare între preocupările incipiente de sociolingvistică românească şi primele constatări formulate asupra raportului *limbă-societate* la nivel european.

[75] Termenul «filologie» trebuie înţeles aici în sens larg, acest domeniu de cercetare fiind la vremea respectivă unul supraordonat lingvisticii, realitate vizibilă, de altfel, şi în lucrarea lui Meillet.

Scanned with OKEN Scanner

2.1.2.1.2. Această realitate este susținută și de existența în lingvistica românească a primelor decenii din secolul trecut și a altor poziții similare cu cea a lui O. Densusianu[76]. Un alt mare lingvist român, Sextil Pușcariu, considerat drept creatorul Școlii lingvistice de la Cluj, a acordat la rândul său un rol important dimensiunii sociale în înțelegerea dinamicii lingvistice. Astfel, într-o lucrare publicată în 1922 autorul întreprinde o prezentare critică a rolului pe care descoperirea legilor fonetice de către neogramatici a avut-o în dezvoltarea lingvisticii, încercând să evidențieze plusurile și, mai ales, minusurile acestei teorii care a făcut școală în lingvistica europeană. Lingvistul clujean înțelege să depășească impasul în care ajunsese școala neogramatică printr-o schimare de optică asupra fenomenelor lingvistice, încercând o abordare multiperspectivală a acestora:

> Punctul nostru de vedere va fi să considerăm pe omul vorbitor mai întâi ca *reproducător*, devenit prin exerciții necontenite și prin obișnuință un propagator mecanic și inconștient al limbajului tradițional, apoi ca gânditor, ajuns prin structura individuală a aparatului său de gândire un înnoitor de limbă, în sfârșit ca *factor social*, contribuind pe de o parte la răspândirea inovațiilor de limbă, iar pe de alta la unificarea graiului comun (Pușcariu 1922: 31).

Pentru a avea o înțelegere cât mai adecvată a complexității presupuse de orice punere în act a limbajului uman, lingvistul trebuie să coopteze în analiza sa, pe lângă perspectiva fonetică, și dimensiunile psihologică și sociologică ale actelor de limbaj, autorul precizând faptul că „sociologia, știința veacului al XX-lea, va trebui deci să devină o știință ajutătoare a lingvistului, precum îi este fonetica și psihologia" (*ibidem*: 69).

Preocupările privind raporturile care se pot stabili între limbă și societate au mers la Pușcariu în direcția a ceea ce astăzi se cunoaște sub denumirea de *(socio)lingvistică variațională*, fiind urmărită, în general, influența pe care dinamica structurilor sociale o poate avea asupra compartimentelor limbii. O primă temă abordată în acest sens, prezentă în lucrarea la care s-a făcut trimitere în rândurile de mai sus, este aceea a manierei în care sunt acceptate inovațiile de diferitele pături sociale, autorul subliind faptul că factorul social poate contribui atât la facilitarea impunerii unei inovații, cât și la încetinirea acestui proces, datorită unui conservatorism firesc rezultat ca urmare a nevoii indivizilor de a se conforma legilor sociale în viața cotidiană. Alte teme luate în considerare de Pușcariu ca aparținând aceleiași sfere de interes sunt rolul prestigiului social în impunerea normelor lingvistice („omul de la țară imită limba orășeanului, sluga limba stăpânului și noi toți ne supunem necontenit prestigiului limbii literare", *ibidem*: 72), acomodarea reciprocă și permanentă a registrelor lingvistice

[76] Pentru o prezentare mai detaliată a unora dintre primele lucrări ce au încercat să abordeze fenomenul lingvistic (și) din perspectivă sociolingvistică, vezi Ciolac 1999.

Scanned with OKEN Scanner

folosite de interlocutori în cadrul unui schimb conversațional („vorbind, ne orientăm după gradul în care ştim că putem fi înțeleşi de cel care ne ascultă", *ibidem*: 73) şi, plecând de aici, existența unei palete mai largi de stiluri în inventarul fiecărui individ, a căror activare este condiționată de existența unui anumit context social („fiecare dintre noi avem dar, după împrejurări, mai multe feluri de a vorbi", *ibidem*: 74[77]).

Toate aceste subiecte vor fi reluate de Puşcariu în lucrarea de sinteză redactată spre finalul carierei şi intitulată *Limba română. I. Privire generală* (1940), unde autorul va dedica corelației limbă-societate un întreg capitol, având titlul *Elementul social*. Inventarul problemelor relevante pentru domeniul sociolingvisticii se va îmbogăți aici cu încă două noi teme: *limbă şi gen* şi *limbă şi națiune*, aspecte care, istoriografic vorbind, vor suscita interesul cercetătorilor într-un mod din ce în ce mai susținut şi care vor deveni în zilele noastre tot atâtea teme majore de cercetare în câmpul sociolingvisticii. Referitor la primul subiect, autorul face constatarea, bazându-se atât pe propria experiență de vorbitor, cât şi pe experiența acumulată în urma coordonării anchetelor şi a redactării materialului pentru *Atlasul lingvistic român*, conform căreia „graiul femeilor se deosebeşte în unele privințe de al bărbaților", în sensul că, „în general, graiul femeilor e mai conservativ" (Puşcariu [2]1976: 352); de asemenea, o altă repercursiune a diferențelor de gen asupra sistemului lingvistic ar consta în faptul că „aportul femeii la limba comună e cu mult mai neînsemnat decât al bărbatului", fapt explicat de Puşcariu prin „rolul inferior pe care îl are – şi mai ales îl avea – femeia în societate" (*ibidem*: 353). În ceea ce priveşte atenția pe care o acordă autorul celuilalt aspect, care astăzi face parte din arsenalul tematic esențial al sociolingvisticii, şi anume raportul dintre limbă şi națiune, aceasta vine ca urmare a constatării faptului că „între istoria politică şi între istoria limbii există un paralelism perfect" (*ibidem*: 367). Justificarea acestei aserțiuni este construită pe baza unei extrapolări a dinamicii de constituire şi coagulare a structurilor politice la nivelul procesului de normare lingvistică şi, în consecință, a fizionomiei unei limbii:

> După cum un individualism exagerat ne-a oprit atâta timp să ne închegăm într-un popor cu organizații superioare de stat, aceeaşi *rezistență individuală* şi a grupurilor mici *împotriva unei organizații colective* a oprit o prea pronunțată *gramaticalizare a limbii noastre* (*ibidem*: 367).

Însă această „anarhie gramaticală" specifică limbii române a dăunat într-o prea mică măsură uneia dintre funcțiile sale de bază, şi anume aceea de mijloc de înțelegere între membrii comunității care o vorbeau, datorită faptului

[77] Această realitate va fi mult mai târziu (1966) teoretizată de Dell Hymes, lingvist american de orientare antropologică şi fondator al etnografiei comunicării, sub denumirea de «competență comunicativă».

Scanned with OKEN Scanner

că „în tendințele ei generale" limba română manifestă un caracter foarte unitar, „fenomen care se explică în mare parte prin omogenitatea socială a poporului român și prin conștiința aparținerii la același neam" și care „e, deci, și el de natură socială" (*ibidem*: 369).

În sfârșit, un ultim aspect important pe care dorim să-l menționăm în legătură cu constatările de factură sociolingvistică prezente în opera lui Sextil Pușcariu rezidă în interesul pe care acesta l-a acordat, pe urmele lui A. Meillet, noțiunii de „dialect social", tocmai ca urmare a unei atente observări a corelațiilor care se stabilesc în diacronie între fenomenele sociale și dinamica lingvistică. Plecând de la existența „dialectelor geografice", formate în urma unor procese de agregare a comunităților în jurul unor centre economice, culturale sau administrative, autorul constată că „aceleași interese zilnice produc la cei care au același fel de trai *dialectele sociale*"[78] (Pușcariu 1922: 71). Atunci când comunitatea lingvistică este considerată în extensiunea sa maximă, și anume aceea a națiunii, dialectele sociale devin *limbă comună* și *limbă literară*. Sintagma va fi reluată și în lucrarea din 1940, unde, pe lângă sensul de 'varietate ce caracterizează practicile lingvistice ale unui anumit grup social', pare să cumuleze și pe acela de 'registru stilistic': „[...] avem mai multe feluri de vorbă, după societatea în care ne găsim. Altfel vorbesc de pe catedră și altfel în cercul familiar [...]"(Pușcariu ^{2}1976: 351). Constatăm astfel că observațiile lui Pușcariu sunt convergente cu unele cercetări de stilistică funcțională dedicate limbii române din prima jumătate a secolului al XX-lea (al căror principal exponent a fost Iorgu Iordan), acest domeniu beneficiind de o atenție majoră din partea lingviștilor români și constituind, astfel, unul dintre principalele centre de interes ale sociolingvisticii românești în perioada sa „pre-științifică" (Ciolac 1999: 36-38).

2.1.2.1.3. În cadrul școlii lingvistice de la Iași, considerată cel de-al treilea centru important în istoria și dezvoltarea lingvisticii românești, au existat, de asemenea, preocupări care pot fi catalogate astăzi ca aparținând socio-lingvisticii. La Alexandru Philippide, întemeietorul școlii, interesul pentru cercetările de factură sociologică apar încă de timpuriu, dovadă a acestui fapt constituindu-l titlul tezei de licență, susținută la Iași în anul 1881: *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut*. Observații de sociolingvistică apar în lucrări ulterioare, cum ar fi, de exemplu, primul volum al unei plănuite serii intitulate *Istoria limbii române*, volum având titlul *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894:

[78] Un paralelism asemănător între *dialecte* și *sociolecte* avea să facă mult mai târziu și unul dintre pionierii sociolingvisticii europene, Peter Trudgill, care, în primul capitol al cărții sale *Sociolinguistics*: *an Introduction* (1974), intitulat *Language and Social Class* introducea sintagma «social-class dialects».

Scanned with OKEN Scanner

> Dar cu toată statornicia sa relativă, uzul este şi el foarte variabil în spaţiu şi timp, fiecare individ are uzul său, fiecare timp pe al său. Dorinţa de stabilitate în vorbire se satisface de către om mai cu succes altfel, prin adoptarea de la un cerc strâmt a uzului acestuia şi prin silinţa de a nu se depărta cu nici un preţ de dânsul. Omul capătă atunci două limbi, una de toate zilele, pe care o lasă pradă schimbărilor de tot felul, şi alta de paradă, pe al cărei uz îl învaţă cu dinadinsul şi cu hotărârea de a nu-l schimba cu nici un preţ (Philippide 1984: 11).

Avem aici formulate *avant la lettre* şi în doar câteva rânduri mai multe teme de cercetare cu substrat sociolingvistic, precum *schimbarea lingvistică*, *variaţia (socio)stilistică* (în sincronie şi diacronie), *constituirea normei literare* sau, dintr-o perspectivă uşor diferită, chiar cea de *loialitatea lingvistică*. Însă, contrar acestor constatări, interesul lui Philippide pentru dimensiunea socială a fenomenului lingvistic a fost, în general, destul de redus, mergând chiar către o mefienţă arătată acestui subiect. Astfel, într-o amplă notă cu marcat caracter teoretic din cel de-al doilea volum al *Originii românilor* autorul vorbeşte despre împrumutul lingvistic, pe care îl numeşte drept „amestecul vorbirilor", afirmând că acesta „constituie în mare parte acel aşa-numit *moment sociologic*, cu care paradează de o bucată de vreme limbiştii (vezi A. Meillet, *Linguistique historique...*)" (Philippide 1927: 306). Se poate constata, aşadar, din acest context că, deşi cunoştea teoria lui Meillet, Philippide se distanţează de această poziţie a contemporanului său pentru a motiva schimbarea lingvistică mai ales prin schimbarea bazei articulatorii a unei comunităţi.

Însă exact în acest punct al teoriei lingvistice a lui Philippide (punct esenţial, de altfel, pentru întreaga sa viziune teoretică asupra fenomenului schimbării lingvistice, ştiut fiind faptul că aceasta a fost construită în jurul a două concepte cheie: «baza de articulaţie» şi «baza psihologică») credem că este posibil să descoperim poate principalul filon de factură sociolingvistică prezent în opera sa: legătura pe care autorul o face între conceptul de «bază de articulaţie» şi cele de «rasă» şi «naţiune». Plecând de la constatarea faptului că „organele articulatorii şi psihicul variază de la un individ la altul, şi încă mai mult variază aceşti factori de la un neam de oameni la altul" (*ibidem*: 246), Philippide vedea schimbarea lingvistică drept o urmare directă a schimbării bazei articulatorii, tributară, la rândul ei, tipologiei rasiale considerate din punct de vedere antropologic. Mai mult, chiar dimensiunea sociologică a unei naţiuni devine irelevantă în comparaţie cu caracteristicile antropologice ale acesteia atunci când vine vorba de specificul său lingvistic, arătând o dată în plus faptul că pentru lingvistul ieşean structura şi ierarhia socială ale unei comunităţi nu aveau vreo importanţă asupra dinamicii lingvistice: „[...] din punct de vedere al felului cum s-ar manifesta naţiunea prin limbă, naţiunea, ca conglomerat unitar social, n-are nici o importanţă, importanţă are ea numai ca conglomerat unitar antropologic, de rasă" (*ibidem*: 251). Atenţia şi, în consecinţă, spaţiul tipografic acordate în cadrul întregii opere analizei rolului pe care baza articulatorie,

Scanned with OKEN Scanner

considerată ca element antropic specific unei rase, îl are în evoluția unei limbi îl va face pe cel mai important dintre discipolii lui Philippide să afirme în legătură cu doctrina lingvistică a acestuia faptul că „trebuie să spunem că avem a face cu o doctrină realistă despre limbaj, o doctrină care ține în cea mai mare măsură seama de realitățile lingvistice și că această doctrină este *antropologică* [s.n., F.-T.O.], în cel mai larg sens al cuvântului" (Ivănescu 1984, XLI). Altfel spus, dimensiunea sociolingvistică a operei lui Philippide nu trebuie căutată în cadrul raportului *limbă-societate* așa cum a fost acesta definit de cercetările moderne de sociolingvistică, ci mai degrabă în interiorul raportului *limbă-națiune/rasă*[79], fapt ce îl plasează pe autor într-o descendență directă cu demersul romantic al evidențierii raporturilor strânse care se stabilesc între popoare și limbile pe care acestea le vorbesc.

2.1.2.1.4. În afara preocupărilor (focalizate sau doar tangențiale) de sociolingvistică existente la cei trei mari lingviști români menționați mai sus, au existat în prima jumătate a secolului al XX-lea și alte abordări pe teren românesc ale variațiilor distratice și diafazice. Amintim în acest context doar un singur domeniu, și anume *stilistica funcțională*, în cadrul căreia au apărut în perioada menționată mai multe lucrări relevante pentru începuturile lingvisticii variaționiste pe teren românesc, caracterizate, în general, prin interesul crescut arătat pentru studierea *argourilor*. Unul dintre lingviștii care a avut contribuții importante în această direcție a fost Iorgu Iordan, activitatea sa remarcându-se atât din punctul de vedere al lucrărilor propriu-zise dedicate acestui domeniu, cât și ca un promotor al studiilor referitoare la argoul românesc din acea vreme. Astfel, în perioada cât a fost director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din Iași (1932-1948), în *Buletinul* Institutului au fost publicate numeroase studii referitoare la limbajul unor diferite categorii sociale, precum cel al răufăcătorilor, al elevilor, al militarilor etc., dar și subiecte care vizau teme de sociopragmatică, precum cea a formulelor de salut în limba română. Aceste studii au avut un caracter preponderent descriptiv și au vizat, în primul rând, o repertoriere a inventarului lexical, o analiză a originii termenilor, precum și a circulației acestora, lipsind însă o relaționare mai aprofundată a vocabularului descris cu contextul social de manifestare al acestuia, ca demers specific cercetărilor de sociolingvistică (Ciolac 1999: 37-38).

Demersul stilistic a avut pe teren românesc și alte contribuții la reliefarea rolului pe care factorii sociali îi au în arhitectura unei limbi. Amintim aici preocupările lui Ion Coteanu de a configura structura stilistică a limbii române, care, plecând de la un nivel pronunțat teoretic, îl conduc la formularea

[79] Asupra acestui raport se va apleca mai pe larg cel mai cunoscut discipol al lui Philippide, G. Ivănescu, în a cărui operă problemele de sociolingvistică vor ocupa un loc important (v. *infra*, cap. 2.1.5.)

Scanned with OKEN Scanner

unor constatări cu caracter sociolingvistic. Astfel, dimensiunea variaționistă a unei limbi este determinată,conform autorului menționat, de doi factori:

> [...] de factorul geografic, potrivit căruia limba ia înfățișarea concretă a graiurilor, dialectelor sau subdialectelor, adică este limbă dintr-o anumită regiune, şi de factorul socio-cultural, potrivit căruia limba se concretizează prin limbaje generale: limbajul țărănesc, limbajul orășenesc, limbajul intelectual, cult, prin limbaje speciale, pe profesiuni mai mult sau mai puțin extinse şi pe alte domenii de activitate umană (muzică, sport etc.) (Coteanu 1962: 358-359).

Acțiunea concomitentă a celor doi factori conferă sistemului limbii o arhitectură bidimensională, în care „factorul geografic (dialectal) este înfățişat adesea ca o dimensiune orizontală a limbii, ceea ce ne dă dreptul să facem din factorul social-cultural o dimensiune verticală" (*ibidem*: 359). În sfârşit, în cadrul configurat de aceşti parametri spațiali funcționarea sistemului lingvistic „se găseşte la intersecția dintre dreapta care reprezintă dimensiunea dialectală şi dreapta care reprezintă dimensiunea social-culturală" (*ibidem*: 359). Avem aici, aşadar, o recunoaştere explicită a importanței pe care factorul social îl are în dinamica lingvistică şi, implicit, a rolului pe care abordările venite din domeniul stilisticii l-au avut în dezvoltarea preocupărilor de sociolingvistică pe teren românesc.

2.1.2.2. Sociolingvistica românească propriu-zisă

2.1.2.2.1. Chiar dacă termenul «sociolingvistică" pare să fi apărut pentru prima dată în anul 1939, un interes concertat pentru această direcție de cercetare apare de-abia în anii '60 ai secolului trecut, atunci când în spațiul american au loc primele conferințe şi apar primele volume având ca tematică raporturile dintre sistemul limbii şi dinamica socială (v. *supra*, cap. 2.1.1.). Cu o tradiție mai veche, având izvoare în domenii precum dialectologia, limbile regionale sau situația lingvistică a țărilor colonizate (Calvet 2003: 21), sociolingvistica europeană îşi plasează propriile începuturi aproximativ în aceeaşi perioadă a anilor '60-'70. Dacă, însă, pe teren american această perspectivă analitică a apărut, aşa cum este unanim recunoscut, ca o prelungire a interesului arătat de antropologi şi sociologi pentru rolul şi funcțiile comunitare ale limbajului uman, sociolingvistica fiind văzută în acest context drept o „întoarcere la antropologie" (Shuy 2003: 5), pe continentul european dezvoltarea cercetărilor de sociolingvistică are loc într-o manieră oarecum independentă de temele de cercetare de peste ocean, aceasta fiind un reflex direct al experienței pe care lingviştii europeni o aveau deja la acea oră cu precădere în domeniul cercetării variației diatopice.

În ceea ce priveşte sociolingvistica românească, aceasta s-a racordat destul de repede la situația internațională, preluând interesul pentru noul domeniu de cercetare şi asimilând rapid bibliografia de specialitate. Precizarea

Scanned with OKEN Scanner

care trebuie făcută constă în faptul că această revigorare a interesului pentru elementul social din limbă a respectat în bună măsură „tiparul" european, prin revalorizarea experienței dialectologice existente pe teren românesc în direcția decelării parametrilor sociali implicați în structurarea variației lingvistice. În aceste condiții, începutul anilor '70 ai secolului trecut reprezintă și pentru spațiul românesc termenul *a quo* în dezvoltarea cercetărilor de sociolingvistică, fiind vizibile acum unele indicii specifice oricărei perioade de „tatonări" metodologice și terminologice. Relevantă pentru această situație de fluctuație epistemică este, de exemplu, maniera oarecum discontinuă în care însuși termenul «sociolingvistică» se va impune în lingvistica românească[80]. Astfel, într-o lucrare de sinteză precum *Tratatul de lingvistică generală*, apărută în anul 1971 sub egida Academiei Române (*Tratat* 1971), termenul de «sociolingvistică» nu apare decât o singură dată (p. 160), deși în lucrare sunt incluse capitole precum *Lingvistica – știință socială*, *Cauzele schimbărilor lingvistice*, *Limba și rasa*, *Limbajul femeilor*, *Contactul dintre limbi* (*Bilingvismul*) – subiecte care vor deveni mai târziu, așa cum se știe, tot atâtea puncte de interes pentru sociolingvistică. Nici la nivelul lucrărilor de sinteză cu caracter istoric din această perioadă prezența sociolingvisticii nu este mai vizibilă: într-un articol din 1971, în care Boris Cazacu făcea un raport asupra dezvoltării lingvisticii românești în perioada de după cel de-al doilea război mondial (Cazacu 1971), precum și într-o lucrare cum este *Istoria lingvisticii românești*, coordonată de Iorgu Iordan și apărută în 1978 (Iordan 1978), sociolingvistica nu este menționată ca direcție de cercetare prezentă printre preocupările lingviștilor români. Iar acest lucru se întâmpla, în mod paradoxal, în condițiile în care în aceeași revistă în care apărea articolul lui Boris Cazacu era publicat și un articol important pentru această perioadă de debut a interesului pentru sociolingvistică pe teren românesc, în care Tatiana Slama-Cazacu, după ce făcea, pe baza unei bibliografii de ultimă oră în domeniu de proveniență, în general, americană, o prezentare a metodologiei specifice sociolingvisticii, propunea ea însăși o perspectivă de cercetare a faptelor în teren, pe care o numea *metoda dinamic-contextuală* și care consta în „colectarea și interpretarea faptelor în ansamblurile lor contextuale și în cursul activității (generale și specifice) umane" (Slama-Cazacu 1971: 237-238). Mai mult chiar,

[80] Trebuie să precizăm că termenul «sociolingvistică» s-a impus pe teren românesc încă de la început, în defavoarea sintagmei «sociologia limbajului», neexistând, așadar, acea dispută terminologică existentă la nivel european, considerată, în cele din urmă, ca „neavând nici o pertinență teoretică" (Calvet 1998: 109). Chiar și într-o lucrare elaborată de pe poziții sociologice, în care se încerca să se facă o diferențiere între cele două concepte, se conchide că un asemenea demers este, în cele din urmă, destul de irelevant „încât să merite efortul" (Herseni 1975: 15) într-o epocă în care interdisciplinaritatea devenea deja o realitate din ce în ce mai pregnantă în câmpul cercetării științifice.

Scanned with OKEN Scanner

în următorul număr al revistei însuşi Boris Cazacu făcea, pe baza unei bibliografii preponderent europene de data aceasta, una dintre primele prezentări pe teren românesc a acestei noi direcţii de cercetare, subliniindu-i caracterul interdisciplinar şi scoţând în evidenţă problemele de lingvistică a căror analiză putea fi optimizată prin recursul la această nouă perspectivă de cercetare (Cazacu 1973). Aşa cum spuneam şi mai sus, aceste neconcordanţe de tip mai degrabă istoriografic nu fac altceva decât să confirme faptul că sociolingvistica românească se afla la începutul anilor '70 într-o perioadă de asimilare teoretică şi sincronizare metodologică cu cercetările existente la nivel european, cercetări care, aşa cum am menţionat, ele însele se aflau într-o fază incipientă.

2.1.2.2.2. În lingvistica românească, interesul pentru sociolingvistică începe să se cristalizeze mai ales în cadrul şcolii lingvistice de la Bucureşti, cu preponderenţă în jurul celor doi lingvişti deja menţionaţi: Tatiana Slama-Cazacu şi Boris Cazacu, acesta din urmă propunând şi un curs de sociolingvistică la Universitatea din Bucureşti la începutul anilor '80 (Ciolac 1999: 43). Una dintre primele acţiuni realizate în scopul prezentării tematicii specifice sociolingvisticii o reprezintă organizarea, în 1972, a unei mese rotunde în cadrul Grupului Român de Lingvistică Aplicată, cu titlul *Sociolingvistica şi lingvistica aplicată*. Moderată de Tatiana Slama-Cazacu, această întrunire a reunit specialişti din mai multe domenii (lingvistică, antropologie, psihologie, sociologie etc.) în ideea de a schiţa un tablou cât mai detaliat al posibilelor conexiuni şi implicaţii practice pe care sociolingvistica le poate avea cu/în diverse direcţii de cercetare: dialectologie, metodica predării limbilor, psiholingvistică etc., precum şi al problemelor la a căror rezolvare aceasta poate contribui: comportamentul lingvistic în contextul mobilităţii sociale, constituirea normelor lingvistice, studiul limbii vorbite etc. În afara acestor probleme de lingvistică aplicată, în cadrul reuniunii au fost abordate şi probleme terminologice, cum ar fi dihotomia *sociolingvistică* vs. *sociologia limbajului* sau introducerea şi discutarea pertinenţei epistemice a unui concept precum cel de «pluriglosie», pus în strânsă legătură cu fenomenul „comutării lingvistice" («language shift») cu care orice vorbitor se întâlneşte zilnic atunci când este nevoit să schimbe numeroase registre lingvistice în funcţie de situaţia comunicativă în care se află (Slama-Cazacu, Ionescu-Ruxăndoiu 1972: 612-613).

Urmare a acestui interes crescut pentru problematica sociolingvisticii, în anul 1975 apare un volum intitulat *Sociolingvistica. Orientări actuale* (Ionescu-Ruxăndoiu, Chiţoran 1975), care, deşi îşi asuma ca principal scop acela al familiarizării mediului studenţesc de profil filologic cu instrumentarul teoretic al acestei noi perspective în lingvistică, va avea un impact mult mai mare asupra cercetărilor de profil, atât prin calitatea intrinsecă a antologiei (lucrarea fiind considerată „excelentă pentru scopurile ei" – Bochmann 1980:

Scanned with OKEN Scanner

29), cât şi datorită faptului că volumul respectiv rămâne singura inițiativă de acest fel pe teren românesc până la ora actuală. Bazându-se pe un corpus de texte rezultat în urma unei selecții bine gândite, excerptat cu preponderență din bibliografia de specialitate americană, care să reflecte cât mai variat tematica noii direcții de cercetare, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu va elabora un solid studiu introductiv, în care va face o prezentare atât a unor noțiuni de bază: *comunitate lingvistică*, *registru*, *rol*, *repertoriu verbal*, *matrice a comunicării* etc., cât şi a unor probleme importante vizate de demersul sociolingvistic: *diglosia*, *bilingvismul*, *schimbarea lingvistică* etc. Fiecare din cele cinci capitole este prefațat de către o prezentare a problematici urmărite şi însoțit de numeroase note marginale fie cu rol explicativ, fie de corelare cu alte trimiteri bibliografice, iar volumul se încheie cu un *Glosar* – primul de acest gen în lingvistica românească.

Această preocupare pentru aspectele *teoretice* ale domeniului, catalogată ca fiind una dintre cele trei direcții principale de dezvoltare ale sociolingvisticii româneşti, alături de *sociolingvistica aplicativă* şi *sociolingvistica aplicată* (Ciolac 1999: 45)[81], va fi prezentă şi în *Tratatul de dialectologie românească*, în cadrul unui capitol intitulat *Dialectologie urbană şi sociolingvistică* (Ciolac et alii 1984). Prezența unui asemenea capitol într-o lucrare de sinteză dedicată dialectologiei este justificată de cele patru autoare prin existența unor „concordanțe şi afinități semnificative" între demersul dialectologic şi cel sociolingvistic. Cu o structură relativ asemănătoare cu cea a volumului menționat mai sus şi având ca orientare bibliografică aceeaşi opțiune pentru bibliografia americană de specialitate, articolul se remarcă printr-o paletă largă de subiecte, teme şi termeni abordați, precum şi prin introducerea pentru prima dată în lingvistica românească a dihotomiei *sociolingvistică* vs. *dialectologie urbană*, care ar corespunde, conform autoarelor, unei atenții mai mari acordate *caracterului teoretic*, respectiv *caracterului aplicativ* în cadrul cercetărilor specifice celor două perspective de analiză. Deşi arată interesul pe care cercetarea de teren românească (în special de proveniență dialectologică) îl avea pentru valențele sociale ale practicilor lingvistice, articolul suferă de unele inconsecvențe care pot fi justificate, în primul rând, prin colectivul relativ numeros care a semnat această lucrare – un exemplu în acest sens îl reprezintă faptul că dialectologia socială ocupă un spațiu restrâns în economia articolului atât ca termen utilizat, cât şi ca analiză propriu-zisă, prezența sa putând fi decelată exclusiv în cadrul capitolului introductiv.

[81] Credem că delimitarea pe care autoarea o face între o sociolingvistică *aplicativă* şi una *aplicată* nu se susține, această dihotomie având la bază, în principal, doar o distincție formală, ce vizează *codul lingvistic* (analiza aplicată unui *corpus dialectal/non-literar* vs *corpus literar*), şi nu una metodologică, singura în măsură să justifice o asemenea opțiune teoretică.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi, aşa cum o arată şi lucrările pomenite mai sus, interesul arătat sociolingvisticii în perioada sa de constituire ca demers autonom a fost unul destul de consistent pe teren românesc, dezvoltarea ulterioară a acestei perspective de cercetare nu a mai ţinut ritmul cu ceea ce s-a întâmplat la nivel european. Singurul domeniu unde interesul pentru aspecte de factură sociolingvistică s-a menţinut relativ constant până în 1989 este cel al dialectologiei, însă această situaţie singulară nu a fost în măsură să ducă la conturarea unui „concept sociolingvistic coerent" în lingvistica românească (Windisch 1989: 478). Principalul motiv al acestei stări de fapt l-a reprezentat noua situaţie politică din România de după cel de-al doilea război mondial, perioadă în care s-a încercat, aşa cum se ştie, eliminarea oricărei ierarhii sociale, fapt ce va duce în cele din urmă inclusiv la o diminuare drastică a câmpului de cercetare specific sociolingvisticii. Cercetările din domeniu se vor restrânge şi reorienta în bună măsură către probleme de sociolingvistică aplicată, principalul domeniu de interes rămânând în continuare cel al dialectologiei (relevarea aspectelor sociolingvistice din cadrul corpusurilor de etno- şi sociotexte), ca urmare a unei „oarecare libertăţi de acţiune" (Steinke 2006: 1822) pe care această direcţie de cercetare o avea în acea epocă. În afara analizei din punct de vedere sociolingvistic a variaţiei diatopice, a existat un interes şi pentru probleme de didactică lingvistică (cultivarea limbii) sau pentru unele aspecte privind analiza oralităţii limbii române (studiul actelor verbale, al elementelor fatice etc.; Ciolac 1999: 42)[82]. În schimb, alte teme de sociolingvistică centrate pe subiecte considerate ca „sensibile" de factorii decidenţi şi a căror punere în practică revenea în exclusivitate acestora, precum cele ale planificării şi politicii lingvistice – devenite curente în cercetările europene, au fost obnubilate cu perseverenţă până în 1989, studiile dedicate acestor aspecte fiind „practic inexistente în lingvistica noastră" (*ibidem*: 188).

2.1.2.2.3. Schimbarea situaţiei politice în România după 1989 a avut repercursiuni şi asupra lingvisticii româneşti, sociolingvistica fiind unul dintre primii „beneficiari" ai acestei schimbări. Cercetările asupra variaţiei lingvistice cunosc o dezvoltare vizibilă, aici intrând atât variaţia *diatopică* (în calitatea sa de principal *topos* în studiile variaţioniste româneşti), cât şi cea *diafazică* sau *distratică* – uneori considerate chiar în strânsă legătură unele cu altele. În acest context, paleta tematică a studiilor de sociolingvistică se diversifică în mod constant, interesul manifestat de cercetători îndreptându-se atât către problemele

[82] Chiar dacă aceste subiecte par a se încadra mai degrabă în sfera de interes a pragmalingvisticii decât în cea a sociolingvisticii propriu-zise, constatăm că astăzi multe teme/concepte specifice iniţial pragmaticii (analiza discursului, analiza conversaţiei, politeţea, *code-switching* etc.) sunt, practic, preluate în inventarul teoretic al sociolingvisticii (v. Ammon et alii 2004-2006).

Scanned with OKEN Scanner

teoretice ridicate de analiza comunicării umane în context social, dar mai ales către aspecte punctuale, de sociolingvistică aplicată.

Referitor la prima categorie de lucrări, menționăm ampla lucrare de sinteză pentru situația sociolingvisticii de dinainte de 1989 (Ciolac 1999), elaborată prin urmărirea dezvoltării în lingvistica românească a studiilor dedicate unor teme și concepte din repertoriul de bază al sociolingvisticii, precum și publicarea, în 1994, a antologiei intitulate *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, volum ce include un număr de trei lucrări ale lingvistului de origine română Eugen Coșeriu, lucrări cu un statut programatic pentru definirea domeniului propriu al celor două perspective atât de interconectate pe teren românesc: dialectologia și sociolingvistica. Referitor la acest ultim volum, chiar dacă pe lângă scopul științific a existat și unul de factură recuperatorie pentru opera marelui lingvist în spațiul românesc, asumat în mod deschis de editori (Coșeriu 1994: 23), cert este că această apariție editorială reprezintă un punct de referință în cadrul efortului de „re-naturalizare" (după debutul preponderent teoretic din perioada anilor '70) a demersului sociolingvistic în lingvistica românească.

În ceea ce privește sociolingvistica aplicată, apar acum numeroase studii care pot fi grupate, dintr-o perspectivă hibridă de tip tematic-teleologic, în trei mari categorii:

a) lucrări ce acoperă domenii în care perspectiva sociolingvistică se manifestase și înainte de 1989, precum dialectologia (Dumistrăcel et alii 1997), stilistica (Chivu 2000, Zafiu 2001, Dumistrăcel 2006) sau contactul dintre limbi (Sala 1997, Lobiuc 1998, 2004);

b) lucrări ce ilustrează noi domenii de cercetare în lingvistica românească, focalizate, în general, pe analiza practicilor lingvistice în noile contexte comunicative sau sociale; acestea pot fi grupate, la rândul lor, pe două nivele:

b.1) studii a căror apariție se justifică prin nevoia resimțită de sincronizare a cercetării românești cu cea europeană de profil, aici intrând vastul domeniu al lingvisticii oralității, în cadrul căruia cele mai prolifice direcții pe teren românesc sunt pragmalingvistica (cu o focalizare specială pe analiza conversației: Ionescu-Ruxăndoiu 1999, 2003, Dascălu Jinga 2003, Hoarță Cărăușu 2012) și lingvistica corpusurilor (corpusuri de „limbă română vorbită curent" (cf. germ. «Umgangssprache») – Ciolac 1991): Dascălu Jinga 2002, 2011, Ionescu-Ruxăndoiu 2002, 2007, Hoarță Cărăușu 2005); așa cum se poate observa din lista autorilor, cele două direcții de cercetare au avut pe teren românesc o dezvoltare sincronică, cercetările de pragmatică lingvistică mergând mână în mână cu constituirea corpusurilor de limbă română vorbită.

Scanned with OKEN Scanner

b.2) analize care încearcă să prezinte efectele pe care le au asupra sistemului limbii evoluțiile recente la nivel social (explozia tehnologiilor comunicaționale, creşterea mobilității demografice, procesul globalizării etc.): sociolingvistica comunicării online (Slama-Cazacu 2001, Todi 2007), sociolingvistica migrației (Cohal 2014, Dumas 2009, Golopenția 2009, 2013, Olariu 2010, 2012), sociolingvistica globalizării (Vintilă-Rădulescu 2001, Ghişoiu 2012).

c) lucrări care au un statut hibrid, plasându-se la intersecția primelor două categorii de analize, în sensul că acestea, pe de o parte, continuă o linie mai veche de cercetare existentă în lingvistica românească (în speță, cea a constituirii corpusurilor de etno- şi sociotexte, specifică dialectologiei), iar pe de altă parte au la bază, fie implicit, fie explicit asumată, o motivație de tip sociolingvistic derivată dintr-o tendință europeană actuală extrem de atentă la situațiile de minorizare lingvistică; aici pot fi distinse trei nivele de clasificare:

c.1) corpusuri dialectale dedicate limbii române din afara granițelor țării (Moldova şi Ucraina: Marin et alii 2000a; Ungaria: Marin, Mărgărit 2005; Bulgaria: Neagoe, Mărgărit 2006), acestea fiind însoțite de considerații sociolingvistice fie în prefețe, fie în cadrul unor volume de analiză a rezultatelor cercetărilor de teren (Marin et alii 2000b);

c.2) corpusuri de limbă română vorbită la nivel non-dialectal, aici intrând seria de volume coordonată de Klaus Bochmann şi Vasile Dumbravă şi dedicată extremității estice a arealului românesc: limba română din Moldova istorică (Bochmann, Dumbravă 2001-2002) şi limba română din Ucraina (Bochmann 2004); de data aceasta, corpusurile sunt însoțite de ample analize sociolingvistice, bazate preponderent pe un instrumentar teoretic şi analitic de factură pragmatică;

c.3) volume dedicate situației sociolingvistice a limbii române din afara țării; deşi acest aspect s-a bucurat în ultima perioadă de un interes major din partea lingviştilor români[83], includem aici, ca urmare a unei identități tematice cu cele două categorii de lucrări prezentate mai sus, doar cele două volume rezultate ca urmare a inițiativei Academiei Române de a prezenta, prin intermediul unor analize „încrucişate" ale lingviştilor de pe cele două maluri ale Prutului, statutul actual al limbii române din Republica Moldova (*Academia Română* 1995, 2004).

Din prezentarea sumară a situației cercetărilor de sociolingvistică pe care am realizat-o mai sus, este vizibil faptul că acest demers a cunoscut în lingvistica românească o certă dezvoltare în ultima perioadă, reuşind atât o

[83] Amintim în acest context lucrarea Anei Borbély asupra limbii şi identității românilor din Ungaria (Borbély 2013), contribuție ce tratează tema analizată dintr-o perspectivă complexă, construită pe un inventar de elemente factuale extrase din domeniile dialectolgiei, sociolingvisticii, onomasticii şi demografiei.

Scanned with OKEN Scanner

relativă sincronizare cu preocupările existente în sociolingvistica europeană (continentală sau anglo-saxonă), cât și o menținere a unei specificități proprii în raport cu aceasta.

2.1.3. Coordonate sociolingvistice ale variației lingvistice pe terenul limbii române

Vom încerca în continuare să urmărim dezvoltarea studiilor de sociolingvistică printr-o raportare la cele patru tipuri de analiză variaționistă consacrate deja în sociolingvistica europeană (diacronică, diatopică, diastratică și diafazică). Modalitatea de realizare a acestei radiografii este aceea de a urmări, pentru fiecare domeniu în parte, maniera în care studiile specifice s-au raportat (sau, în cazul variației diastratice, s-au focalizat) la/pe componenta socială (factorii externi) subiacentă dinamicii sistemului lingvistic. Altfel spus, fără a lua în discuție maniera în care concepte fundamentale precum cele de *diglosie*, *bilingvism*, *situație lingvistică*, *politică și planificare lingvistică* etc. s-au dezvoltat pe terenul sociolingvisticii românești, vom încerca să scoatem în evidență mai degrabă fundamentul sociolingvistic prezent în cadrul unor cercetări dedicate celor patru tipuri de variație lingvistică.

2.1.3.1. Variația diacronică

În tratatele de istoria limbii române, în calitatea acestora de lucrări construite pe o viziune diacronică asupra dinamicii structurilor lingvistice, considerațiile de ordin sociolingvistic, atunci când acestea apar, au un statut marginal. Luarea în considerare a factorilor externi care au contribuit la evoluția limbii române este realizată cu preponderență din perspectiva unei istorii evenimențiale (de exemplu: contextul istoric al romanizării Daciei, contextul istoric și cultural al apariției primelor documente scrise etc.) și mai puțin din cea a rolului pe care evoluția structurilor sociale l-a avut asupra dinamicii sistemului lingvistic ca atare. Atunci când apar aspecte specifice perspectivei sociolingvistice, cum ar fi, de exemplu, cel al contactelor lingvistice sau al bilingvismului, acestea sunt tratate de cele mai multe ori din perspectiva unei lingvistici strict interne, urmărindu-se interferențele ce pot fi reperate la nivel fonetic, morfosintactic sau lexical între limbile intrate în contact.

2.1.3.1.1. Un statut aparte în acest context îl are *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu, prin faptul că autorul acordă factorului social un rol important chiar în construirea propriei metodologii de cercetare:

> Dacă, în prezenta lucrare, n-am dat explicații prin factorul material (baza de articulație), [...] am urmărit în schimb să arătăm cum structurile sociale au permis sau au împiedicat manifestarea lor [a schimbărilor fonetice, n.n., F.-T.O.]. Ținta noastră principalăa fost aceea de a pune istoria limbii în legătură

Scanned with OKEN Scanner

cu istoria poporului, fără a neglija dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotic şi lexical (Ivănescu 1980: 21-21).

Din numeroasele aspecte cu substrat sociolingvistic luate în discuție de autor[84], reținem aici analiza pe care o face în legătură cu apariția *dialectelor sociale* în istoria limbii române, acestea având ca punct de plecare un alt concept pe care autorul l-a consacrat în lingvistica românească, şi anume acela de «dialect literar». Pornind de la constatarea unei mobilități demografice timpurii ce a caracterizat spațiul românesc, unde grupuri vorbind un anumit grai se stabilesc pe un teritoriu diferit din punct de vedere lingvistic pentru a deveni ulterior fie conducătorii acelui teritoriu, fie supuşii unor conducători deja existenți, Ivănescu observă că, în cele din urmă „[...] ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social" (*ibidem*: 499). Altfel spus, o diferență inițial diatopică, activă aşadar în plan orizontal, ajunge să se manifeste în final ca o diferență diastratică, cu relevanță în planul vertical al ierarhizării sociale. Iar această constatare nu are un caracter izolat în ansamblul argumentării, ci, dimpotrivă, unul definitoriu pentru întreaga viziune a lingvistului ieşean, fapt ce reiese şi din următorul paragraf: „Apariția limbii literare româneşti este deci o urmare a diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului şi bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației şi clerului" (*ibidem*: 560). Acest demers are un profund caracter inovativ pentru lingvistica românească, reprezentând una dintre puținele încercări de a include printre factorii care au contribuit la constituirea şi evoluția limbii române ca limbă de cultură şi elemente aparținând istoriei externe, în speță factorii socioculturali.

2.1.3.1.2. O poziție oarecum similară cu cea a lui Ivănescu din punctul de vedere al raportului care există în diacronie între evoluția sistemului lingvistic şi dinamica structurilor sociale o întâlnim la Alexandru Niculescu. Romanist de profesie, acesta îşi propune să evidențieze individualitatea pe care limba română o are între limbile romanice, atât prin apelul la o analiză strict lingvistică, cât şi printr-un „examen complex, în cadrul relațiilor dintre limbă – societate – cultură". Această ultimă grilă de interpretare este aplicată unor aspecte diverse care au contribuit la configurarea unei identități proprii a limbii române în context romanic, precum: „statutul sociocultural colocvial al latinei transplantate (neprelucrate de şcoli şi de cultură) în regiunile dunărene, contactul cu latina Bizanțului, continuitatea unei *language loyalty* dar şi dezvoltarea, discontinuă, a unei *culture loyalty*, a fidelității târzii față de cultura latină [...]" (Niculescu 1978: 5). Istoria culturală la care autorul face apel în cadrul analizei sale depăşeşte cadrul restrâns prezent, aşa cum am menționat mai sus, în majoritatea istoriilor limbii române, acesta încercând să ia în calcul,

[84] Pentru o detaliere a viziunii sociolingvistice a lui Ivănescu, v. *infra*, cap. 2.1.5.

Scanned with OKEN Scanner

dincolo de componenta factuală a evenimentelor istorice ce au marcat romanitatea sud-est europeană, şi valenţele lor culturale şi sociale. Autorul întreprinde mai întâi un vast excurs istoric asupra condiţiilor în care latinitatea occidentală va face loc romanităţii, în urma căruia va ajunge să constate că „romanitatea este o structură socioculturală populară care se impune treptat din sec. X-XI" (*ibidem*: 51); în ceea ce priveşte limba română, întâlnim acelaşi demers de factură sociolingvistică, ce-l va conduce la concluzia că „romanitatea limbii române de astăzi este aşadar nu numai o problemă de structuri ale limbii, ci, în plus, şi o problemă de structuri *socioculturale*" (*ibidem*: 25). Plecând de la aceste constatări preliminare, Niculescu va formula, lapidar, coordonatele unui adevărat program de cercetare, conform căruia „pentru descifrarea cheilor de boltă ale construcţiilor romanităţii în spaţiul carpato-dunărean şi balcanic al răsăritului Europei este necesar un efort constant al lingvisticii în contextul sociologiei şi al istoriei culturii româneşti" (*ibidem*: 27).

Atât demersul lui Ivănescu, cât şi cel al lui Niculescu au rămas, din păcate, destul de izolate în istoria lingvisticii româneşti, cercetări de o anvergură similară care să ducă mai departe această viziune marcat sociolingvistică asupra istoriei limbii române fiind destul de rare. Lingvistica istorică românească se va dezvolta în continuare prin favorizarea viziunii interne asupra evoluţiei limbii române, consideraţiile de ordin sociolingvistic apărând doar aleatoriu în astfel de lucrări.

2.1.3.2. Variaţia diatopică

O cu totul altă situaţie decât cea semnalată mai sus o întâlnim în cazul interesului pentru aspectele sociolingvistice prezente în lucrările dedicate variaţiei diatopice a limbii române. Această stare de lucruri nu surprinde, însă, pe nimeni, ea reprezentând normalitatea atât în lingvistica românească, cât şi în cea europeană, aşa cum am menţionat în repetate rânduri în prezentul volum (cf., de exemplu, nota 72).

2.1.3.2.1. Una dintre problemele importante de lingvistică teoretică, în general, şi de dialectologie, în special, care a angrenat în soluţionarea sa un consistent instrumentar teoretic de factură sociolingvistică a fost disputa creată în jurul statutului pe care idiomurile romanice sud-dunărene îl au în raport cu limba română: limbă *versus* dialect. Această dezbatere a fost declanşată de Alexandru Graur în anii '50 ai secolului trecut, atunci când, plecând de la absolutizarea principiului subordonării în rezolvarea acestei probleme, autorul conchide că în spaţiul est-romanic ar exista cinci limbi: istroromâna, meglenoromâna, aromâna, dacoromâna şi limba moldovenească, teorie la care va adera şi Ion Coteanu. Reacţiile la această poziţie teoretică nu s-au lăsat aşteptate, mai mulţi lingvişti (Dimitrie Macrea, Romulus Todoran, Alexandru Rosetti, Boris Cazacu) intervenind în această dispută pentru a-i sublinia carenţele de

Scanned with OKEN Scanner

perspectivă. Principala obiecție adusă acestei teorii a fost că în delimitarea statutului de limbă sau dialect pentru un idiom este insuficientă luarea în considerare doar a criteriilor lingvistice, în speță cel tipologic-genealogic și cel structural, cu obnubilarea celor extralingvistice, cum ar fi criteriul înțelegerii reciproce, al funcțiilor comunicative sau cel al conștiinței vorbitorilor. Și acest lucru pentru că „factorii extralingvistici (cauze de ordin istoric, social, politic și cultural) au rolul hotărâtor în limita pe care o permit criteriile lingvistice" (Cazacu 1966: 31). Rezolvarea acestei „spinoase" probleme presupune adoptarea unor soluții „suple" în configurarea cărora „lingvistul trebuie să țină seama de întreg complexul de fapte lingvistice și extralingvistice, să examineze modul în care se manifestă în mod concret, în diverse epoci, factorii extralingvistici, să încerce să precizeze, în cazul fiecărui idiom în parte, care au fost factorii precumpănitori și în ce sens au acționat ei asupra idiomului respectiv" (*ibidem*: 32).

2.1.3.2.2. Preocupările de sociolingvistică din dialectologia românească sunt prezente pe tot parcursul dezvoltării sale. Dialectologii bucureșteni, de exemplu, au acordat o atenție constantă, fie în lucrări cu caracter istoriografic, fie în propriile cercetări de teren, relației existente între variația diatopică și cea diastratică. Amintim aici numeroasele contribuții ale lui Valeriu Rusu pe această temă, dialectolog care, într-o lucrare cu titlu sugestiv (*Géographie linguistique et sociolinguistique*), cu statut de sinteză asupra conexiunilor dintre cele două perspective, se întreabă: „care este raportul între geografia lingvistică și sociolingvistică, cu atât mai mult cu cât se poate remarca în mod frecvent fie confuzia celor doi termeni, fie substituirea primului termen prin cel de sociolingvistică" (Rusu 1976: 267). Răspunsul la această întrebare pare să reducă respectivul raport la o problemă de *topografie*, în sensul că sociolingvisticii îi este atribuit spațiul urban ca teren predilect de acțiune, în timp ce geografiei lingvistice îi revine terenul clasic de manifestare a variației diatopice, și anume universul rural:

> În ceea ce privește dialectele urbane, domeniul preferat al sociolingvisticii, trebuie să precizăm că sociolingvistica studiază în mod deosebit aspectele psihologice și socioculturale ale transplantării, fortuite, a unui grai într-un context urban [...], funcționarea unui dialect X în ambianța sa lingvistică naturală rămânând sarcina fundamentală a geografiei lingvistice (*ibidem*: 268).

Astfel, dacă diferența dintre dialectologie (geografie lingvistică) și sociolingvistică este redusă, în general, la diferența dintre a studia variația lingvistică pe axa orizontală, respectiv pe axa verticală (a stratificării sociale), de data aceasta diferența respectivă pare să se facă exclusiv pe axa orizontală, bazată pe o dihotomie de factură geografică între urban și rural: „altfel spus, un studiu de sociolingvistică reprezintă o contribuție la geografia lingvistică în măsura în care referințele regionale sunt luate în calcul" (*ibidem*: 268).

Scanned with OKEN Scanner

Cercetări asupra conexiunilor existente între variația diatopică și cea diastratică a făcut și Nicolae Saramandu. În mai multe studii publicate în a doua parte a anilor '70 și începutul anilor '80, dialectologul bucureștean întreprinde o analiză a variației structurilor lingvistice în funcție de categoriile de spațiu, vârstă și sex. Cercetările s-au bazat pe utilizarea procedeelor statistice aplicate unui corpus de date excerptate din atlasele lingvistice și din textele dialectale publicate pentru regiunea Olteniei, în calitatea sa de zonă de tranziție între cele două mari grupuri dialectale românești: de sud-est, grup considerat drept o arie inovatoare, și de nord-vest, având un caracter conservator. Variabila lingvistică urmărită este maniera în care se realizează opoziția [ț] – [ț'] în sistemul flexionar și în cel al conjugării specifice diferitelor categorii de vârstă și de sex, scopul acestei analize fiind acela al surprinderii direcțiilor de propagare (pe orizontală și pe verticală) a inovației lingvistice. După analiza detaliată a unui important număr de ocurențe ale fenomenului discutat, autorul constată că, la nivel diatopic, „inovația lingvistică se transmite gradual, dinspre aria inovatoare înspre aria conservatoare", iar la nivel distratic „inovația lingvistică se transmite mai rapid prin intermediul generațiilor tinere de vorbitori și, în general, prin bărbați" (Saramandu 1981a: 97). În sfârșit, o ultimă constatare în urma acestor cercetări este cea referitoare la «generația de vorbitori», considerată drept un «paradox sociolingvistic», ca urmare a faptului că, „pe de o parte, prin «generația de vorbitori» se transmite schimbarea lingvistică și, pe de altă parte, se asigură continuitatea comunicării la nivelul comunității" (Saramandu 1981b: 74). În plus, în urma constatării faptului că există fluctuații semnificative a variației lingvistice la grupe de vârstă foarte apropiate, autorul ajunge la concluzia că „ar fi mai exact să se vorbească de o variație lingvistică în raport cu vârsta subiecților și nu cu generația biologică" (Saramandu 1981a: 98), fapt în măsură să nuanțeze astfel folosirea conceptului de «generație» în cercetările dedicate schimbării lingvistice.

2.1.3.2.3. Și în centrul academic ieșean au existat preocupări de sociolingvistică venite din partea unor dialectologi angrenați în realizarea proiectului *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni*. Chiar dacă mai puțin numeroase decât cele ale colegilor bucureșteni, cercetările dialectologilor ieșeni au luat în discuție unele teme de certă factură sociolingvistică, precum cea a cultivării limbii în școală (Dumistrăcel 1981), a raporturilor dintre limba literară și graiuri (Dumistrăcel 1978) sau a comportamentul (socio)lingvistic al vorbitorilor în afara zonei native (Bîrleanu 1990). O urmare directă a interesului constant pentru problematica complexă a anchetei dialectale, inclusiv pentru aspectele sociolingvistice presupuse de utilizarea acestui intrument de cercetare în anchetele de teren, o reprezintă publicarea volumului *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Dumistrăcel et alii 1997), această monografie constituind una dintre cele mai elaborate contribuții românești în domeniu. Propunându-și o

Scanned with OKEN Scanner

„analiză a principalelor aspecte şi probleme ce se referă la *procesul de comunicare* în ancheta dialectală", autorii consideră că, pentru a-şi atinge acest scop, „analiza de fond a anchetei dialectale trebuie să fie integral racordată la câştigurile din domeniul teoriei limbii şi la punctele de vedere pe care le propun antropologia generală, sociologia şi psihologia în zonele de interferenţă cu lingvistica" (*ibidem*: 34). Monografia va răspunde acestor exigenţe prin atenţia pe care o va acorda unor aspecte de primă importanţă în economia unei cercetări de teren, precum cadrul socio-cultural al desfăşurării anchetei[85], statutul şi raporturile dintre partenerii la actul de comunicare (i.e. problema „căilor de cîştigare a încrederii şi de integrare socială") etc., consideraţiile de ordin teoretic fiind de cele mai multe ori sprijinite pe o solidă experienţă de teren a autorilor. Importanţa pe care aceştia o acordă integrării factorilor extra-lingvistici, contextuali, în analiza problematicii cercetărilor dialectologice vine din convingerea necesităţii de a se depăşi stadiul în care ancheta dialectală era văzută drept o formă de „prelevare" de material, prin considerarea acesteia ca „o formă de comunicare" complexă, construită pe principiul cooperării interlocutorilor în cadrul unui contract comunicativ. Iar această schimbare de perspectivă reprezintă, în fond, o adaptare a instrumentarului teoretic al unei discipline deja seculare la noua paradigmă a ştiinţelor limbajului, profund marcată sub aspect antropologic.

Pentru a marca o dată în plus legătura solidă existentă pe teren românesc între dialectologie şi sociolingvistică am optat să prezentăm şi un fapt de „istorie externă" în raport cu problematica lingvistică specifică celor două direcţii de cercetare, însă extrem de relevant în raport cu scopul urmărit: este vorba de motivaţia pe care Stelian Dumistrăcel, dialectolog de formaţie şi editorului volumului *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* (Coşeriu 1994, vezi *supra*), a avut-o atunci când „a pus în relaţie" cele trei articole din antologia menţionată. Această motivaţie este construită pe convingerea că,

> pornind de la geografia lingvistică şi de la dialectologie, ca domenii cu preocupări de adunare şi de cercetare a faptelor aparţinând vorbirii unor *anumite* medii, ni se oferă, astfel, posibilitatea unor retrospective favorizând judecăţi de valoare după criterii ale analizei factorilor sociali şi de cultură materială ce determină limbajul, cu efecte privind reevaluarea obiectivelor şi a modalităţilor cercetărilor dialectologice şi prezentarea rezultatelor pe hărţi sau în culegeri de etno- şi sociotexte (Coşeriu 1994: 23–24).

[85] „Nimic nu postulează, aprioric, un climat şi o atmosferă cooperantă. Noutatea situaţiei, liberul arbitru şi lipsa orizontului socio-cultural, pe de o parte, suspiciunea şi rezistenţa faţă de solicitările «autorităţilor» adesea (măcar în parte) ilogice şi (nu rareori) abuzive, în special în societăţile totalitare, reduc, din start, şansele anchetatorului lingvist" (*ibidem*: 108-109).

Scanned with OKEN Scanner

Și pentru a-și susține o dată în plus validitatea opțiunii editoriale, dialectologul ieșean afirmă:

> De altfel, interferențele dialectologie – sociolingvistică – etnolingvistică s-au produs de la un început al cărui nume poate fi socotit G.I. Ascoli și, am putea spune, oarecum „spontan", deoarece cercetarea graiurilor [...] pune în lumină tocmai manifestări ale varietății și variației limbajului în funcție de structuri sociale ale comunităților vorbitoare și, pe de altă parte, reflectă varietatea și variația limbajului în raport cu specificul civilizației, al culturii materiale a acesteia [...] (Coșeriu 1994: 24).

Avem în aceste două paragrafe o prezentare *in nuce* a relațiilor de interdependență dintre perspectiva diatopică și cea distratică, relații construite „în diacronie" și funcționând „în sincronie", pentru a prelua o celebră formulă a lui Coșeriu.

2.1.3.3. Variația diastratică

Analiza modalităților în care practicile lingvistice sunt influențate sau chiar condiționate de structuri și fenomene sociale, cunoscută în terminologia impusă de Eugen Coșeriu drept „variație distratică", se identifică, practic, cu domeniul propriu de cercetare al sociolingvisticii. Pe teren românesc, interesul într-o formă concertată pentru acest gen de cercetări s-a conturat, așa cum am văzut, la începutul anilor '70 în centrul universitar bucureștean, în general în cadrul grupului constituit în jurul lui Boris Cazacu. Acest interes inițial pentru factorii extralingvistici care influențează practicile discursive s-a diversificat treptat în mai multe direcții de cercetare, dintre care amintim psiholingvistica, pragmalingvistica și sociolingvistica. Cele mai numeroase și reprezentative demersuri pentru sfera de interes propriu-zis a sociolingvisticii au fost realizate de Marilena Tiugan și Marina Ciolac, care au întreprins cercetări focalizate pe analiza covariației structurilor lingvistice cu cele sociale, urmărind teme precum efectele la nivel lingvistic ale migrației interne, respectiv educația lingvistică în școală sau sociolectul anumitor categorii de vorbitori.

2.1.3.3.1. Una dintre primele cercetări de sociolingvistică „pură" pe teren românesc este cea pe care Marilena Tiugan a realizat-o, de-a lungul mai multor ani, asupra comunităților „alogene" stabilite în București în urma procesului de migrație internă (comunități din Oltenia, Transilvania sau Moldova, v. Tiugan 1988). Reprezentativă pentru acest demers rămâne analiza pe care autoarea o face asupra comportamentului sociolingvistic al comunității de moldoveni stabiliți pe perioada mai multor generații în capitală (Tiugan 1985). Maniera în care este urmărită integrarea socioculturală a grupului țintă în comunitatea de inserție este una complexă, fiind luate în discuție trei perspective asupra acestui fenomen de mobilitate demografică: perspectiva socială, perspectiva structurii populației active și perspectiva lingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

Importanța perspectivei sociale în cadrul acestei analize este dată de următorul aspect: „Deoarece grupul de moldoveni rezidenți în București reprezintă o comunitate lingvistică, comportamentul verbal al membrilor acestei comunități este *sociocultural relevant numai (sau, în primul rând) la nivelul comunității*" (*ibidem*: 34). O consecință directă a acestei perspective analitice este faptul că atunci când, în interiorul unei interacțiuni verbale cu un *outsider*, se face apel la registrul dialectal, acest gest nu trebuie neapărat interpretat din perspectiva relațiilor sociale, ci mai degrabă din punct de vedere „etnologic", registrul dialectal fiind expresia unei identități culturale (*cultural-dialectale* în cazul nostru) și nu a unei clase sociale. De altfel, această constatare va sta și la baza uneia dintre concluziile principale ale studiului, și anume aceea că, „în cazul imigranților, persistența trăsăturilor dialectale native nu trebuie asociată în nici un fel cu eventuale granițe dialectale care ar putea deveni *sociale*" (*ibidem*: 40). Această concluzie este cu atât mai validă cu cât autoarea a constatat faptul că, la nivelul structurii populației active comunitatea „alogenă" este, din punct de vedere formal, integrată pe deplin structurii comunității „gazdă".

Ca urmare a aplicării unui *Chestionar de comportament*, studiul tratează și alte aspecte importante din inventarul teoretic de bază al sociolingvisticii, precum conceptele corelative de *language shift* și *language loyalty*. Astfel, autoarea a remarcat existența unei conștiințe a continuității culturale, precum și un atașament față de graiul sau cultura nativă. Această constatare este, de altfel, reluată și dezvoltată într-un studiu ulterior, cu caracter de sinteză asupra cercetărilor realizate, unde se precizează următoarele:

> Pentru grupurile de imigranți din București atașamentul lingvistic este real, autentic pentru că selecția acestor trăsături verbale [i.e. dialectale] reprezintă un proces controlat, conștient. Indivizii nu vorbesc în acest mod pentru că nu ar putea altfel. Ei folosesc caracteristicile verbale native pentru că *ei vor să vorbească în acest fel* (Tiugan 1988: 427).

În aceste condiții, concluzia autoarei asupra identității socioculturale a grupurilor de imigranți în mediul urban devine una cât se poate de transparentă: „migrația spre marile orașe devine o modalitate de afirmare culturală conștientă a grupurilor de populație care sosesc în centrele urbane industrializate" (*ibidem*: 432).

2.1.3.3.2. Deși în lingvistica românească au existat de-a lungul timpului numeroase preocupări de cultivare a limbii în școală, cercetări care să deschidă acest raport inițial dintre limbă și mediul școlar către contextul și determinările sociale ale practicilor lingvistice specifice elevilor au fost mai puține[86]. Una

[86] Această situație are drept explicație faptul că, spre deosebie de majoritatea țărilor europene, pe terenul limbii române variațiile diatopică și diastratică sunt mult mai reduse, aspect ce face ca problemele legate de însușirea limbii române de către elevi

Scanned with OKEN Scanner

dintre lingvistele care au manifestat un interes constant, în perioada anilor '80, pentru acest tip de demers a fost Marina Ciolac, rezultatul cercetărilor sale fiind publicat în volumul *Sociolingvistica şcolară* – prima sinteză românească în domeniu (Ciolac 1997).

Premisa de bază de la care a plecat cercetătoarea bucureşteană a fost aceea a unei relaționări strânse între comportametul lingvistic al copilului şi mediul sociocultural de proveniență al acestuia[87]. Pentru a pune în practică acest tip de cercetare, autoarea urmăreşte, într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic pe perioada unui deceniu (1975-1985) de anchete sociolingvistice realizate în mediul şcolar românesc, un set de factori extralingvistici „susceptibili să influențeze comportamentul verbal al elevilor": factorul geografic, tipul comunității de rezidență, vârsta copiilor, categoria socioprofesională a familiei de proveniență şi sexul copiilor (*ibidem*: 43-44). Analiza la nivel lingvistic a fost focalizată pe urmărirea pentru fiecare compartiment al limbii (fonetic, morfosintactic, lexical şi semantic) a interferențelor apărute între elementele de tip dialectal, popular sau familiar şi norma literară promovată prin şcoală atât în scrierea, cât şi în vorbirea elevilor din ciclurile primar şi gimnazial. Demersul analitic a fost completat şi prin luarea în considerare a unor aspecte de pragmalingvistică, precum organizarea discursivă a textelor cu caracter narativ (în scris şi oral), sau de sociolingvistică – conştiința lingvistică a elevilor sau rolul cadrului didactic în modelarea competenței comunicative a şcolarilor.

Concluziile acestei ample cercetări sunt grupate în funcție de parametrii luați în discuție: a) referitor la *factorul geografic*, s-a observat că dezvoltarea diglosiei la elevi este invers proporțională cu distanța lingvistică a graiului față de limba literară: cu cât graiul este mai îndepărtat de normele literare, cu atât diglosia este mai redusă; b) *tipul comunității de rezidență* transpare în vorbirea elevilor prin procentul mai mare de elemenete dialectale şi populare prezente în vorbirea/scrierea copiilor din mediul non-urban, în timp ce elementele argotice, precum şi cele prețioase sau cultismele sunt mai prezente în comportamentul verbal al copiilor din mediul urban; c) în ceea ce priveşte *statutul socioprofesional* al familiilor elevilor, s-a observat că în mediul rural, unde stratificarea socială a comunităților este mai redusă, şi comportamentul verbal al copiilor

---

(la nivel scris şi oral) – problematică cunoscută în literatura recentă de specialitate sub denumirea de engl. *literacy* / fr. *littéracie* – să fie sensibil diminuate în comparație cu peisajul lingvistic din mediul şcolar occidental, care, ca urmare a unei stratificări sociale şi a unui nivel de imigrare mult mai ridicate, este mult mai diversificat şi mai complex din punct de vedere al competențelor/ performanțelor (socio)lingvistice ale elevilor.

[87] Aspect ce trimite la celebra teorie a codurilor lingvistice („coduri elaborate" *versus* „coduri restrânse") configurată la începutul anilor '70 ai secolului trecut de sociologul englez Basil Bernstein.

Scanned with OKEN Scanner

este unul mult mai unitar, acesta fiind caracterizat de o prezență destul de puternică a elementelor non-standard la toate grupele de vârstă; în schimb, în mediul urban, stratificarea socială mult mai accentuată duce la o diversificare a comportamentului verbal în funcție de mediul sociocultural de proveniență; d) *vârsta* devine, la rândul ei, un factor extralingvistic relevant pentru competența lingvistică a elevilor în cadrul raportului urban–non-urban, dat fiind faptul că în mediul urban se observă o dezvoltare a competențelor comunicative, inclusiv a registrului formal odată cu înaintarea în vârstă a elevilor, în timp ce în mediul rural această dezvoltare este mult mai redusă; e) în sfârșit, variabila *sex* este prezentă în comportamentul verbal al elevilor în sensul că practicile lingvistice ale fetelor sunt mult mai libere (lipsite de constrângeri normative) în raport cu cele ale băieților, în timp ce aceștia au un inventar mult mai bogat de elemente argotice în interacțiunile verbale cotidiene comparativ cu situația prezentă în cazul fetelor. Plecând de la aceste constatări, autoarea concluzionează: „se constată așadar că și pe teren românesc există o certă dependență între mediul (socicultural, geografic etc.) din care provine copilul și modul în care acesta cunoaște și folosește limba literară" (*ibidem*: 130), fapt care ar putea constitui un punct de plecare în realizarea unor strategii didactice care să aibă în vedere dezvoltarea competenței comunicative a elevilor.

O altă cercetare de sociolingvistică școlară pe care Marina Ciolac o sintetizează în acest volum este cea realizată în cadrul comunității de aromâni stabiliți în jurul Bucureștiului, implicațiile de ordin sociolingvistic fiind de data aceasta mult mai puternice ca urmare a faptul că în cazul de față variația lingvistică intradialectală este înlocuită cu una interdialectală, acum fiind urmărite formele de manifestare a ceea ce autorea numește „bidialectalismul aromânilor". Altfel spus, perspectiva sociolingvistică este amplificată prin faptul că, în afara parametrilor obișnuiți implicați în analiza variației distratice (statut socioprofesional, vârstă, sex etc.), de data aceasta apar în plus alți doi factori, aflați într-o relație corelativă, și anume *tipul graiului aromânesc* (fărșerot, grămostean, pindean) și *tipul familiei* de proveniență a elevilor (endogam, exogam, mixt). Concluziile la care ajunge autoarea sunt, în general, similare cu cele obținute în cazul elevilor români, în sensul că, „din punctul de vedere al șanselor de reușită școlară elevii de origine aromână nu se află într-o situație sensibil diferită de aceea a copiilor dacoromâni proveniți din comunități administrative și din categorii socioprofesionale similare" (*ibidem*: 152). Constatările suplimentare, marcate sub aspec sociolingvistic, derivă tocmai din statutul de „vorbitori bidialectali" pe care acești copii îl au, în sensul că, de exemplu, s-a remarcat că tipul de grai aromânesc poate influența nivelul de dezvoltare a diglosiei la elevii aromâni, și că, în ceea ce privește atitudinea și fidelitatea lingvistică și culturală față de cele două idiomuri aflate în contact, acestea sunt „integral pozitive", copiii valorizând atât graiul matern, cât și limba

Scanned with OKEN Scanner

română, în calitatea acesteia de standard lingvistic în cadrul procesului de şcolarizare/socializare.

2.1.3.4. Variația diafazică

Chiar dacă pentru Eugen Coşeriu studiul varietății diafazice, precum şi cel al unităților sinfazice (adică al stilurilor) şi al relațiilor dintre acestea ar trebui să revină stilisticii limbii (Coşeriu 1994: 143), sociolingvistica şi-a asumat un rol din ce în ce mai activ în ultima perioadă în analiza variantelor diafazice, mai precis a implicațiilor sociolingvistice presupuse de utilizarea registrelor lingvistice. În această nouă perspectivă, variația diafazică este privită drept o *variație sociostilistică*, drept urmare a recunoaşterii faptului că „selectarea adecvată a varietăților stilistice [...] este reglată, în orice comunitate lingvistică, de un ansamblu de reguli oficiale care alcătuiesc *norma sociolingvistică*" (Ciolac 1999: 69). Stilistica limbii devine în aceste condiții o *stilistică funcțională*, în cadrul căreia registrele stilistice sunt privite mai ales din punct de vedere al *rolului* pe care îl au în configurarea identității şi în asigurarea solidarității grupului. Noțiunea de «stil» dobândeşte un consistent substrat sociolingvistic, unitățile sinfazice fiind considerate acum drept „limbaje" speciale, grupate în două mari categorii: „limbaje" profesionale şi argouri/jargoane (*ibidem*: 70), fiecare dintre acestea caracterizând din punct de vedere lingvistic anumite categorii sociale.

2.1.3.4.1. Pe teren românesc, interferențele dintre stilistică şi sociolingvistică sunt vizibile încă din prima jumătate a secolului trecut, atunci când apar primele cercetări dedicate argoului (v. *supra*, 2.1.2.1.4). Componenta socială a variației diafazice va fi luată mereu în discuție în lucrările româneşti de stilistică. Astfel, într-un capitol dedicat stilurilor limbii române literare, Ion Gheție afirmă, preluând linia argumentativă a lui Ion Coteanu, că la baza variantelor unei limbi stau doi factori: unul geografic, responsabil de variația diatopică, şi unul sociocultural, care „antrenează apariția limbajelor speciale, unele având un caracter social mai larg (limbajul orăşenesc, limbajul rural), altele unul mai îngust, restrâns la anumite domenii de activitate umană" (Gheție 1982: 148), lingvistul susținând, în acelaşi timp, ideea unei strânse corelații între diversitatea stilistică a unei limbi şi gradul de dezvoltare socioculturală a comunității de vorbitori.

Într-o altă sinteză dedicată structurii stilistice a limbii române de dinainte de 1989 (Irimia 1986), autorul, vorbind despre competența şi performanța lingvistică a vorbitorului ca elemente cheie în selecția subiectivă a unei variante stilistice, precizează că cele două variabile sunt determinate de nivelul de instrucție şi de cultură al interlocutorilor, în timp ce „tipul şi gradul de cultură depind de mediul socio-profesional specific" (Irimia 1986: 12). În plus, selecția stilistică este condiționată şi de raportul sociolingvistic existent între inter-

Scanned with OKEN Scanner

locutori, concretizat prin natura relațiilor sociale dintre protagoniști (profesionale, afective etc.), cu repercursiuni directe asupra variației stilistice. Altfel spus, configurarea sistemului stilistic al unei limbi are la bază un întreg set de condiționări sociale, fapt ce face ca variațiile diafazică și diastratică să se afle, de cele mai multe ori, într-un strâns raport de corelație.

2.1.3.4.2. Dacă imperativului omogenității sociale din timpul regimului comunist i-a corespuns o intenție similară de uniformizare a structurilor funcționale ale limbii române (Zafiu 2009: 2323-2324), după 1989 asistăm, pe fundalul unei liberalizări a spațiului public, la o „spectaculoasă redescoperire a diversității" (Zafiu 2001: 7) și în plan lingvistic, reacție firească la *limba de lemn* ce a caracterizat perioada anterioară. Diversitatea tematică ce domină acum sfera comunicării publice este dublată de explozia oralității la toate compartimentele sistemului lingvistic, acțiunea conjugată a acestor două fenomene ducând la o dinamică accelerată a registrelor verbale, cu efecte vizibile în creșterea variației sociostilistice.

Dezvoltarea rapidă a comunicării de masă a avut drept efect o creștere similară a interesului lingviștilor pentru analiza, din perspectivă preponderent diafazică și diastratică, a diversității limbajului public. Apar acum numeroase lucrări consacrate decelării mecanismelor de producere a acestei diversități, în care conjugarea celor două perspective reprezintă o opțiune constantă a autorilor. Reprezentativă pentru această viziune analitică este maniera în care autoarea uneia dintre cele mai ample sinteze asupra fizionomiei limbajului presei din perioada post-comunistă definește arhitectura acestuia:

> În prezent, diversitatea diastratică a limbajului nu mai e neapărat gândită în termenii unui sistem rigid, reductibil la câteva stiluri principale; capătă mai multă îndreptățire modul de a o vedea ca pe o realitate complexă și nuanțată, graduală, alcătuită din interferențele a numeroase limbaje și tipuri de text [...] (Zafiu 2001: 9).

A așeza *stilurile* la baza „diversității diastratice" corespunde unei echivalări, practic, a unităților sinfazice cu cele sinstratice, fapt ce atestă strânsa corelație între variația stilistică și cea sociolingvistică în cadrul proteicului spațiu al comunicării publice.

Cooptarea socialului în delimitarea stilurilor funcționale ale limbajului este prezentă și într-o altă lucrare recentă dedicată analizei limbajului publicistic românesc (Dumistrăcel 2006), în care autorul, pentru a-și îndeplini obiectivul stabilit, propune mai întâi o reevaluare a întregii tradiții românești a taxonomiei stilurilor funcționale, demersul său dorindu-se a fi „o împărțire «fără rest» a ansamblului modalităților de comunicare *dintr-o perspectivă largă social-culturală* [s.n., F.-T.O.)" (*ibidem*: 46). În urma acestei întreprinderi analitice, stilurile funcționale sunt grupate pe o structură tripartită, în cadrul căreia, pe lângă stilurile beletristic și tehnico-științific, este delimitat un *stil al comunicării*

Scanned with OKEN Scanner

publice și private literare, care ar trebui să cuprindă întreaga sferă a interacțiunilor și ritualurilor verbale cotidiene. Dincolo de aceste aspecte taxonomice, faptul relevant pentru analiza noastră constă în explicațiile date de autor cu referire la perspectiva metodologică folosită:

> De la început, subliniem faptul că, din preocuparea pentru *comunicare*, am avut în vedere, permanent, criterii „social-culturale" de departajare a varietăților discursului: limbaje formalizate ce sunt folosite în anumite domenii de activitate, existența unui anumit public și utilizarea anumitor mijloace lingvistice, specifice (*ibidem*: 45–46).

Așadar, este vizibilă și în această lucrare interferența și chiar cooptarea factorilor și criteriilor de factură socioculturală în analiza varietății diafazice a limbii române, acest aspect devenind, astfel, o constantă a lucrărilor de stilistică românească.

2.1.4. Limbă și societate: perspective analitice

În lucrări cu caracter de sinteză referitoare la analiza variației diastratice pe teren românesc, concluziile referitoare la gradul de acoperire în lingvistica românească a problematicii specifice sociolingvisticii sunt mai degrabă negative. Fie că se referă la chestiuni de ordin general, precum locul ocupat de sociolingvistica românească în cadrul unei sociolingvistici generale (Ciolac 1999: 29) sau situația studiilor dedicate analizei sincronice și diacronice a varietăților sociale ale limbii române (Zafiu 2009: 2330), fie la aspecte punctuale, precum studiile dedicate descrierii situației lingvistice naționale românești (Ciolac 1999: 61) sau politicii și planificării lingvistice la nivel național (*ibidem*: 188), aprecierile autorilor merg de la a constata o slabă prezență a unor astfel de studii în peisajul lingvisticii românești până la formule mai categorice, conform cărora astfel de studii „sunt practic inexistente în lingvistica românească" (*ibidem*: 188).

Nici propriile noastre constatări nu sunt cu mult mai optimiste referitoare la interesul pentru demersul sociolingvistic în spațiul românesc. Astfel, de exemplu, într-o recentă *Introducere în lingvistică* în care se acordă un spațiu important și situației lingvisticii românești (Munteanu 2005), în capitolul final, intitulat *Stadiul actual al cercetării lingvistice. Perspective*, deși sunt menționate câteva direcții de cercetare precum contactele lingvistice, politica și planificarea lingvistică, toate acestea intrând în inventarul clasic de preocupări ale sociolingvisticii, aceasta din urmă nu este menționată *ca atare* printre liniile de dezvoltare actuale ale cercetării lingvistice românești. În plus, un alt exemplu în acest sens ni-l oferă revista „Limba română" – una dintre cele mai importante reviste de lingvistică din România –, care, în cuprinsul inventarului anual pe care îl face publicațiilor românești de specialitate, nu are menționat nici un capitol dedicat lucrărilor de sociolingvistică apărute pe teren românesc (v. nr. 2/2016).

Scanned with OKEN Scanner

În aceste condiții, se pune, în mod firesc, următoarea întrebare: putem vorbi la ora actuală de o sociolingvistică românească? Iar răspunsul este unul singur: cu siguranță, da! Mențiunea care trebuie, însă, să însoțească acest răspuns ține de faptul că sociolingvistica românească are o individualitate proprie, dată de particularitatea că nu atinge, din punctul de vedere al inventarului tematic, „nucleul dur" al sociolingvisticii așa cum a fost acesta configurat la nivel internațional, începând cu anii '60-'70 ai secolului trecut. Teme precum contactul lingvistic, bilingvismul, limbă și clasă socială, limbă și gen, sociolingvistică urbană, politică lingvistică etc. – toate cu relevanță maximă pentru aria de interes a sociolingvisticii – nu au suscitat un interes similar și în rândul lingviștilor români, care și-au îndreptat atenția mai degrabă către acele direcții de cercetare derivate din preocupările clasice de filologie, focalizate mai ales pe analiza variațiilor diacronică și diatopică ale limbii române. Evident, ne putem întreba în aceste condiții care au fost cauzele care au dus la această situație? Dacă luăm în considerare faptul că sociolingvistica urmărește să pună în evidență maniera în care dinamica structurii sociale a unei comunități se reflectă în dinamica sistemului lingvistic, un posibil răspuns la această întrebare ar putea fi dat chiar din perspectiva acestui deziderat specific domeniului de cercetare analizat: ținând cont că România s-a caracterizat în ultimul secol printr-o creștere a omogenității etnice (de la un procent al populației românești de aprox. 72% în 1930 până la unul de aprox. 89% în 2011) și printr-o constantă omogenitate la nivelul structurii sociale (dată de preponderența elementului rural în ansamblul structurii populației, mediu rural care este, după cum se știe, mai puțin stratificat din punct de vedere social), reiese în mod clar că teme de cercetare precum cele menționate mai sus nu aveau cum să reprezinte un punct major (nici ca imperativ social și nici ca relevanță epistemică) pe agenda științifică a lingvisticii românești. În plus, nu trebuie să uităm faptul că și regimul comunist a amplificat acest blocaj al interesului pentru variația diastratică, prin imperativele omogenității sociale promovate pentru o perioadă de aprox. 45 de ani.

Situația s-a schimbat, însă, în ultimele două decenii, perioadă în care s-a înregistrat o vizibilă creștere a preocupărilor pentru variația diastratică (strâns coroborată uneori cu variația diafazică) a limbii române. Pe lângă o continuare a cercetărilor de sociolingvistică în domenii unde acest demers s-a manifestat și înainte de 1989 (dialectologie, stilistică), apar acum noi cercetări dedicate unor teme de sociolingvistică „pură", precum bilingvismul (Dumas 2010, 2011), limbă și migrație (v. *supra*, 2.1.2.2.3.) sau sociolingvistica istorică (Ionescu-Ruxăndoiu 1996), la care putem adăuga, din perspectiva componentei sociale implicite a comunicării publice și private, dezvoltarea exponențială a lucrărilor de pragmalingvistică (v. *supra*, 2.1.2.2.3.). De asemenea, asistăm în ultima perioadă și la „o încercare de includere a onomasticii în sfera preocupărilor de cercetare sociolingvistică" (Oancă 2001), studii recente de antroponimie și toponimie (Petre 2001: 51-59) evidențiind relevanța epistemică a aplicării

Scanned with OKEN Scanner

perspectivei sociolingvistice în cadrul studiilor de onomastică. În sfârşit, o importanță aparte pentru consolidarea statutului sociolingvisticii pe teren românesc o are şi publicarea primei sinteze asupra acestei direcții de cercetare (Ciolac 1999), precum şi aşteptata apariție a primului dicționar român dedicat terminologiei de specialitate (v. Ungureanu 2013).

Toate aceste noi domenii reprezintă la ora actuală tot atâtea direcții de dezvoltare a sociolingvisticii româneşti, ca urmare a faptului că ele s-au constituit ca un rezultat direct al apariției unor oportunități de cercetare concrete, venite în urma unor evoluții specifice la nivel social: o creştere bidirecționată a mobilității demografice pe relația rural-urban şi intern-extern, o valorizare pozitivă a bi- şi plurilingvismului la nivel individual şi social, o entropie crescută a spațiului urban etc. Coroborând nivelul încă precar al dezvoltării studiilor de specialitate cu această dinamică susținută a „structurilor cotidianului" (Fernand Braudel), putem afirma că sociolingvistica românească are la ora actuală un potențial crescut de dezvoltare, fapt ce poate fi realizat mai ales printr-o mai bună corelare cu direcțiile de cercetare existente deja la nivel internațional.

2.1.5. *Studiu de caz*:

Elemente de sociolingvistică în opera lui G. Ivănescu

> „Faptele lingvistice sunt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (G. Ivănescu *Problemele capitale ale vechii române literare*, 1948).

Majoritatea exegezelor de istorie a limbii române abordează acest domeniu într-o manieră devenită clasică, şi anume aceea a prezentării evoluției respectivei limbi pe epoci istorice, în cadrul cărora este urmărită, sincronic de această dată, modalitatea în care cele patru mari compartimente ale limbii (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic) se structurează, ca urmare a acțiunii conjugate a factorilor interni şi a celor externi. Fie că avem în vedere scrieri cu caracter declarat didactic (*Istoria limbii române*, coord. Florica Dimitrescu, 1978), fie că ne referim la exegeze ştiințifice fundamentale pentru domeniul abordat (cele două volume ale *Istoriei limbii române* elaborate de Ovid Densusianu, 1961 – ediția J. Byck, *Istoria limbii române* redactată de Al. Rosetti, 1978, sau cele două volume din tratatul academic de istorie a limbii române, 1965-1969), majoritatea acestor lucrări urmăresc dezvoltarea limbii române mai ales prin prisma evoluției sistemului lingvistic (cele patru compartimente menționate mai sus), această evoluție fiind rareori pusă într-un context mai larg, de factură istorică, culturală sau politică.

Un caz aparte în acest sens îl constituie *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu, o lucrare care încearcă în mod deliberat să depăşească tradiția

Scanned with OKEN Scanner

românească[88] printr-o abordare mult mai complexă şi dinamică a spaţiului etno-lingvistic est-romanic. Oricine se apropie de cartea lui Ivănescu poate constata, fie şi numai la o sumară trecere în revistă a conţinutului[89] său, că se află în prezenţa unui alt mod de a privi domeniul luat în discuţie, în sensul că evoluţia limbii române este pusă în strânsă legătură cu evoluţia istorico-politică a întregului spaţiu vizat prin tema abordată, transformările lingvistice ce au avut loc de-a lungul timpului în cadrul respectivului areal fiind, poate, pentru prima dată atât de strâns corelate cu un întreg set de factori externi sistemului lingvistic[90]. Dacă împrejurările istorice ce au însoţit şi, în bună măsură, au determinat apariţia şi dezvoltarea limbii române erau, în cele mai bune cazuri, doar menţionate în celelalte lucrări de profil, de această dată componenta lingvistică a romanităţii orientale este plasată într-un cadru istoric şi cultural mult mai larg, în care cauzalităţile de ordin politic, social sau economic se susţin reciproc în configurarea identităţii spaţiului etnocultural avut în vedere. În acest sens, atunci când autorul precizează metodologia folosită în redactarea acestei opere de maturitate, opţiunea sa de a acorda un loc important factorilor externi în elucidarea evoluţiilor fonetice este formulată în mod explicit:

> Dacă, în prezenta lucrare, n-am dat explicaţii prin factorul material (baza de articulaţie), [...] am urmărit în schimb să arătăm cum structurile sociale au

[88] Tradiţia în cauză este prezentă şi la nivelul studiilor europene de profil, o lucrare ilustrativă pentru acest stil de analiză a istoriei unei limbi fiind cartea lui A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, publicată în 1930.

[89] Dimensiunea sociolingvistică a demersului ivănescian reiese şi din formularea titlurilor unor capitole sau subcapitole: *Rolul claselor sociale şi al structurilor sociale în determinarea structurii şi dezvoltării limbilor* (Ivănescu 1980: 10); *Condiţiile sociale care au dus la formarea limbii române şi a poporului român* (*ibidem*: 177); *Evenimentele etnice şi sociale de pe teritoriul locuit de români din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea şi reflexele lor lingvistice* (*ibidem*: 367); *Dezvoltarea socială, economică şi culturală a poporului român de la 1878 până astăzi; reflexele ei lingvistice* (*ibidem*: 709) etc.

[90] Ivănescu a adoptat această perspectivă ce introduce „un punct de vedere evolutiv" asupra istoriei limbii încă de timpuriu, fie în articole şi lucrări, fie în luări de poziţie cu referire la unele lucrări de specialitate, în această ultimă categorie încadrându-se, de exemplu, recenzia la primul volum din *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, intitulat *Limba latină*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din 1938; aici, poziţionându-se critic în raport cu viziunea de ansamblu propusă de Rosetti asupra evuluţiei limbii române, Ivănescu menţionează: „istoria limbii, astfel cum e concepută de Densusianu şi Rosetti, este numai *lingvistică sincronică* sau *statică*, şi anume descrierea stărilor succesive ale unei limbi, ba chiar numai a celor atestate prin texte", o astfel de istorie a limbii, „concepută ca o serie de gramatici succesive", implicând în mod inevitabil, conform lingvistului ieşean, o serie de erori de perspectivă asupra temei cercetate (Ivănescu 1938a: 305).

Scanned with OKEN Scanner

> permis sau au împiedicat manifestarea lor [a schimbărilor fonetice, n.n., ., F.-T.O.]. Ținta noastră principală a fost aceea de a pune istoria limbii în legătură cu istoria poporului, fără a neglija dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotic și lexical (Ivănescu 1980: 20-21).

Această viziune complexă asupra fenomenului lingvistic caracterizează întreaga operă a lui Ivănescu, ea fiind prezentă încă din primele sale lucrări apărute în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", începând cu anul 1934[91]. Ceea ce se poate, însă, evidenția ca o latură cu adevărat originală a acestei viziuni lingvistice, despre care, după cunoștințele noastre, s-au spus mai puține lucruri și asupra căreia vom insista în cadrul lucrării de față, este abordarea marcat sociolingvistică pe care Ivănescu o promovează atât în lucrările sale teoretice, cât și în luările de poziție pe diverse teme, cum ar fi, de exemplu, cele de cultivare a limbii. Văzută ca „studiu al limbajului în contextul său sociocultural" (Baylon 2002: 35), sociolingvistica își găsește în lingvistul ieșean unul dintre principalii săi susținători și promotori pe teren românesc, elemente de macrosociolingvistică[92] fiind decelabile în cele mai importante scrieri ivănesciene. În cele ce urmează vom încerca să argumentăm poziția noastră, propunând dintru început, după o lectură a unora dintre cele mai importante texte scrise de Ivănescu, o clasificare a temeler de sociolingvistică prezente în aceste scrieri pe trei mari domenii de analiză specifice disciplinei amintite:

a) limbă și națiune/etnie/rasă;
b) limbă și clasă socială;
c) limbă și educație/planificare lingvistică[93].

Dacă punctul de plecare al temei noastre de cercetare l-a constituit *Istoria limbii române* – o lucrare de maturitate, cu caracter de sinteză pentru întreaga operă lingvistică a autorului ieșean –, pentru a reliefa dimensiunea sociolingvistică a respectivei opere ne vom întoarce către termenul *a quo* al acesteia, altfel spus, către primele articole apărute, așa cum precizam mai sus, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (BIFR).

---

[91] V. Ivănescu 1982.

[92] Dihotomia *microsociolingvistică/ macrosociolingvistică* reprezintă o distincție de bază în lucrările de profil, demersul de tip „micro" fiind rezervat, în general, analizei comportamentului și interacțiunilor verbale la nivelul individului sau al grupului, în timp ce demersul de tip „macro" are ca obiect de studiu interacțiunile lingvistice la nivel comunitar sau intercomunitar (Boyer 2001: 16-18; cf. și Calvet 1998: 92-102).

[93] Aceste concepte operative («etnie», «națiune», «clasă socială», «planificare lingvistică» etc.) au constituit puncte de interes în teoria sociolingvistică încă de timpuriu, în lucrări devenite clasice pentru domeniu, cum ar fi cea a lui Peter Trudgill: *Sociolinguistic: An Introduction* (Trudgill 1974), și au rămas până astăzi repere analitice ale demersului în discuție (cf. Moreau 1997, Milroy, Gordon 2003, Ammon et alii 2004-2006, Llamas et alii 2007).

Scanned with OKEN Scanner

Această opțiune analitică a venit din dorința firească de a observa maniera în care viziunea de tip „socio" (formată, după cum însuşi Ivănescu menționează cu numeroase ocazii, sub influența şcolii sociologice a lui A. Meillet) s-a manifestat mereu în scrierile sale pe cele trei coordonate deja amintite.

2.1.5.1. Conceptele de «etnie» şi «rasă», configurate şi utilizate mai întâi în teoriile sociologice, au devenit destul de rapid variabile urmărite şi în cercetările de sociolingvistică (v. Milroy, Gordon 2003: 108-114). Examinând „raporturile pe care le întreţin comunităţile cu propria lor limbă şi cu celelalte limbi" (Moreau 1997: 143), aceste două concepte operative sunt utilizate cu preponderenţă în descrierea comportamentelor (socio)lingvistice pe care comunităţile/grupurile entice le dezvoltă în coprezenţă.

La Ivănescu conceptul de «rasă» este luat în discuţie încă din primul său articol, intitulat *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuţii de fonetică generală)* şi publicat în cel de-al doilea număr din BIFR (Ivănescu 1935). Într-o consistentă notă de subsol ce se desfăşoară de-a lungul a patru pagini (dintre care două sunt acoperite aproape în întregime de explicaţiile respectivei note, aspect ce aminteşte de stilul ilustrului său profesor, A. Philippide – savant care, la rândul său, a făcut adesea referiri în scrierile sale la conceptul de «rasă»), tânărul, pe atunci, lingvist ieşean urmăreşte raportul dintre schimbările fonetice ale unei limbi şi „rasa" care o vorbeşte. Având ca punct de plecare pentru consideraţiile sale un articol semnat de J. van Ginneken şi intitulat *La biologie de la base d'articulation*, unde sunt demonstrate diferenţele de sisteme fonetice între rasele dolihocefale şi cele brahicefale, Ivănescu aderă la această teorie, susţinând că „singurele explicaţii valabile ale variaţiei sistemelor fonetice (cuprinse fiind toate aptitudinile articulatorii) şi ale variaţiei schimbărilor fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta sunt acelea care pun aceste variaţii în legătură cu deosebiri de rasă" (Ivănescu 1935: 138). Ca urmare a acestei poziţii teoretice, lingvistul ieşean va combate şi acea componentă a teoriei substratului care explică unele schimbări fonetice prin acţiunea factorilor interni specifici sistemului lingvistic, arătând că este necesar să punem în legătură evoluţiile lingvistice atribuite până acum dezvoltării interne a sistemului mai degrabă cu rasa, înţeleasă ca un concept eminamente antropologic, această opţiune teoretică având ca fundament convingerea că „în realitate toate schimbările fonetice ale unei limbi sunt determinate de rasa poporului care vorbeşte acea limbă" (*ibidem*: 139). În aceste condiţii, orice popor nou care se aseamănă din punct de vedere rasial fie cu unul mai vechi, a cărui continuare este, fie cu altul cu care se învecinează şi cu care, drept consecinţă a acestei proximităţi, a intrat într-un proces de metisaj etnic, va dezvolta în mod independent aceleaşi schimbări fonetice pe care le vom regăsi şi la poporul mai vechi sau la cel vecin, ca urmare a factorului rasial comun ce stă la baza tuturor celor trei comunităţi/ faze lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

Pe lângă noțiunea de «rasă», Ivănescu mai folosește în nota menționată alți doi termeni cu o puternică încărcătură sociolingvistică, și anume cel de «comunitate», pus în strânsă legătură cu cel de «rasă» și având, ca și acesta, o funcție marcat identitară în raport cu grupul lingvistic, precum și cel de «popor». Deși sunt utilizați în bună măsură ca termeni sinonimici pentru a circumscrie factorul etnic, prezența acestei triade terminologice: «rasă» – «comunitate» – «popor» în argumentarea propriei poziții teoretice arată că suntem în prezența unei viziuni la baza căreia autorul plasa încă din debutul carierei sale științifice un program de cercetare de factură marcat antropologică, așa cum transpare și dintr-o constatare cu caracter conclusiv prezentă în nota luată de noi în discuție:

> [...] pentru prima oară s-a arătat de ce cutare sistem fonetic sau schimbare fonetică convine cutărei rase și de ce cutare altele convin altor rase. Este desigur nevoie de numeroase cercetări în această direcție, până ce se va ajunge ca toate caracterele sistemelor fonetice și toate schimbările fonetice să fie puse în legătură cu caracterele antropologice (anatomice) ale indivizilor vorbitori (*ibidem*: 138).

Ca și la înaintașul său, A. Philippide, această legătură între limbă/transformări lingvistice și națiune (popor) va deveni o constantă a teoriei lingvistice ivănesciene. Ea va fi prezentată, susținută și argumentată ori de câte ori autorul va avea ocazia, fie în lucrări de mai mică dimensiune, fie în lucrări de sinteză, cum ar fi *Istoria limbii române*. Referindu-ne la acest ultim volum, putem constata că raportul dintre limbă și poporul care o vorbește este luat în discuție încă din primul capitol, dedicat principiilor dezvoltării lingvistice, acolo unde Ivănescu expune *in nuce* liniile esențiale ale teoriei sale asupra cauzelor schimbării lingvistice. Pentru autorul ieșean cele două entități sunt strâns relaționate în procesul apariției și, ulterior, al evoluției lor, componenta lingvistică reprezentând un parametru fundamental în circumscrierea identitară a unei comunități entice:

> Procesul de formare a unei limbi noi este și procesul de formare a unui popor nou; sau, mai exact, numai procesul de naștere a unei limbi noi ne îngăduie să vorbim de nașterea unui popor nou, întrucât un popor se caracterizează întâi de toate printr-o limbă proprie, care persistă de-a lungul întregii sale existențe (Ivănescu 1980: 11).

Dezvoltând la maximum această idee a interrelaționării factorului lingvistic cu cel etnic, Ivănescu va ajunge la a postula o identitate *de facto* a conceptelor de «limbă» și «popor», în sensul că acestea devin, practic, interșanjabile:

> [...] procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie) și a vorbi despre un proces etnogonic înseamnă a vorbi despre un

Scanned with OKEN Scanner

> proces glotogonic. Atunci când se vorbeşte despre formarea unui popor nu se poate evita – ba chiar se impune – să vorbim despre formarea limbii lui, şi invers. De aceea, în istoria unei limbi, se impune, adesea, ca, în loc de limba respectivă, să se vorbească despre poporul respectiv (*ibidem*: 12).

Fie că ne referim, aşadar, la lucrări de tinereţe, fie că luăm în considerare scrieri din perioada de maturitate, în ambele cazuri pot fi găsite luări de poziţie care să susţină interesul constant pe care Ivănescu l-a arătat raportului dintre limbă, pe de o parte, şi etnie/popor/rasă, pe de altă parte.

2.1.5.2. Analiza raportului dintre «limbă» şi «clasă socială» a constituit încă de la începutul sociolingvisticii ca demers autonom unul dintre pilonii săi de bază. A urmări maniera în care practicile lingvistice diferă în funcţie de statutul socio-economic al indivizilor sau al grupurilor a reprezentat o miză majoră pentru acest domeniu relativ nou în sfera ştiinţelor limbajului, covariaţia limbă/structură socială fiind unul dintre parametrii pe care s-a fundamentat analiza sociolingvistică. În acest sens, menţionăm că una dintre cercetările exemplare, pe ale cărei metodologii şi rezultate s-a bazat sociolingvistica variaţionistă în calitatea acesteia de primă metodă de analiză în câmpul de cercetare ce avea să devină tot mai larg şi mai complex al sociolingvisticii, a fost ancheta de teren întreprinsă de William Labov – unul dintre părinţii fondatori ai sociolingvisticii – în anii '60 ai secolului trecut asupra corelaţiei între variaţia fonetică şi variaţia socială existentă în engleza vorbită la New York[94].

Relaţia dintre limbă şi clasă socială implică luarea în considerare a patru mari probleme (Baylon 2002: 78-79):

a) *definirea a înseşi noţiunii de «clasă»*, aceasta fiind un construct teoretic ce a apărut mai întâi în câmpul sociologiei;

b) *descrierea şi folosirea limbii*, cu referire directă la noţiunea de «sociolect»;

c) *explicarea schimbării lingvistice*, analizându-se modalitatea în care inovaţiile lingvistice sunt motivate din punct de vedere social;

d) *construirea unei teorii lingvistice*, ca urmare a faptului că variaţia sociolingvistică trebuie să intre în definirea obiectului de studiu al lingvisticii.

Revenind la scrierile lui Ivănescu, vom spune dintru început că această a doua componentă asupra căreia vom insista în cele ce urmează, şi anume raportul dintre *limbă* şi *clasă socială*, reprezintă de departe cea mai consistentă

[94] Cf. William Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, University of Pennsylvania Press, 1972. În acelaşi an Labov publică un alt volum: *Sociolinguistic Patterns* – o culegere de lucrări apărute începând cu anul 1963 –, care începe cu un studiu intitulat *The Social Motivation of a Sound Change* (1963), aspect care în teoria ivănesciană reprezintă, *mutatis mutandis*, un adevărat laitmotiv, aşa cum s-a văzut până acum şi cum vom arăta şi în continuare.

Scanned with OKEN Scanner

temă de sociolingvistică în întreaga operă a lingvistului ieşean. Dacă ne referim la cele patru probleme menționate mai sus, considerându-le ca tot atâtea puncte de interes pentru orice proiect de analiză a relației dintre limbă şi structurile sociale, trebuie să facem precizarea că toate acestea îşi vor găsi loc în lucrările sale, fiecare dintre ele fiind tratate (sau măcar atinse) odată cu luarea în discuție a unor aspecte precum originea limbii române, condițiile manifestării bazei articulatorii, apariția limbii literare etc. – teme recurente în gândirea lingvistică ivănesciană.

Una dintre primele remarci cu caracter sociolingvistic pe care acesta le face este ocazionată de publicarea unei recenzii la primul volum din *Atlasul lingvistic român*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»" din anul 1938. Observația în cauză pleacă de la constatarea pe care Sever Pop o face în *Introducerea* la volumul menționat, unde acesta pune caracterul mai inovator al graiurilor sudice în comparație cu cele nordice pe seama influențelor politice şi sociale de proveniență sud-dunăreană care s-au exercitat în această parte a țării încă de dinaintea constituirii Principatelor. Regretând faptul că autorul atlasului nu duce mai departe această constatare destul de importantă pentru istoria limbii române, Ivănescu înțelege să facă el acest lucru, apelând şi la teoriile lui A. Philippide şi S. Puşcariu cu privire la diferențierile dialectale dintre cele două arii (pe cel din urmă combătându-l pe alocuri). Astfel, Ivănescu pleacă mai întâi de la teoria lui Philippide a separării bipolare a graiurilor româneşti într-un grup de nord şi unul de sud şi continuă apoi cu constatarea, făcută şi de Sever Pop, cum că uneori graiurile din Moldova merg împreună cu cele din Muntenia sub aspect inovativ, fiind în opoziție, astfel, cu graiurile din Ardeal, mai arhaice, deşi împart cu acestea aceeaşi arie nordică. Înainte de a da o posibilă explicație acestei stări de lucruri, Ivănescu reține faptul, decisiv de altfel, că aceste divergențe în aria nordică dintre graiurile din Moldova şi cele din Ardeal au apărut destul de târziu, după constituirea Principatelor, teoria lui Philippide rămânând astfel valabilă sub acest aspect. Explicația pe care lingvistul ieşean o propune apoi pentru a justifica aceste asemănări dintre graiurile din Moldova şi cele din Muntenia este construită pe un fundament eminamente sociolingvistic:

> Dar, probabil, faptul că în Muntenia şi Moldova, pe lângă clasa țăranilor, a existat şi o clasă a boierilor, care a fost întotdeauna în legături mai strânse cu neamurile străine cu care am venit în contact, a prilejuit intrarea în limba poporului a mai multor elemente străine decât în Ardeal, unde o asemenea clasă, care să facă legătura cu străinii, lipsea (Ivănescu 1938b: 330).

Chiar dacă această explicație a fost formulată în cadrul unei recenzii, putem spune că ne aflăm încă de pe acum, la doar patru ani de la publicarea primelor sale lucrări, în fața unor semnale clare ce denotă configurarea unei perspective de factură sociolingvistică asupra istoriei limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

Însă momentul care va consacra această perspectivă ca una dintre componentele principale ale gândirii lingvistice ivănesciene va fi reprezentat de publicarea tezei sale de doctorat, intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*, în numărul pe anii 1944-1945 a aceluiaşi Buletin (apărut în 1948). Pornind de la constatarea unei penurii a studiilor privind limba română literară, Ivănescu va încerca în această lucrare să elucideze aspectele esenţiale ale apariţiei şi evoluţiei limbii literare pe teren românesc, printr-o analiză atentă a faptelor de limbă în urma căreia va ajunge să combată „presupusa unitate a vechii române literare" şi să formuleze, pentru prima dată într-o manieră elaborată, existenţa dialectelor literare ce au caracterizat perioada de început a limbii literare româneşti. Fără a insista aici asupra întregii problematici analizate în lucrare, ne vom opri doar asupra unuia dintre principalele aspecte luate în discuţie, şi anume asupra originii limbii române literare, aceasta fiind, aşa cum afirmă autorul, „problema capitală pe care o pune orice limbă de civilizaţie" (Ivănescu 1948: 4).

În prima parte a lucrării, constatările şi afirmaţiile cu caracter sociolingvistic păstrează un caracter mai general. Una dintre primele astfel de luări de poziţie, considerate oarecum colaterale cu tema analizată, ţine de primul raport discutat de noi în prezenta lucrare, şi anume cel dintre limbă şi popor/naţiune:

> Trebuie să spunem însă că ne-a fost imposibil să evităm în această lucrare nişte discuţii străine de subiectul nostru, ca acelea cu privire la începuturile poporului român. Redactând lucrarea noastră, am constatat că munca pentru soluţionarea problemelor mari ale vechii române literare nu se poate separa de aceea care urmăreşte să soluţioneze problema originii românilor. Unele fapte lingvistice care ne-au servit la argumentarea concepţiei noastre despre limba literară nu fusese suficient lămurite, şi ele nu puteau fi lămurite decât în cadrul unei noi concepţii despre originea românilor, la care am ajuns [...] (*ibidem*: 13).

Faptul de a interrelaţiona atât de strâns, într-o manieră de tipul cauză–efect, am putea spune, rezolvarea unor probleme ce ţin de apariţia limbii literare cu însăşi etnogeneza românilor arată substratul sociolingvistic, înţeles în sens general, al viziunii ivănesciene asupra istoriei limbii române.

Acestei prime constatări de factură sociolingvistică îi urmează o alta, în acelaşi capitol introductiv al lucrării, de data aceasta focalizarea realizându-se asupra raportului dintre literatură/ cultură şi limbă, pe care Ivănescu îl concepe în următorii termeni: „Nu literatura sau cultura şi evoluţia lor au determinat limba şi evoluţia ei, ci amândouă sunt rezultatul, reflexul aceloraşi factori, aceloraşi cauze, am putea spune: aceloraşi fapte istorice (individuale sau sociale)" (*ibidem*: 21). Avem aici, aşadar, o condiţionare de tip social cât se poate de transparentă şi, în acelaşi timp, tranşantă atât a faptelor de limbă, cât şi a celor culturale. Plecând de la acest gen de afirmaţii, credem că putem susţine afirmaţia conform căreia,

Scanned with OKEN Scanner

atunci când Ivănescu vorbește de factori istorici cu referire la originea și evoluția limbii române, trebuie să luăm în considerare istoria în sensul de istorie politică, dar și de istorie socială, eventual social-economică (această ultimă sintagmă fiind justificată de opțiunea autorului de a pune în legătură epocile de profunde schimbări lingvistice cu anumite perioade istorice, caracterizate, în primul rând, printr-o mobilitate redusă a oamenilor și a mărfurilor, altfel spus printr-o economie naturală, specifică epocii medievale și opusă economiei de schimb; v. Ivănescu 1980: 185).

După cum bine se știe, una dintre principalele contribuții aduse de lingvistul ieșean prin intermediul acestei lucrări este aceea a postulării și apoi a impunerii în literatura de specialitate a noțiunii de «dialect literar». Arsenalul argumentativ pe care Ivănescu îl va folosi pentru a susține existența acestei realități lingvistice pentru perioada de început a limbii române literare este construit în bună măsură pe un fundament de sorginte sociolingvistică, în sensul că Ivănescu pune apariția acestor dialecte literare în strânsă legătură cu existența unor diferențieri de clase sociale ce au caracterizat începuturile statelor românești. Chiar dacă sunt identificate cinci dialecte literare pentru secolul al XVI-lea (primul maramureșean, rotacizant, al doilea central-ardelean, nerotacizant, al treilea muntean-sud-ardelean, al patrulea moldovean și al cincilea bănățean) și patru în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (cel maramureșean dispărând sub influența celui ardelean), Ivănescu își construiește argumentația prin referire mai ales la situația din Moldova și Țara Românească, unde stratificarea la nivel social și politic, ca o condiție a apariției dialectelor literare, era mult mai tranșantă:

> Deosebirile dintre graiurile literare și cele populare din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se explică, cel puțin pentru Țara Românească și Moldova, dar poate și pentru Maramureș, prin aceea că ele sunt la origine graiurile unor clase aristocrate, care, din diferite cauze, vorbeau altfel decât poporul de jos [...]. Atunci când pentru prima oară s-a scris românește în cele două țări și poate și în Maramureș [...], s-a scris în limba acestor clase de sus (*ibidem*: 349-350).

O primă concluzie care se poate stabili în urma acestei situații ce a caracterizat începuturile limbii române literare este aceea că, „în Țara Românească și Moldova și poate și în Maramureș, graiul literar nu s-a născut prin ridicarea la demnitatea de limbă literară a unui dialect popular, ci prin ridicarea la această demnitate a graiului clasei aristocratice" (*ibidem*: 350).

Așa cum am arătat mai sus, Ivănescu concepe faptele lingvistice în strânsă corelație cu faptele istorice. O consecință extrem de importantă a acestei strategii euristice (preluată, după câte se pare, de la profesorul său, A. Philippide, cel care punea celui de-al doilea volum din *Originea românilor* titlul *Ce spun limbile română și albaneză*) este aceea că nu numai faptele politice și sociale pot explica unele realități lingvistice, dar și acestea din urmă, la rândul

Scanned with OKEN Scanner

lor, sunt concludente în elucidarea unor contexte socio-politice, aspect ce îl face pe Ivănescu să constate într-un mod apodictic: „Faptele lingvistice sunt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (*ibidem*: 351). Punând în practică această linie argumentativă, autorul constată mai întâi faptul că în Muntenia dialectul literar vorbit de clasele sociale superioare este graiul muntenesc de dinainte de migrarea românilor din sudul Dunării sau a celor din Ardeal, ceea ce îl duce la „concluzia că aristocrația munteană din secolele al XIV-lea şi al XV-lea nu primise în sânul ei un contingent de români din sudul Dunării sau români ardeleni, care să-i schimbe graiul" (Ivănescu 1948: 351); în ceea ce priveşte Moldova, „şi aici faptele lingvistice se potrivesc cu cele istorice", în sensul că dialectul literar al aristocrației prezintă particularități specifice doar Maramureşului. Existența acestei strânse relații între limbă şi structurile sociale medievale face ca rezolvarea problemei cu referire la originea limbii literare să se suprapună, practic, peste soluționarea chestiunii privind apariția primelor formațiuni statale, realitate istorică ce îi conferă lui Ivănescu posibilitatea unei concluzii cu substrat sociolingvistic evident:

> Deci într-adevăr originile graiului cult din Muntenia şi din Moldova se confundă cu originile celor două state, problemele fiind aceleaşi. Se constată anume că graiurile culte sunt rezultatul unor fapte politice, sunt graiurile unor state, şi fiindcă aceste state au fost create de nişte aristocrații, ele sunt graiurile acestor aristocrații [...] (*ibidem*: 352).

Avem aici, aşadar, exprimată în mod foarte clar una dintre liniile directoare ale teoriei ivănesciene cu referire la apariția limbii române literare, sau, mai bine spus, a dialectelor literare.

Publicarea tezei de doctorat a constituit o etapă importantă în configurarea demersului de tip sociolingvistic pe care lingvistul ieşean îl va continua, dezvoltându-l şi nuanțându-l în permanență. Un alt episod al acestui traseu epistemic asupra căruia dorim să ne oprim este apariția, în numărul 4/1957 al revistei „Studii şi cercetări lingvistice", a unor *Note etimologice*, al căror subtitlu are o relevanță majoră pentru întreaga noastră argumentație: *Istoria socială în serviciul etimologiei române*. Ivănescu pleacă, în preambulul acestor note etimologice, de la constatarea, valabilă şi astăzi, că foarte multe cuvinte din dicționarele limbii române sunt etichetate ca având fie „etimologie necunoscută", fie „origine obscură" sau „etimologie nesigură". Depăşirea acestei situații relativ incomode pentru cercetătorii limbii române poate rezulta „din părăsirea vechilor drumuri bătute şi din folosirea unor metode de cercetare la care s-a recurs prea puțin până astăzi", o astfel de metodă constând în apelul la

> luminile pe care le aruncă asupra istoriei cuvintelor istoria instituțiilor sociale la care se referă acele cuvinte. Ipoteze care par inacceptabile sau greu de admis devin, în lumina istoriei sociale, certitudini, iar, în cazuri în care până azi nu s-

Scanned with OKEN Scanner

> a putut da o etimologie, istoria socială indică una foarte plauzibilă (Ivănescu 1957: 509)[95].

Elucidarea unor probleme lingvistice (în cazul de față a unor etimologii) prin invocarea unor elemente de istorie socială arată, în primul rând, o mare disponibilitate euristică din partea autorului, bazată pe o competență de tip enciclopedic și capabilă de relaționări de tip interdisciplinar în rezolvarea unor dificultăți epistemice, iar, în al doilea rând, o apetență evidentă a lingvistului ieșean pentru mobilizarea componentei sociale în explicarea structurii și a evoluției sistemului lingvistic. Cele trei analize de caz (termenii *cuvânt*, *solz* și *prăvălie*) cu care Ivănescu încearcă să ilustreze viabilitatea și eficiența acestei perspective analitice sunt tot atâtea argumente în favoarea ideii susținute de autor conform căreia

> operația de încadrare a unui fenomen la o epocă sau alta în perioada preliterară este ușurată dacă ne orientăm – atunci când nu avem alte posibilități de cronologizare, obișnuite în lingvistica de până astăzi – după conținutul social al epocii, care determină, fie și vag, fenomenul lingvistic (Ivănescu 1980: 21).

Cunoașterea contextului istorico-social în care au apărut unii termeni ai limbii române poate deveni, așadar, un element-cheie pentru rezolvarea unor aspecte controversate ale lingvisticii românești.

Raportul dintre limbă și clasă socială va fi analizat din diverse perspective în *Istoria limbii române*, aceasta reprezentând lucrarea în care Ivănescu conturează poate cel mai bine substratul sociolingvistic al întregii sale teorii lingvistice. În afara relației dintre limbă și popor/națiune, asupra căreia ne-am oprit mai sus, Ivănescu ia în discuție și alte probleme ce aparțin socio-lingvisticii și care pot fi subordonate raportului menționat. O primă problemă abordată încă din paginile introductive ale volumului se referă la cauzele schimbărilor lingvistice, aici fiind înțelese în primul rând (și în deplină concordanță cu viziunea ivănesciană asupra acestui fenomen) cauzele externe. Asistăm acum la o nuanțare a poziției autorului în ceea ce privește motivația socială a dezvoltării lingvistice (*i.e.* apariția unor sociolecte ca urmare a

[95] Acest tip de demers pe care Ivănescu îl propune în articolul luat în discuție este specific unei noi direcții de cercetare din domeniului sociolingvisticii (domeniu, la rândul său, relativ recent apărut în cadrul științelor limbajului), și anume *sociolingvistica istorică*. Analizând relațiile care se pot stabili între practicile lingvistice și cele sociale înțelese din perspectivă istorică, prima monografie de profil avea să fie publicată abia la un sfert de secol după apariția articolului lui Ivănescu: este vorba de cartea semnată de binecunoscuta cercetătoare britanică Suzanne Romaine, intitulată *Socio-Historical Linguistics: its Status and Methodology* și publicată, în 1982, la Cambridge University Press, aspect ce îi acordă lui Ivănescu, prin perspectiva analitică propusă aici, un loc binemeritat printre precursorii acestei direcții de cercetare.

Scanned with OKEN Scanner

apariției unor stratificări sociale), în sensul că de această dată la baza unei epoci de schimbări lingvistice va fi așezat un proces economic, care va permite și, în același timp, va justifica și apariția unei noi structuri sociale:

> Noi credem că nu un fapt politic [destrămarea Imperiului roman, n.n., F.-T.O.] a fost acela care a permis bazelor de articulație și celor psihologice să se manifeste în limbă, ci unul economic, care caracterizează o anumită structură socială. Noi credem că adaptarea latinei la bazele de articulație și la cele psihologice ale popoarelor romanizate, și, deci, nașterea limbilor romanice, n-a fost posibilă decât prin trecerea de la economia de schimb din epoca sclavajului la economia naturală din epoca medievală [...] (*ibidem*: 11).

Existența unor anumite tipuri de dinamici demografice și/sau economice va fi și cea care va permite și va susține un anumit tip de dinamică lingvistică:

> Nu faptul politic al destrămării Imperiului roman prin cucerirea barbarilor a dus la formarea limbilor romanice, ci trecerea de la o viață orășenească la una rustică este prima cauză (= condiție) a acestui fenomen. [...] Formarea limbilor romanice stă în directă legătură nu cu acest fenomen [destrămarea Imperiului, n.n., F.-T.O.], ci cu năruirea economiei de schimb, mai exact, cu încetarea circulației bunurilor și a oamenilor din Imperiu (*ibidem*: 185).

Și, în sfârșit, plecând de la aceste corelații, Ivănescu concluzionează:

> Manifestarea bazei articulatorii se produce numai în epocile în care a existat o economie naturală, deci în epoca comunei primitive și în cea feudală. Vom conchide că formarea unei limbi noi nu se poate realiza decât în cele două epoci pomenite. Numai astfel se pot lega schimbările fonetice de structurile sociale fundamentale pomenite, care sunt condiția de manifestare în limbă a bazei articulatorii (*ibidem*: 11).

Așa cum afirmam și mai sus, perspectiva istorică pe care autorul își construiește întregul demers argumentativ este una extrem de largă, ce include atât elemente de istorie politică sau istorie socială, cât și elemente de istorie economică, toate acestea fiind cooptate, într-o manieră sincretică, în procesul unei argumentări exhaustive a dinamicii sistemului lingvistic. În plus, vorbind de schimbări lingvistice, Ivănescu are în vedere nu numai schimbările compartimentului fonetic al unei limbi, ci și cele la nivel semantic: mergând pe urmele lui Antoine Meillet – unul dintre teoreticienii limbajului care au susținut în permanență importanța luării în considerare a componentei „socio" în analiza formelor cotidiene de manifestare a limbajului –, lingvistul ieșean este de părere că atunci când condițiile externe (fie acestea istorice sau economice) necesare trecerii de la o etapă la alta în dezvoltarea istorică a unei comunități lingvistice sunt îndeplinite, această mutație va afecta nu numai baza articulatorie a limbii vorbite de comunitatea în cauză, ci va avea urmări și asupra structurii semantice a respectivului sistem lingvistic:

Scanned with OKEN Scanner

> A. Meillet a susținut că cuvintele își schimbă sensul când trec de la o clasă socială la alta; și e adevărat. Dar aceste clase sociale caracterizează și structuri sociale diverse, și, de aceea, schimbările semantice se produc adesea ca urmare a apariției unei noi structuri sociale (*ibidem*: 4).

Putem, așadar, spune că suntem în prezența unei perspective ample, fundamentate pluridisciplinar asupra contextului și cauzelor evoluției unui sistem lingvistic, când factori externi (istorici, sociali sau economici) sunt plasați la originea unor schimbări atât de ordin fonetic, cât și semantic.

Limba literară rămâne pentru Ivănescu terenul privilegiat pentru a-și construi și „testa" în același timp perspectiva sociolingvistică aferentă întregului său eșafodaj teoretic. Dacă în *Problemele capitale ale vechii române literare* introducea conceptul de «dialect literar», care va deveni ulterior un concept operațional în întreaga literatură română de specialitate, în *Istoria limbii române*, autorul va relua pledoaria în favoarea propriei concepții, rafinând-o și dezvoltând-o cu noi argumente, construite uneori inclusiv pe un substrat metaforic, cu reale efecte de ordin persuasiv. Unul dintre aspectele tratate în această cheie argumentativă îl reprezintă diferența dintre sistemul graiurilor populare și cel al limbilor literare, care constă în aceea că primele sunt caracterizate de un determinism specific fenomenelor naturale, cu referire directă la baza de articulație, în timp ce limbile literare reușesc să depășească acest tip de determinism, plasându-se sub influența voinței și a factorilor de ordin social. Este evident, în acest context, că pentru Ivănescu hiatusul dintre cele două realități lingvistice este construit mai ales pe o diferențiere de *ordin calitativ*, transpusă plastic în următorii termeni cu valențe metaforice:

> Plecând de la concepția filozofului român Lucian Blaga, care face distincție între *culturile minore* și *culturile majore*, [...] am putea vorbi și noi de *spiritul minor*, înlănțuit încă de factori naturali și de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major (*ibidem*: 15).

Raportul *idiom* (înțeles ca 'limbă funcțională') *minor – idiom major* sintetizează, într-o manieră metaforică, după cum spuneam, concepția lui Ivănescu asupra diferenței dintre graiurile populare și limbile literare, o diferență care unește sub cupola aceluiași „regn" (limba istorică privită din perspectivă coșeriană) două „specii" diferite (limbile funcționale în aceeași pespectivă).

Tot în *Istoria limbii române*, Ivănescu va introduce și conceptul de «dialect social», care acoperă semnificația conceptului de «dialect literar» din teza sa de doctorat, dar pe care îl ancorează însă de această dată și mai puternic în dinamica structurilor sociale. Două par a fi situațiile în care diferența dintre graiul aristocrației și graiul poporului se constituie istoric într-o manieră fermă și clară, având la origine aceeași cauză a mobilității demografice: a) cea în care aristocrația instalată ca atare într-o anumită zonă provine dintr-un areal

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic diferit față de zona respectivă; b) cea în care aristocrația derivă din rândurile populației locale, însă pe domeniile sale s-au stabilit, prin imigrație, populații din alte zone etnolingvistice, care vorbesc, așadar, graiuri diferite în comparație cu cele specifice regiunii în discuție. Și într-un caz, și în celălalt, concluzia la care ajunge Ivănescu este o urmare firească a logicii sale argumentative: „[...] ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social" (*ibidem*: 499). Altfel spus, o diferență inițial diatopică, activă așadar în plan orizontal, ajunge să se manifeste în final ca o diferență diastratică, cu relevanță în planul vertical al ierarhizării sociale. Avem aici formulată, după părerea noastră, într-o manieră apodictică una dintre principalele contribuții ale lui Ivănescu atât la istoria limbii române literare, cât și la o teorie lingvistică construită pe un fundament sociolingvistic, așa cum este, în fond, cea pe care a elaborat-o pe parcursul întregii sale opere. A pune la baza evoluției unui sistem lingvistic (limba română, în cazul de față) în primul rând cauzalități de ordin extern în raport cu respectivul sistem (mobilitatea demografică) reprezenta pentru acea epocă, în care structuralismul domina cu autoritate scena științifică europeană, o perspectivă cel puțin anacronică, pe care însă istoria o va valida din plin în perioada următoare, dându-i câștig de cauză și confirmându-i valențele euristice. Conștientizând importanța și caracterul inovativ al acestei perspective analitice în lingvistica românească, ținem să menționăm un ultim paragraf cu caracter conclusiv referitor la rolul pe care componenta socială îl are, în viziunea lingvistului ieșean, asupra evoluției unei limbi istorice: „Apariția limbii literare românești este deci o urmare a diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului și bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației și clerului" (*ibidem*: 560). Suntem și aici în prezența aceluiași stil concis și apodictic pe care autorul îl folosește atunci când își exprimă cu fermitate punctul de vedere, semn că ceea ce afirmă este pe deplin asumat ca parte componentă a propriului crez științific și univers teoretic.

Dacă G. Ivănescu este, prin întreaga sa operă, unul dintre puținii lingviști români care au avut tentația configurării unui sistem teoretic, bine închegat și solid ancorat în fenomenologic, aceasta s-a realizat atât printr-un efort de construcție conceptuală propriu-zisă, fondată pe cunoașterea contribuțiilor anterioare, cât și de distanțare de unele teorii cu care a venit în contact. Astfel, deși Ivănescu a adoptat încă de timpuriu o perspectivă marcat sociolingvistică asupra faptelor de limbă, punând în legătură manifestarea bazelor de articulație și a celei psihologice cu existența unei anumite structuri sociale (comuna primitivă și epoca feudală), el se îndepărtează de unele curente ce au exagerat această componentă a limbajului, combătând, de exemplu, teoria

Scanned with OKEN Scanner

lingvistică a lui N.I. Marr[96], care explica limba exclusiv prin orânduirile sociale, atribuindu-i un caracter de clasă:

> limba nu se explică decât parțial prin clasele sociale și prin orânduirile sociale, ea nu are deci un caracter de clasă, ci, dimpotrivă, e comună tuturor claselor sociale ale unui popor sau ale unei națiuni; ea e aproximativ aceeași la un anumit popor de-a lungul mai multor orânduiri sociale (*ibidem*: 10).

Și pentru a nu rămâne doar la nivelul considerațiilor teoretice privind inconsistența unui asemenea demers științific, Ivănescu își susține poziția prin referire la maniera în care au apărut și s-au manifestat la început dialectele literare românești, precizând că, deși acestea au avut inițial un caracter de clasă, respectivul caracter se va relativiza în diacronie, fiind necesară chiar pentru perioada de început o contextualizare și o înțelegere diferențiată a sa:

> Începând din secolul al XVI-lea, când se deosebea întrucâtva de graiul poporului, limba literară era numai un dialect de clasă, un dialect social; dar, ca atare (ca dialect social), ea era înțeleasă de toate clasele sociale care vorbeau românește și servea întregului popor. [...] Trebuie să spunem că dialectele de clasă nu sunt legate în toate faptele lor caracteristice de o anumită clasă socială: un dialect social poate caracteriza într-o epocă dată o clasă socială, dar în altă epocă poate caracteriza altă clasă socială sau națiunea întreagă. [...] Dintre faptele lingvistice caracteristice într-un anumit moment unei clase sociale numai puține au un caracter de clasă (ceea ce înseamnă că numai puține se explică prin concepțiile claselor sociale) (*ibidem*: 560),

acest aspect ducându-l pe lingvistul ieșean la următoarea concluzie, formulată tranșant:

> [...] faptul că există diferențieri ale limbii pe clasele sociale nu ne dă dreptul să afirmăm că limba are un caracter de clasă. Există numai fapte lingvistice de

[96] O poziție diferită de aceasta întâlnim în lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, unde autorul face referire la „genialul lingvist, istoric și arheolog N.I. Marr" (Ivănescu 1950: 406), fapt care s-ar explica, după unele discuții pe care le-am avut cu dna Carmen-Gabriela Pamfil, în calitatea domniei sale de colaboratoare apropiată a lingvistului ieșean, prin aceea că Ivănescu a apreciat dintru început demersul marrist de factură marcat sociologizantă, de care avea să se distanțeze, însă, mai târziu. Dincolo de acest aspect ce ține de fondul problemei, rămâne ca evidentă influența pe care discursul ideologic al epocii a avut-o în perioada respectivă asupra scriiturii ivănesciene, probată, mai întâi, prin titlul lucrării luate în discuție, apoi și prin unele formulări specifice acelei perioade, care se regăsesc mai ales în partea de început a articolului: „În cele ce urmează ne propunem să scriem o scurtă istorie a limbii române, văzută din perspectiva materialist-dialectică" (*ibidem*: 407); „Totuși lingvistica de până astăzi – deci lingvistica burgheză – n-a dat atenție acestui fapt [...]" (*ibidem*: 409) etc.

Scanned with OKEN Scanner

> clasă, şi încă nici acestea nu au întotdeauna un caracter de clasă, ele fiind în acelaşi timp şi variaţii de la o regiune la alta [...] (*ibidem*: 500).

Observăm astfel cum, fără a accepta *tale quale* unele teorii lingvistice, Ivănescu manifestă un spirit critic viu în configurarea propriei opţiuni teoretice, distanţându-se de acele poziţii divergente în raport cu viziunea sa asupra dimensiunii sociolingvistice a limbii istorice.

2.1.5.3. Nefiind doar un om al catedrei, care să se preocupe exclusiv cu dezvoltarea şi rafinarea concepţiei sale teoretice, activitatea de lingvist a lui Ivănescu a avut şi o componentă socială, în sensul de a fi considerat limba/lingvistica/lingvişţii ca entităţi ale socialului, implicate în permanenţă în producerea acestuia. De la lucrări redactate, în deplin acord cu spiritul epocii, asupra stilului unor scriitori (Eminescu, Macedonski, Blaga), articole privind „problemele actuale ale lingvisticii române"/„problemele fundamentale ale limbii literare româneşti"/„lingvistica – o disciplină umanistă" (pentru a cita doar unele dintre titlurile apărute în ziarele/revistele epocii) sau unele aspecte eronate ale structuralismului lingvistic (o preocupare recurentă la Ivănescu), trecând apoi prin prezentări, cu diferite ocazii, ale activităţii unor lingvişti străini (W. von Humboldt, Fr. Bopp, Giambattista Vico) sau români (Iorgu Iordan, Tache Papahagi, I. Şiadbei, Mihai Costăchescu) şi încheind cu consideraţii asupra „eticii omului de ştiinţă" sau asupra necesităţii cultivării limbii în societate (şcoală, presă etc.; v. Ivănescu 1982), lingvistul ieşean s-a dovedit a fi un om al cetăţii, considerând să se implice activ, prin publicaţii în presa vremii, în ceea ce se numeşte „vulgarizarea ştiinţei". Însă departe de a-i atribui substratul peiorativ, depreciativ pe care sintagma respectivă îl primeşte uneori, Ivănescu a luat în serios această activitate, o dovadă a acestui fapt fiind spiritul participativ pe care îl manifestă ori de câte ori înţelege să scrie (sau este solicitat să o facă) despre aceste probleme ale cetăţii, cum ar fi, de exemplu, dimensiunea culturală a lingvisticii sau necesitatea cultivării limbii.

Legat de acest ultim aspect – cel al raportului dintre limbă şi educaţie sau planificare lingvistică –, trebuie să spunem că el reprezintă un alt punct important pe „agenda" sociolingvisticii, aşa cum o arată unele lucrări cu caracter sintetic apărute în ultima perioada în acest domeniu (Ammon et alii 2004–2006, Llamas et alii 2007). În mod tradiţional, interesul major al politicilor de planificare lingvistică, al căror început urcă până în epoca modernităţii timpurii, de formare a statelor-naţiune, a fost dat de necesitatea standardizării unor idiomuri vernaculare pentru a putea deveni limbi vehiculare în cadrul unor comunităţi proaspăt constituite. Acest efort normativ a fost distribuit, în general, pe trei paliere: cel al statutului pe care idiomul trebuia să îl aibă în cadrul propriei comunităţi, cel al corpusului lexical propriu-zis şi cel al procesului de învăţare/achiziţie (Llamas et alii 2007: 164). Scopul declarat al acestor acţiuni concertate era cel de a asigura o omogenitate şi o convergenţă cât mai mari ale practicilor

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice specifice unei anumite comunități, fapt care să confere acesteia o coeziune identitară ridicată pe plan intern, dar, în același timp și în mod implicit, și un caracter distinctiv în raport cu comunitățile etnolingvistice învecinate, alteritatea ca element de control reprezentând un principiu de bază în procesul constituirii unei națiuni. În contemporaneitate, cercetări susținute privind planificarea și politicile lingvistice au avut loc mai ales începând cu anii '60-'70 ai secolului trecut, fiind generate de emergența unor noi state independente în condițiile post-colonialismului sau ale noii situații create după cel de-al Doilea Război Mondial. Cele trei paliere menționate mai sus au rămas în continuare ca principale puncte de interes pentru specialiștii în planificare lingvistică, codificarea și standardizarea limbilor scrise fiind preocupări recurente, așadar, ale domeniului luat în discuție.

Revenind la preocupările lui Ivănescu referitoare la acțiunile de planificare și standardizare lingvistică, trebuie să spunem încă de la început că acestea și-au găsit expresia mai ales în paginile unor reviste de cultură („Orizont", „Cronica", „Convorbiri literare", „Argeș"), cu preponderență în cadrul rubricilor de cultivare a limbii („Cronica limbii" sau „Limba literară"), fiind, din punct de vedere al structurii, atât expuneri descriptive ale subiectelor tratate, cât și luări de poziție față de unele intervenții/reacții anterioare ale unor oameni de cultură ce vizau, în sens larg, fenomenul polivalent al limbajului uman. Astfel, într-un articol intitulat *Necesitatea criticii limbii* Ivănescu înțelege să ia atitudine față de observațiile exprimate de scriitoarea Gabriela Melinescu în revista „România literară", pe marginea unei emisiuni televizate de cultivare a limbii la care fuseseră invitați mai mulți lingviști de la Universitatea din București, observații ce pot fi sintetizate în următoarea frază:

> Aș îndrăzni să spun, uitându-mă fix în ochii profesorilor, că nu există vorbire corectă sau altfel, că există numai indivizi diferiți care vorbesc o limbă a tuturor și a nimănui și [că] nimeni nu poate face un cod, nimeni nu poate să spună exact cum poate fi folosit un cuvânt sau altul (Ivănescu 1975a: 4).

Luând, așadar, în discuție această poziție care ar putea fi catalogată în terminologia actuală ca aparținând *relativismului lingvistic* (una dintre formele relativismului epistemic contemporan), Ivănescu propune „un alt mod de a gândi problema", în care procesul normării lingvistice își are un rol și un loc bine precizate, necesitatea existenței unui cod lingvistic fiind de domeniul evidenței:

> O limbă își are întotdeauna un cod al ei. Codul este conștiința noastră lingvistică, este totalul cunoștințelor noastre despre limbă, este o „știință" despre care n-am putea vorbi: mă refer nu numai la limba gramaticală și la lexicul învățat în școli, dar și la cunoștințele de limbă pe care le capătă un copil învățând limba maternă (*ibidem*: 5).

Scanned with OKEN Scanner

Avem aici, într-o singură frază, atinse toate cele trei paliere menționate mai sus ca fiind urmărite cu preponderență în cadrul procesului de normare lingvistică: mai întâi, conştiința lingvistică a vorbitorilor – rezultat al statutului (înțeles ca valorizare intracomunitară) pe care idiomul vorbit de aceştia îl are la nivelul comunității, apoi „știința gramaticală", ca demers de codare şi standardizare a corpusului lingvistic, şi, în sfârşit, procesul achiziției limbii materne, a cărui punere în practică legitimează cele două paliere anterioare şi care va sta la baza a ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub denumirea de *literacy*: 'capacitatea de a citi, a scrie şi a înțelege corect o limbă (un sistem semiotic), utilizând adecvat parametrii interacționali ai cadrului comunicativ'.

Însă codul lingvistic nu este văzut de Ivănescu doar sub aspectul respectării obligatorii şi ferme a unui set de reguli, ci presupune „şi elemente laxe, şovăielnice, care pot fi înlăturate în favoarea altora" (*ibidem*: 5), acestea din urmă justificând necesitatea unei activități normative din partea factorilor abilitați. Astfel, în opinia lingvistului ieşean intervenția lingviştilor în normarea unei limbi este cât se poate de salutară şi chiar necesară, reprezentând din partea acestora o asumare a statutului de bun cultural fundamental pe care limba îl deține în orice societate:

> Nu e bine ca atunci când o limbă se îndreaptă artistic sau ştiințific pe căi greşite, să stăm impasibili, aşteptând ca problemele să se rezolve fără intervenția noastră. Dacă nu vom interveni noi în evoluția limbii, vor interveni alții, iar dacă nu se va observa intervenția conştientă a nimănui, vom avea lupta unor tendințe oarbe, fapt care nu se potriveşte cu structura spiritului uman, omul fiind o ființă rațională, ce exprimă judecăți de valoare. Nimic din ceea ce este omenesc nu poate rămâne în afara voinței şi a conştiinței umane (*ibidem*: 5).

Iar din această perspectivă profund umanistă, Ivănescu conchide: „Aşadar, lecția despre cum trebuie să vorbim şi cum nu trebuie să vorbim nu e zadarnică: ea este utilă" (*ibidem*: 5).

Activitatea de normare şi standardizare lingvistică nu are pentru Ivănescu un caracter autotelic, ci dimpotrivă, aceasta este o urmare firească a caracterului eminamente social pe care îl deține orice limbă funcțională: „Limba este un fenomen social, ba chiar fenomenul social prin excelență, căci fără limbă nu poate exista comunicare între oameni, nu poate exista deci societate" (Ivănescu 1975b: 7). În aceste condiții, necesitatea cultivării limbii este abordată prin prisma importanței pe care aceasta o reprezintă pentru societate, iar a cunoaşte normele limbii dobândeşte în viziunea autorului o importanță la fel de mare la nivel comunitar cu a cunoaşte şi a respecta legile şi convențiile sociale ce caracterizează o anumită epocă. Din această perspectivă, „problema cultivării limbii este sau trebuie să fie o problemă centrală a societății româneşti" (*ibidem*: 7), iar lingvistul ieşean şi-a asumat din plin acest imperativ deontologic, acordând atenția cuvenită acțiunilor de cultivare a limbii sau celor de planificare lingvistică, fie prin articole

Scanned with OKEN Scanner

cu caracter pronunțat teoretic, cum au fost și cele două luate în discuție mai sus, fie prin lucrări mai aplicative, care tratau probleme normative punctuale generate de perpetua evoluție a sistemului lingvistic.

2.1.5.4. În urma analizei întreprinse, putem concluziona că G. Ivănescu rămâne, așa cum menționam, unul dintre puținii lingviști români care au încercat configurarea unei grile proprii de analiză a fenomenului lingvistic, pe care a testat-o atât asupra limbii române, cât și a altor limbi, în special din spectrul romanic. Această încercare nu este valoroasă numai în sine, ca tentație firească a oricărui om de știință, ci și prin maniera în care autorul a înțeles să o pună în practică: preluând aspecte considerate a fi valoroase din opera înaintașilor (A. Philippide, în speță), Ivănescu a dus mai departe aceste linii directoare, dezvoltându-le într-o manieră proprie și conferindu-le, astfel, o identitate epistemică bine configurată atât în lingvistica românească, dar, poate, așa cum însuși autorul spera, și în cea europeană. Iar una dintre componentele care au contribuit la acest statut al operei lingvistului ieșean a fost cu siguranță dimensiunea sociolingvistică pe care acesta a așezat-o, explicit sau implicit, la baza viziunii sale asupra dinamicii lingvistice.

Nedorind să intrăm aici în discuții privind pertinența unor disocieri făcute de Ivănescu în sprijinul propriei teorii (cum ar fi, de exemplu, diferențierea la nivel lingvistic între aristocrație și clasa de jos pentru perioada de început a limbii române literare, diferențiere care ar justifica, conform lingvistului ieșean, apariția dialectelor literare), ceea ce rămâne ca o constantă de-a lungul întregii evoluții a construcției sale teoretice este consistenta dimensiune „socio" pe care autorul o atribuie practicilor lingvistice ce definesc orice comunitate constituită istoric, dimensiune structurată în liniile sale generale pe cele trei tematici decelate de noi în prezenta lucrare: a) limbă și națiune/rasă/etnie; b) limbă și clasă socială; c) limbă și politici lingvistice. Iar această opțiune teoretică cu un puternic substrat sociolingvistic, profesată de autor de-a lungul întregii sale cariere științifice, va cunoaște în finalul operei o nouă etapă de dezvoltare teoretică, în deplin acord cu precedenta, însă mult mai complexă, mai rafinată și cu un suflu epistemic mult mai amplu – *lingvistica antropologică*:

> După mai bine de cinci decenii de structuralism lingvistic și după circa trei decenii de generativism transformațional, precum și după alte curente lingvistice care, cu toate meritele lor, n-au explicat din limbă tot ce se poate explica prin om, lingvistica va putea intra într-un nou stadiu al ei, care s-ar putea numi *antropologic* sau *antropologist* și care ar constitui o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi (Ivănescu 1984: XLVI).

Ivănescu formulează în acest paragraf atât o constatare cu caracter retrospectiv asupra teoriilor ce au dominat lingvistica europeană aproape pe

Scanned with OKEN Scanner

întreg parcursul activității sale științifice, teorii pe care le-a cunoscut foarte bine şi față de care s-a raportat în permanență în procesul configurării propriului demers teoretic, cât şi un deziderat cu caracter prospectiv referitor la opțiunile pe care lingvistica le-ar fi putut avea la acea vreme. Putem constata la această oră că acest deziderat, deşi exprimat de Ivănescu acum aproape trei decenii sub rezerva unui viitor cu valoare de prezumtiv, va avea câştig de cauză în cercetările teoretice pe care ştiințele limbajului le vor dezvolta în deceniile ce au urmat datei la care Ivănescu făcea respectiva constatare. În plus, faptul că direcției de cercetare sugerate de Ivănescu i-au fost recunoscute certe valențe epistemice, printr-o asumare aproape în bloc de către ştiințele limbajului a antropocentrismului ca principiu de bază în cercetările şi dezvoltările teoretice contemporane, reprezintă pentru noi un argument în favoarea susținerii potențialului teoretic şi, mai ales, a caracterului seminal pe care opera ivănesciană le probează la ora actuală. Iar acest aspect se datorează în bună măsură opțiunii teoretice pe care Ivănescu a făcut-o dintru început şi pe care a urmat-o în mod constant de-a lungul întregii sale activități, şi anume aceea de a vedea limba istorică drept un construct eminamente social, cu o puternică funcție comunitară şi determinată în mod fundamental de factori contextuali, exteriori sistemului lingvistic. Din acest punct de vedere, opera lui Ivănescu este extrem de actuală prin raportare, de exemplu, la problematica recentă din cadrul unei direcții hibride de cercetare, cum este cea a *sociolingvisticii istorice* – un subdomeniu extrem de prolific în cadrul ştiințelor limbajului, al cărui obiectiv principal, urmărit *avant la lettre* de Ivănescu în mai toate preocupările sale de istorie a limbii române, constă în „reconstrucția istoriei unei limbi date în contextul său sociocultural" (Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012: 1) –, cercetările sale reprezentând un solid punct de plecare pentru o dezvoltare pe teren românesc a direcției menționate.

2.2. Sociolingvistica migrației – o perspectivă românească

2.2.1. Dimensiunea (socio)lingvistică a fenomenului migraționist

2.2.1.1. Fluxurile demografice au reprezentat o constantă de-a lungul istoriei, ele reuşind să remodeleze din punct de vedere social, cultural sau politic întregi spații geografice. Având la origine diverse motivații (de la epoca marilor migrații, când amplele mişcări de triburi aveau la bază necesitatea găsirii unor spații vitale, până în contemporaneitate, când printre principalii factori ai mobilității se regăsesc războaiele, persecuțiile religioase sau politice, necesitatea

Scanned with OKEN Scanner

populării unor noi regiuni cucerite, sau, mai nou, creşterea demografică, condiţiile economice precare sau emergenţa pieţei globale a forţei de muncă), dislocările de populaţie au avut în permanenţă şi consecinţe lingvistice, fie ca urmare a diversificării sub aspect lingvistic a teritoriilor vizate, fie a contactelor ce au avut loc între diverse grupuri de populaţii, în urma cărora s-au creat condiţiile necesare unor convergenţe structurale la nivel lingvistic:

> Mişcările migratorii nu au ca rezultat doar diversificarea la nivel lingvistic prin dispersiile geografice de populaţie, ci şi crearea condiţiilor de contact între grupuri şi convergenţă lingvistică, precum împrumutul structural sau reducerea distincţiilor marcante la nivel lingvistic între dialecte şi limbi (fenomene cunoscute precum *Sprachbund* sau cele în urma cărora au loc adaptări reciproce la nivel lingvistic – *koiné*). Contactul dintre grupuri lingvistice diferite conduce, aşadar, la formarea unor noi forme de exprimare: jargoane comerciale şi alte forme de limbi în contact (limbi pidgin/ creole, limbi mixte, varietăţi ale celei de-a doua limbi etc.), care toate iau naştere ca rezulat direct al mobilităţii umane (Deumert 2006: 130).

În epoca modernă, migraţia a cunoscut noi forme de manifestare, în special după cel de-al Doilea Război Mondial. Odată cu eforturile de refacere economică şi structurală a societăţilor occidentale s-au creat şi premisele unor mişcări de populaţie motivate în special sub aspect economic, ce urmau să satisfacă cererea unei pieţe de muncă în continuă dezvoltare. Astfel a luat naştere un amplu proces migraţionist, orientat, în general, pe axa Sud-Nord, dinspre ţări precum Italia, Spania sau Portugalia, mai slab dezvoltate din punct de vedere economic, înspre regiuni ca Franţa, Germania, Elveţia sau Ţările de Jos. Acesta a fost şi momentul când, pe lângă cercetări ce urmăreau efectele fenomenului migraţionist la nivel economic, social, cultural sau politic, au apărut din ce în ce mai pregnant şi studii focalizate pe consecinţele lingvistice ale acestor fluxuri demografice. Acum încep să se contureze direcţii de cercetare care vor avea ca subiecte de reflecţie noile forme de contact între limbi, cu întreaga problematică aferentă acestora: *code switching*, *code mixing*, *interlanguage*, *language loyality*, *language vitality* etc. Odată cu sfârşitul anilor '60 şi, mai ales, începutul anilor '70 ai secolului trecut sociolingvistica (ca disciplină ce urmărea, cu preponderenţă, manifestările de factură lingvistică ale dinamicii raportului dintre indivizi/ comunităţi şi mediul social în care aceştia/ acestea se află) devine un domeniu de cercetare cu un statut ştiinţific din ce în ce mai bine conturat, rezultat în urma unor încercări succesive de a-şi delimita (sesizând genul proxim şi diferenţele specifice) propriul obiect de studiu şi propria metodologie.

Un nou imbold au căpătat cercetările de sociolingvistică odată cu amplele mişcări sociale şi politice ce au avut loc în Europa de Est la sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90. Căderea Cortinei de Fier a însemnat pentru populaţia est-

Scanned with OKEN Scanner

europeană câştigarea unui drept multă vreme anulat: dreptul la liberă circulaţie. Mişcării pe axa Sud-Nord, ce a caracterizat societatea vest-europeană după cel de-al Doilea Război Mondial îi corespunde acum o nouă mişcare pe axa Est-Vest, având la bază, în general, situaţia precară sub aspect economic şi social din ţările fostului bloc comunist. Libertatea de mişcare astfel câştigată, consolidată odată cu intrarea unor foste ţări socialiste în Uniunea Europeană, a dat naştere unui nou tip de fluxuri demografice, teoretizat sub numele de *transnaţionalism* sau *migraţie pendulară*. Această nouă realitate, ce reprezintă un rezultat direct al liberalizării trecerii graniţelor interstatale, a apărut ca urmare a posibilităţii persoanelor care au ales să imigreze de a menţine legăturile în permanenţă cu destinaţiile de origine, fie prin deplasări periodice anuale, fie, mai ales, prin intermediul mijloacelor moderne de comunicare (telefonie, internet etc.), ce au avut un rol esenţial în schimbarea caracteristicilor mobilităţii demografice din ultima perioadă, mişcările migratorii devenind în aceste condiţii fluxuri cu caracter „pendular" între societăţiele de origine şi cele ţintă:

> Sociologia ne-a obişnuit cu imaginea străinului ca fiind prin definiţie dezrădăcinat; or, evoluţiile recente ale fenomenelor migratorii scot în evidenţă existenţa unei culturi a relaţionării, pusă în practică de imigranţi şi pe care aceştia o menţin în cadrul propriei lor mobilităţi. Astfel, astăzi este din ce în ce mai rar faptul de a vedea migraţiile doar ca o mişcare între două comunităţi distincte, aparţinând unor locuri îndepărtate şi marcate de relaţii sociale independente unele de altele. Dimpotrivă, se întâmplă din ce în ce mai des ca imigranţii să creeze şi să întreţină relaţii la distanţă care să suplinească funcţia raporturilor de proximitate. Până nu demult în stare latentă, dar proprie tuturor grupurilor care se deplasau, această cultură a relaţionării a devenit vizibilă şi foarte dinamică odată ce imigranţii au început să folosească pe scară largă noile tehnologii ale informaţiei şi comunicării (Diminescu 2002: 6).

2.2.1.2. Aceste noi realităţi la nivel social au contribuit la cristalizarea unei noi direcţii de cercetare – *sociolingvistica migraţiei* (Chambers 2003, Krefeld 2004). Migraţia interesează, în general, sociolingvistul în măsura în care acest fenomen implică, drept corolar, contactul între limbi, contact care până acum a fost studiat atât cu referire la migraţie, cât şi la problematica bilingvismului (acesta din urmă având, totuşi, un statut privilegiat în raport cu studiile dedicate migraţiei). Nucleul central în jurul căruia au fost elaborate aproape majoritatea studiilor dedicate raportului *limbă–migraţie* este reprezentat de persoana imigrantă văzută în calitatea sa de o persoană ce învaţă o a doua limbă (L2), mai exact, întreaga panoplie de fenomene de interferenţe lingvistice între cele două coduri (limba-sursă – limba-ţintă) pe care aceasta le foloseşte în situaţie de contact. Dar, dincolo de latura strict lingvistică, aceste fenomene trebuie privite ca fenomene lingvistice complexe, susceptibile de a susţine mai multe grile interpretative (lingvistice, sociale sau psihologice), şi care, în plus, reflectă istoria individuală a persoanelor sau grupurilor avute în vedere. Aceste

Scanned with OKEN Scanner

dimensiuni ale comportamentului lingvistic în condiții aloglote nu pot fi izolate unele de altele în mod complet, ele intersectându-se parțial și presupunându-se în mod reciproc. În cele din urmă, nu trebuie să uităm faptul că limba nu este un bun cu utilizare în regim propriu, ci, dimpotrivă, tocmai geneza sa socială (mai precis: dialogal-interacțională) îi determină funcționarea în calitate de sistem semiotic fundamental pentru ființa umană. Din acest punct de vedere (limba înțeleasă ca un sistem dinamic având o puternică dimensiune istorică, ca urmare a funcționării sale în cadrul unui grup bine individualizat), a reduce întreaga problematică circumscrisă raportului *limbă–migrație* doar la ecuația „migrant = persoană care învață o a doua limbă (L2)" ar reprezenta o perspectivă căreia i-ar scăpa mult din complexitatea funciară a comportamentului lingvistic al subiecților aflați în situație de mobilitate demografică. Incompatibilitatea unei asemenea viziuni cu realitatea care se manifestă pe teren vine ca urmare a faptului că, adoptând o asemenea perspectivă, ar fi obnubilate câteva aspecte importante pentru o înțelegere adecvată a acestei situații complexe, precum (Extra, Verhoeven 1999: 15-16):

– care sunt varietățile lingvistice ale unui grup imigrant utilizate în comunicarea orală sau în cea scrisă (altfel spus, analiza variațiilor diatopice, diastratice și diafazice)?

– care sunt interlocutorii și care este natura cadrului conversațional în care se produce contactul lingvistic?

– cum funcționează varietățile vernaculare reprezentând bagajul lingvistic al imigranților în împrejurări lingvistice dominate de L2?

– ce tipuri de interacțiuni (în termeni de contact lingvistic: *code switching*, *code mixing*, *interlangue* etc.) pot fi observate între limba dominantă și cea dominată?

– care sunt reprezentările și atitudinile prezente în interiorul celor două grupuri care se află în situație de contact cu referite la limba *Celuilalt* (aspecte ce țin de domeniul imaginarului lingvistic)?

Luarea în considerare a acestor multiple aspecte presupuse de raportul *limbă–migrație* (fapt ce reprezintă, de altfel, o acțiune complementară cu aceea a promovării în cadrul acestui tip de demers a unei perspective polilectale asupra limbii) constituie o opțiune metodologică eminamente necesară pentru a descrie în parametri cât mai adecvați această complexă problematică a comportamentului lingvistic în context migraționist.

2.2.1.3. Sociolingvistul canadian J.K. Chambers dedică un studiu amplu sociolingvisticii migrației (Chambers 2003), în care, pornind de la propria experiență acumulată în cadrul unei societăți multiculturale și plurilingve cum este cea canadiană, încearcă să stabilească câteva puncte de interes de factură empirică pentru această nouă direcție de cercetare, aspecte considerate ca având

Scanned with OKEN Scanner

un real potențial de dezvoltare în viitor. Cinci sunt problemele asupra cărora autorul se oprește, și anume:

a) *diferența de limbă*: din punct de vedere lingvistic, autorul constată că sunt două categorii de imigranți, în funcție de gradul în care aceștia stăpânesc limba țării-gazdă. Astfel, un prim grup sunt imigranții care utilizează un anumit dialect al limbii standard sau au un anumit accent în vorbire (imigranți D/A – 'dialect/accent'), ceea ce îi transformă într-o „minoritate audibilă" (Chambers 2003: 98), relativ ușor de identificat în cadrul societății-gazdă; al doilea grup este reprezentat de imigranții care vorbesc o limbă neinteligibilă pentru localnici, altfel spus vorbesc o a doua limbă în raport cu limba acestora din urmă (imigranți SL – 'second language'). Atât imigranții din primul grup, cât și din cel de-al doilea întâmpină, ca reprezentanți ai primei generații de imigranți, probleme reale pe parcursul procesului de inserție socioculturală, în primul rând ca urmare a atitudinilor pe care diferențele lingvistice le induc în rândul populației majoritare. Aceste probleme de adaptare dispar în rândul generațiilor succesive, odată cu integrarea treptată a acestora în societatea de primire.

b) *diferența de școlarizare* ('literaricy gap'): acest aspect se referă la diferența care există între gradul de școlarizare în limba maternă și în cea de-a doua limbă, diferență care stă la originea și, în același timp, perpetuează dezavantajele sociale. Deoarece cunoașterea limbii de comunicare într-o comunitate dată reprezintă un important instrument economic și politic, este în interesul societății-gazdă să încerce să diminueze cât mai mult această diferență – prin programe gratuite de învățare a limbii-țintă, de exemplu –, chiar dacă, cel puțin în rândul adulților din prima generație, această diferență nu va dispărea niciodată.

c) *diferența de integrare*: cele două diferențe prezentate mai sus pot duce, prin efect cumulat, la subminarea procesului de integrare a imigranților, reprezentând un handicap social destul de greu de gestionat. Această diferență poate fi diminuată sau amplificată prin evaluările și reprezentările colective pe care reprezentanții societății-gazdă le construiesc cu referire la comunitatea de imigranți.

d) *asimilarea inversă*: transformarea unor mărci lingvistice proprii primei generații de imigranți în mărci ale regiunii, odată cu trecerea timpului. În cazurile în care limba comunităților de imigranți se păstrează și la a doua sau la a treia generație, sunt șanse ca anumite secvențe lingvistice (cuvinte, expresii, sintagme, accent etc.) să fie preluate de limba comunității-gazdă, devenind, astfel, o marcă a regiunii respective – un rezultat concludent al interferențelor lingvistice ce s-au produs de-a lungul timpului în acea zonă.

e) *tipologia socială*: diferențele sociolingvistice ale societăților a căror creștere demografică are la bază o rată majoră a fluxurilor migratorii sunt mult mai pregnante decât ale societăților insulare, mai puțin deschise la astfel de mișcări demografice. Multilingvismul aduce cu el, în primul rând, o atitudine mai receptivă față de alteritate, față de experiențe și provocări noi, ceea ce face

Scanned with OKEN Scanner

ca societățile caracterizate de multilingvism să fie mult mai tolerante (cazul Canadei anglofone). Pornind de la această constatare, se poate stabili o clasificare tripartită a diferitelor societăți/ țări în funcție de tipul specific al structurii și dinamicii demografice existente (*ibidem*: 110): *țări insulare* (Japonia, China, Ungaria etc.); *țări de tranziție* (Germania, Anglia, Irlanda); *țări bazate pe imigrație* (Canada, Australia, Olanda).

După cum se poate observa, toate aceste aspecte prezentate de sociolingvistul canadian ca reprezentând tot atâtea teme de cercetare pentru sociolingvistica migrației impun, fiecare în parte, un demers sociologic susținut care dublează în permanență problematica lingvistică specifică procesului migrationist. Această perspectivă, printr-o firească creditare a implicațiilor de factură sociologică ale fluxurilor demografice, depășește, astfel, demersul pur lingvistic asupra contactelor dintre limbi, demers care insista, în general, doar asupra interferențelor lingvistice rezultate în urma respectivelor contacte, pentru a promova o cercetare mult mai complexă a acestora, urmărindu-se resorturile socioculturale și chiar economice implicate în dinamica respectivelor fenomene. În final, convingerea autorului canadian este că, deși cele cinci teme prezentate mai sus au tangențe evidente cu lingvistica variaționistă, ele prezintă, în același timp, și „suficiente diferențe care să poată face din sociolingvistica imigrației un subdomeniu aparte" (*ibidem*: 112).

2.2.1.4. Un aspect important urmărit de cercetările din domeniul sociolingvisticii migrației este acela al „integrării sociolingvistice în context migrationist" (Moreno Fernández 2009). Ce presupune această integrare?

Atunci când vorbim de integrarea sociolingvistică, trebuie să luăm în considerare toate conceptele și argumentele utilizate în analiza integrării sociale, însă înglobând în mod sistematic dimensiunea lingvistică și comunicativă a respectivului proces. Studiul acestei dimensiuni necesită surprinderea unor aspecte diferite referitoare la coexistența limbilor – în cazul de față, o limbă (sau varietate) autohtonă și o limbă (sau varietate) a unei comunități imigrante – în comunitatea de destinație și presupune, de asemenea, explicarea modalității în care procesul de integrare socioculturală și chiar economică se relaționează cu uzul limbii/ limbilor. În prealabil, este necesar ca în cadrul unei asemenea analize să se distingă între „integrarea lingvistică", care presupune pur și simplu cunoașterea la nivel de sistem a limbii comunității autohtone – cunoaștere care poate fi anterioară sosirii imigrantului în țara de destinație, ca urmare a pregătirii prealabile a propriului proiect de migrație de către acesta – și „integrarea socio-lingvistică", ce presupune cunoașterea modelelor sociolingvistice și comunicative (pragmatice) ale comunității de destinație, acest tip de cunoaștere fiind esențială pentru o integrare reușită (Moreno Fernández 2009: 140)

Parte importantă, așadar, a unei integrări reușite a imigranților în societatea-țintă, integrarea sociolingvistică presupune luarea în calcul a unui set de factori care pot influența în mare măsură respectivul proces, cum ar fi:

Scanned with OKEN Scanner

a) repertoriul lingvistic atât al imigranților, cât și al societății de primire: integrarea sociolingvistică va fi cu atât mai reușită cu cât afinitățile structurale și/ sau genetice ale limbilor aflate în contact sunt mai mari și, de asemenea, cu cât complexitatea sociolingvistică (exprimată ca număr de limbi/ varietăți vorbite) a societății de primire este mai redusă;

b) consecințele lingvistice rezultate în urma contactului lingvistic, cum ar fi fenomenele de interferență, accentul, intonația sau folosirea alternativă a limbilor/ varietăților: aceste aspecte reprezintă tot atâtea provocări la adresa integrării sociolingvistice la care imigranții sunt supuși odată cu procesul imersiunii în structurile comunitare ale societății de destinație. Maniera în care aceștia vor reuși să gestioneze respectivele probleme va influența în mod decisiv configurarea propriului capital lingvistic cu care vor intra în cursa deloc facilă a integrării sociolingvistice.

c) un ultim aspect este cel al sociolingvisticii coabitării limbilor/ varietăților care intră în contact într-o societate marcată de imigrație: fiind una dintre mărcile identitare fundamentale ale comunităților aflate în contact, limbile/ varietățile acestora vor primi funcții sociale sau posibilități comunicative în raport direct cu pozițiile sociale pe care comunitățile le exercită pe plan sociocultural sau economic. În plus, șansele unei coabitări reușite între limbile/ varietățile ce intră în contact în context migraționist vor fi cu atât mai mari cu cât structura sociolingvistică a societății-gazdă este mai complexă, în sensul bilingvismului sau multilingvismului ce poate caracteriza o asemenea societate.

Luarea în considerare a tuturor acestor elemente ce compun peisajul lingvistic al unei societăți reprezintă o acțiune preliminară necesară în încercarea unei corecte evaluări a șanselor de integrare lingvistică a imigranților, analiză ce trebuie îndeaproape urmată de evaluarea competențelor comunicative dobândite de aceștia – marcă a nivelului de integrare sociolingvistică de această dată.

2.2.2. Componenta identitară a practicilor lingvistice în cadrul mobilității demografice

2.2.2.1. O categorie importantă a cercetărilor de sociolingvistică a migrației a fost cea dedicată analizei complexului raport dintre limbă și identitate în contextul noii mobilități demografice, pornindu-se de la faptul unanim recunoscut conform căruia definirea identității imigranților în noul lor context sociocultural de adopție trece inevitabil prin limbă. Fiind una dintre cele mai coercitive instituții sociale, limba are un rol fundamental în construirea identității, realitate evidentă dacă luăm în considerare faptul că alegerea unei limbi reprezintă, în definitiv, o opțiune identitară primară atât la nivelul individului, cât și la cel al grupului sau al comunității lingvistice. În acest sens, în interiorul raportului *limbă–identitate* se pot decela similarități mult mai profunde la nivelul

Scanned with OKEN Scanner

funcției coercitive a celor două fenomene luate în considerare, în sensul că identitatea, odată câștigată și asumată ca atare, devine, la rândul ei, o funcție normativă și represivă, manifestându-se ca un fenomen unificator și securizant la nivelul relațiilor interpersonale sau de grup.

Din punct de vedere al practicilor lingvistice, construcția interactivă a identității presupune din partea actorilor sociali aproprierea unui ansamblu de norme și principii discursive conforme universului etno- și sociocultural în care aceștia își duc existența cotidiană. Acest „savoir-faire" interacțional, internalizat de-a lungul întregului proces de socializare, devine un element esențial în configurarea competenței comunicative a indivizilor. Dincolo de competența lingvistică proprie fiecărui individ, dobândită, în special, în cadrul procesului de școlarizare, însușirea unei competențe comunicative (i.e. sociolingvistice) optime și conforme orizontului de așteptare al partenerilor de dialog reprezintă o miză majoră pentru fiecare participant la o interacțiune verbală. Acest deziderat conversațional derivă din faptul că limbajul un este o realitate care să aparțină exclusiv domeniului lingvisticii, ci el este, în același timp, supus unor convenții conversaționale și principii de contextualizare vizibile cel mai adesea în gestualitate, kinetică, proxemică, ritm și debit verbal etc. Acest „limbal silențios" (E.T. Hall) participă în mod decisiv la recunoașterea identității sociale a persoanelor și determină „vizibilitatea" acestora în cadrul raporturilor interpersonale zilnice. Omniprezența acestor coduri comportamentale discrete, ce stau la baza ritualurilor comunicative dintr-o comunitate lingvistică dată, presupune un studiu sociolingvistic (dacă nu unul de factură antropologică) atent elaborat în scopul decelării în profunzime a structurilor interacționale mai mult sau mai puțin instituționalizate pe care se dezvoltă rețeaua identitară.

Necesitatea acestei activități prospective care să se centreze pe analiza practicilor comunicative derivă din faptul că

> [...] identitatea socială a unui subiect nu este o constantă definitivă; ea se definește și se redefinește prin comunicare și prin efectele acesteia asupra vieții oamenilor. Când originea socială și experiența diferă, interacțiunile pot fi perturbate de neînțelegeri mutuale sau de evaluări inadecvate. Dacă în comunicarea intragrupală judecățile performative sunt, în general, constante, nu același este cazul atunci când interlocutorii au o experiență socială diferită. Evaluarea competențelor comunicative ale acestora poate fi defectuoasă, ceea ce provoacă o ruptură considerabilă în simbolizarea identității celuilalt (de Salins 1996: 219).

Altfel spus, cu cât „istoriile conversaționale" (Sanda Golopența) ale actorilor social (indivizi sau grupuri) sunt mai puțin conjuncte, cu atât șansele apariției unor disfuncționalități la nivel comunicativ sunt mai mari și, drept consecință, eforturile de adaptare la context ale partenerilor de discurs vor fi mai intense.

Scanned with OKEN Scanner

Migraţia reprezintă prin excelenţă un astfel de univers în care competenţele comunicative şi capacităţile interpretative ale interlocutorilor sunt puternic solicitate. În context migraţionist eforturile de contextualizare influenţează în mod profund procesele psihocognitive prin intermediul cărora fiecare individ îşi construieşte şi îşi defineşte propria structură identitară. Imigrantul, ca urmare a procesului de modificare a reperelor socioculturale în care este antrenat, ajunge în situaţia de a problematiza cu o şi mai mare acuitate semnificaţia comportamentelor cotidiene pe care le observă – atât cele proprii, cât şi ale membrilor societăţii-gazdă sau chiar ale membrilor societăţii de origine (acestea din urmă fiind mult mai vizibile acum, în condiţiile alterităţii date). El va trebui acum să-şi reconfigureze noi grile de lectură a cotidianului care să-i permită să se plaseze cât mai bine în cadrul raporturilor comunitare de zi cu zi. Altfel spus, el va trebui să ia decizii în legătură cu propriile practici lingvistice (ce limbă, cu cine şi în ce condiţii poate să o vorbească?), sociale (cu cine să stabilească şi să întreţină relaţii: cu persoane de aceeaşi origine ca şi el? cu membri ai comunităţii-gazdă?), cu atitudinile sau reprezentările sale – aceste decizii fiind de primă importanţă pentru propria sa identitate socială (Lüdi 1995: 205). Cunoştinţele, competenţele şi aptitudinile personale ale acestuia sunt supuse unui proces profund de reevaluare şi recalibrare în urma căruia va fi nevoit să-şi redefinească aproape în întregime universul său referenţial. Efortul subiectiv pe care imigrantul trebuie să-l facă în cadrul construirii şi manifestării sociale a propriei sale identităţi este considerabil. Acesta este nevoit să caute un echilibru dificil între percepţia pe care o are despre sine însuşi şi rolul şi statutul pe care i le atribuie societatea-gazdă. În aceste condiţii, imigrantul un poate să adopte pur şi simplu un comportament comunitar deja disponibil, prestabilit, ci acesta trebuie, în mare măsură, să inventeze el însuşi regulile jocului în funcţie de universul relaţional în care este angrenat. Iar componenta lingvistică a strategiilor identitare pe care imigrantul trebuie să le pună în practică pentru o bună inserţie la nivel economic şi sociocultural deţine un rol important în economia acestui dificil proces, o bună gestionare a respectivei componente (aspect ce vizează atât competenţa lingvistică a imigrantului, dar mai ales pe cea comunicativă) contribuind în bună măsură la o inserţie reuşită în cadrul structurilor comunitare la nivel local.

Configurarea într-o manieră suficient de coerentă a identităţii subiecţilor imigranţi trebuie să ia în considerare un set de întrebări ce fac trimitere la unele aspecte extrem de importante referitoare la universul cotidian în mediu aloglot: ce rol joacă respectiv limbile, regiunea de inserţie sau noile reţele sociale în reconfigurarea identităţii imigranţilor? care sunt modalităţile prin care se manifestă dinamica identitară în cotext migraţionist? există factori care favorizează menţinerea unui *statu quo* sau, dimpotrivă, facilitează schimbarea? care este rolul copiilor şi al familiilor, în general, în cadrul procesului de integrare? (Lüdi/Py 1995: 20).

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește acest ultim subiect, bibliografia de specialitate consideră familia ca un *loc al unei duble medieri*, în cadrul căreia „copiii mediază relațiile părinților cu regiunea de inserție iar părinții mediază relația copiilor cu regiunea și limba de origine" (Lüdi/Py 2003: 48). Această realitate face ca familia imigrantă să devină un loc crucial pentru contactul între limbi și, de asemenea, un loc în care se joacă, în același timp, integrarea. Însă, deși are o funcție importantă în procesul integrării, familia nu scapă unor ambiguități structurale, ea fiind, în același timp:

> [...] un loc, totuși, a cărui funcție din acest punct de vedere apare ca fiind multiplă și complexă, nu fără ambiguități: loc protejat, cămin unde există un contact permanent cu limba maternă; loc uneori mult prea protejat care poate împiedica contactul cu regiunea de primire; loc de deschidere spre limba vernaculară, prin intermediul copiilor, dar, de asemenea, de echilibrare între culturile de origine și cea de primire (de Pietro 1995: 192).

Datorită acestor aspecte, familia devine un loc privilegiat în cadrul cercetărilor asupra migrației, oferindu-ne o perspectivă endogenă asupra genezei practicilor discursive cotidiene.

2.2.2.2. Sociolingvistica migrației, dincolo de nivelul microsociolingvistic al descrierii identitare a unui grup, reprezentat de practicile lingvistice cotidiene, are în vedere și nivelul macrosociolingvistic construit în jurul conceptelor de *vitalitate lingvistică* și *loialitate lingvistică* (împreună cu corolarele lor: *schimbare lingvistică* vs. *păstrare a limbii*), două concepte având un rol major în circumscrierea identitară a unei comunități imigrante în interiorul societății de inserție. Mișcările migratorii, ca urmare a faptului că induc un puternic sentiment de insecuritate lingvistică în rândul imigranților, reprezintă, datorită acestei fragilități (și fragilizări) a unuia dintre cei mai semnificativi parametri identitari, care este limba, un teren favorabil analizei activităților reprezentaționale. Loialitatea lingvistică, înțeleasă ca atitudine față de o limbă ca urmare a capitalului simbolic cu care aceasta este învestită la un moment dat, reprezintă componenta cea mai subiectivă a vitalității lingvistice a unui grup.

Dacă vitalitatea lingvistică îndeplinește, așadar, o importantă funcție simbolică în cadrul proceselor de circumscriere identitară a unei comunități (înțelegând aici statutul său social, care se definește în termeni de valorizare atât la nivel individual, cât și instituțional), există și parametri mai puțin subiectivi ai procesului în cauză, care contribuie la asigurarea unei *vitalități obiective* (Giles et alii 1977: 18) a unei limbi, cum ar fi, de exemplu, numărul de indivizi ce alcătuiesc grupul avut în vedere (aspectul demolingvistic) și susținerea instituțională de care se bucură o limbă (presă, politici lingvistice etc.).

2.2.2.3. Analiza imaginarului colectiv ce însoțește fluxurile migratorii reprezintă, în sfârșit, un alt domeniu de interes pentru decelarea resorturilor identitare în context migraționist. Și acest lucru se datorează faptului că, în cadrul

Scanned with OKEN Scanner

unui proces de mobilitate demografică, restructurarea universului de valori nu se limitează doar la faptele lingvistice. Schimbările care intervin în dinamica activităţilor lingvistice şi în arhitectura repertoriului verbal sunt acompaniate de o restructurare a reprezentărilor sociale. La fel de complexă şi problematică precum schimbarea practicilor şi obişnuinţelor comunicative, aceasta este de cele mai multe ori necunoscută şi îl găseşte pe imigrant, de regulă, descoperit în faţa imaginarului colectiv al societăţii-ţintă, neavând instrumentarul necesar unei interpretări eficiente a acestuia. În condiţiile date nu este deloc întâmplător faptul că imigrantul apelează la propriul sistem de stereotipuri, care fac parte din universul său de cunoştinţe despre lume, aceste stereotipuri funcţionând ca nişte grile de lectură ce mediază raporturile cu exteriorul. Centrate asupra cunoştinţelor pe care un grup le are despre sine, stereotipurile dau naştere, prin comparaţie, cunoştinţelor asupra *Celuilalt*, ca reprezentant al societăţii-gazdă. Această funcţie reprezentaţională are, cel puţin pentru perioada de acomodare a imigrantului la noul context cultural şi social cotidian, o importanţă precisă, contribuind la orientarea sa preliminară „în teren":

> În context migraţionist, punerea în practică a acestui sistem oferă, pentru început, o oarecare eficacitate. Stereotipurile acţionează ca nişte instrumente care permit manipularea simbolică a regiunii de destinaţie. Ele funcţionează precum nişte categorizări „prêtes à l'emploi", care răspund aşteptărilor migrantului confruntat cu un mediu cognitiv şi social devenit dintr-o dată precar. Ele structurează cunoştinţele asupra lumii şi simplifică, în acest sens, prelucrarea informaţiei. [...] Din punct de vedere al funcţiei sociale, activarea acestui sistem reprezintă un instrument eficace pentru a intra în contact cu membrii regiunii de destinaţie şi pentru a stabili relaţii preliminare, şi anume, acelea care preced stabilirea oricărui contract de comunicare şi care definesc aşteptările partenerilor. Manipulând acest suport al stereotipurilor, imigrantul poate să transfere cunoştinţele sale comunicative regiunii de destinaţie şi să-şi definească astfel rapid punctele de reper necesare propriei orientări, în scopul determinării convenţiilor care regizează relaţiile interpersonale (Oesch-Serra 1995: 162-163).

Studiul stereotipurilor ce însoţesc procesul de adaptare a imigranţilor la noile lor condiţii de viaţă reprezintă, în concluzie, un domeniu important de analiză, complementar cercetărilor dedicate comportamentului lingvistic în mediu aloglot, această perspectivă interdisciplinară proprie sociolingvisticii migraţiei reprezentând, practic, o obţiune metodologică esenţială în decelarea cu o cât mai mare acurateţe a strategiilor ce regizează interacţiunile sociale cotidiene în cadrul comunităţilor de imigranţi şi, în consecinţă, inclusiv construirea identităţii indivizilor participanţi la economia fluxurilor migratorii. În acest sens, putem spune că sociolingvistica migraţiei reprezintă un pas înainte în realizarea unui deziderat al lingvisticii de teren actuale, şi anume acela de a

Scanned with OKEN Scanner

trece de la o lingvistică „a izolării și a imobilității" (Chambers 2002: 117), așa cum era concepută cercetarea de teren (de factură dialectologică) la începutul secolului al XX-lea, la o lingvistică a interacțiunii, care să urmărească „consecințele lingvistice ale mobilității demografice" (Demeurt 2006: 130), cu preponderență de data aceasta în mediul urban, mult mai deschis interferențelor lingvistice.

2.2.3. Tehnici de cercetare în sociolingvistica migrației: *biografia lingvistică*

Universul migraționist, ca urmare a diversității și complexității fenomenelor pe care le presupune, permite (și chiar impune) o metodologie de cercetare la fel de complexă. Una dintre perspectivele analitice vizând dimensiunea (socio)lingvistică a comportamentului comunicativ pe care imigranții îl adoptă în mediul lor cotidian constă în punerea în practică a unor cercetări de teren focalizate pe producerea de *biografii lingvistice*, înțelese ca „o poveste autobiografică centrată pe achiziția unei/ mai multor limbi străine" (Franceschini, Miecznikowski 2004: X). Interesul pentru această metodă s-a dezvoltat rapid începând cu anii '90 ai secolului trecut cu preponderență în Europa. Avându-și începutul în interesul de tip documentar față de cazurile de bilingvi/ plurilingvi excepționali (facultățile intelectuale native ale acestora, contextul psihocognitiv și sociocultural în care și-au dezvoltat abilitățile comunicative plurilingve, factorii care pot influența o achiziție reușită a unei limbi, vârsta optimă pentru o asemenea achiziție etc.), cercetările privind învățarea unei/ unor limbi diferite de cea maternă au evoluat rapid înspre o cristalizare metodologică și teoretică a domeniului în cauză. La ora actuală există două perspective de abordare a acestei metode de cercetare: a) o perspectivă restrânsă, în care interviurile narative sunt centrate aproape exclusiv pe redarea contextului în care subiecții și-au însușit limbile de care dispun la un moment dat, fiind vorba, în cazul de față, de un demers discursiv asupra practicilor lingvistice ale subiecților; b) o perspectivă mai largă, în care elementele ce țin de abilitățile și de comportamentul lingvistic al subiecților intervievați sunt doar parte a unor structuri narative mai ample, de genul „istoria vieții". Și într-un caz, și în celălalt, aceste biografii lingvistice încearcă să răspundă unor probleme de genul: ce limbi se vorbesc în casa părintească? ce limbi pot fi auzite în împrejurimi? cu ce limbi intră subiecții în contact în copilărie, la școală, în cercul prietenilor și, mai târziu, în viața profesională? ce amintiri (înțelese drept contexte emotive) au subiecții legate de diferitele lor limbi? cum folosesc aceștia la ora actuală toate aceste limbi? care sunt atitudinile promovate în raport cu fiecare limbă vorbită? etc.

Scanned with OKEN Scanner

Alte aspecte privesc problemele dificile din domeniul motivării învățării limbilor străine şi cele referitoare la vârsta optimă pentru achiziția acestora. Informațiile culese cu ajutorul biografiilor lingvistice susțin faptul că, în mod contrar opiniei comune, o achiziție reuşită a limbilor este posibilă şi după vârsta adolescenței şi că pot fi atinse competențe lingvistice excelente în limba-țintă chiar şi la nivel fonetic – accent, intonație etc. Povestirile autobiografice dezambiguizează unele probleme specifice procesului de învățare a limbilor la o vârstă înaintată, referitoare, de exemplu, la maniera în care interacționează factorii emoționali şi cei motivaționali cu vârsta la care are loc achiziția unei limbi străine, subliniind marea importanță a conținutului emoțional în interiorul situației de învățare.

În context migraționist, aceste povestiri au o importantă valoare documentară datorită faptului că ele, prin conținutul lor, îmbogățesc perspectiva noastră asupra relațiilor care se stabilesc între persoana imigrantă şi diferitele limbi pe care aceasta este obligată să le învețe de-a lungul întregii sale vieți. În plus, informațiile culese prin intermediul acestor povestiri orale sunt extrem de relevante pentru înțelegerea proceselor cognitive implicate în achiziția limbilor străine; aceste informații pot fi incluse în cercetări fundamentale de mai mare amploare în care pot fi folosite metode de cercetare provenind din psiho-lingvistică sau din neurobiologie (Franceschini 2002: 28-29). În condițiile date, această perspectivă devine interesantă nu numai pentru lingvistică, ci şi pentru sociologia limbajului, pentru didactică sau psihologie, conducând, astfel, la dezvoltarea studiilor interdisciplinare cu referire la facultatea limbajului.

În plus, informațiile obținute cu ajutorul acestui instrument de cercetare pot fi relevante pentru a cunoaşte, sub aspect socioeconomic şi psihocognitiv, atât *statutul pre-migratoriu al imigrantului*, cât şi la cel *post-migratoriu*. A şti caracteristicile mediului de socializare anterior experienței migraționiste, precum şi motivația care a stat la baza deciziei imigrantului de a se încadra într-un flux migraționist la un moment dat devine un element esențial în analiza evoluției sale ulterioare în cadrul structurilor comunitare ale țării de adopție. Această evoluție depinde, în mod constitutiv, şi de raporturile pe care imigrantul le are cu limba respectivei țări, altfel spus de atitudinile, reprezentările şi de imaginarul lingvistic cu care acesta îşi construieşte propriul univers motivațional. Coroborarea celor două tipuri de informații (cele caracteristice statutului pre-migraționist şi cele ce descriu situația post-migraționistă a imigrantului) poate contribui la o mai bună înțelegere a întregii problematici cu care imigrantul se confruntă de-a lungul procesului de inserție socioculturală în cadrul societății-gazdă.

Biografiile lingvistice din cea de-a doua categorie expusă mai sus sunt extrase, aşadar, din istoriile mai ample înregistrate cu imigranții chestionați. Aceste biografii lingvistice au ca temă o paletă variată de probleme referitoare la cum au învățat persoanele singure (sau grupurile care au fost luate în considerare)

Scanned with OKEN Scanner

diferitele lor limbi, cum sunt folosite limbile și varietățile în interacțiunile verbale intra- și intercomunitare și cum, în același timp, funcționarea acestora s-a reglat și adaptat la necesitățile lingvistice cotidiene. Persoanele chestionate au venit în contact cu diferite limbi – fie în mediul familial sau în școală, fie prin emigrare, căsătorie sau în alte circumstanțe – și au vorbit aceste limbi fie din proprie inițiativă, fie că au fost nevoite. Acestei mari varietăți de situații comunicative cărora imigranții trebuie să le facă față îi corespunde o structurare la fel de variată a biografiilor lingvistice în funcție de diferitele contexte și modalități de obținere a lor, ce iau în calcul parametri precum codul verbal utilizat, gradul de focalizare a interviurilor, vârsta subiecților anchetați etc. (*ibidem*: 30):

– biografii scrise vs. biografii orale;
– forme scurte vs. forme lungi, detaliate;
– biografii lingvistice centrate vs. biografii lingvistice libere;
– auto-biografii vs. biografii (inter)mediate;
– biografii literare vs. biografii non-literare;
– biografii cu subiecți adulți vs. biografii cu subiecți tineri.

Biografiile lingvistice clarifică, de asemenea, maniera în care experiențele de viață individuale au fost legate de contextele sociale. Astfel, prin intermediul acestor povestiri devenim co-participanți atât la construcția, cât și la interpretarea unor vieți personale, care iau naștere prin interacțiune. În acest sens, nu trebuie să ne reprezentăm biografiile lingvistice ca pe un datum, ci, dimpotrivă, ele trebuie înțelese și analizate ca niște descrieri ale unor evenimente de viață reale. Iar în situația de comunitate minorizată în care se află, de obicei, imigranții aceste evenimente cotidiene au o puternică încărcătură emotivă și un supradimensionat simbolism la nivel social, aspecte ce vor contribui la o amplificare direct proporțională a potențialului lor narativ, această augmentare reprezentațională conducând, în cele din urmă, la obținerea unor texte (orale sau scrise) extrem de relevante, atât la nivelul conținutului, cât și la cel al formei (*code switching*, *code mixing* etc.), pentru o analiză pertinentă a semnificației statutului de persoană minorizată în context aloglot.

Informațiile primite de la subiecții anchetați au statutul unor povestiri importante, amestecate cu atitudini și argumentări referitoare la efectele contactului lingvistic asupra propriei competențe comunicative sau a dinamicii strategiilor de învățare în mediu aloglot. Dimensiunea reprezentațională ce însoțește toate aceste procese marcate sub aspect identitar împreună cu dimensiunea interactivă specifică oricărei puneri în act a limbajului uman devin, astfel, cele două axe constitutive ale oricărui univers narativ de tip autobiografic:

Scanned with OKEN Scanner

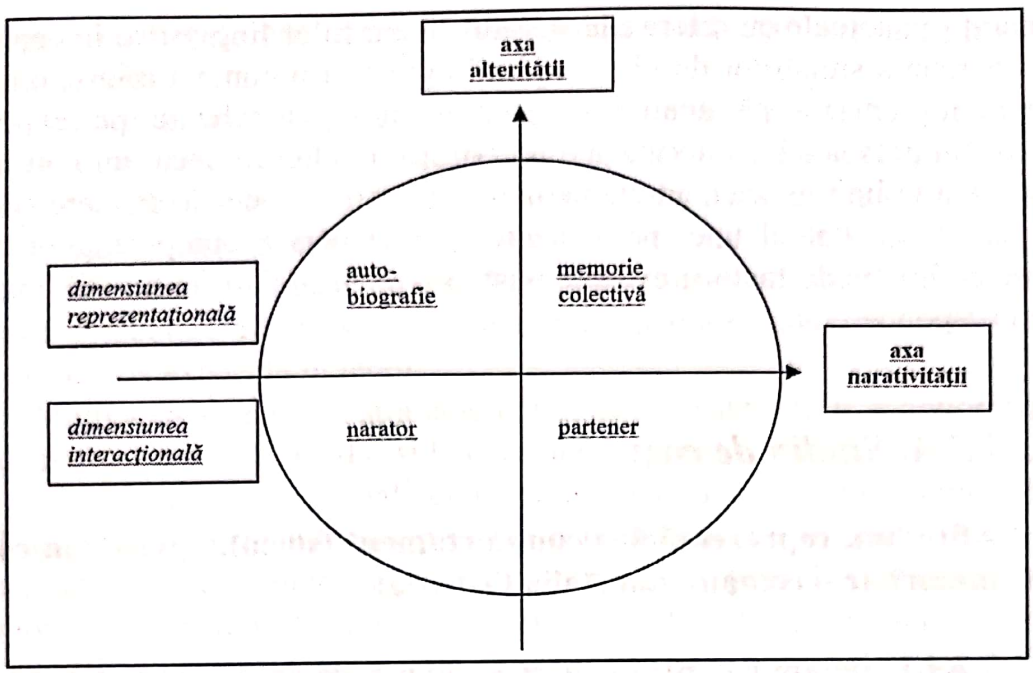

Structura universului narativ (auto)biografic
(v. *ibidem*: 28)

Dacă într-o primă fază de analiză, povestirile de tip „biografie lingvistică" pot fi considerate ca descrieri personale, situația se modifică în momentul în care perspectiva analitică depășește stadiul narativ pur individual. Folosirea unui corpus extins de texte[97] oferă cercetătorului posibilitatea de a vedea ce părți ale povestirilor, ce modele și strategii narative se repetă de la un individ la altul. Printr-o comparație pe scară largă a acestor texte se pot decela liniile de forță ce le structurează atât la nivel formal, cât și la nivel de conținut, numai astfel putându-se face constatări cu caracter generalizator, care să ducă, în cele din urmă, la schițarea unei *morfologii* sau, în cazul cel mai fericit, a unei *sintaxe* proprii biografiilor lingvistice (Franceschini, Miecznikowski 2004: XIII). Narațiunile de tip „biografie lingvistică" devin clare prin comparații între studii de caz cât mai numeroase, care să surprindă istorii ale vieții cât mai diverse ca experiență trăită, inclusiv la nivel de însușire a limbii L2. Pe lângă analiza conținutului biografiilor lingvistice, o importanță majoră o are și analiza formei acestor povești ale vieții, care poate furniza elemente pentru configurarea unei retorici specifice procesului de narativizare a experienței lingvistice trăite în context plurilingv. Ca o concluzie a acestor câtorva

[97] Deși *Anexa* din finalul prezentului volum cuprinde doar nouă texte, faptul că alegerea acestora a survenit în urma unui proces de atentă audiție și, ulterior, selecție dintr-un corpus extins ce cuprinde aprox. 50 de texte reprezentând istorii ale vieții obținute de la o tipologie variată de subiecți le conferă acestora un grad ridicat de reprezentativitate în raport cu memoria colectivă/ imaginarul comun specifice comunității românești din Torino.

Scanned with OKEN Scanner

considerații punctuale cu referire la statutul biografiilor lingvistice în cercetarea contemporană a situațiilor de bi- sau plurilingvism (în context migraționist sau nu), putem constata că analiza acestor narațiuni focalizate pe experiența lingvistică a persoanelor intervievate nu constituie altceva decât un nou impuls pentru o teorie lingvistică centrată pe uzul lingvistic, care să considere sistemul limbii drept rezultat al unei permanente reamenajări a competențelor comunicative în funcție de factorii extralingvistici – psihosociali (motivații, imaginar etc.) cu preponderență.

2.2.4. *Studiu de caz*:

Atitudini, reprezentări și comportament (socio)lingvistic în context minoritar – românii din Italia (Torino)

2.2.4.1. Interesul nostru pentru sociolingvistica migrației s-a constituit începând cu anul 2007, când, în cadrul unui proiect intitulat *Emigranți din România la Torino (1898-2006). O abordare cultural-antropologică*, am efectuat două anchete de teren (2007, 2008) în cadrul comunității românești din Torino. În urma acestor anchete a fost realizată o bază de date folosindu-se atât metode cantitative (chestionare tematice), cât și metode calitative (interviuri narative), acestea din urmă fiind centrate pe producerea și înregistrarea unor biografii lingvistice construite din punct de vedere narativ conform celei de-a doua perspective menționate de noi în capitolul anterior, și anume perspectiva largă, nefocalizată, de tip „istoria vieții". Toate aceste tehnici de cercetare au urmărit să scoată în evidență un număr cât mai mare de aspecte/ situații/ probleme ce caracterizează viața cotidiană a imigrantului român atât în cadrul propriei comunități de imigranți, cât și în relațiile pe care acesta și le construiește de-a lungul procesului de integrare socio-economică și culturală în structurile comunitare ale societății-gazdă.

2.2.4.2. Caracterul cercetării a fost unul pronunțat aplicat, aceasta fiind centrată, în principal, pe îndeplinirea a două obiective:

a) contactul direct cu câți mai mulți subiecți reprezentând ambele comunități: cea italiană, ca societate-gazdă, și cea românească, în calitatea sa de comunitate recentă de imigranți;

b) contactul și colaborarea atât cu reprezentanții oficialităților torineze (în special cu departamentele abilitate în monitorizarea fenomenului migraționist, dar și cu cele care au de gestionat situații și realități influențate în mod mai mult sau mai puțin direct de fenomenul în cauză, cum ar fi serviciile școlare și sociale), cât și cu reprezentanții statului român la nivel teritorial (este vorba, în primul rând, de membrii Consulatului român din Torino, inaugurat în mod

Scanned with OKEN Scanner

oficial pe 1 noiembrie 2007) sau ai comunității românești locale, cum ar fi, de exemplu, asociațiile culturale.

Importanța majoră pe care am acordat-o colaborării atât cu autoritățile locale, cât și cu reprezentanții comunității românești rezidă în faptul că, având rolul de interfață în relația cu *Celălalt*, aceste structuri organizatorice reprezintă locuri de tezaurizare a întregii problematici aferente complexului proces de coabitare în cadrul aceluiași spațiu determinat socio-economic și cultural, o asemenea colaborare fiind esențială în obținerea unor rezultate concludente în raport cu situația existentă în teren.

Motivarea alegerii ca strategie euristică a acestei duble monitorizări – la nivelul relațiilor individuale, dar și la nivel instituțional – vine și din faptul că, așa cum s-a constat ca urmare a analizelor longitudinale realizate în ultima perioadă, gradul de inserție socioculturală pe care comunitățile de imigranți îl au la un moment dat depinde în mod direct, pe de o parte, de gradul colaborării la nivel instituțional între comunitățile implicate în procesul coabitării cotidiene, iar pe de altă parte, atât de gradul de deschidere spre diversitatea etnoculturală a societății-gazdă, cât și de dorința de integrare la nivel individual sau de grup a imigranților. Urmărirea acestor elemente cu rol decisiv în procesul redefinirii identității etnoculturale a persoanelor și grupurilor aflate în situație de migrație, ambele grefate pe un solid substrat imagologic (cutume, prejudecăți, percepții interculturale etc.), poate să ne confere o viziune conformă cu realitatea a reprezentărilor construite în jurul comunităților alogene, sugerându-ne, în același timp, și posibile căi de urmat în direcția ameliorării proceselor și problemelor legate de integrarea la nivel sociocultural a comunității românești aflate în Torino.

Proiectul a avut ca punct de plecare constatarea că, din perspectiva realizării efective a integrării europene la nivelul tuturor structurilor statului, instituțiile românești abilitate cu monitorizarea punerii în practică a acestei ample acțiuni trebuie să cunoască, între alte puncte de interes general, și problemele cu care se confruntă emigrația românească la nivelul continentului european, statutul acesteia în cadrul societăților-țintă și modalitățile prin care comunitățile în cauză încearcă să-și păstreze identitatea națională în condiții aloglote. Totodată, se impunea o analiză „în oglindă" a strategiilor adoptate în acest sens de comunitățile imigrate și/ sau de instituțiile țării de proveniență a acestora (România în cazul de față) cu directivele oficiale și cu politicile de integrare puse în practică în acest sens de oficialitățile statului-gazdă. Pornind de la aceste constatări, proiectul s-a centrat pe cercetarea condițiilor și a formelor în care românii emigrați la Torino au reușit să se organizeze la nivel sociocultural (centre și asociații culturale, biserici, mass-media în limba română etc.) pentru a-și păstra și exprima în condiții cât mai adecvate propria identitate în cadrul societății de inserție, în paralel cu strategiile de integrare pe termen lung și/ sau cu soluțiile de emergență adoptate la nivelul societății-gazdă, atât în cadrul directivelor oficiale, cât și la un nivel asociativ non-instituțional (înființarea unor centre de studiu al multiculturalității

Scanned with OKEN Scanner

patronate de autorități, instituirea unui master în servicii pentru imigranți la Universitatea din Torino, prezența mediatorilor culturali în școală etc.).

În plus, pornindu-se de la acest nivel organizațional, s-a încercat surprinderea efectelor pe care migrația le are din punct de vedere economic, social și cultural atât asupra societății-țintă, cât și asupra celei de plecare a fluxului migrator. Dinamica demografică este însoțită, de cele mai multe ori, de importante schimbări de factură socioeconomică, având, în același timp, efecte majore asupra imaginarului colectiv al grupurilor care intră în contact. În aceste condiții, o componentă importantă a proiectului a constat în cercetarea constituirii și, ulterior, a dinamicii reprezentărilor sociale generate de raporturile cotidiene dintre membrii comunității românești și mediul social în care aceștia își desfășoară activitatea.

2.2.4.3. Principalele obiective ale cercetării au fost preconizate a se realiza prin coroborarea finală a unor analize de tip secvențial axate pe câteva componente esențiale ale problematicii identitare, cum ar fi:

a) politica de imigrare a societății-țintă (Italia), cuprinzând cadrul legal specific reflectat în propriile politici publice culturale, economice, sociale etc.;

b) politica de stat a României referitoare la procesul emigrației; susținerea propriilor minorități de emigranți prin crearea formelor instituționale necesare păstrării identității etnoculturale;

c) sondarea imaginarului colectiv la nivelul ambelor părți implicate în procesul coabitării; dinamica reprezentărilor și a stereotipurilor și factorii care influențează această dinamică; reflectarea clișeelor și a stereotipurilor în discursul cotidian (scris și oral) al societății-țintă;

d) cercetarea aspectelor socio- și psiholingvistice al imigrației; efectele fenomenelor de interferență lingvistică generate în diferitele contexte socio-lingvistice și relația lor cu strategiile de păstrare a identității culturale și lingvistice; analiza caracteristicilor dialectale ale vorbirii imigranților, ca sursă complementară a configurării geografice a mișcărilor demografice de factură migrațională; dinamica raportului comunicare verbală/ comunicare non-verbală pe parcursul procesului de inserție socioculturală;

e) diagnosticarea disponibilității interne pentru adaptare a comunității românești din Torino și capacitatea psiho-socială a membrilor acesteia de a face față provocărilor ce decurg din statutul de imigrant; viabilitatea instituțiilor create în scopul satisfacerii nevoii concrete de adaptare etnoculturală; felul în care este privită realitatea socio-economică și culturală din România de către diaspora românească din Torino, aici urmărindu-se nu numai integrarea cetățenilor români și schimbările de mentalitate care intervin, ci și atitudinea populației autohtone față de noii veniți, precum și influențele (dacă ele există) ale noului statut preluat de imigranți în raport cu realitățile din România: mai percep ei contextul sociocultural și economic românesc așa cum o făceau când erau în țara de origine sau preiau clișee și orientări ale populației majoritare, fie din convingere, fie

Scanned with OKEN Scanner

pentru a se plia noii identități, în ideea unei identificări cât mai rapide şi depline cu autohtonii?

Referitor la metodele de cercetare, acestea au constat în:

a) chestionare directe şi indirecte adresate subiecților, centrate pe aspecte diverse (culturale, sociolingvistice, imaginar colectiv etc.);

b) cercetări biografice cu interviuri narative; din punct de vedere al interesului de factură sociolingvistică legat de comportamentul comunicativ al membrilor comunității româneşti, am încercat să ne concentrăm mai ales asupra dimensiunii „micro" a contactului lingvistic, acordând astfel un loc privilegiat „dinamicii contactelor lingvistice trăite cotidian" (Marius Sala). Această perspectivă, ce îmbină elemente de pragmalingvistică şi de sociolingvistică, a fost dublată de încercarea de a înregistra un număr cât mai mare de *biografii lingvistice* (engl. 'language biographies', fr. 'biographies langagières', germ. 'Sprachbiographien'), în calitatea acestora de structuri narative extrem de utile şi intens folosite în ultima perioadă în cercetările dedicate bi- şi plurilingvismului în scopul decelării motivațiilor, proceselor cognitive, atitudinilor şi a imaginarului lingvistic ce însoțesc parcursul individual al imigrantului în procesul învățării celei de-a doua limbi (L2). Zona cea mai interesantă sub acest aspect o reprezintă segmentul vârstei şcolare, datorită, în primul rând, amplitudinii procesului de imersiune lingvistică pe care îl presupune actul educației pentru copiii imigranților.

Un prim rezultat, deosebit de important sub aspectul tezaurizării memoriei colective în varianta sa orală, îl constituie realizarea unui corpus narativ cu astfel de biografii lingvistice provenite de la un număr relativ mare de imigranți, biografii centrate în general pe relevarea factorilor ce pot influența dinamica loialității lingvistice în raport cu limba maternă. Respectivele interviuri narative (cca 50 ore de înregistrări audio) au fost realizate în condiții şi împrejurări extrem de variate (sediul asociațiilor culturale româneşti, incintele bisericilor româneşti – ortodoxe, catolice sau protestante, locuințele imigranților sau chiar în aer liber – parcuri, cafenele etc.) şi cu persoane având un statut social la plecarea din țară (ca reper în cercetarea noastră) ce acoperă o paletă foarte largă de poziții în ierarhia profesională: artişti, scriitori, profesori, ingineri, studenți, muncitori etc.

c) monitorizarea atitudinii mass-mediei italiene din perioada derulării proiectului referitoare la imigranții români (în special presa cu difuzare națională, cum este, de exemplu, ziarul „La Stampa"din Torino, unde am putut urmări luările de poziție ale jurnaliştilor italieni cu referire la extrem de mediatizatul caz Mailat, care avusese loc exact în perioada primei deplasări a echipei proiectului la Torino – finalul lunii octombrie 2007), precum şi a activității existente la acest nivel ca produs al eforturilor asociațiilor culturale româneşti din zonă şi/ sau al politicii statului român (emisiuni în limba română la radio şi televiziune, ziare în limba română); urmărirea modalității de relaționare/ coordonare a acestor activități cu inițiativele locale.

Scanned with OKEN Scanner

2.2.4.4. În lucrarea de față vom încerca să prezentăm câteva rezultate obținute în urma a trei deplasări efectuate la Torino (trei săptămâni în toamna anului 2007 și trei săptămâni în toamna anului 2008 – ambele realizate în cadrul proiectului menționat mai sus, plus o deplasare de o lună în iarna anului 2011, sub forma unui stagiu de cercetare oferit de o bursă POSDRU – v. partea introductivă a *Anexei* din acest volum), pe care le vom corobora cu unele date de ordin statistic, pentru o radiografie mai detaliată a situației comunității românești din Torino așa cum se prezenta aceasta în perioada anchetelor.

2.2.4.4.1. Aspectul demografic ce caracterizează o comunitate aflată în situație minoritară reprezintă un indicator obiectiv extrem de important referitor la vitalitatea respectivei comunități, dimensiunea grupului minoritar reprezentând un parametru ce poate influența o serie întreagă de fenomene referitoare, în primul rând, la gradul și capacitatea de inserție socioeconomică și etnoculturală a membrilor grupului.

Pentru a urmări evoluția demografică a românilor din Italia în perioada 2002–2009 (perioadă relevantă pentru cercetarea noastră, în sensul că acum românii devin prima minoritate etnică din Peninsulă), am apelat la datele Institutul Național de Statistică din Italia, pe baza cărora am putut configura, comparativ, dinamica primelor trei comunități de imigranți din Italia, redată în graficul de mai jos:

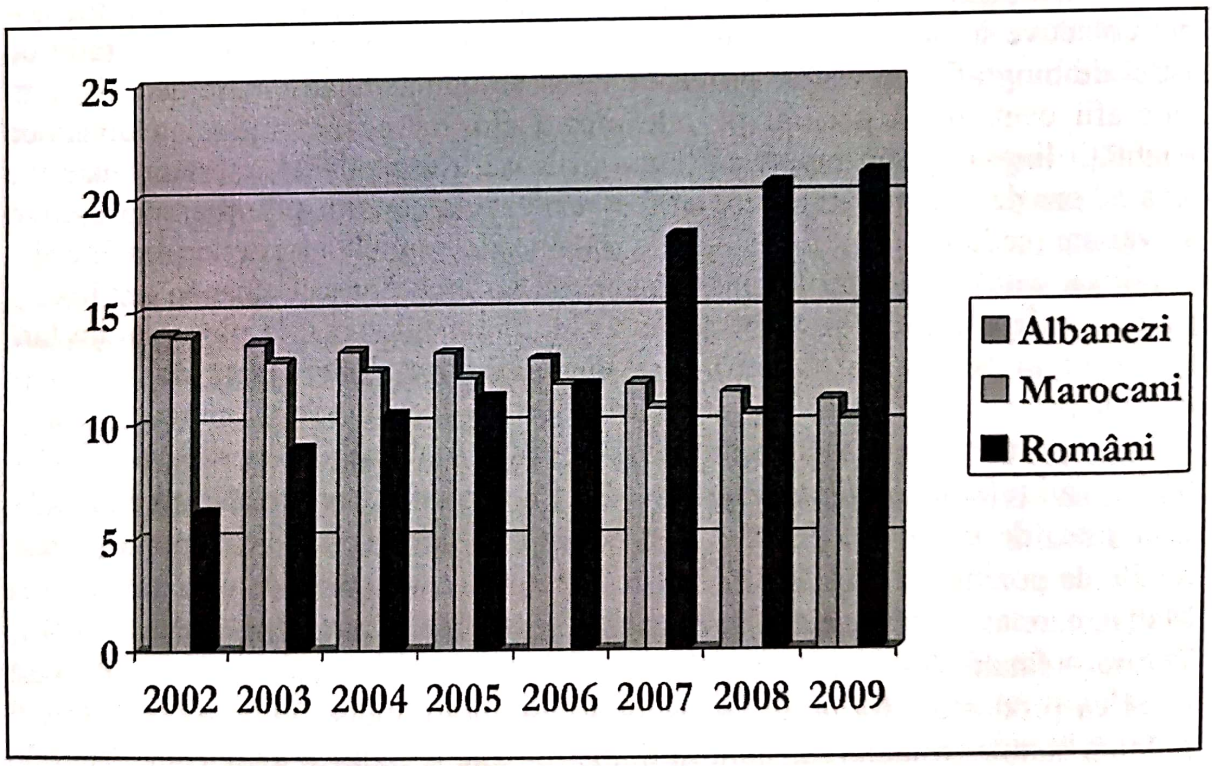

Evoluția primelor trei grupuri de rezidenți străini din Italia, în perioada 2002–2009 (%)

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum se poate observa din această statistică, în perioada luată în considerare comunitatea românească din Italia a crescut în mod constant, în opoziţie cu situaţia celorlalte două comunităţi importante de imigranţi (albanezii şi marocanii), a căror descreştere numerică, deşi relativ redusă, s-a menţinut într-un mod la fel de constant[98]. Se poate remarca saltul demografic pe care românii l-au avut în Italia în anul 2007, una dintre explicaţiile acestei evoluţii fiind dată de normalizarea statutului de imigrant pentru cetăţenii români prin aderarea României la Uniunea Europeană în anul respectiv.

Odată cu această evoluţie la nivel demografic, problematica ridicată de nevoia inserţiei la nivel socio-economic a membrilor comunităţii româneşti, în calitatea acesteia de primă comunitate sub aspect numeric din Italia, devenea deja la acea oră una extrem de importantă pe agenda de lucru atât a autorităţilor italiene, cât şi a celor româneşti. În acest sens, cunoaşterea realităţilor „din teren" de către cele două părţi implicate în gestionarea fenomenului migraţionist românesc devenea imperios necesară, acest fapt fiind în măsură să ofere o mai bună înţelegere a problemelor reale presupuse de procesul integrării sociale.

2.2.4.4.2. Dorim să prezentăm, de asemenea, câteva constatări obţinute ca urmare a distribuirii unui număr de aproximativ 350 de chestionare în mijlocul comunităţii româneşti din Torino:

a) ca zonă de proveniență, majoritatea imigranţilor sunt din nordul Moldovei (Suceava, Iaşi, Neamţ, Bacău), aspect care, aşa cum remarca şi consulul român din acea perioadă, constituie una dintre principalele caracteristici ale comunităţii româneşti din Torino;

b) o altă constatare, la o primă analiză oarecum deconcertantă pentru noi, a fost faptul că, deşi pentru majoritatea celor intervievaţi limba italiană nu a constituit o problemă insurmontabilă în cadrul procesului de adaptare la noile condiţii de viaţă, deşi au prieteni italieni şi deşi cei mai mulţi susţin că s-au integrat destul de bine în societatea italiană, când au fost chestionaţi în legătură cu atitudinea societăţii-gazdă referitoare la imigranţii români, majoritatea răspunsurilor s-au încadrat în segmentul *neutru-negativ-foarte negativ*. O posibilă explicaţie a acestui hiatus între nivelul relaţiilor interpersonale şi cel al imaginarului colectiv poate fi găsită prin corelarea a doi factori: mai întâi, este vorba de atitudinea generală a societăţii occidentale legată de problema imigranţilor (de exemplu, situaţia turcilor din Germania şi Austria, a magrebienilor în Franţa şi Ţările de Jos sau, *mutatis mutandis*, aceea, mai recentă, a basarabenilor din România), asupra acestui segment de populaţie focalizându-se, ca regulă

[98] După anul 2009 raportul între cele trei minorităţi a rămas, în linii generale, identic cu cel stabilit deja la sfârşitul acestei perioade, comunitatea românească având, aproximativ, acelaşi număr de reprezentanţi cât celelalte două comunităţi împreună – la 1 ianuarie 2016 situaţia era următoarea: români – 22,9 %; albanezi – 9,3; marocani – 8,7 (http://www.istat.it/it/immigrati).

Scanned with OKEN Scanner

cvasigenerală, un întreg arsenal de atitudini și reprezentări negative, din acest punct de vedere respectivei categorii sociale fiindu-i atribuită în studiile de specialitate o funcție „expiatoare" la nivel comunitar, în sensul facilitării unei „defulări colective" a tensiunilor existente la un moment dat în societate; apoi, trebuie luat în considerare rolul major pe care îl are mass-media în construirea și influențarea imaginarului colectiv în societatea contemporană (să ne amintim doar situația explozivă generată de cazul Mailat și cauzată, în principal, prin supralicitare mediatică – fapt recunoscut, în fond, de ambele părți/ comunități implicate în gestionarea acestui eveniment cu efecte sociale vizibile, mai ales la nivel simbolic). Validarea acestei presupoziții vine și în urma contactelor pe care le-am avut imediat după producerea respectivului incident cu dna Marisa Cortese, directoare în cadrul *Departamentului privind politicile de integrare, regenerare urbană și calitate a vieții* din Primăria Torino, care ne-a confirmat faptul că, referitor la comunitatea românească, aceasta nu pune probleme deosebite la nivel local în comparație cu celelalte comunități de imigranți, în sensul că dificultățile semnalate se încadrează în problematica generală a integrării imigranților în cadrul structurilor socio-economice și culturale locale .

c) unul dintre aspectele importante ridicate de recentele mișcări migratorii (în general, postcomuniste) îl reprezintă problematizarea tipologiei acestora, ca urmare a modificării strategiilor de mobilitate atât pe termen scurt, cât și pe termen lung a fluxurilor demografice; astfel, dacă în discuțiile mai vechi referitoare la tipologizarea dinamicilor migratorii era luat în calcul aproape în mod exclusiv cazul migrantului „clasic" ce își părăsește țara pentru a se stabili definitiv în alte zone economico-geografice, fără a mai întreține relații constante cu locul de origine, la ora actuală respectivele dinamici și-au schimbat configurația, în sensul că imigranții întrețin acum relații mult mai strânse cu țările de origine, chiar și la a doua sau a treia generație. Termenul propus în literatura de specialitate pentru a desemna acest fenomen este cel de «transnaționalism», termen ce trimite, așa cum a fost el formulat inițial, la procesul prin care imigranții dezvoltă relații complexe și în mod simultan, la nivel economic, politic și cultural, între țările de origine și cele de destinație.

Legat de acest concept, în chestionarul folosit de noi la Torino s-a urmărit în ce măsură imigranții români sunt dispuși să creeze și să dezvolte, la rândul lor, astfel de spații transnaționale, prin practicile circulatorii la care recurg în mod evident și constant. Mai precis, ceea ce ne-a interesat a fost să aflăm dacă perspectiva de a rămâne definitiv în Italia este una viabilă sau, dimpotrivă, nesustenabilă în rândul imigranților din comunitatea românească studiată. Rezultatul la care am ajuns este că majoritatea repondenților au refuzat să includă respectiva perspectivă în cadrul propriilor strategii de viață, fie că erau singuri și de puțină vreme în Italia, fie că se aflau aici de mai mult timp și împreună cu familiile lor. Acest refuz al „sedentarizării" în Peninsulă, coroborat

Scanned with OKEN Scanner

cu propriile informații adunate de-a lungul ultimei perioade conform cărora mulți dintre cei care se hotărăsc să se întoarcă nu rezistă prea mult în vechiul spațiu pe care l-au părăsit cu ceva timp în urmă și se decid să se reînscrie pe coordonatele fluxului migraționist, nu fac decât să confirme, după părerea noastră, instituirea în cadrul migrației românești din zona Torino a condițiilor necesare constituirii mai sus amintitului spațiu transnațional, prin punerea în scenă a așa-numitelor mișcări migratorii circulatorii. Poate că cel mai evident exemplu la nivelul „structurilor cotidianului" al existenței și funcționării acestui complex spațiu transnațional, susținut și structurat prin intermediul unei bogate rețele de organizații socio-economice și culturale ce activează în zonă, îl reprezintă piața „Porta Palazzo", unde producătorii și comercianții români au reușit să creeze un adevărat univers agroalimentar de proveniență românească, ce reușește să concureze cu succes firmele de profil locale, univers alimentat în permanență cu produse aduse din România prin intermediul unor rețele de comercianți pentru care această mișcare circulatorie între Italia și România reprezintă propriul mod de existență.

d) la nivel lingvistic, unul dintre aspectele importante surprinse de noi cu ajutorul chestionarului, ce derivă din contactul nemijlocit între membrii celor două comunități, îl reprezintă fenomenul interferențelor lingvistice, care pot fi urmărite, în general, la toate compartimentele limbii, cele mai afectate în cazul de față fiind fonetica și morfologia. Fără a intra în alte detalii pe acest tip de analiză[99], vom menționa în cele ce urmează câteva fapte de limbă rezultate ca urmare a amintitului proces de interferență lingvistică. Premisa de la care am plecat în cercetarea noastră este cea formulată de unii dintre cei mai avizați cercetători la nivel european în domeniul sociolingvisticii migrației, conform căreia

> Gradul de interferență pare să depindă atât de gradul de asimetrie la nivelul intrărilor (inputs), cât și de nivelul distanței tipologice între cele două limbi luate în considerare. Există o mare probabilitate a realizării fenomenelor de interferență, mai ales la nivelul lexicului și al foneticii, dacă intrările între cele două limbi sunt dezechilibrate și, de asemenea, dacă distanța dintre acestea este redusă (Extra/ Verhoeven 1999: 33).

Cum cele două condiții specificate aici sunt îndeplinite în cazul practicilor lingvistice ale românilor din Italia (intrări dezechilibrate, prin prevalarea limbii italiene în cadrul schimburilor verbale cotidiene, și distanță tipologică redusă între cele două limbi aflate în contact), fenomenele de interferență întâlnite de

[99] Cercetări detaliate în această direcție au fost deja realizate, cu preponderență în cadrul catedrei de limba română a universității torineze – v. Merlo 2007 (cf. și Cohal 2014). În plus, așa cum am specificat deja, ceea ce ne interesează pe noi este o analiză de tip „micro", unde să urmărim strategiile conversaționale în mediu aloglot, surprinse în dinamica lor cotidiană.

Scanned with OKEN Scanner

noi în cadrul chestionarelor au fost numeroase, acoperind o tipologie largă de calcuri lingvistice.

Trebuie să precizăm că excerptarea acestor fapte a fost posibilă ca urmare a metodologiei folosite la alcătuirea chestionarului, în cadrul căreia am utilizat atât întrebări închise, cât și întrebări deschise. Acestea din urmă, mai ales, ne-au oferit posibilitatea, prin libertatea înțeleasă ca implicită la nivelul exprimării, de a urmări unele procese mai complexe, cum ar fi calcul la nivel sintactic, alternanța codică (*code switching*), împreună cu ezitările/corectările aferente respectivei strategii conversaționale (de ex.: „Profesia actuală: *Op-* [it. *operaio*] (K) muncitor"), care pot fi surprinse tocmai ca urmare a stilului mai relaxat pe care îl presupune completarea unui chestionar anonim, precum și nivelul modalizatorilor verbali, ca expresie, la nivel pragmatic, a atitudinii vorbitorilor în raport cu limba utilizată (nivelul epilingvistic): „Când vă întâlniți cu prietenii, în ce limbă vorbiți? Română sau italiană, depinde de prieteni, câteodată chiar amestecat, *din păcate*! (s.n.)".

La categoria de împrumuturi neadaptate sistemului limbii române amintim: (permis de) *sogiorno*; „Stare civilă": *vedova / nubile*; „Număr de copii": 1, *in arrivo*; „Profesia actuală": *collaboratrice / domestica / artigiano / operaio / lavoro* autonom; „Ce trebuie să facă societatea-gazdă?": Să facă educație mai multă la *datori di lavoro* etc. Printre împrumuturile adaptate (parțial adaptate) enumerăm: *badantă*, *estetistă*, *dezocupat*, *domestică* (cu sensul de 'femeie în casă'), *artigian*, *seramentist*, *afit* ('chirie'), *am reușit să sistemăm* ('aranjăm') *copiii*; *să svilupe acest concept* (cel de «asociație culturală»). În sfârșit, un ultim aspect pe care dorim să-l semnalăm este cel al influenței grafiei limbii italiene asupra cuvintelor românești, fapt ce duce la apariția *calcului grafic* (Merlo 2007: 250), dublat, de cele mai multe ori, de *calcul fonetic*: 6 *anni* de studiu; o inițiativă *plausibilă*; asociații *presente*; *iniziative* culturale etc.

Din punct de vedere sociolingvistic, interferențele lingvistice încep să apară în cazul persoanelor imigrante ca urmare a imersiunii treptate în mediul aloglot, proces în care conștiința lingvistică a vorbitorilor se adaptează treptat noilor condiții comunicative, în sensul unei creșteri a permisivității față de împrumuturile din limba-țintă. Această permisivitate progresivă duce la configurarea unui sentiment emergent de insecuritate lingvistică, soldat nu de puține ori cu nașterea unui sentiment de culpabilitate lingvistică, vizând inițial procesul de corupere a limbii materne prin împrumuturile involuntare făcute și terminând nu de puține ori chiar cu respingerea respectivei limbi, considerată ca fiind un obstacol major în calea unei integrări reușite în societatea-țintă:

> „Folosiți limba italiană în familie?
> a) Da. Câteodată fără să-mi dau seama.
> b) Din greșeală. ☺

Scanned with OKEN Scanner

c) Destul de mult. Când copilul ne-o cere. Copilul preferă italiana, mergând la grădiniță... îi vine din ce în ce mai greu să se exprime în românește".

Ca o paranteză la aceste aspecte privind loialitatea lingvistică a imigranților români, credem că este necesară luarea în considerație a unei variabile extrem de importante în analiza acesteia: statutul sociocultural al vorbitorilor. Astfel, dacă în cazul eșantionului torinez, compus în majoritatea sa din persoane cu un statut social sub medie, am putut constata o loialitate scăzută cu referire la limba maternă, în cazul unui eșantion francez cu care am lucrat la Paris în 2008, în cadrul unei burse postdoctorale, și cu care am reușit să fac câteva interviuri cu părinți ce-și aduceau copiii la școala duminicală fie la biserica românească, fie la Secția consulară de pe lângă Ambasada României, loialitatea lingvistică a părinților mergea spre cote maxime, aceștia, în general cu un statut social peste medie, fiind extrem de motivați în menținerea limbii materne în cadrul familiilor nu de puține ori mixte; evident, nu același lucru se poate spune despre copiii lor, care, de cele mai mule ori manifestau un interes scăzut pentru limba română, de aici rezultând adevărate „războaie de guerilă" în cadrul familiilor, în care copii foloseau un „armament" extrem de diversificat (și, în general, destul de adaptat la terenul destul de „accidentat" al bilingvismului) pentru a se opune pretențiilor „colonizatoare" ale părinților.

2.2.4.4.3. După cum am precizat în rândurile de față, pe lângă chestionare am recurs în cadrul anchetelor de teren și la realizarea unor interviuri semidirective, care, în calitatea lor de metodă calitativă de cercetare, au fost centrate pe relevarea experienței migratorii a membrilor comunității românești, în general, și pe surprinderea atitudinilor, reprezentărilor și comportamentului sociolingvistic ale acestora, în mod special. În cele ce urmează vom reda doar câteva contexte din interviurile transcrise în *Anexă* pentru a ilustra această componentă macrosociolingvistică a migrației românești din zona torineză.

Așa cum am văzut mai sus (v. *supra*, cap. 2.2.2.3.), imaginarul lingvistic joacă un rol esențial în procesul adaptării noilor sosiți la condițiile socioculturale specifice societății de inserție. Aceștia își recalibrează sau chiar își creează propriile reprezentări, înțelese ca instrumente de internalizare a alterității, în scopul unei asimilări cât mai eficiente a diferențelor de mentalitate ce le marchează puternic perioada de adaptare la noul context cotidian. În fragmentul care urmează avem un exemplu edificator în acest sens:

S. [...] Oricît ⊥ mi-ar fi plăcut sî-nvăț un dialect: cî-i piemontez – s-apropie la francezî, cî-i napolitan, calabrez – ală care-l vorbesc toț # din șantiere, n-am reușit, nu voi reuși niciodatî ((zîmbește)), oricît m-aș străduj; într-adevăr, o fost o dificultati să-nvăț un # un dialect #; o fost o dificultati //
F.O. *Ai fi vrut, să-nțeleg?*

Scanned with OKEN Scanner

S. Da, da, da #. Și cînd am văzut cî nu-i nici-o șansî # ⊥ la început în șantieru ăla în care-ți povesteam eu cî m-am angajat, eram singuru extracomunitar #, singuru român #: toți colegii, din toată Italia, da' vorbeau toți în dialect. Și-am spus: „Fraților #, vă rog frumos!" # [...] să vorbească să-nțeleg și eu! „Ei, dar știi, cîteodatî, limba #" – „Cîteodatî-i cîteodatî, dar la voi e în fiecare zi, fraților! ((zîmbește)) Nu-nțeleg o boabî din ce ziceți!" ((zîmbește)) #. O trecut timpu, nimica, n-am ajuns la un rezultat comun #; o trecut timpu – cî firma la care lucram eu, cî alti firmi care lucrau în șantier o început s-angajeze români, și-atuncea echipele se făceau altfel: doi-trei români, unu italian; doi-trei români, doi italieni #; ei, și-atuncea vorbeam și noi pe-ale noastre #. Și-atuncea: „Eeei, potoliți-vî, cî iar vorbiț ca talibanii!" ((zîmbește)). Zic: „Hai să-ți clarific eu două lucruri, că acuma, probabil, ai să mă înțelegi și tu pi mini, cum îți spuneam eu acu cîtiva luni! Deci, noi sîntem românii ⊥ noi nu sîntem extracomunitari, noi sîntem romanii care ne întoarcem acasî după 2000 di ani #; deci, tu ar trebui să ne găsești cu brațele deschise (K) să ne primești cu brațele deschise" ((zîmbește)) – unu la mînî. Doi la mînî: dat fiind faptu cî în Italia sî vorbesc 186 di dialecti, noi vorbeam al 187-lea, deci noi vorbim în dialect, nu vorbim limbi străine ((rîde)) # (*Anexă*, VI, pp. 215-216).

Limba reprezintă, pe lângă cel mai puternic capital identitar al unei persoane imigrante, și nivelul cel mai sensibil în procesul de adaptare a acesteia la noile condiții de viață. Surmontarea acestui obstacol presupune în cazul de față apelul la funcțiile imaginarului lingvistic, persoana intervievată construindu-și, pe baza competenței culturale pe care o posedă cu privire la similitudinile structurale existente între limba română și limba italiană, o strategie de incluziune am putea spune imbatabilă: a susține faptul că limba română nu este decât un dialect al limbii italiene și că, mai mult, românii sunt romanii care se întorc acasă după 2000 de ani nu reprezintă altceva decât o afirmare a existenței unei cvasi-identități etnice între cele două grupuri aflate în contact, fapt în măsură să elimine distanțele dintre acestea și să faciliteze, astfel, procesul de inserție a individului imigrant. Vedem, astfel, cum, în condițiile dificile instaurate de procesul de migrație, imaginarul este puternic solicitat în direcția configurării cadrului mental necesar aproprierii setului de reguli comportamentale și cutume sociale specifice societății-țintă.

Un alt aspect urmărit în biografiile lingvistice înregistrate în cadrul deplasărilor la Torino[100] a fost cel al practicilor lingvistice cotidiene așa cum se desfășoară acestea în cadrul nucleului familial (v. *supra*, cap. 2.2.2.1.). De obicei, această temă a fost documentată în cadrul interviurilor realizate cu

[100] Pe lângă cele două cercetări de teren din cadrul proiectului descris în paginile de față, am mai efectuat o deplasare la Torino la începutul anului 2011. Dacă în intervalul 2007-2008 am realizat interviuri, în general, cu reprezentanți adulți ai migrației românești din zonă, în 2011 ne-am focalizat interesul pe segmentul de vârstă tânără, ca o completare necesară la primele anchete.

Scanned with OKEN Scanner

subiecți tineri, simpla lor cooptare ca parteneri de dialog în cadrul anchetelor fiind o confirmare a faptului că intram, astfel, în universul lingvistic al unei familii de imigranți structurate pe cele două paliere de interes pentru noi: *părinți* vs. *copii*. În continuare redăm câteva fragmente de interviuri care reflectă raporturile pe care tinerii le stabilesc atât cu limba maternă, cât şi cu limba majorității (italiana, în cazul de față) în interacțiunile lor zilnice fie în familie, fie în celelalte contexte sociale.

> F.O. *Ce limbi vorbiți în familie?*
> S. Deci, mai mult eu vorbesc cu fratele meu italiană # # şi anumite fraze în româneşte, spre exemplu: glume sau lucruri care nu pot fi traduse, le spun în româneşte. # Pe cînd cu părinții, invers: vorbesc româneşte şi # expresii în italiană. # Cu bunica vorbesc numa' româneşte, fiindcă # din cauză căci, neputînd să iasă din casă – *incapabilitate* fizică, vorbeşte numa' româneşte; de italiană nu prea ştie ((zîmbeşte)).
> F.O. *E şi bunica venită aicea?*
> S. Da, de # de anu trecut.
> F.O. *Fratele în ce clasă e?*
> S. A şasea.
> F.O. *A şasea! După cît timp ⊥ deci ați venit acuma patru ani ⊥ după cît timp ați început să vorbiți mai mult, aşa, # italiană între voi, tu şi cu fratele?*
> S. Noi am început # imediat, adică imediat ce învățam ceva, ca să # ⊥ el învăța ceva, eu mai învățam ceva, (punînd) împreună învățam mai rapid limba; deci numa' bine am făcut un lucru de echipă. # Cum v-am spus: aproape imediat am început să folosim expresii în italiană, cuvinte # #
> Eu văd astea două limbi ca sinonime: practic, eu, ca să vorbesc cu fratele meu sau cu grupu „Nepsis", care şi (K) ştiu şi română şi italiană, folosesc una din cele două limbi, care îmi vine mai rapid, # care sinonim mi se pare mie mai apropiat în cazu ăla.
> F.O. *Aici ție în ce limbă îți vine mai uşor să vorbeşti?*
> S. Italiana.
> F.O. *Italiana*!
> S. Da, pentru că prefer să mă exersez la ceea ce o să vorbesc la şcoală, la # # examene – pentru că aicea examenul de-a opta e cu totu oral, pe lîngă cîteva probe scrise; deci, trebuie să mă exersez încontinuu, fiindcă, după ce merg în vacanță în România, îmi ia cam o lună să *reprind* # limba italiană, s-o vorbesc cursiv: accentul şi toate lucrurile astea. (*Anexă*, VII, p. 222)

Avem aici extrem de bine exprimate, într-o manieră fermă şi fără echivoc, atât modalitatea în care se desfăşoară practicile conversaționale în cadrul unei familii structurate pe trei niveluri de data aceasta (copii / părinți / bunici), cât şi motivațiile care stau la baza punerii lor în practică: dacă limba italiană este folosită cu preponderență între reprezentanții tineri ai familiei, ca urmare a unei permanente imersiuni lingvistice facilitată încă de la o vârstă fragedă de participarea la procesul educativ, limba română este rezervată, în special,

Scanned with OKEN Scanner

relaționării cu membrii adulți ai familiei, care stăpânesc într-o manieră mai mult sau mai puțin satisfăcătoare limba italiană. Putem remarca în cadrul acestui fragment de interviu transcris și alte aspecte referitoare la practicile și reprezentările lingvistice activate în context aloglot, precum maniera interactiv-cumulativă de învățare a limbii țării de adopție practicată între frați, cu rezultate pozitive în ceea ce privește scopul urmărit, variația „liberă" în care funcționează la un moment dat cele două limbi (L1 și L2 privite ca „sinonime") în cadrul conversațiilor între membrii tineri ai familiei sau factorul motivațional, redat prin necesitatea performării la nivel școlar, ca element care, odată internalizat, contribuie în mod substanțial la însușirea L2. De asemenea, transpare în acest fragment și un alt aspect de interes pentru (socio)lingvist (însă și pentru alte sectoare ale lingvisticii, cum ar fi teoria traducerii, de exemplu): dacă limba italiană își „revendică" cu succes statutul de *lingua franca* pentru membrii comunității românești, fiind chiar în mod majoritar folosită de reprezentanții mai tineri ai grupului, limba română rămâne, ca limbă maternă, cu prepon-derență teritoriul de expresie al afectului, transpus la nivel lingvistic prin acele construcții (proverbe, glume, expresii frazeologice etc.) greu de tradus în altă limbă, cunoscute în literatura de specialitate drept *idiotisme/idiomatisme*.

Rămânând tot în zona exprimării lingvistice a afectului, putem observa la același tânăr o structurare dihotomică a celor două limbi inclusiv la nivel pragmalingvistic:

> F.O. *Și cum se împăca atitudinea ta de rapper cu faptul că erai un frecvent al bisericii?*
> S. N-avea niciun # # pentru că înjurăturile nu le foloseam, eu nu sînt unu care să folosesc cuvintele # ofensive # #. Dacă vreau să spun ceva, ridic un pic tonu sau # o spun mai răstit, dar nu folosesc astfel de cuvinte. Vorbind despre înjurături: înjurături(te) (K) înjurăturile în italiană pentru mine nu valorează nimica: poți (K) poate să mă cheme oricum vrea, să-mi spună orice de mama mea sau așa #, *in* italiană pentru mine e altceva. Mai degrabă în română mă simt atins: vezi că, totuș', vorbește limba mea, deci ar trebui să știe cum gîndim noi, că sîntem mai # că ridicăm mai ușor mîinile – expresia asta nu știu dacă e în română ((zîmbește)), adică să faci bă- (K) să te bați.
> F.O. *Deci, practic, la tine diferența între ⊥ e o diferență foarte mare între a fi înjurat în română și a fi înjurat în italiană! Deși presupun //*
> S. În italiană nu valorează nimica! (*Anexă*, VII, p. 224)

Așadar, dacă a primi injurii în propria limbă este considerat de acest tânăr un act amenințător pentru propria *față pozitivă* (Kerbrat-Orecchioni 1992: 170), același act lingvistic performat în limba italiană devine neutru din punct de vedere al *forței ilocuționare* (John Searle) presupuse ca implicită pentru orice insultă. Fapt care nu face decât să confirme, în fond, diferența de nivel afectiv

Scanned with OKEN Scanner

pe care sunt grefate cele două limbi şi, drept rezultat, practicile cotidiene aferente acestora[101].

O cu totul altă situaţie cu referire la ierarhia celor două limbi (L1 şi L2) în economia schimburilor intra-familiale realizate în condiţii de mobilitate demografică o întâlnim în fragmentul redat mai jos:

F.O. *Mai ai fraţi?*
S. Da, mai am un frate mai mic; 13 ani.
F.O. *13 ani. Născut aici sau tot în România?*
S. Nu, nu, tot în România! A venit odată cu mine aici.
F.O. *Aha, deci la # 5 ani?*
S. Da, da!
F.O. *În ce limbă vorbiţi acasă?*
S. Păi # acasă vorbesc în română! Am vorbim mereu în română, şi cu prietenii în română vorbesc, în română//
F.O. *Şi cu fratele?*
S. Şi cu fratele, numai în română! În italiană vorbesc la şcoală # sau dacă, cumva, ies prin oraş, cu prietenii italieni, atît!
F.O. *Deci în română (K) în italiană acasă nu vorbiţi!*
S. Nu, nu, nu! Niciodată!
F.O. *Nici cu fratele, nici cu ⊥ că de obicei, fraţii între ei vorbesc în italiană!*
S. Nu, nu! Cu persoanele # cu persoanele române prefer să vorbesc româna! Pentru că sînt, de exemplu, şi în grupul nostru (de tineri) sînt persoane care, de exemplu, vorbesc în italiană; şi s-a pus problema asta, de cînd am început să facem parte din grup, şi ne-am zis: hai să vorbim în română, pentru că e limba noastră şi # tocmai de aia. Şi nu, nu # ⊥ mie nici nu-mi place limba italiană//
F.O. *Nu-ţi place!*

[101] Relevanţa situaţiilor limită pentru surprinderea „structurii de adâncime" a practicilor lingvistice în situaţii de bilingvism a mai fost cercetată cu referire la comunităţile româneşti din afara graniţelor ţării şi în anii '40 ai secolului trecut, cu prilejul amplelor cercetări de teren asupra românilor de la Est de Bug efectuate de o echipă a Institutului Central de Statistică, sub coordonarea lui Anton Golopenţia. Eugen Seidel, membru al echipei, a încercat să stabilească gradul de bilingvism al românilor (moldovenilor) stabiliţi de generaţii în zona cercetată urmărind, pe lângă răspunsul la întrebările clasice în domeniu, precum „În ce limbă gândeşti ?" sau „În ce limbă numeri ?" (vezi, în acest sens, şi fragmentul de interviu reţinut mai jos, în text, ce face referire exact la aceste două criterii de determinare a nivelului de bilingvism), şi răspunsul la întrebarea „În ce limbă visezi ?". Pentru a verifica corectitudinea afirmaţiei unui profesor din zonă care a afirmat că visează în „limba moldovenească", Seidel a generat o astfel de situaţie limită, cu urmări concludente pentru aspectul urmărit: „Ţinând seama de faptul că bilingvismul poate fi socotit ca fiind existent dacă poţi obţine răspunsuri spontane în limba moldovenească, l-am deranjat în timp ce dormea pe profesorul care afirma că visează în limba moldovenească şi reacţia a fost în limba ucraineană *tiikai* 'pleacă'" (Golopenţia 2006: 111-112).

Scanned with OKEN Scanner

+S. Sînt forțat să o vorbesc!
F.O. *Așa! Deci, după opt ani de zile, nu-ți place # italiana!*
S. Nu, nu!
F.O. *De ce?*
S. Pentru că, nu știu # nu # nu # nu mă-nțeleg, parcă nu # (K) n-ar face parte din mine, cum # # ⊥ mai bine mă simt cînd vorbesc limba română cu o persoană. Pe cînd # cînd vorbesc italiana, nu știu, nu # nu mă simt în # *nu stau bine*! Deci # nu e # nu # nu sînt în felul meu.
F.O. *Deci, la școală, să înțeleg că nu prea te simți # #//*
S. Nu!
+ F.O. *neapărat prea bine, fiind nevoit să vorbești italiana.*
S. Da, da! (*Anexă*, VIII, p. 229)

Această „istorie a vieții" oarecum atipică în ceea ce privește achiziția L2 (cel puțin în raport cu paradigma clasică din studiile de specialitate dedicate învățării limbii L2 în condiții de bilingvism) ne-a motivat să căutăm explicația comportamentului lingvistic prezent în text, pe care am identificat-o la nivelul relațiilor foarte apropiate pe care întreaga familie le cultivă cu țara de origine („Păi, tata fiind foar- ⊥ tata e ⊥ ține cu ro- ⊥ deci e român mult mai mult decît mine, să spunem"). Acest fapt se răsfrânge aproape automat și asupra reprezentărilor și atitudinilor tânărului intervievat, care rămâne în bună măsură „tributar" universului cognitiv construit în perioada copilărirei pe structurile limbii române:

F.O. *Și îți vine să gîndești mai mult în română, mai ușor//*
S. Da, da! Mie mi se întîmplă, de exemplu, și cînd am *verifici* (sic!) în clasă, sau *testi*: dacă, de exemplu, stau să fac un calcul la matematică, mai degrabă îl calculez în (K) cînd calculez în minte, mai degrabă o fac în română. Sau cînd avem o compunere: mă gîndesc în română, după aceia o # transcriu în italiană. E mult mai ușor pentru mine, și cînd gîndesc, și orice fac, în română fac; nu # nu # nu-mi place, pur și simplu nu # nu # nu găsesc nimic cu limba asta.
F.O. *Și sînt șanse să te împaci ((zîmbește)) mai bine cu ea, sau nu?*
S. Foarte puține! Deci # # țin foarte mult la România și nu ⊥ eu am vorbit și cu tata, și cu toți, deci eu țin foarte mult să-mi fac un viitor în România, pentru că nu # # ⊥ îmi place aici: e frumos, îți oferă mai multe posibilități, da' nu # mult mai bine mă simt în România pentru că sînt toate neamurile, toți verișorii, toți # ⊥ Și numai din cauza aia, da' acolo am crescut de mic și acolo # mă simt foarte bine cînd mă duc acolo. (*Anexă*, VIII, p. 231)

Suntem aici în prezența unui sentiment puternic de *loialitate lingvistică* față de limba propriului grup, aceasta fiind, pe lângă aspectul demolingvistic, cel al susținerii la nivel instituțional și cel al prestigiului social al propriei limbi (v. *supra*, cap. 2.2.2.2.), un alt parametru important în configurarea *vitalității lingvistice* a unui grup minoritar.

Scanned with OKEN Scanner

Referitor la dinamica loialității lingvistice, aceasta este influențată în situațiile de mobilitate demografică de mai mulți factori, unul dintre aceştia fiind şi atitudinea reprezentanților mediului şcolar față de limbile materne (aflate în situație minoritară, în contextul dat) cu care copiii imigranților vin, ca primă achiziție lingvistică, la cursuri. Realizând interviuri cu mame ce aveau copii înscrişi la şcolile din Torino, am putut afla despre un număr relativ numeros de cazuri în care cadrele didactice din învățământul italian recomandau părinților români suprimarea, pe cât posibil, a practicilor lingvistice în limba maternă cu proprii copii în familie, argumentând că numai astfel elevii ar putea depăşi perioada dificilă de adaptare la noul lor univers şcolar (mai ales pentru cei care începuseră şcolarizarea în România), perioadă caracterizată prin rezultate destul de slabe la învățământ. Intrăm cu aceste „practici" didactice, de data aceasta, în cadrele unei concepții ai cărei primi germeni au putut fi depistați încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, conform căreia bilingvismul era considerat ca având efecte nocive asupra dezvoltării cognitive a copiilor şi, în consecință, trebuie combătut cu toate forțele. Deşi falsitatea acestei idei a fost deja demonstrată şi demontată (vezi Tabouret-Keller 2011), se pare că asistăm în continuare la „validări" ale sale în diferite contexte, cel al migrației părând a fi privilegiat în acest sens.

În mod evident, fiind confruntați cu asemena situații, părinții – în special mamele, care, în cele mai multe cazuri de familii migrante, rămân acasă cu copiii pentru a-i sprijini în cadrul procesului educativ – se văd nevoiți să dea curs sugestiilor primite din partea cadrelor didactice, dorind, într-adevăr, o ameliorare a situației şcolare a propriilor copii şi fiind convinşi că, renunțând la limba maternă pot realiza acest deziderat. Astfel apar cazuri în care practicile lingvistice dintr-o familie se structurează în funcție de destinatar, mai precis, în funcție de atitudinile pe care fiecare dintre aceştia (*i.e.* mama vs. tata) le promovează față de limba-țintă:

> F.O. *Ce limbă vorbiți voi în familie?*
> S. De exemplu: cu mami vorbim mai mult în italiană – ne este, aşa, mai uşor; cu tati, în schimb, îi # – cum îi alt raport – cu tata îi # (K) vorbim în româneşte # # mai vorbim, aşa, şi în italiană, dar mai mult în româneşte.
> F.O. *Deci care ar fi raportul cu mama şi raportul cu tata care vă face să vorbiți două limbi diferite?* ((zîmbeşte))
> S. # # Cu mami mai mult # un raport # ca o prietenă # şi # sîntem mai # liberi, mai # liniştiți să vorbim; în schimb cu tati mai mult # # nu ştiu cum să zic # îi formal # #
> F.O. *Dar mama cu tata în ce limbă vorbesc?*
> S. În româneşte.
> F.O. *Şi voi, frații?*
> S. În italiană, tot ((zîmbeşte))
> F.O. *De ce?*
> S. Ne vine # spontan! [fragment de interviu neinclus în *Anexă*]

Scanned with OKEN Scanner

Pe lângă faptul că mama este cea care promovează, în cazul de față, limba italiană pentru a ușura în mod evident procesul de imersiune a propriilor copii în universul școlar al societății-țintă, avem aici un caz în care raporturile copiilor cu cele două limbi este mediat inclusiv de raporturile afective pe care le întrețin în cadrul familiei cu cei doi părinți, fiecare dintre aceștia devenind „exponentul" uneia dintre cele două limbi vorbite în mod cotidian.

Dacă într-o familie de imigranți mama are, în general, rolul de a privilegia schimburile conversaționale în limba-țintă, devenind, astfel, un sprijin, cel puțin la nivel motivațional[102], pentru proprii copii în procesul învățării L2, tata este cel care, dimpotrivă, face eforturi în direcția menținerii legăturilor membrilor familiei cu spațiul de plecare, inclusiv cu limba maternă, motivația fiind și de această dată cel puțin la fel de pragmatică precum în primul caz: inserția la nivel comunitar a propriilor copii atât în cazul scurtelor vizite anuale în locurile de origine, cât și în cazul unui eșec total al proiectului migraționist familial și al necesității, în consecință, de a reveni în țară:

> F.O. *Părinții cu voi [în ce limbă vorbesc]?*
> S. Mereu în română.
> F.O. *În română!*
> S. Da!
> F.O. *Este vreo, să zic așa, vreo regulă nescrisă în casă, adică părinții vă pun să vorbiți mai mult în română sau fiecare cum vrea?*
> S. Nu! La început ne lăsa (sic!) să vorbim în italiană pentru ca să învățăm limba, da' după ce au văzut că pierdem (K) adică nu mai vorbeam chiar aproape deloc ⊥ atuncea cînd am învățat toți să vorbim, nu mai vorbeam aproape deloc în română! Și tata atuncea a zis să mai vorbim în casă română ca să nu uităm, pentru că zicea că mergem în România, o să rîdă copiii de noi în fața blocului ((rîde)) pentru că nu știam să vorbim. Și chiar așa a fost: cînd am fost în România, eu mai știam să vorbesc, pentru că mai ieșeam cu prietenii, care erau români, dar frații mei ((rîde)) cam rîdeau un pic de ei și chestii #. (*Anexă*, IX, p. 233)

Vedem, în concluzie, cum universul practicilor lingvistice în condiții de mobilitate demografică este extrem de complex, fiind guvernat de reprezentări și motivații ce oscilează între nevoia unei cât mai rapide și eficiente integrări a persoanelor migrante în universul relațional specific țării-gazdă și dorința de a

[102] Există în literatura de specialitate și părerea contrară, conform căreia membrii adulți ai unei familii de imigranți, datorită faptului că sunt „posesorii" unei limbi-ținte (L2) incomplet însușite atât din punctul de vedere al competențelor gramaticale, cât și al celor comunicative (stadiu ce corespunde acelui nivel de *fosilizare* (engl. 'fossilization') specific *interlimbii* (engl. 'interlanguage') vorbite de majoritatea imigranților adulți de primă generație), nu fac decât să îngreuneze procesul de învățare a L2 de către proprii copii.

Scanned with OKEN Scanner

păstra legăturile cu spațiul de origine, care va rămâne o matrice formativă cel puțin pentru prima generație de imigranți. În plus, avem, în cazul de față, o confirmare a constatării realizate și în alte studii de specialitate (v. 2.2.2.1.) conform căreia familia devine în context migraționist locul unde se realizează acea *dublă mediere* între cele două limbi și, implicit, culturi care intră în contact.

În ceea ce privește generația a doua, aceasta începe, treptat, să se identifice cu membrii societății-țintă, chiar dacă, într-o primă fază, acest lucru se realizează într-o manieră ezitantă, așa cum transpare și din fragmentul de mai jos:

> S. Clasa mea a fost una particulară, pentru căci clasa mea a fost #, spus urît, o adunătură de străini: am fost # # trei băieți italieni și trei băieți străini, patru feti italiene și una străină.
> F.O. *Asta era toată clasa, nu?*
> S. Toată clasa!
> F.O. *Trei, trei, șase # unșpe elevi, nu, erați?*
> S. Da! Și # italienii, văzînd căci, fiind între noi, lecțiile dureau (sic!) mai mult, pentru că trebuiau să ne explice nouă, străinilor, au decis să schimbe clasa; și în al doilea an de al doilea grad am fost numa' străini # șase străini.
> F.O. *Și acuma?*
> S. Acuma sînt într-o clasă numa' băieți, dar asta din cauza școlii, pentru că e o școală *prevalent maschilă* fiindcă-i *tecnică*, dar sîntem *mixați*, sîntem # # orișicum mare majoritate sîntem italieni acolo – ce „sîntem": „sunt" italieni, pentru că eu nu fac parte din grup. (*Anexă*, VII, p. 223)

Această revenire din finalul textului cu rol explicativ asupra naturii „existențiale" (construită în jurul verbului „a fi") a propriului statut în cadrul societății de inserție nu reprezintă, în fond, altceva decât o primă etapă a asumării, deocamdată (încă) în manieră „corectată", a noii identități, care, în majoritatea cazurilor, va deveni, cu trecerea timpului, predominantă.

2.2.4.4.4. La nivelul asociațiilor culturale, dacă ne referim la perioada anchetelor din primul proiect (2007-2008), erau semnale că „piața" începea deja să se maturizeze, în sensul că principiul concurențial își făcea simțită prezența din ce în ce mai puternic: existau la ora respectivă aproximativ nouă asociații culturale în Torino și în împrejurimi, însă, deși numărul părea să fie destul de mare pentru o comunitate relativ recentă, activitatea lor se suprapunea doar în mică măsură, fiecare tinzând să acopere o anumită „nișă" în sfera socioculturalului.

Pe de altă parte, am constatat o creștere a nevoii unei reprezentări cât mai coerente a propriilor expectanțe referitoare la tipul de activități organizate în cadrul comunității: manifestările culturale care lăsau de dorit atât la nivelul performanței artistice, cât și, implicit, la cel al exprimării adecvate a propriului specific etnocultural erau, în general, prompt sancționate de membrii comunității. Putem considera acest fapt ca fiind încă un semnal al maturizării sub aspect identitar a românilor din zonă, în sensul creșterii responsabilității colective față de

Scanned with OKEN Scanner

elementele cu încărcătură identitară livrate *Celuilalt*, elemente care contribuie în cele din urmă la configurarea heteroimaginii propriei comunități, înțeleasă ca sumă de reprezentări, atitudini şi imaginar colectiv prin intermediul cărora societatea-gazdă (cea italiană, în cazul de față) internalizează raporturile cu comunitățile de imigranți.

În concluzie, putem spune că, la nivel identitar, comunitatea românească din Torino (a doua ca mărime din Italia şi una dintre cele mai mari comunități româneşti la nivel european) era deja în perioada anchetelor (şi reprezintă şi în continuare) un grup etnic cu o prezență bine definită în cadrul societății-gazdă, structurată relativ solid la nivel socio-economic şi cultural, care, deşi având o prezență relativ recentă în spațiul amintit, contribuie din plin la dinamica acestuia, constituind un important partener de dialog pentru structurile administrației locale, împreună cu care reuşesc să pună în aplicare diverse strategii de integrare a imigranților în cadrul comunității-gazdă. Mai mult, venind în întâmpinarea respectivelor politici de integrare, asociațiile culturale româneşti pun în practică diverse acțiuni socioculturale care să faciliteze o mai bună cunoaştere din partea italiană a specificului cultural românesc (inclusiv inițiative turistice focalizate pe regiunile de proveniență a imigranților români, cum ar fi, de exemplu, partea nordică a Moldovei), aceste acțiuni având rolul de catalizator al unei bune cunoaşteri reciproce – premisă esențială a unei coabitări reuşite.

Scanned with OKEN Scanner

Anexă

Cospus de limbă română vorbită în context migraționist (*migrafii* românești)

Textele redate în această anexă reprezintă o selecție dintre interviurile realizate cu reprezentanți ai imigrației românești din Italia în cadrul a două proiecte de cercetare focalizate pe dinamica identitară (limbă, cultură, aspecte psiho-sociale, economice etc.) a comunităților românești recent constituite în afara granițelor țării: *Emigranți din România la Torino (1989-2006). O abordare cultural-antropologică*, proiect finanțat, în perioada 2007-2008, de către Ministerul Afacerilor Externe din România (prin Departamentul pentru Românii de Pretutindeni), și *Practici, reprezentări și comportament (socio)lingvistic în context minoritar. Strategii euristice și perspective metodologice în analiza dimensiunii lingvistice a fenomenului migraționist contemporan*, proiect finanțat, în perioada 2010-2013, printr-o bursă de cercetare POSDRU (ID: 56815), în cadrul Academiei Române, Filiala Iași. Cercetările de teren desfășurate prin intermediul primului proiect, pe care le-am coordonat împreună cu doamna Ofelia Ichim, cercetător la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, au fost realizate prin două deplasări de câte trei săptămâni fiecare în anii 2007 și 2008 la Torino, în timp ce interviurile din cadrul celui de-al doilea proiect menționat mai sus au fost înregistrate ca urmare a unui stagiu de documentare de o lună efectuat tot la Torino, în anul 2011, ca parte componentă a bursei POSDRU amintite.

Selecția textelor a avut la bază două criterii principale: a) relevanța conținutului pentru experiența migraționistă în sine, fragmentele de față dorindu-se a acoperi o paletă cât mai largă (în limitele numărului redus, totuși, de texte reținute: doar nouă interviuri!) de teme specifice migrației românești contemporane, aspect pentru care această anexă poate reprezenta o lectură independentă în raport cu restul volumului de față; b) prezența unei fenomenologii specifice contactului lingvistic (împrumuturi, calcuri, *code-switching*, *code-mixing* etc.) cât mai variate și reprezentative pentru practicile lingvistice reperate de noi (atât cât a fost posibil în limitele unor interviuri de tip semidirectiv!) în comunitatea românească din Torino.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru că, așa cum am precizat mai sus, am acordat o atenție sporită în realizarea acestui micro-corpus conținutului propriu-zis al textelor selectate, și nu doar structurii schimburilor conversaționale (așa cum s-a procedat cu preponderență în cazul corpusurilor de limbă română vorbită la nivel non-dialectal publicate până acum, unde s-a încercat să se redea cu o cât mai mare fidelitate, prin folosirea unui sistem de transcriere elaborat, toate cele trei niveluri prezente simultan în producerea unui act discursiv: *verbalul*, *paraverbalul* și *non-verbalul*), am considerat util în acest sens să nu îngreunăm lectura printr-un sistem de transcriere prea sofisticat. Astfel, dintre convențiile folosite în mod curent în domeniul lingvisticii corpusurilor am reținut doar acelea pe care le-am considerat necesare pentru a reda fenomene specifice practicilor linvististice în mediu aloglot, cum ar fi: ezitările, corectările (autocorectări și heterocorectări), întreruperile etc., conform tabelului de mai jos:

#	pauză scurtă în interiorul unei intervenții; exprimă și ezitarea în vorbire
//	întrerupere prin intervenția interlocutorului
(K)	autocorectare sau heterocorectare
text ⊥	construcție abandonată sau discontinuă
text-	întrerupere (sau autoîntrerupere) înainte de sfârșitul cuvântului
+ S:	vorbitorul își continuă intervenția anterioară fără a ține seama de o suprapunere sau de o întrerupere din partea interlocutorului
'	apocopa unor sunete; omiterea curentă a lui „l" final, ca marcă a articolului definit, este marcată sistematic, fără a se utiliza apostroful
(sic!)	eroare lăsată necorectată
[...]	întrerupere în transcrierea textului înregistrat
(text)	transcriere probabilă
(xxx)	text nedecodabil; numărul de semne indică aproximativ numărul de silabe
(( ))	fenomene nonverbale: ((zâmbește)), ((râde))

Dacă acest sistem de convenții marchează, în mare parte, caracteristicile *formale* ale fluxului conversațional, am considerat util să scoatem în evidență în transcrierea interviurilor și elemente de *conținut*, rezultate în urma contactului lingvistic dintre limba română și limba italiană și reprezentate, în principal, de împrumuturi (adaptate sau (încă) neadaptate) și calcuri (lexicale, frazeologice etc.). Aceste două fenomene ce caracterizează dinamica sistemului lingvistic (la care adăugăm menținerea accentului din italiană pentru unele neologisme prezente și în limba română, ca element suprasegmental), împreună cu fenomenele specifice punerii în discurs a sistemului lingvistic (cum ar fi, de exemplu, cele de *code-switching* sau *code-mixing*) au fost marcate cu italic în interiorul textelor[103].

[103] În perioada de revizie a textelor am beneficiat, în urma discuțiilor avute, de unele sugestii de transcriere și dezambiguizări ale cuvintelor/ construcțiilor în limba

Scanned with OKEN Scanner

O constantă a interviurilor înregistrate prin intermediul celor două proiecte menționate o reprezintă interesul pe care l-am manifestat în direcția realizării unor (*micro*)*biografii lingvistice* cu persoanele intervievate, cu scopul de a surprinde modalitățile, dar mai ales motivațiile însușirii limbii-țintă, în cazul de față limba italiană. În acest sens, am acordat, în calitate de (socio)lingvist, o atenție deosebită rolului factorilor externi în procesul de achiziționare a limbii „de adopție", răspunsurile/narațiunile obținute în urma acestor interviuri semidirective contribuind la configurarea unui univers cazuistic complex, în care se împletesc elemente motivaționale, de imaginar lingvistic etc. dintre cele mai diverse.

În sfârșit, țin să precizez faptul că interviurile au fost realizate în contexte dintre cele mai diverse, mergând de la sedii de asociații, de biserici sau camere de hotel, până la săli de așteptare, cabinete medicale sau chiar mijloace de transport în comun. În aceste condiții, datele referitoare la subiecții intervievați sunt sumare, inclusiv calitatea înregistrărilor fiind, de multe ori, inegală, cu sincope atât în calitatea sunetului (ce au dus la apariția unor secvențe imposibil de transcris!), cât și a derulării conversațiilor ca atare. Astfel se explică și lungimea și/sau coerența destul de variabile ale textelor selectate în volumul de față, motivația reținerii acestora vizând aproape în mod exclusiv elementele de conținut ale interviurilor, așa cum au fost ele prezentate în paragrafele anterioare ale acestei scurte introduceri.

---

italiană binevenite din partea domnului Alexandru-Laurențiu Cohal, cercetător la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, drept pentru care țin să-i mulțumesc pe această cale.

Scanned with OKEN Scanner

Texte[104]

I

[*interviu realizat în anul 2008; interlocutoare de vârstă medie, cu studii superioare; idiolect marcat de varianta literară a limbii române (forme de mai mult ca perfect etc.)*]

F.O[105]. [...] *Putem începe cu motivul pentru care şi cînd aţi ajuns aici, în Italia.*

S. Păi, în Italia am venit în 2002, acum şase ani de zile # # prin intermediu unei prietene pe care # o cunoşteam; lucram la Bucureşti – făceam imobiliare, deşi am terminat Facultatea de Drept, Ştiinţe juridice şi administrative. Se ştie că la noi să-ţi găseşti un loc de muncă este foarte greu, mai ales pentru un post de notar, că eu voiam să fac notariat, mi s-au cerut nişte şpăgi imense; cum nu aveam banii ăştia ⊥ şi chiar dacă i-aş fi avut, nu i-aş fi dat, pentru că, cu şpaga care mi-au cerut-o la vremea respectivă în Bucureşti cumpăram două apartamente cu două camere ⊥ am zis: nu! Atunci mi s-a ivit ocazia să # să vin în Italia: cunoşteam această prietenă care mi-a spus că mă poate ajuta – ea avea ceva timp de cînd era în Italia –, am vorbit cu ea, am plecat, m-a aşteptat, am venit la # la Roma.

Bineînţeles că nu mi-a fost uşor: cînd am plecat din România nu-mi spusese nimeni că aici, în momentu cînd ajungi îţi găseşti de muncă numai dacă ai acte, că în momentu în care ajungi trebuie să-ţi faci un permis de *soggiorno* ca să # fii în regulă, ca să nu ai probleme cu carabinierii, să nu ai probleme cu locu de muncă şi ⊥ E normal că în momentu în care am ajuns m-am izbit de toate lucrurile astea: nu aveam permis de *soggiorno* # # limba italiană o vorbeam foarte puţin pentru că, ştiind că vreau să plec, am făcut cîteva # cîteva ore de # italiană cu o profesoară în Bucureşti, da', oricum, mi-a fost destul de greu. M-a ajutat, în schimb, pentru că # erau persoane care te *asumau* şi care te

[104] Ca urmare a faptului că în transcrierea textelor am încercat să redăm cât mai exact rostirea subiecţilor intervievaţi, reţinând, pe cât posibil, inclusiv coloratura dialectală a acesteia (una dintre cele mai prezente caracteristici în acest sens fiind închiderea vocalelor finale, specifică vorbitorilor din regiunea Moldovei, majoritari în selecţia de faţă), am considerat util să adoptăm ortografia anterioară anului 1993, cu „sînt" şi „î", care se apropie mai mult, din acest punct de vedere, de transcrierea fonetică folosită, de exemplu, în lucrările de dialectologie română (ca sistem ce reprezintă cea mai fidelă manieră de trancriere a pronunţiei) şi care poate, astfel, să redea mai exact nuanţele limbii române vorbite.

[105] Iniţialele folosite pentru a desemna participanţii la realizarea interviurilor incluse în volumul de faţă sunt: F.O. [= Florin-Teodor Olariu], O.I. [= Ofelia Ichim] şi S. [= Subiect].

Scanned with OKEN Scanner

luau pentru un post de *babysitter*, pentru un post de *badantă* chiar dacă ştiai să vorbeşti cît de cît – nu ştiai bine italiana, dar ceva # puteai să înțelegi, puteai să spui două-trei cuvinte. Primu loc de muncă pe care l-am avut cînd # cînd am ajuns aicea a fost pe un post de *babysitter*: a trebuit să-l accept pentru că o perioadă de timp # n-am avut (K) nu reuşeam să-mi găsesc de muncă. Stăteam la prietena mea – stăteam mai mult ascunsă pentru că proprietarul casei nu ⊥ ea fiind cu chirie, nu-i permitea să aibă persoane în plus, nu-i permitea să țină şi pe altcineva în afară de ea şi soțu ei; deci a trebuit să accept postu ăsta de *babysitter* şi pentru că faptu că mi se asigura o camera unde să # să stau – trebuia să locuiesc cu persoana respectivă (K) cu familia respectivă, şi-atunci # aveam cazare, aveam masă asigurată.

Am # am acceptat postu, am lucrat ca *babysitter* cîteva luni de zile, după care # mi s-a ivit ocazia să vin în partea de nord, pentru că în partea de sud # să zicem că reuşeai să-ți găseşti de muncă şi ca *babysitter*, şi ca *colf*, şi ca *badantă*, numai că erai # erai prost plătită. Bineînțeles, profitau şi de faptu că nu aveai acte, că erai constrînsă să-ți găseşti un loc de muncă unde # să accepți situația, să stai cu ei înăuntru, să nu ieşi prea mult, pentru că, dacă te opreau carabinierii pe stradă, te prindeau, te trimiteau în țară #, şi-atunci ei profitau # profitau din plin de lucru ăsta.

Mi s-a ivit ocazia să vin în partea de nord, am venit în partea de nord, tot prin # prin cunoştințe. Ai- (K) în partea de nord, la fel, n-aveam încă acte; deşi am venit în 2002, era prea tîrziu ⊥ în 2002 s-a dat o lege a regularizării: foarte mulți români în 2002 au reuşit să-şi facă un permis de *soggiorno*, *sopratùtto* (K) mai ales cei care aveau deja un loc de muncă, deci *datori de lavoro* le-a făcut repede *richiesta* şi-au reuşit să-şi facă permis de *soggiorno*. Pentru mine era tîrziu: nu aveam un loc de muncă, legea era dată deja, n-am avut cum să # să-mi fac un permis de *soggiorno* în perioada respectivă.

Aici, în partea de nord, am găsit un post de *badantă*: am lucrat cu o persoană bolnavă de Alzheimer, cum se numeşte aicea, care este, de fapt, demența la noi – am lucrat şase luni de zile. Norocul meu a fost că n-a stat şase luni de zile persoana respectivă – a murit, pentru că altfel, nu ştiu, or înnebuneam şi eu, or # ((rîde)) nu ştiu ce-aş fi făcut! *E*, şi bineînțeles că de aici s-au ⊥ n-am reuşit să-mi fac acte: am făcut patru ani la rînd (K) mi-am făcut cerere cînd se dădea *legea fluxurilor*, în primăvară – cozi imense în fața oficiilor poştale, nopți nedormite ca să prinzi un loc în față, pentru că erau foarte mulți cei care făceau cererile, nu eram doar noi, românii: erau şi chineji, erau şi *marochinii*, era şi albanejii, peruviani şi toate națiile care sunt aici; şi-atunci, dacă aveai un # bloc (sic!) mai în față, reuş- (K) cu cît reuşeai să mergi mai repede la poştă, să-ți depui cererea, aveai şanse mai mari să-ți prinzi un loc de muncă şi să poți face (K) după aceea să-ți faci permis de *soggiorno*. *E*, n-am # n-am reuşit în trei ani de zile, de trei ori, n-am reuşit să prind un loc. Ultima dată a fost în 2006, cînd, de fapt, trebuia

Scanned with OKEN Scanner

să fie anu # bun; numai că, știind că România intră în Uniunea Europeană, că nu voi mai avea nevoie de permis de *soggiorno*, pînă la urmă nu s-a mai # nu s-a mai putut și la *Chestură* au lăsat totu baltă, știind că românii n-o să mai aibă nevoie oricum de permis de *soggiorno*.

Dar, oricum, în toată perioada asta, deci, am lucrat, și ca *badantă* ⊥ după ce a murit persoana respectivă, am venit în Torino, am # # lucrat ca *collaboratrice domestică*, cum se numește aicea, deci am făcut curățenie, am gătit, am călcat, am făcut de toate – pînă în # 2007, anu trecut, cînd am intrat în Uniunea Europeană și cînd a fost mult mai ușor să ne facem repede un permis de *soggiorno*, să ne facem acte, să nu mai fim *irregulari*. *E*, mi-am făcut repede contractu de muncă, mi-am făcut repede cartea de identitate, *codice fiscal* – absolut tot, și atunci am avut alte perspec- (K) am început să mă # orientez spre alte locuri de muncă, ce-aș putea să fac, ce mi-ar place să fac; și-aici //

F.O. *Și în funcție de pregătirea pe care o aveați //*

S. Și cu pregătirea, da – cu pregătirea # mai puțin, pentru că # # Facultatea de drept făcută în România, aici nu e (K) poți să faci mare lucru; sînt (K) poți să faci (K) să fii jurist, poți să faci avocată (sic!), dar, oricum, trebuie să-ți echivalezi diploma, trebuie să dai alte examene, trebuie să faci o grămadă de # de lucruri. Și foarte mulți, și pentru locurile de muncă aici țin # țin cont de vîrstă; deci și aici – ca și la noi, în România – există limită de vîrstă: deja de la 30 de ani în sus greu # îți găsești un loc de muncă ((rîde)).

E, între timp am cunoscut „Asociația Frăția"; deci în doi ani de zile am # ⊥ timpu liber pe care îl aveam veneam și aici în Asociație – făceam voluntariat. Prin intermediul Asociației am cunoscut multe persoane – persoane cu situație, persoane importante #, și prin Asociație am reușit să-mi găs- (K) să cunosc o persoană care # avea o firmă și care făcea *prestite – prestite persona-* (K) *prestite* pentru case, *prestite* # (K) deci credite în bancă. Am început să lucrăm împreună; în timp mi-am dat seama că # lucra, dar nu prea # deci nu lucra curat, deci falsifica, făcea de toate. Și-am zis: „Eu # așa ceva nu fac, mai ales că dacă se-ntîmplă ceva, nu pot să demonstrez că" ⊥ nu știam ceea ce el face (sic!). Și-am zis: nu! Deși mă plătea foarte bine, am plecat.

În schimb, m-a ajutat foarte mult ca experiență: în momentu în care mi-am făcut Curriculum Vitae, spunînd că am făcut și *mediator credizi* (sic!) ⊥ între timp mi-am trimis cererea și la Roma, m-am înscris în # *albo mediatorilor creditizi*, și-atunci mi-a fost # mi-a fost mult mai ușor. Acum lucrez în *Kìron* – *Kìron* este o *fin-* # o *finanziară* (K) o agenție financiară care face (K) se ocupă cu # cu credite imobiliare și personale, deci facem tot felul de *prestite personale*, tot felul # credite imobiliare. Aici # sincer, îmi place: e # # îmi place munca care o fac, lucrez mai ales cu comunitatea română, cu români – nu numai, și cu alte naționalități, dar mai ales cu românii, pentru că # cei care ⊥ sîntem comunitatea cea mai # cea mai numeroasă aici, la Torino. Și-apoi cei

Scanned with OKEN Scanner

care au reuşit să se integreze, care şi-au adus familia, care au copii la şcoală, încearcă să se stabilească, să-şi cumpere o casă, să-şi facă o situație; şi-apoi sînt mulți cei care cumpără case, care ⊥ şi mai mulți sînt cei care fac *prestite personale*, pentru că # vara, cînd merg acasă, în vacanță, sau la Crăciun, cînd merg acasă în vacanță, îşi mai *restructurează* casa, îşi mai cumpără o mobilă, îşi mai ⊥ şi sînt foarte mulți care # care fac; şi le este mult mai uşor cînd au în # într-o agenție sau în bancă o persoană care vorbeşte limba lor, pentru că le explică – sînt termenii bancari, sînt multe lucruri care nu le înțeleg, şi-atunci //

F.O. *Aspectul acesta a contat şi cînd ați fost angajată? Tocmai pentru că erați româncă şi respectivul patron intenționa //*

S. Sincer, da! Pentru că agenția în care eu lucrez este într-o zonă care este populată cu # (K) de străini, deci nu numai români – toate naționalitățile. *E*, şi atunci în agenție, cînd m-au acceptat, deşi depăşisem limita de vîrstă, deşi depăşisem totu – *e*, dat fiind faptu c-avem (K) aveam cît de cît experiență, iar cei care cumpărau era mult (K) erau românii mai ales, deci mai bine de jumătate din clientelă erau români –, m-au # m-au acceptat şi # la ora actuală n-am # n-am probleme: mă înțeleg foarte bine cu colegii, cu titularu, cînd au nevoie ⊥ nu sînt doar eu cea care lucrează cu # cu românii, deci sînt şi ei ⊥ nu pot să le spun: „Românii toți care vin îi iau eu!", că îi las fără # îi las fără loc de muncă ((rîde)) pe ei. Şi-atunci, cînd au nevoie îi ajut: le traduc, le #. Iar # ei au încredere mai multă: deci chiar dacă e un coleg de-a meu italian, care se ocupă şi îi face # practica, ştiu că este o persoană care vorbeşte limba lor şi # le # le dă mai multă încredere, e # e *divers* pentru ei.

F.O. *Ați fost omul potrivit la locul potrivit, nu?* ((zîmbeşte))

S. Exact, exact! ((zîmbeşte))

F.O. *V-am „avertizat" deja de la început că vreau să insist puțin mai mult pe probleme de limbă; deci spuneți-mi puțin: în afară de cursurile pe care le-ați făcut inițial la Bucureşti, cum ați învățat limba aici?*

S. # Lucrînd, deci lucrînd în casă ca *babysitter* – cu copiii începi să # să vorbeşti, după aceea ca *badantă*, la fel, înveți încet. Între timp am făcut şi cursuri: am făcut un curs după care am susținut examenul CILS – este un examen care este organizat de Universitatea pentru *stranieri* din Sienna, şi în urma căruia # am obținut o diplomă recunoscută la nivel european. M-am gîndit: mîine nu ştiu ce se întîmplă, mai rămîn pe-aici, nu mai rămîn, măcar # dacă mă-ntorc în România să am ceva la mînă care să demonstreze faptul că ştiu să vorbesc italiană, ştiu să scriu italiană #, măcar, eu ştiu, poate mă ajută în România – am văzut că şi în România se fac cursuri de italiană, sînt persoane interesate, sînt atîtea firme acum deschise # # cu patroni italieni şi, nu ştiu, am zis # ⊥ Mi-a fost uşor să # să învăț, pentru că îmi place, ca limbă italiană, îmi place ((rîde)), comparativ cu alte limbi care am încercat să # să le-nvăț – germana, care pentru mine este o limbă imposibilă, italiana am învățat-o foarte repede, o stăpînesc destul de bine.

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Primele două-trei luni cum a fost?* [...]

S. Deci, să spunem că # cuvintele care se # (K) le foloseam mai des, deci de care aveam mai ⊥ le-am învățat deja în România, pentru că, știind că voi veni aici, știind mediu în care voi ajunge să lucrez, am învățat deja cum se spune în casă la 'scaun', la 'lingură', la # toate astea, și, deci, nu mi-a fost chiar atît de greu. Mi-a fost, e adevărat, destul de greu la început, pentru că una e să înveți cum să # să spui (K) cum să spune la 'lingură', cum să spune la 'furculiță', alta-i să știi după aceea să legi fraza. E un pic mai greu la-nceput, dar după aceea #

F.O. *Ați fost ajutată de italieni, unde erați?*

S. Da!

F.O. *În sensul că vă corectau, vă ajutau //*

S. Da! Și-acum mă corectează ((rîde)), deci, deși vorbesc bine italiana, mai am (K) mai fac greșeli de gramatică și-acum (K) și-n momentul ăsta. Le-am spus eu colegilor să mă corecteze, cînd ⊥ le-am spus: „Cînd vedeți că # greșesc, că nu spun bine, corectați-mă!", și mă # mă corectează tot timpul.

F.O. *Apoi, cu italienii: ați simțit, cel puțin la început – dacă nu poate chiar și acum –, care este atitudinea lor, în general, față de noi?*

S. *E*, depinde, deci sînt persone și persoane; deci sînt persoane care sînt mai reci, sînt mai # hai să nu spunem „rasiste", dar #, mă rog, nu sînt așa de # – poate asta e și firea lor – prietenoase. Deci în partea de sud, la Roma #, mi s-au părut mai # mai reci, deci mai # # nu știu cum să-i descriu #. În schimb, în partea asta, în partea de nord, sînt # sînt un pic *diverși*, sînt un pic #: te-ascultă, ba chiar ți-i poți face prieteni, deci în momentul ⊥ am foarte mulți prieteni italieni [...]; pe unde am lucrat, am rămas prieteni cu familiile respective, deci sînt altfel. Sînt persoane și persoane: sînt cei care au avut de #, nu știu, au avut neplăceri cu străinii – nu neapărat cu românii –, sînt cei care chiar cu românii, pentru că sînt și dintr-ai noștri, sînt români care, în momentu în care ajung aicea, sau cînd au ajuns aicea, și-au făcut de cap. Și sînt și în momentu de față: mă uit, peste tot, în mijloace de transport, îți bagă mîna-n geantă sau # #. Și este # de-ajuns, nu știu, la un moment dat eram băgați în aceeași oală cu # # cu rromii; deci eram băgați în aceeași oa- //

F.O. *„La un moment dat": să înțeleg că acum nu, la ora actuală?*

S. Și la ora actuală mai sînt, dar la ora ac- # nu, nu, *c'è*, să spunem că la ora actuală un pic mai puțin, pentru că în ultimu timp s-a tot vorbit despre lucru ăsta, pentru că s-au tot întîmplat cazuri cînd # rromii erau cei care # furau, rromii erau cei care # nu știu, omorau sau # diverse incidente # de mașini care s-au mai întîmplat pe aici. *E*, și-atunci # s-au scris tot felul de articole în ziare că românii nu sînt acea (K) unu și același lucru cu # cu rromii: rromii sînt rromi, românii sînt români. Pe la televizor s-au # s-au făcut diverse # documentare în care se explica că e # #

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Deci s-a schimbat puțin mentalitatea și percepția noastră //*

S. Da, da, da: un pic mentalitatea am reușit să o schimbăm, cu activitățile pe care le organizăm, cu # ⊥ încercăm să scoatem în evidență tot ce-avem mai bun, să le-arătăm că, de fapt, românii nu sînt # nu știu, unu singur – tipul Mailat de la # de la Roma [...].

F.O. *Ați mai fost prin țară?*

S. Da, sigur că am fost! Am fost în va- ⊥ și merg în fiecare vară – merg în vacanță.

F.O. *Și care este perspectiva: rămîneți aici sau vă întoarceți?*

S. Sincer, nu știu! Nu sînt hotărîtă! Deși m-am integrat bine aicea – am *amiciții*, am # # –, nu pot să spun: „Da, am decis să rămîn aici definitiv!". Depinde și de perspectivele pe care le am aici, pentru că și aici lucrurile au început să # cam scîrțîie. Deci, dacă # nu știu # rămîne pînă la urmă, am locu ăsta de muncă, să vedem cum # cum trecem de criza băncilor – criza asta care este acum, să vedem ce # ce se mai întîmplă. Deci # n-aș zice: „Nu, nu vreau să rămîn!", pentru că știu că în România, dacă mă-ntorc, nu știu dacă am o perspectivă sau cît de ușor aș reuși să-mi găsesc un loc de muncă. [...]

Deci și faptul că, din moment ce stai aici – deci sînt cîțiva ani de cînd # de cînd sînt –, deja cînd merg în România mi se pare # # total, total schimbat, nu știu, # mi se pare că sînt într-o altă lume [...]; dacă e să vorbim din punct de vedere al civilizației, e diferență ca de la cer la pămînt. Și-am rămas foarte dezamăgită # foarte dezamăgită: am văzut București anu ăsta # *c'è*, nu mă așteptam, într-un gunoi și o mizerie de # nedescris; acum doi ani de zile am fost în Transilvania, la fel: avem *posturi* superbe (K) locuri superbe #, dar gunoaiele și mizeria ne # ne strică toată reputația.

F.O. *Și, cu toate acestea, nu sînteți decisă încă să rămîneți aici!*

S. Nu, deci sincer, nu! Să fiu sinceră: dacă aș ști că mîine am un loc de muncă în România, care să mă satisfacă din punct de vedere financiar – dar și un loc de muncă care să-mi placă –, m-aș întoarce și mîine; deci nu, nu e că sînt legat – nu sînt legat absolut de nimica aici, să spun că e ceva care mă ține și # nu. Singura (K) singuru motiv e locu de muncă, pentru că aici, de bine, de rău, am un loc de muncă # plătit # de ce să spun: cîștig destul de bine # [...]. *C'è*, mi-ar place să mă-ntorc în România, pentru că în România sînt părinții, sînt frații, deci mi-ar place să # să fim # să fim împreună, dar cînd mă gîndesc //

F.O. *Apropo de frați: am înțeles că s-au întors acasă.*

S. Aproape, da! Pentru că au venit aici, au stat aici, au încercat să-și găsească (K) și-au găsit un loc de muncă, dar și aici # cînd nu ai acte, nu ai un permis de *soggiorno*, am spus: profită! Și te plătește cu cît te plătește, te plătește puțin, ba te plătește, ba nu te plătește # cu țîrîita: azi un pic, mîine un pic, și-am zis că nu are rost așa. *E*, ei au plecat; în România muncesc pe șantier, am înțeles că cîștigă destul de bine, în partea dinspre Tulcea, partea aia # cîștigă destul de

Scanned with OKEN Scanner

bine [...]. *E*, şi-atunci au preferat să se-ntoarcă. Pentru că aici, şi dacă cîştigi o mie de euro, să zicem, plăteşti chirie, bani pentru cheltuieli, plăteşti curentu, deci rămîi în mînă tot cu vreo 500 de euro – dacă rămîi; dacă reuşeşti să primeşti un salariu de 500 de euro în România, mai bine stai în România – n-are rost să stai să te chinui aici. [...]

Sînt foarte mulți care # care am văzut – cel puțin în ultimu timp am vorbit cu foarte multe persoane care vor să se-ntoarcă, deja se gîndesc să se-ntoarcă.

F.O. *Motivînd că ce?*

S. Pentru că deja nici aici nu # nu mai merge: chiriile sînt foarte mari, locurile de muncă astăzi sunt, mîine nu sunt # # deja mulți (K) cei care au o casă în România, deja se gîndesc să se-ntoarcă; cei care nu au casă, nu au nimic, dar au cît de cît un salariu, un ser- (K) un loc de muncă destul de bine plătit mai # mai rămîn. Dar majoritatea au început să se-ntoarcă pentru că au auzit că şi în România, pe şantier dacă e să se-ntoarcă, sînt #. Partea # proastă e că o familie, să zicem, se întoarce – el îşi găseşte de muncă în construcție, dar ea ce face? La noi nu găseşti locuri de muncă *badantă*, *colf* ca aici: aici, de bine, de rău găseşti o bătrînă cu care să stai, îți plăteşte un 800–900 de euro pe lună; în România #

[...] Eu cu colegii mei chiar mă înțeleg foarte bine! Am reuşit să-i fac să înțeleagă că # sînt şi români # ca şi la ei, cum sînt şi-n Italia: sînt şi italieni țigani, sînt şi italieni # care fură, sînt şi italieni care # pe lume //

F.O. *Orice pădure are uscăturile ei //*

S. Exact: orice pădure are uscăturile ei – şi la noi e acelaşi lucru. Deci, am spus, şi eu, normal, dacă (K) ai impresia că dacă urc în tramvai şi țiganu reuşeşte să-mi bagă (K) să-mi bage mîna-n geantă, mie nu-mi fură portofelu pentru că sînt romîncă ?! Nici să vă gîndiți aşa ceva! Sînt o grămadă care vin cu portofele ((rîde)) cu # se trezesc cu genții tăiate sau cu portofelele furate. Deci nu e că # pe mine mă țin de-o parte pentru că sînt romîncă. Sau cînd s-a întîmplat cazu cu Mailat, le-am spus: credeți voi că dacă aş fi fost eu în locu # femeii respective, pe mine m-ar fi lăsat în pace pentru că sînt romîncă ?! Ei, nu! Zic: nu au nici un Dumnezeu – ei fură, taie şi sparg şi-n România, zic; aici au venit pentru că sînt legile mai lejere, deci, le convine să fure, şi dacă-i prinde, îi lasă – după cîteva ore îi vezi înapoi pe stradă, sau dacă-i bagă la puşcărie, îi bagă la puşcărie, îi ține cît îi ține după care îi lasă ⊥ sau le convine să stea în puşcărie [...].

Şi-atunci au înțeles că # de fapt, sîntem ⊥ bun, lucrînd cu comunitatea română, au văzut şi ei că românii nu sînt toți la fel, că # [...] sînt care-şi fac situație, care-şi cumpere (sic!) case, care #

F.O. *Şi aici ați lucrat şi ca voluntară, aici în asociație?*

S. În asociație? Da, am făcut voluntariat vreo # vreo doi ani de zile! Deci chiar de la-nceput, la-nceput, cînd # puțin timp după ce s-a-nființat asociația – primu sediu care l-au avut, în Borgo Dora, după aceea cînd s-a mutat în Giulio

Scanned with OKEN Scanner

Cesare # *E*, şi # în ultimul timp nu am mai reuşit să mai vin pentru că nu mai # nu mai am timp; deci, practic, aici lucrez de dimineaţă pînă seara pentru că # avem programu făcut în aşa fel încît lumea să reuşească să vină în agenţie şi după oraru de # de lucru: deci, dacă unu pe şantier lucrează pînă la cinci-şase, noi avem programu pînă la ora opt. Avem program şi sîmbăta, pentru că sîmbăta sînt mulţi care lucrează, sînt mulţi care nu lucrează, sau dacă lucrează – lucrează doar jumătate de zi, şi-atunci le dăm posibilitatea să poată ajunge să poată avea o *consulenţă*; sau ne deplasăm noi, mergem noi acasă, pentru *ba-* (K) pentru femeile care lucrează ca *badantă*, de exemplu, şi nu reuşesc să plece, să iasă – atunci mergem # mergem noi (K) merg eu şi # le fac *consulenţă* acasă: le spun ce acte au nevoie, le iau actele, le fac fotocopii şi toate astea.

F.O. *Bun, vă mulţumesc mult!*

S. Cu plăcere!

II

[*înregistrare făcută în 2007 la sediul unei asociaţii româneşti din Torino; interlocutoare tânără din Arbore, Suceava; pronunţie marcat dialectală (în special, închiderea vocalelor finale), cu pauze dese în vorbire*]

F.O. *Ne interesează traseul tău personal, [...] perioada ta de cînd ai venit aici [...], motivaţia cu care ai venit, problemele cu care (K) de care te-ai izbit [...]*

S. Păi, eu am venit pentru bani, pentru # acelaşi motiv pentru care a venit toată lumea: ca să pot să-mi fac o casă #, să pot să-mi trăiesc viaţa în mod decent în România. Am ajuns aici în 2002 //

O.I. *Cîţi ani ai?*

S. 23. Am venit la o verişoară de-a mamei mele, care mi-o promis c-o să m-ajute. Am stat în locu ei o lună, la o bătrînă; am venit cînd erau deja vizele # pe trei luni pentru români, deci erau deja # ridicate vizele. Am stat o lună de zile la o bătrînă, după care mătuşa mea o revenit din ţară şi o trebuit să-mi caut di lucru. Atunci mi-o fost cel mai greu # //

F.O. *Ai rămas singură, practic //*

S. Da, am rămas singură, o trebuit să mă descurc # ⊥ Am ajuns într-o casă la o mătu- (K) la o altă mătuşî ((rîde)) pi care o cunoşteam de cînd eram mică, care # închiria casa la şapte persoane într-un spaţiu de ((rîde)) de două cameri #, cu o baie strîmtă ((rîde)) #; lua cîte 150 de euro de persoană ((rîde)) ⊥ aceleaşi probleme le-au avut toţi ((zîmbeşte)) //

F.O. *Pentru început!*

S. Da, la început. Eu am avut norocu să-ntîlnesc, printr-o prietenă, o doamnă #, italiancă, care era apropiată Caritas-ului – Carita- ⊥ ştiţi ce este //

Scanned with OKEN Scanner

O.I., F.O. *Da, da!*

S. Avusese un cancer şi # nu se vindecase, l-a operat şi o văzut lucru ăsta ca pe un semn divin #, aşa, şi o-nceput s-ajuti # s-ajuti imigranți – era dintr-un orăşel di lîngă Cuneo, la # Cherasco sî cheamî; şi ajuta toți imigranții care mergeau (K) treceau prin orăşelu ăla # #. Şî am dat telefon la (K) prin prietena mea, am dat telefon la doamna asta şi ea m-o ajutat, mi-o găsit # mi-o găsit de lucru: am stat o lunî di zili la o bătrînă care-şi tăiase venili, era deprimatî, şi-am stat cu ea. M-am simțit foarti bini la dînsa pentru cî nu (K) ne-am împrietenit şî eram (K) făceam companie (K) îi făceam companie. În plus, avea diabet şî # mama mea are şi ea diabet şi un pic ne-am # # //

F.O. *V-ați apropiat mai uşor de //*

S. Da, da, da! # Noaptea dormeam la doi bătrîni: ea era oarbî, el cădea ((rîde)) din cînd în cînd – eu trebuia sî am grijî sî (K) ca el sî nu cadî ((rîde)). # O lunî di zili am stat acolo, pînă o venit decretu (K), nu, cî nu era decre-, era legea Bossi-Fini, care # legea emigrației, ultima lege care s-o dat – în limbaju nostru era *sanatoria* ((zîmbeşte)) –, cari regulariza imigranții ilegali, clandestini. Eu în perioada aia terminam # perioada aia de trei luni, care puteam să rămîn legal în # în Italia, şi-atunci o trebuit sî fac o alegere, o alegere importantă pentru cî # mi-o spus doamna care se ocupa di mini # mi-o spus: # „Tu trebuie să decizi pentru tini: ori rămîi clandestinî, dar dacî rămîi clandestinî nu rămîi aici în sat pentru cî toată lumea mă cunoaşti şi # ştie cî ajut persoani, şi atunci trebuie să te trimit în altă parte – şi m-o trimis la Torino, ori ti-ntorci acasî". Eu nu puteam să m-întorc acasă pentru că ai mei împrumutase bani din bancî ((rîde)) ca sî # sî pot pleca şî am # am ales sî merg la # sî merg la Torino.

La Torino ⊥ deci am stat o lunî di zile în Cherasco #, în Torino am ajuns la o bătrînă care fusese şi ea *intrată* din # Sud [...]; era venită şi ea aicea, sî căsătorisi cu un medic # şi-avusesî o viață # în lumea bunî, aşa, o viață frumoasă şî ⊥ da' ea nu ținea (K) n-o ținut nimic minti ((rîde)) din ce-o tre- (K) din lucrurile pe care le-o trecut şi sî # sî (K) mă trata foarti rău ((rîde)), deci mă trata ca pe-o sclavă: eram (K) mă trezeam dimineața la şapte-opt şi eram la dispoziția ei # tot timpu; urla, îmi spunea: „Proastă!", „Gîscă!" – în toate felurile. Plus cî, na, fiind bătrînă, avea problemele ei #

F.O. *Şi era singură?*

S. Da, ea trăia singură. În schimb, fa- (K) fiica ei era profesoarî di filozofii # şî # # m-o ajutat #

F.O. *Înțelegea situația //*

S. Da, înțelegea situația! Ştia # ştia # şi mama ei cine era ((zîmbeşte)) şî mă mai lua # ⊥ şî cu ea am mers, am vizitat toate muzeeli din Torino, am me- (K) mergeam la teatru, mergeam la expoziții di artî, mă # deci pentru ea am rezistat – doi ani jumate am stat la bătrîna aia. Dar primele opt luni n-am ieşit din casî, primele opt luni, deci, de dimineațî pînî seara stăteam la #. Şi, na, în fine, nu ştiu #

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Şi după doi ani şi jumătate ai plecat de-acolo?*

S. Da, am plecat, deci nu mai rezistam – deja o luam eu razna. Am fo- (K) am schimbat # (K) am găsit altă bătrînă, care avea multe probleme di sănătati: avea un început de Parkinson, problemi cu inima, era foar- (K) era bolnavă, în fine. Şi-am stat cu ea un an de zile, da' nu mai reuşeam sî stau în casî # închisî în casî #

F.O. *Cînd ai plecat, cu studiile la ce nivel erai //*

S. Eu am terminat liceu teoretic # matematicî-fizicî, la Rădăuți, la Hurmuzachi, şî începusim un fel de şcoalî din (K) ca sî predau limba franceză, da' nu, nu mi-o plăcut şi-am plecat # #. Şi-am mers acasă, am stat un an acasî cu mama, cî mama era destul di bolnavî, şî nu ⊥ cu gîndu sî plec în străinătati, sî fac nişti bani. Şî # # n-am reuşit pentru cî era problema cu vizili, tot nu puteam sî plec, şi cînd #

O.I. *Şi-acuma care-i situația?*

S. Na, acuma # cum sî vă spun, e //

O.I. *În afară de voluntariatul de aici* ((zîmbeşte))

S. Nu, voluntariatu de-aici mă ține-n viațî, pentru cî am un sens, nu? ((zîmbeşte)), da'//

O.I. *Totuşi, banii de unde-i cîştigi ca să ((rîde))//*

S. Nu, eu fac de dimineațî (K) sînt *babysitter* la doi copii, dup-amiaza în trei zili fac curățenii şî duminica mai stau cu încă o bătrînî – cîştig cam la o mie şi ceva di euro. Şî în # dup-amiezile care-mi rămîn liberî (K) libere merg cu # Oratoriu # seara iarăşi ieşim #

O.I. *Şi de locuit, locuieşti cu chirie?*

S. Da, în chirie – stau cu o prietenî de-a mea într-un # într-un apartament distul di bun, plătim în jur di # 400 di euro, şi-acum vreau sî mă mut ca sî stau cu sora mea; am găsit un //

O.I. *Şi în afară de sora, mai ai pe altcineva //*

S. Da, mai am un frati aici, cari-i căsătorit, cu o fetiți; şî mama şî tata îs acasî.

O.I. *Practic, toți trei sînteți aici.*

S. Da, da!

F.O. *Cînd ai venit aici cunoşteai limba?*

S. Nu.

F.O. *Şi cum ai învățat limba?*

S. Baba mea era surdî ((zîmbeşte)), deci trebuia sî spun corect (K) sî pronunț corect ca sî-nțeleagî ((rîde)); din încercări am învățat! [...]

F.O. *Dacă vrei să detaliezi puțin problema cu limba, că mă interesează: cum ai ajuns să cunoşti (K) să vorbeşti limba italiană?*

S. Am învățat auzind # am învățat auzind, de la persoani – persoani care erau în jurul meu; plus că eu # primii trei ani am stat numai întri italieni: eu am fo- (K) # un an di zile am fost singurî, nu aveam pi nimeni. Fratili meu, cînd o

Scanned with OKEN Scanner

venit, o avut viața lui: l-am ajutat cu ce-am putut la început, da' după aia el şi-o găsit *strada* lui – eu am stat numai între italieni. Şi-auzind, deci, învăț din aer, aşa, ((rîde)) din auzite; plus, mă mai uitam la televizor la jocurile astea di # cultură generală, şi dădeau cuvîntu şi definiția şi-atunci înțelegeam # #. Da' aşa am învățat //

F.O. *Deci fără dicționare, pur şi simplu din auzite //*

S. Nu, mi-o trimis mama un dicționar care n-o mai ajuns la mini şî după aia am zis că nu, uite, nu-mi mai trebuie dicționaru ((rîde)). Ştiam destul de bine limba franceză cînd am venit şî m-o ajutat mult pentru că făceam analogii între # da' acuma am uitat ((zîmbeşte))

F.O. *Ți-a fost greu că nu ai ştiut limba la început?*

S. Nu, nu: înțelegeam, înțelegeam, deci cînd am venit înțelegeam aproape tot ci sî # //

F.O. *Cam după cît timp ai început să vorbeşti, aşa, satisfăcător?*

S. Satisfăcător # eu cam într-o lunî jumati reuşeam sî comunic cît di cît #, în patru luni vorbeam deja binişor.

F.O. *Chiar dacă era gazda surdă, nu?* ((zîmbeşte))

S. Nu, cî după (K) deja după patru luni eram deja la a doua babă #; şi-aveam cu fetița (K) nepoata babei # la a doua babă la care am stat, nepoțica ei era di grădiniță şi-o duceam la şcoală – dimineață o mai duceam la şcoală pi fetiții #; şî # ⊥ sau mai venea şî mai stăteam cu ea la babî; şî învățam şî cu ea, pentru cî ea fiind micî, învățam în modu în care învăța ea #

O.I. *Şi cum vezi viitorul?*

S. Nu-l văd ((rîde)) [...], trăiesc aşa la moment, ce apare, nu # ((zîmbeşte))

F.O. *Oricum, presupun că ai, aşa, o perspectivă ce vrei să faci, cît de cît; adică, rămîi aici, de exemplu, rămîi aici, te întorci, ce faci? Acuma sora e aici, deci care e # //*

S. Nu, eu cred cî o să-mi fie # ⊥ eu m-am gîndit foa- ⊥ eu tot timpu am vrut sî mă-ntorc acasî, pentru cî nu puteam sî mă # sî mă adaptez la ⊥ e o societate cu totu diferitî fațî de-a noastrî. Da' acuma cred că n-aş putea sî mă readaptez la # la viața de-acasî şî ar trebui ⊥ c-am vrut sî emigrez şi-n alti țări pentru cî nu-mi plăcea aici, dar ca sî emigrezi trebuie sî-ncepi totu di la zero # şî eu nu mai am timp sî-ncep di la zero; deci trebuie să-ncerc sî construiesc ceva aicea. Şî cred cî # cred cî o s-ajung în social pînă la urmă, chiar dacă ((zîmbeşte)) – viața m-o dus # //

O.I. *Ai prieteni?*

S. Nu, sînt singurî ((zîmbeşte)), am un # //

O.I. *Nici români, nici italieni?*

S. Da, am # am cercurili meli, dar nu reuşeşti sî faci o prietenii cum era în România – o prietenii sinceră; pentru cî fiecare are interesili lui, nu reuşeşti să

Scanned with OKEN Scanner

mai ai încredere în persoane aşa cum aveai încredere acasî. Ştiu cî la început cînd am venit, ajunsesem, ţin minte odată, la concluzia cî aici nu poţi să ai încredere nici în mama, cî ((zîmbeşte)) era # [...]

F.O. *Pînă la urmă, rămîi aici să # să-ţi faci un # //*

S. Da, cred că am sî rămîn aici pînă la urmă ((zîmbeşte)), da' #

F.O. *Relaţiile cu italienii – ai avut probleme?*

S. Nu, cei cu care am intrat în contact, nu! Dar # # pe stradă, aşa ((zîmbeşte)) am avut probleme: ajunse- ⊥chiar în perioada asta, cînd relaţiile s-o # ⊥ ajunsesem ⊥ am trecut odatî pî stradî şi era un cerşetor italian, şi mi-o spus: „Du-te acasî la tine!" ((zîmbeşte)). Eu mai înainte voiam să merg să-i dau ceva ((rîde)) şi el îmi spune: „Du-te acasî la tine!" ((rîde)). Da' asta depindi şî di # di persoanele pi cari ⊥ da, da. Oricum, faptu că o ieşit la # la alegeri un guvern di dreapta, în care esti şî o parti din extrema dreaptî, cred cî aratî cî Italia e o ţarî rasistî. Ei spun de rasism, da', de fapt, e xenofobie asta ((zîmbeşte)) # #

F.O. *Deci se simte problema asta în aer, tot timpul //*

S. Da, da, deja di la cazu Mailat, care-o fost, oricum, supraevaluat (sic!) şi supra- # [...]

Esti o problemî cu casele: deci noi acuma căutăm casî! # O fe- (K) o doamnî, care căuta casî împreună cu mini, o spus: „Oana, eu nu reuşesc să-mi găsesc casî: cînd spun cî sînt rămâncî, nu mai ⊥", deci nu mai existî, nu mai dau #; chiar dacî ti văd #, nu au încredere. Eu am găsit acuma pentru cî am apelat printr-o prietenă – pentru că aici e ţara recomandaţilor: toţi îs # –, printr-o prietenî am apelat la o doamnî, care e venitî din Sud, şi cei veniţi din Sud, acu # cînd s-o deschis Fiatu, au trecut şi ei prin aceleaşi problemi; şi-atunci [...] o-nţeles mai bini, şi #; numai aşa, deci am fost norocoasî. [...]

F.O. *Bun, Oana: mulţumim mult!*

S. Nu aveţi pentru ci!

III

[*înregistrare făcută în anul 2008, la sediul unei asociaţii româneşti din Torino; subiectul este un tânăr din Rădăuţi, Suceava, care urmează cursuri universitare; idiolect cu marcată coloratură dialectală şi cu vizibile influenţe ale limbii italiene*]

F.O. *Mă interesează propria ta istorie de viaţă de cînd ai ajuns în Torino, începînd cu data sosirii şi motivul pentru care ai venit aici.*

S. Păi, eu am ajuns în 2002, în varî; motivu o fost sî-mi fac trei săptă- (K) trei luni di vacanţî – pentru că mama lucra deja aicea. Am ajuns pe # 15 iunie şi pe 16 m-am dus la muncă ((zîmbeşte))

F.O. ((zîmbeşte)) *A fost ceva premeditat sau nu, pur şi simplu aşa s-a întîmplat?*

Scanned with OKEN Scanner

S. Așa s-a-ntîmplat! Deci, am lucrat cele trei luni de zile din (K) pînă-n septembrie în Andora, unde situația a fost că # am participat la un concurs di frumuseți ((zîmbește)), de *Mister and Miss (Rivea)*, unde am cîștigat primu loc # #

F.O. *Ai îmbinat utilul cu plăcutul pînă la urmă, nu? ((rîde))*

S. Da, ((rîde)) utilu cu plăcutu; după care mi s-a făcut trei ani di colaborare cu o casî di modî din Milano, și uite-mă rămas în Italia! În perioada asta am încercat să-mi *revalutez* studiile – nu fiind posibil (sic!) pentru că mai trebuia un an de liceu în România. M-am dus di douî ori mi-am dat exemenele la fără frecvență și apoi Bacalaureatu. În # (K) am terminat liceu în 2004 # în România. *Poi* aici *am refăcut liceu* – trei ani la seral, pentru că # declarația de evaluare de la București cerea *timp # blocat*, cum zic italienii, și *mi-am refăcut liceu*. După ce am terminat liceu în *ragionerie* și *perito commerciale* – economic, m-am înscris la facultatea di drept [...] – sînt în anu doi la drept public administrativ și organizații internaționale [...]

F.O. *Dacă am înțeles bine, nu ai putut să-ți echivalezi liceul de acolo, din România, cu ăsta de aici//*

S. Da, cel din România nu-l puteam echivala, pentru că # în România trebuia să mergi la consulatu italian și apoi la minis- (K) la celi două ministere: Educație șî mai era un minister, cari, la vremea respectivă îți dădeau toate autorizațile – acuma, din cîte am înțeles, s-a *transferit* la nivel județean, la prefectură # # și #

F.O. *Care au fost momentele mai dificile, respectiv perioada de început?*

S. Perioada de început: a fost cea mai dificilă, pen- # pentru că nucunoscînd (sic!) limba, nucunoscînd (sic!) persoanili, nucunoscînd (sic!) cultura di # di viața lor #, pot să zic că nu mi-a fost chiar # ușor, dar nici foarte greu să mă-ntegrez: deci, pot să zic că # după jumate de an m-am integrat foarti bini # ca sî respect toati tradițiili și # atitudinili di zi cu zi a (sic!) lor.

F.O. *Cum a fost, dacă vrei să detaliezi puțin, experiența limbii?*

S. Experiența limbii//

F.O. *Știai ceva cînd ai venit?*

S. Nu!

F.O. *Și cum a fost?*

S. Păi # nu știu cum sî zic ((zîmbește)) cum a fost: la început mi-a fost foarti greu, da' în perioadă di trei-patru luni # fără să-ți dai seama începi să # ești obligat; ori că am fost eu mai norocos c-am lucrat numa' cu italieni, deci, stînd numa' cu italienii, vorbind italiana zi-noapti # înveți. Deci, la telefon vorbeam cu mama sau cu cei de-acasă în românește – aici, în Torino, ai posibilitatea să vorbești românește cu mai mulți români, da' acolo nu: acolo lucrai ⊥ efectiv eram singuru român din toată echipa ((zîmbește))

F.O. *Și te-ai folosit de dicționar, de # cum ai reușit să//*

Scanned with OKEN Scanner

S. Nu! Nu ajută mult dicționaru – deși îl foloseam, nu ajută mult dicționaru: mă ajuta mult conversația or ⊥ erau persoane care-mi explicau cum se chiamă (un anumit obiect), deci rețineai pînă la urmă; uitîndu-mă la televizor numa-n italia- (K) la televiziunea italiană, auzind numai italiană, înveți fără sî vrei; deci # intri într-un ritm # al limbii, bineînțeles, nu perfectă, da' # te *fai* înțele- (K) te faci să # să fii înțeles di alții.

F.O. *Deci în trei-patru luni ai spus că deja #//*

S. În trei-patru luni, da! Deci, lucrînd numa' cu italienii, stînd numa' # în mijlocu lor, imposibil sî nu (K) trei-patru luni sî nu-ți dai drumu, chiar sî vorbești și sî fii înțeles și sî te descurci. Pentru că, la urma urmei, o iei ca și pe-o experiență cînd mergi în altă țară: în loc să-nveți engleză, sau spaniolă, cum # eu mă du- (K), de obicei, mă duc di *estat* (K) di # în varî, ca sî fac pentru atestatili astea de limbă # înveți; [...] înveți, pentru că cele trei limbi la noi sînt engleză, franceză, spaniolă.

F.O. *Te-au ajutat mult italienii în sensul ăsta cu limba? În sensul că au fost înțelegători//*

S. În sensu cu limba, da, foarte mult! Da' nu numai în sensu cu limba: drept să vă spun, în seara în care am cîștigat concursu, am cunoscut o profesoară de limbă și literatură italiană, care și la ora actuală este tot profesoară în # universitar, are catedra la Torino – ea m-a ajutut foarte mult: pot să spun că ea a fost chiar tutoru meu la-nceput și la ora actuală.

F.O. *Deci nu numai pe limbă, ci pe tot #//*

S. Pe tot parcursu *scolastic* și # chiar și în viața privată; deci, m-a ajutat ⊥ mult mai mult m-au ajutat italienii decît românii ((zîmbește)).

F.O. *Ai avut și experiențe negative cu italienii?*

S. Nu, negative nu: pînă la momentu actual, nu! Toate au fost pozitive: deci, din 2002 pînă în 2008 – sînt șase ani –, toate au fost pozitive # pînă la ora actuală. Deci nu am av- ⊥ mă consider o persoană *fortunată* (K) deci norocoasă, pe de-o parti, pentru că nu am avut problemi: sî nu fiu plătit, sau sî fiu discriminat, sau # sî nu fiu ajutat, sau sî întreb ceva și sî nu mi sî răspundî, nu!

F.O. *Lucrezi în continuare, nu?*

S. Da, lucrez în continuare!

F.O. *În agenția respectivă?*

S. Nu, nu: lucrez pentru *depositi bancari* în afară//

F.O. *În paralel cu școala?*

S. În paralel cu școala, da!

F.O. *Și experiențe negative să înțeleg că ai avut cu românii??*

S. Experiențe negative: da, am avut cu românii! Și voi începi di la # ordinu mai înalt pînă jos! Ordinu mai înalt a fost Consulatu: # pentru că la facultati ni s-a cerut (K) ni s-a spus ⊥ fiindcă în fiecare an noi avem la sfîrșit de an trei credite, deci – și în România e cu crediti – avem trei crediti di # di

Scanned with OKEN Scanner

pràctico (sic!), di *stage* – ii li cheamă *actività* (sic!) (K) activitate liberă sau *lucr-* (K) de lucru.

Cele trei crediti – în fiecare an, în primul şi al doilea îs trei crediti, în ultimul îs cinci – # ei vor un *stage* în Consulatu de proveniență, în *Prefettura di Torino* sau # *Regione*, oricum în # în # # # în # organizațiili astea internaționale. # # La Consulat m-am prezentat depunînd chiar şi o cerere, cerîndu-mi (sic!) ca să mi se acorde un *stage* di cîteva luni, două-trei luni, *funțiune* de cît îmi cere Universitatea ca să mi se poată *valuta* cele trei crediti – pînă la ora actuală nu mi s-a răspuns//

F.O. *Chiar în Consulat ai cerut ca să ți se acorde # //*

S. Primu consul care # ⊥ eu zic # sînt foarte bucuros că şi-a făcut bagajele şi a plecat acasă; deci # al doilea //

F.O. *Am înțeles că nu numai tu eşti bucuros că ((zîmbeşte)) //*

S. Nu, toate persoanele sînt (în acest caz) pentru că, în primu rînd # eu nu l-am cuno- ⊥ *c'è*, îl respecți pentru că este o (K) rapre (K) reprezintă România, dar din punct di vederi uman # nu era o persoană să steie în mijlocu oamenilor – deci aia aş spune părere personală. Şi cînd i-am (K) m-am adresat, am cerut o audiență şi m-am prezentat şi (K) m-a prezentat profesoara mea di (K) tutoru meu di limbă şi literatură italiană, i-am explicat situația, ne-a dus în față şi ne-a spus că Consulatu, nu, ei nu face (sic!) aşa ceva! Atunci Facultatea mi s-a spus (sic!): „Nu face Consulatu român, căutăm noi un alt Consulat şi te trimitem!"

F.O. *Şi s-a putut în altă parte #*

S. Am fost trimis la Consulatu *marochin*!

F.O. *A, şi acolo s-a putut!*

S. Acolo s-a putut! [...]

F.O. *Ai început cu neplăceri la cel mai înalt nivel. Şi, coborînd puțin nivelu ((rîde)) //*

S. Cele mai joase, coborînd mai puțin nivelu # # cu asociațiili: se mănîncă, deci, întri eli [...], cari mai di cari sî facî mai mult, cari mai di cari sî arunci # cu noroi în altu, deci efectiv sînt (K) sî creează grupuri, nu s-ajută între ei; eu zic că ei au o # evidență negativă, pentru că # arătăm ceea ce chiar nu se-ntîmplă. Pentru cî România # sînt şi nu sînt!

Şi mai joase sînt românii cari, la nivelu di rînd, cari # în România sînt neamuri, sau rudi, sau cunoştinți care poate te-ajutau – aicea nu mai eşti nici rudî, nici neam, nici frati: tre' sî ti descurci. Deci astea sînt toati # [...]

Şi nu cred că numai eu m-am confruntat (mereu cu)-aşa ceva; deci sînt (K) mă consider norocos (xxxxx) pentru că am mamă – tata nu-i, a plecat, da' # sînt alți frați de-a mei, rudi, cari # încă păstrăm tradiția şi educația care ne-a dat-o bunicii, deci ne ajutăm în continuare. [...]

F.O. *Şi, în fine, perspective?*

S. Perspective sînt multe ((zîmbeşte))//

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Toate legate de Italia #*

S. Toati legati di Italia//

F.O. *De România mai puțin #*

S. De România mai puțin! Deci, la momentu actual nu m-aș întoarce în România! Spun că e o decizie de moment pentru că # decizia asta # poate sî schimbă – pentru moment, nu! Decizia îi de vreo cîțiva ani în minti pentru cî di cîti ori merg în România, în loc sî văd lucruri cî sî schimbă # # ne *abasăm* (K) ni coborîm tot la nivel, la nivel mai jos de alții! Și nu cred cî mă voi întoarce în România pentru că # di cîte ori am apelat la Statu român, niciodată nu mi s-a dat o mînă de ajutor – și asta mă refer la Consulat sau la alti # # ramuri a (sic!) lor, chiar și din țară și de-aici.

F.O. *Decizia asta de a rămîne aici e influențată și de faptul că, cum spuneai, ai mama și frații aici?*

S. Nu, pentru că ai mei vor sî sî-ntoarcî acasî.

F.O. *Vor să se întoarcă toți?*

S. Da!

F.O. *De ce? Care e motivația lor?*

S. Motivația lor: fiecare și-a făcut cîti ceva în viațî # #

F.O. *Și acel ceva „făcut" se leagă de România mai mult //*

S. Se leagă mai mult de România! Chiar dacă mentalitatea sau concepția în România e încă # la # la anumite comunități mă refer, deci încă e # cu ani în urmă di Italia #

F.O. *Și ei sînt conștienți de asta, dar totuși # //*

S. Ei sînt conștienți de-așa ceva, da' totuși # # spun ei că: „Sperăm cî tinerii care au plecat în afarî sî se-ntoarcă, sî schimbe ceva în România!". Da' nu cred că (s-ar da) posibilitate ⊥ deci nu ți sî dă posibilitate efectiv sî faci două luni di practică pentru trei crediti, nu cred că a să se deie vreodată posibilitate să # colaborezi sau să-ți dep- (K) să depui ideile tale în proiect. Ori ești cineva, ori ești fiu cuiva ca să poți intra în anumiti ramuri.

Aici, în Italia, nu: orice muncă am făcut, tot timpu am (K) nu am fost recomandat, tot timpu mi-am depus curriculum, am fost și mi-am făcut interviu și-am (K) am fost acceptat efectiv ca persoană di # studiile care le-am făcut și di mentalitatea care o am și # cred că și de educația, pentru că ei sî uitî foarti mult la ⊥ niciodată nu s-a considerat că sînt român, că nu sînt # racomandat (sic!) de nimeni, că nu sînt fiu lu careva, nu!

F.O. *Care e atitudinea italienilor față de români, așa cum o percepi tu – cum ai perceput-o de-a lungul ultimilor ani?*

S. Eu, cu cei care am de-a face – pentru că cei mai mulți prieteni ai mei sînt italiani (sic!) – din experiența mea au o atitudine bună față de români! Nu pentru toți – o parte din români! Cum zic și ei: „În fiecari țarî sînt și vreascuri uscati!" [...]

F.O. *Spuneai că cei mai mulți prieteni îi ai italieni!*

Scanned with OKEN Scanner

S. Da, italieni! Deci, sîntem o comunitati internaționalî, dar cei mai mulți sînt italieni! Sînt (K) am prieteni spanioli, engleji, *cinesi*, negri ((zîmbește)) – nu facem diferențe!

F.O. *Și români?*

S. Și români # numa' unu; și cei de la [Asociația] Bucovina. Dar din grupu nostru faci parti numa' un român, care și el a terminat aici facultatea, a făcut numa' șase luni de # de Erasmus; e român da' # stabilit în # în Spania. Și dacă mă-ntrebi de ce n-a cerut România ((zîmbește)) (K) sî meargî sî facî în România – nu prea ((zîmbește)); da' și eu am posibilitatea sî mă duc sî fac un Erasmus în România, la Craiova, da' nu! Chiar sî mi se oferi totu gratuit, sî mă țînă statu – nu, nu m-aș întoarce.

F.O. *Acasă ai mai fost?*

S. Da, (cu) doi ani în urmă.

F.O. *Deci nu mergi anual!*

S. Nu, o dată la doi ani.

F.O. *Și ți-e suficient, nu? ((rîde))*

S. Da, mi-e suficient, și stau numa' o săptămînă ((rîde împreună cu F.O.))

F.O. *Ok! Mulțumesc și baftă mare în continuare!*

IV

[*interviu realizat în anul 2008, în cabinetul medical din spitalul unde interlocutoarea, de vârstă medie și cu studii superioare de medicină, își desfășura activitatea; intonație ardelenească reperabilă în textul înregistrat*]

F.O. *Așa #//*

S. Numa un pic, numa un pic! Trebe să # să-l opriți #

[intervenție telefonică mai lungă în limba italiană]

S. Îs tot felu de pacienți!

O.I. *Ne-ați spus că ați venit prin căsătorie, nu?*

S. Da! Eu # nu sînt emigrată; deci, eu m-am căsătorit în '96, ne-am căsătorit în România – eu sînt orădeancă – //

O.I. *Și soțul e italian?*

S. Soțu este italian, da! Dar în # în '96 eu eram medic rezident la Timișoara, la spitalu de copii „Louis Țurcanu"; el a venit pentru un stagiu de trei luni împreună cu un alt coleg de-al lui – eram în chirurgia pediatrică; eu sînt (K) eram în pediatrie atuncea, sînt medic rezi- (K) eram medic rezident la # specialitate în pediatrie. Facultatea am terminat-o la Cluj, deci # pe vremurile alea; așa #, am terminat facultatea la Cluj și după aia am reușit la rezidențiat, am făcut concursu la București – pe atunci se făcea (K) era unic pe țară, la București, și am luat postu la Timișoara. Noi ne-am cunoscut acolo # # ne-am

Scanned with OKEN Scanner

căsătorit după un an şi, deci, am venit nu # emigrînd, ci în # *recongiungiment* familial în # în Italia.

Am început în Asti – Asti este o localitate aicea, la 60 de kilometri de Torino, tot în Piemonte –, am început # ⊥ n-o # n-o fost recunoscut absolut nimica: nici facultate, nici universitate, nici specialitate, nici nimic, nimic, nimic. Erau aproape convins (sic!) să înceapă de la liceu, da' pînă la urmă, prezentînd o grămadă de documente care mi le-au pus la dispoziție Universitatea de la Cluj şi după aia totul legalizat, tradus şi recunoscut de la Ministerul de Justiție, la Bucureşti # # ⊥ ani de zile ((zîmbeşte)) a (K) or trecut ani (K) cel puțin doi ani pentru aceste *regulări*, pentru că am (K) a trebuit să # a trebuit să traduc tot programu făcut în universitate//

F.O. *Programa analitică //*

+S. materie de materie # [intră în birou un pacient:] – *Hai bisogno? Si, solo una seconda! # # # # Ci sono altre cose? – No! – Grazie!* # # aşa # am avut nevoie de doi ani # buni ca să obțin #

F.O. *Echivalarea studiilor #*

S. Cel puțin pentru universitate, deci să nu încep de la # de la liceu, cum ar veni, toate # (K) toată practica *burocratică*. După care am prezentat toate traducerile astea legalizate, super-trecute pe la toate ministerele posibile şi din Ministeru Învățămîntului de la Bucureşti şi a (sic!) Justiției – deci după ce le-am făcut la Cluj, după aia le-am trecut la Bucureşti # # Am reuşit să # să obțin, în sfîrşit, toate teancurile de # # cu toate notele, toate *voturile*, lucrări practice, orale, examene, tot, tot, tot, tot – au cerut efectiv tot! Dar noi nu eram în Comunitatea Europeană în '96: deci colegi de-ai mei, care erau francezi sau aşa, nu o făcut ⊥ deci numai eu, cu doi sîrbi şi cu un grec care am trecut prin toată (sic!) măcelu ăsta ((rîde)) în anu respectiv.

Am reuşit să-mi recunoască # liceu, universitatea pînă în anu şase, zicînd ⊥ cel puțin în ⊥ am prezentat toate astea ⊥ avînd în vedere că la ei totu-i autonom, am prezentat în Torino, în Pavia, care erau universitățile cele mai aproape de Asti. Dar după aia, primul post fiind cu număr închis [...], trebuia să aştept pînă cînd se elibera primu post disponibil ca eu să mă pot înscrie la Universitatea din Torino sau din Pavia. În anu respectiv, care era '97, primu post s-a eliberat în Catania, care este //

F.O. *Mă scuzați: primul post ca ce? Ca profesor?*

S. Nu, ca medic: ca să mă înscriu la Facultatea de Medicină în Italia //

F.O. *Aa, deci ca student!*

S. Ca student! Ca student, bineînțeles, ca să-mi recunoască examenele, [...] ca student! Deci, deşi eu eram medic rezident cu # # recunoscut, cu diplomă recunoscută, şi aşa mai departe, în România, ei nu mi-or recunoscut nimic! Ca să mă reînscriu ca student în Italia, eu trebuia să aştept primu loc care se elibera în Facultatea de Medicină şi Chirurgie, ori din Torino, ori din Pavia,

Scanned with OKEN Scanner

ori de unde vroia- ⊥ am prezentat eu # toată practica mea *burocratică*, care venea analizată numa cînd se reuneau anumite comisii, care *valutau* toate cele, şi aşa mai departe. Şi primu loc s-o eliberat în Catania, care este o # (K) un oraş în Sicilia – nu ştiu dacă # aveţi # îs la 1500 de kilometri. Şi atuncea eu m-am înscris acolo, da' numai pentru că, avînd deja o anumită vîrstă, că, orişicît, făcînd universitate de şase ani de zile în România, patru ani de specialita- (K) de me- (K) de rezidenţiat – acuma nu ştiu cum se cheamă, da' se chema 'rezidenţiat' – sînt zece ani de zile; eu aveam deja 30 de ani, cînd m-am # (K) am văzut că deja ajung la 31 de ani şi nu se mişcă absolut nimica, am zis: „În ritmu ăsta eu o să ajung la 80 de ani şi n-o să reuşesc să # să-mi recunoască absolut nimica!" Şi atuncea m-am înscris la primu loc care se elibera, chiar dacă era la 1500 de kilometri, şi m-am dus în Catania, unde am prezentat din nou toate cele la altă comisie, care din nou o evaluat tot, care o zis că, vai, că dacă studenţii lor ar fi făcut atîtea ore de lucrări practice cîte am făcut noi la Cluj ⊥ eu am intrat la Cluj în '86, deci era pe vremea cînd concurenţa pe un loc la //

F.O. *Era foarte mare //*

+S. medicină era de 14 pe un loc şi erau nişte examene care te măcelăreau, dintr-alea serioase [...]. Ei, cînd *or valutat* toate astea, o zis: „A, păi # la faza asta facem *so-* (K) numai un examen de limbă!" Mi-or cerut în Catania, mi-or cerut să repet şase examene: chirurgie, medicină internă, pediatrie, ortopedie şi mai încă unu # cred că era de *psicologie* sau *psichiatrie*, ceva neurologie, ceva de genu ăsta, aşa # După aceste şase examene, mi-or dat echivale- # – ei o cheamă *equipollenza della laurea*, deci un fel de *recognosciment* diplo- (K) a diplomei de la Cluj. Dar între timp o fost, oricum, lucru, pentru că ei nici nu ştiau ce # semnifică Cluj, nici care este Universitatea din Cluj şi o fost foarte miraţi cînd o văzut că din 1800 şi ceva cu ⊥# da, deci este o universitate care nu # nu discută nici cu Catania, nici cu Pavia, nici cu una din ele [...]; şi o fost foarte miraţi să găsească pe Internet că se vorbea de Universitatea din Cluj, şi aşa mai departe, această comisie care *mi-a valutat* diploma! Mi-or dat # *equipollenza* diplomei din (K) în medicină, da' fără posibilitatea de a mă înscrie la ordinu medicilor. Şi pentru ca să mă înscriu la ordinu medicilor, trebuia să susţin un examen care la ei se cheamă de *abilitazione*, care îţi dă posibilitatea să lucrezi ca medic în Italia: că degeaba am diplomă dacă nu am # ceea ce la noi se chema pe vremuri exa- ⊥ acum cre' că se cheamă 'licenţiat' (sic!) sau ceva de genul asta, e drept?, 'licenţa', nu ştiu cum se cheamă [...] Deci, examenu ăsta la ei se cheamă *abilitazione*; şi acest examen se susţine numa' după ce # se frecventează, mi se pare, în anu respectiv ⊥ dar deja vorbim de '98, # am frecventat o lună de zile tot în Catania, pentru că, terminînd acolo şi avînd recunoaşterea diplomei la ei, eram obligată să # să fac la ei, chiar dacă eu aveam familia, soţu şi deja o fetiţă în Asti, care avea opt luni fetiţa mea, dar # asta a fost (sic!) # sacrificiile de întîmpinat! Am frecventat

Scanned with OKEN Scanner

luna aia la ei, în Catania, la Universitatea din Catania, # m-am înscris la examene – sînt toate, taxe de plătit, toate cele – deci eu n-aş fi reuşit dacă nu era soțu meu la (K) să-mi suporte cheltuielile, pentru că sînt nişte taxe care, unu care nu lucrează şi ajunge aicea, efectiv îi dificil de # de ajuns – aşa, *am făcut examenele de abilitazione*. A fost, în afară de cel de chirurgie ⊥ dar pentru că eu încă mai *aveam dificultate* de # de limbă străină, deci aveam noțiunile, da' # este altceva să vorbeşti italiana la piață şi să ceri două kilograme de cartofi sau să explici cum se face o incizie pentru *un tumore* de gastric (sic!), nu mai ştiu eu ce, (xxx) ceva de genu ăsta. Aveam # aveam # ⊥ am studiat, dar sînt noțiuni care nu se găseau în dicționare # era # ⊥ îi cumplit să înveți medicina într-o altă limbă! Eu po' să spun numa' asta: îmi aduc aminte nopțile nedormite ⊥ deci eu, pe lîngă fetița mea cea mică, care ((zîmbeşte)) # era într-un # stadiu groaznic # ⊥ deci eu partea asta am considerat-o cea mai grea şi cea mai dificilă //

O.I. *Ați avut voință multă!*

S. # Dădea un pic *nervos* faptu că, vezi că o colegă, numa' pentru că e născută în Franța, o trecut peste toate examenele astea şi peste toate nopțile nedormite – şi nu vorbea italiana mai bine decît mine! Dar # pentru că era spațiul Schöngen (sic!) şi toate cele # era # (K) o venit considerată *diversă*. În momentu în care am obținut abilitarea, m-am înscris la (K) vroiam să mă înscriu la Ordinu medicilor, dar nu mi-o permis pentru că n-aveam încă cetățenia! Deci, deja ⊥ deşi eram căsătorită de doi ani cu soțu meu, încă cetățenia nu mi-era ajunsă; şi aici am avut marele noroc că # inspectoru de la *Chestură* din Asti, cînd am solicitat cetățenia # #, să aibă, aşa, un fel de # să ⊥ eu eram prima româncă ajunsă în Asti, în '96! Şi-o zis: „Eu nici nu am un dosar pentru români, eu nu ştiu unde să pun practica ta! Dacă ți-o pun printre albanezi, te deranjează?! ⊥ – „Nu, absolut deloc! ((rîde)) Puneți-o unde vreți, numa' # //

F.O. *Numai dați-i drumu ! ((rîde))*

S. dați-i drumu! ⊥ Că ((rîde)) că # eu nu pot nici să mă înscriu să lucrez la un spital, să fac o gardă de noapte, să lucrez pe ambulanță, să fac nimica dacă nu mă înscriu la Ordinu medicilor, că nu-mi dau dreptul de a lucra pe teritoriu Italiei! Şi-atunci m-or băgat printre albanezi, că n-aveau (altundeva) – acuma e plin de români, da' atuncea nu era nimeni! Şi eram singura româncă într-un dosar cu toți ăia din Albáni (K) din *Albania* şi # o zis: „No, aşa e mai bine!" ⊥ Poate reuşesc # şi, într-adevăr, după şase luni a trebuit să # mergem ⊥ cetățenia.

Odată ajunsă cetățenia, imediat înscrierea la Ordinu medicilor şi în acelaş an m-am înscris # la Torino, ca să pot să dau la Universitate examene de rezidențiat, că eu nu mai aveam specialitatea! M-am prezentat la ăştia de la Pediatrie – fiind pediatră în România, am zis # e terenu meu, îmi place, îs *preparată*, cum se face Pediatria în România – cel puțin cum se făcea pe timpuri – se pare că # pot să candidez # dar mi-o spus ⊥ s-or uitat la mine, mi-o zis: „Eu # vă înțeleg, înțeleg toate problemele, dar să ştiți că pe (K) # în următorii cinci

Scanned with OKEN Scanner

ani de zile n-aveți nicio posibilitate!" Eu deja aveam # 32 de ani, 33 era, am zis: plus cinci ani o să ajung iar la 80 de ani și n-o să încep să lucrez. Și am zis: cu-i pasă, nu contează specialitatea, mă înscriu la # la orice specialitate! Și m-am înscris la trei specialități: radiologie, medicină nucleară și igienă. Da' a fost o # decizie care nu e (K) nu era # în baza a ce ți-ar plăcea să faci sau ce-ai vrea să faci sau în ce-ai fost pregătit să faci înainte, ci în baza a cîte locuri era (sic!) la dispoziție și ce posibilități aș fi avut eu # la locurile respective.

Și am intrat din prima la radiologie. La scri- (K) după proba scrisă ⊥ proba scrisă la ei e cu întrebări: 60 de întrebări cu trei-patru răspunsuri la fiecare și la anumite trebuie să scrii tu răspunsu corect, deci îți dădeau puncte-puncte ca să # //

F.O. *Da #*

S. Așa! Și # a trebuit să studiez toată fizica – pentru că era fizica radiațiilor # X și așa mai departe, ceea ce în România nu mi-o cerut-o nimeni. S-o studiezi în Italia, în # e # o plimbare ((zîmbește)), deci # fizica nucleară, da' ce probleme sînt ((zîmbește))?! # Da # așa! Mi-o cerut ceva # cu logaritmi, cu algebră, cu nu știu ce, pentru că, fiind deviate razele nu știu cum și nu știu cum # așa # și, în sfîrșit, mi-o cerut radiologie, da' un # (K) o carte a lor care # (K) un manual a lor de radiologie, care vine publicat numa' la Torino și este folosit de Universitatea din Torino – pentru că, bineînțeles, același examen susținut la Milano sau în Pavia ar fi fost diferit. Așa că aveam de studiat # cîteva volume – o nimica toată ((zîmbește)), așa!

Între timp, părinții îs la 1500 de km, la Oradea, socrii îs la 1500 de km, la Palermo, noi eram singuri, în Asti, cu o fetiță mică atîta, care # nu știam: s-o # dau de pe balcon jos, să m-arunc eu, să o dau la vecini – cum să fac să fac toate cele?! Și iar nopțile și toate cele, am reluat-o de la capăt, *am făcut examenu*: după proba scrisă, eram a doua! După proba orală m-or cam tăiat ((rîde)), dar faptu stă că am intrat din prima! Așa că # o fost chiar # o fost, mi-o zis: „Ai fost norocoasă!" Pentru ca să intri în specialitate la ei e o luptă cumplită: examenele se fac cot la cot cu italienii, exact aceleași întrebări # Eu țin minte, cînd eram la Cluj, în România, că arabii și grecii *nu făceau examene* împreună cu noi! Deci pentru ei era # întotdeauna # așadar mai # era mai diferit examenu: și mai ușor, și întrebările erau mai simple și puse la un nivel mai jos decît noi. În schimb, aicea nu! Aicea, exact la fel ca ei: dacă știi să răspunzi, bine, dacă nu # //

F.O. *N-aș spune că ați fost o norocoasă! Ba, dimpotrivă, o luptătoare mai degrabă aș spune!*

S. Îs un Scorpion ((rîde)), îs un Scorpoion! Îs una care # # ⊥ deja cînd am venit aicea și mi s-o spus # printre vecine: „Aaa, erai dóctoriță în România! Ei, aicea să fii doctor, zice – acolo poți să faci orice, da' aicea nu se # nu se ajunge doctor așa ușor!" „Lasă că # vedeți" ((rîde))//

F.O. *Vă arăt eu vouă ((zîmbește))!*

Scanned with OKEN Scanner

S. Da! ((zîmbește)) Așa că # sacrificii ca peste tot, pentru că # repet # să înveți radiologia, nici fizica, nici # chirurgia, nici ortopedia într-o altă limbă în care # îi străină pentru mine, nu este ușor! Însă # țin cu dinții să # intre # ⊥ îs și destul de # ⊥ în Sicilia poate # i-am găsit un pic mai deschiși, în Piemonte sînt un pic mai # mai închiși, deci, nu sînt așa deschiși. Acuma un pic lucrurile s-au schimbat pentru că or ajuns foarte mulți: și români, și alți străini, deci sînt foarte multe naționalități în Torino; dar eu vă vorbesc de doișpe ani de zile în urmă – era # diferit.

După care am făcut patru ani de specialitate, de radiologie la Spitalu Molinette # am terminat în 2002, în sfîrșit, specialitatea, și după aia am început să lucrez, inițial la privat, pentru că posturile la public îs foarte # legile astea *finanziale* (sic!), dacă ați urmărit un pic, taie destul de serios ⊥ ca noroc că aicea a fost o situație dezastruoasă, în sensul că cinci medici împreună cu # șefu de secție, în 2003, au plecat pentru volumu de muncă, și a fost un # a fost un fel de conflict cu Direcția sanitară; și Direcția sanitară, decît să reducă număru de examene, mai bine o zis: plecați și luăm alții! Și cînd o ieșit concursu aicea, eu m-am prezentat, am zis: eu # ((rîde)) și dacă lucrez zece ore, cinșpe ore, numa' să intru, să știu că # pot să-mi permit, să cresc o # (K) două fetițe și *să-mi duc înainte o familie* și # //

F.O. *Între timp a venit și a doua fetiță //*

S. Am făcut și a doua, că # o venit între timp, da' # am lăsat-o să vină liniștită și # # chiar dacă atuncea # a fost atuncea # pentru mine a fost # nici nu vreau să-mi aduc aminte! Pentru că mi s-o spus # ⊥ am rămas gravidă în timpu specialității în radiologie – acuma nu mai este exact același director de la # școala de specialitate care era pe vremuri, și cînd l-am anunțat că sînt gravidă și nu pot să stau în zona cu radiații pentru că # îs dăunătoare sarcinii și așa mai departe, dacă poate să mă pună în ecografie, unde îs ultrasunete și nu am probleme, mi-a zis: „Știi ce: ai vrut un alt copil? Foarte bine! Poți să stai acasă! Eu aicea am nevoie de # persoane care să lucreze, nu care își fac copii!" – ceva de genul ăsta! Ș-am zis: să risc? După atîtea sacrificii, atîtea nopți nedormite, atîtea examene *fatte*, *studiate*, taxe plătite, și de toate # pentru un copil? Vroiam chiar să renunț: am zis că # aveam deja o fetiță! Da' soțu meu ((rîde)) a zis că: „Nu, nu mă interesează ce zice el ((rîde)). Un copil (din contră) ori îl facem acuma – să-l putem să facem (sic!) la 50 de ani, cînd o să termini tu toate examenele?!"

Și # # m-o pus să recuperez! Eu stăteam (K) eram cu burta, așa, mare și făceam naveta din Asti în Torino – eu continuam să fiu în Asti: la șase eram la tren, te miști frumos cu trenu ((rîde)) pînă-n Torino, așa #, plouă, ninge, vînt, soare, așa # Mie îmi venea să vomit, îmi venea de toate cele: toată lumea stă acasă cînd e gravidă, eu eram singura ((rîde)) care veneam aicea, trăgîndu-se pe coate, pe genunchi, așa # Da' pînă la urmă am recuperat, i-am demonstrat că am

Scanned with OKEN Scanner

recuperat toate orele necesare şi m-a lăsat numa' cînd eu eram # cu două săptămîni înainte de # de naştere, şi după aia m-o lăsat trei luni pentru alăptat. Şi-o zis: „Gata!" La trei luni deja # //

F.O. *Aţi stat prea mult ((zîmbeşte))!*

S. Îi prea mult ((zîmbeşte))! Şi-acolo o-nce- (K) am început să cunosc un pic românii care or venit în Italia, în Torino, pentru că am început (xx) să încerc să găsesc o femeie care să stea cu fetiţa mea acasă, că la trei luni unde s-o duc: părinţi, nu, familie, nu! Şi-am început să cunosc # domnişoare ((zîmbeşte)) din Moldova, din Arad //

F.O. *Deja era după anul 2000, cînd veneau de-acum (K) erau românii, erau (K) prezenţa lor era din ce în ce mai consistentă //*

S. După anu 2000, da, da! Şi # am rămas # de multe ori dezamăgită # – părintele R.L. ştie cîte ceva: # a trebuit odată să-l şi chem ca s-o dau afară pe # mai multe persoane, şi el o participat, am chemat şi *Chestura* #, am ajuns # deci n-am ajuns să ne # ⊥ o trebuit să chem un inspector de *Chestură* # o trebuit să chem pe părintele R. ⊥ nu toată lumea care vine aicea # nici n-are voie să muncească, încearcă să # //

O.I. *Profite //*

S. Să profite, da' cuvîntu «profit» e # deja prea bun pentru persoanele astea: merg la biserică duminică de duminică, dar, după aceea ((rîde)) sînt cît se poate de neserioase # din punct de vedere al muncii! Aşa că or fost nişte probleme nu indiferente, pentru ca *să duci înainte o familie*, un serviciu *in cui* ţi se spune clar: fii atentă că # altu care să vrea locu tău îl găsim # de-abia aşteaptă, nu ştim cum să te dăm afară ⊥ şi să le demonstrezi că eşti la nivelu lor, dacă nu şi mai mult ca ei, şi # aşa mai departe – nu a fost uşor! Deci a fost o perioadă # ⊥ acuma încep să-mi ((zîmbeşte)) (K) să mai respir, aşa!

F.O. *Ca dovadă că v-aţi permis şi interviu cu noi ((zîmbeşte)) //*

S. ((Rîde)) Acuma # Da, da, da' aşa, pe # minute ((rîde))! Aşa, şi # data trecută, cînd m-o contactat ⊥ aşa, deci, întorcîndu-mă, am intrat în 2003 la ei! A fost o # o altă perioadă în care am fost pusă la probă # au fost momente *in cui* (K) în care am fost lăsată singură: singuru medic pe toată secţia – şi pe asta, şi pe cealaltă – ca să vadă cît rezist # cît rezist! Şi în momentu ⊥ eram la limită să # să zic: da' asta-i *mobbing*, deci nu e corect ca # să lăsaţi ⊥ sîntem trei medici: unu este acasă, în concediu, celălalt e ## nu vine şi nu, nu # deci nu se # nu se *diminue* (K) nu se scad (sic!) numărul examenelor pentru nimic în lume: poţi să crapi (sic!), poţi să faci ce vrei, treaba ta, nu vor să afle absolut nimica, da' tu trebuie să mergi înainte. # #

Am ţinut dur! Acum, în sfîrşit, a venit (K) am avut un # (K) de anu trecut avem un # nou şef de secţie şi de cînd e el a început să mai pună (K) să mai niveleze un pic # raportu între colegi. Pentru că eram de gardă de Crăciun, de Anu Nou (xxx), toate sărbătorile ((rîde)), Paşti # Cînd am zis: „Da' şi de Paşti?!

Scanned with OKEN Scanner

Păi eu n-am făcut Crăciunu, Anu Nou, toate cele?! Voi ați stat trei săptămîni, patru acasă!" – „Păi tu ești ortodoxă, ce-ți trebuiesc (sic!) (Paștele la liber) ?!" ((rîde)) – „Păi soțu meu e catolic!" ((rîde)) – „Da' # nu-i nimica!" ((zîmbește)) Da' întîi mai, că doar e # *punte* între întîi ⊥ deci fac # un pod, așa, cum îl cheamă ei între întîi mai, 25 aprilie – au tot felu de sărbători în perioada respectivă – tot eu eram de gardă: sîmbătă, duminica, seară, ziua, noaptea, dimineața! Și-acuma, de cînd o venit, deci de anu trecut, în sfîrșit, el o zis: „Nu!" Nu # nu reușește să ne facă la toți același număr de gărzi – da' nu m-aștept – da' nici ca înainte [...] Dar # trebe să demonstrezi tot timpu că ești la nivelu lor, că ești în gradu de-a susține # un anumit număr de examene [...]

F.O. *Cum a fost experiența limbii? Ați spus că ați venit, nu știați limba aici, v-a fost foarte greu, mai ales că //*

S. Am făcut # în primu (K) în prima lună cînd am ajuns aicea, eu am făcut deja un curs de limbă italiană. M-am înscris # – tot cu banii soțului ((zîmbește)), bineînțeles – și am făcut un curs intensiv de limbă italiană, pentru că eu vorbeam cu el engleză – noi ne-am cunoscut vorbind engleză. Aicea, engleză # în afară de congresuri (sic!) nimic, nimeni nu vorbește engleză! Deci țin foarte mult la limba italiană! Așa, și eu în prima lună am zis (K) ei mi-o zis: a, e de-ajuns să te uiți la televizor, cu cît auzi, cu atîta vorbești. Deci # la ce (K) la nivelu care se cere, trebuie să # să faci ofertele astea care eu le semnez pe # pe răspunderea mea, trebuie scrise în # în o italiană *perfetă*, cu timpurile, cu verbele, cu conjugările, cu # condiționalu, cu toate cele puse în # în mod corect, ca să nu poți să fii atacat, deci nu # nu poți să rămîi descoperit; și nu poți nici să pui un (perfect) la nivel de piață, deci trebuie să-l pui într-o formă *let-* # (K) literară, cum să zic, deci, la nivelu respectiv, nu se poate! Probabil pentru o *badantă* sau pentru o # (K) *una colf* sau *babysitter* îi bine și dac-o rupe în italiană, dar la nivelu respectiv, nu! Deja aveam dificultăți să învăț termenii medicali în italiană sau anumite *simptome* care noi le-am învățat, dar cu nume # de Pavlov și toți rușii care ⊥ ei au altă școală: sigur, vorbim de aceleași lucruri, da' au alte # deci același *síndrom* au (sic!) un alt nume la ei, deci, exact aceleași descrieri, deci, e un *pasaj* destul de gre- (K) eu l-am găsit greu. Acuma nu știu # # probabil alții #

F.O. *Deci, după prima lună de curs, cum a urmat după aia această # acomodare cu limba italiană?*

S. Eu la examenu de italiană nu m-am înscris înainte de un an de zile! Deci, o lună de curs de italiană intensivă făcută la nivel # academic, să zicem așa. Deci eu m-am prezentat (K) m-am înscris la o școală # # elevată, deci nu la un curs ⊥ # acuma nu știu, eu am auzit că se fac și cursuri de limbă prin # sindicate, CISL, UIL și așa mai departe. Mie mi-o spus ⊥ că avem asistente și infirmiere care-s românce – nu pe secția noastră, dar pe secțiile de ginecologie și obstretrică – ele o făcut în modu respectiv; fiind sindicate, îs și gratuite, dar

Scanned with OKEN Scanner

nu sînt la # acelaşi nivel, deci ăsta era un nivel mai # mai ridicat, mai elevat. După care numai italiană cu soțu meu, care şi el este un medic, deci e deja # un alt nivel. Italiană ! Italiană, *notte*, zi //

O.I. *Fetițele //*

S. Fetițele mele # ⊥ De fapt, mama mea o rămas un pic # aşa, că prima dată cînd le-am dus în România – numai italiană! Şi # ca bunici, normal, singurele nepoțele # era un pic #: „Da' cum ?! Tu, româncă!" Dar am # pe pielea mea # prima fetiță, deci cea mai mare care o am, care acum are unşpe ani # # în vara respectivă, ca să fac eu examenu (K) ca să pregătesc eu examenu ca să mă prezint pe post aicea ⊥ şi aicea a fost concurența destul de ridicată, şi erau numa' două posturi – deci au plecat cinci medici, da' or scos la concurs numa' două – să le încearcă (sic!) să se economisească din toate punctele de vedere: dacă doi pot să facă lucru celor cinci #

F.O. *De ce nu?*

S. De ce nu? Hai să încercăm! Şi # ca să pot să mă pregătesc şi să nu am stresu că # ⊥ fetița, în 2003, deci e născută în '97, în 2003 avea patru ani # nici nu mai ştiu: cinci ani, şase ani – trebuia să meargă la şcoală în vara respe- # (K) în toamna respectivă. Eu am lăsat-o la ai mei s-o țină toată vara – a fost singura dată cînd am făcut greşala asta, am făcut-o numa' ca să mă pregătesc pe mine! Cînd s-o întors copiii ⊥ au o elasticitate mentală extraordinară: o plecat că vorbea (sic!) numa' italiană ⊥ ei zicea (sic!): „Da' nu o să înțelegem nimic: o să ne spună că # vrea la baie, sau vrea să mănînce şi noi # cu tatăl tău nu ştim italiană" – tatăl meu, profesor, mai # o rupe cu latina, da' # îmi zice: „Îi complet *divers*!".

Cînd s-o-ntors din România, nu vorbeau un cuvînt italiană!! Am dus-o la şcoală în prima zi, plîngînd eu, ea, toată lumea – învățătoarele care s-o uitat la noi ((rîde)) şi o zis: „Doamnă, păi da' # ((rîde)) cum: ați dus-o la grădiniță trei ani de zile şi vine să vă (K) ne vorbească româneşte – noi ce să facem cu ea?" Ştia toate literele, ştia tot, da' # vorbea cu copiii în juru ei – zicea că e una care *chiacchiera*, nu, cum zic ei!! Ăia toți cu ochii pe din afară, nimeni nu-nțelegea nimic: vorbea numai româneşte! De la numai româneşte am tras rău de tot, c-am început cu # ⊥ în clasa I să începi cu binişor nu-i # (K) nu eram prea mulțumiți! Da' ne-am dat seama că # vina era a noastră, pentru că fata o trecut în două luni //

F.O. *Trei luni de zile //*

S. Trei luni de zile o # şters complet italiana, o învățat româna! După aia am avut dificultăți să ştergem româna să # reintroducem italiana ((zîmbeşte))! Şi să începi în clasa I, cînd toți au 10, toți au # extraordinar – ea era numa' binişor # ⊥ acuma # merge bine!

F.O. *Şi cu cea mai mică ?*

S. Cea mai mică e # [bate cu degetul în masă] ((zîmbeşte)) ⊥ cînd o dă pe bunica la telefon: „*Te pas mama* !, deci 'Ți-o dau pe mama !' – *Te pa-* (K) *ti passo la mamma* !" ((rîde)) Deci jumate româneşte, jumate itali- ⊥ cum îi place

Scanned with OKEN Scanner

ei! Da' cînd îi vede de # ⊥ ştie cum să se linguşească şi să-şi # cîştige bunicii, deci nu-i # nu-i o problemă! Trec uşor de la o limbă la alta.

F.O. *Vorbiţi cu ele în română?*

S. Da! Acuma am şi # ⊥ în sfîrşit, după lupte seculare, cum zice Caragiale, în sfîrşit am reuşit să găsesc o fată de treabă, româncă, din Blaj, şi # am încredere în ea, s-o şi legat de fete, pentru că # ⊥ să vii acasă după # cît stres ai aicea, ce responsabilitate ai, cînd vezi că încearcă să # să te încarce, să descarce sub tine (K) pe tine orice se-ntîmplă pe secţie sau şi în afara secţiei – şi astăzi s-o-ntîmplat un alt caz ciudat – # # s-ajungi acasă să vezi (K) să-ţi vezi fetele că plîng, că de-abia aşteaptă s-o dai pe aia afară ca să plece că nu văd ora, ca mamă # eu mă simt rău! Şi-acuma, în sfîrşit, de doi ani de zile o avem pe # pe fata asta – sperăm să dureze, să ţină –, care, într-adevăr, s-o legat de ele, le duce la şcoală, pentru că intrarea e la opt jumate – eu la opt trebuie să fiu la serviciu, la fel ca şi soţul meu; ieşirea e la patru jumate, da' eu # # miercurea trecută am ieşit la nouă, vineri, că era grevă, # vineri că era grevă, am ieşit la şase, aşa – o venit toţi, toţi or venit! –, aşa # ⊥ nu reuşesc # # aproape niciodată să merg să mănînc la prînz, deşi e un drept al meu şi, ca toţi italienii, cum se opresc toţi, şi eu aş putea să zic: aş avea dreptu şi eu! Da' nu mă pun să discut acestea (acum pentru că) e o luptă pierdută din # din start – n-are nici un sens ! Eu zic că trebe tras: pe cine am văzut că o reuşit, toţi o tras cu dinţii! Cunosc # cunosc persoane şi mai sus, şi mai jos decît mine şi eu văd că toţi trag cu dinţii. Şi pe cît # (xxxxx) # # şi eu nici # ⊥ deci, dacă nu era soţu meu, eu nu # # n-aş fi putut să-mi permit nici să-mi plătesc înscrierea la Universitate, nici taxele de participare la examenele respective, şi aşa mai departe. Eu, cînd citesc în ziarele # care apar publicate în limba română aicea, în Torino, că-s toţi super fericiţi, şi extraordinar de mulţumiţi, şi cît îs pacienţii de # nemaipomeniţi, şi cum se regăsesc bine, şi aşa # eu # #

F.O. *Aţi vrea să fiţi şi Dvs. în pielea lor, nu?! ((zîmbeşte))*

S. Nu!! Mi se pare # ceva exagerat, ceva ciudat! Or s-or schimbat regulile între timp # pentru că eu cu cine am vorbit ⊥ deci eu am avut *tehnici* români care # îs sub mine, cum ar veni – pentru că eu sînt *medic structurat*, ei sînt *tehnici* –, care or venit ca elevi *tehnici*, după aia au devenit *tehnici*, că or terminat şcoala de tehnică: radiologie – poate în România # făcea (K) lucra în mină # # or dormit pe sub poduri – ceea ce nu a povestit –, da' sînt ⊥ toată lumea care o tras! Acuma au vilă la Pecetto, pe deal aicea, în Torino, da' # o tras cu dinţii, dormea patru ore pe noapte, acuma lucrează la (xxx) – sînt foarte fericită pentru el! Da'-i toată lumea care o tras! Ci- (K) eu # ce citesc prin ziaruri (sic!) de-astea, îs un pic # nu ştiu cum să spun, aşa #

O.I. *Sceptică #*

S. Da! Deci ori se exagerează de-o parte, ori se exagerează de alta: or îs ăia care-ş plîng de milă – şi tu zici: da' ce-ţi plîngi de milă ?! Nu-ţi cauţi de lucru!? Cînd îţi găseşti de lucru, te duci a doua zi să-l denunţi pe # proprietarul

Scanned with OKEN Scanner

la care ți-ai găsit # ⊥ Eu am colegi medici, care, acuma, după ani de zile de cînd mă cunosc, zice (sic!): tu eşti # un personaj # român care nu intră abolut deloc cu România. Pentru că # # responsabila (K) şefa de secție de la anestezie # are o (K) un băiat, care are vîrsta fetei mele – fata care şi-o pus-o în casă, s-o separat de soț după un an de zile, şi aşa mai departe [intervenție telefonică în limba italiană] Am avut un coleg (K) am un coleg ginecolog de la catedră de la Universitate, profesor universitar, şi-o pus o *badantă*-n casă # o zis că după o lună o renunțat, pentru că *n-o pus-o în regulă*, o pus martor român, care el nu l-o văzut în viața lui, nu ştia nici cine îs, deci ⊥ da' cum *să o pună după o lună în regulă* cînd noi, aicea, avem şase luni de probă, ca să vadă dacă *te asumă* sau *nu te asumă* – după concurs sînt şase luni de probă, deci nu-i ca-n România, ca să vadă ce fel eşti: unul care # cum ai două linii de febră *te pui în malatie* (K) în boală, în # vii la lucru, nu vii la lucru, cum tratezi persoanele, ce faci ⊥ asta aşteaptă după o lună *să o pună în regulă*.

Am avut un alt profesor, tot de la catedră, care mi-o zis că: „Eram sigur, i-am dat cheile casei, i-am dat tot" # – avea orare ca şi noi, cum fac şi eu – #; o plecat dimineața, cînd s-o-ntors seara acasă, n-avea nici mobilă, nici nimica: i-o golit toată casa! # Astea-s româncele! Zic: normal că erau de-acord cu alți indivizi români, da! Persoana care # eu o trebuit să-l chem pe părintele L. şi o trebuit să chem un chestor de # (K) un inspector de *Chestură* s-o dea afară. Adică, *prima*: vroia # al treişpelea salar; după aia, vroia ⊥ eu încă # eu nu eram intrată în serviciu, deci eu eram încă # ⊥ că *făceam numa' examene* – aveam numa' un salar. Şi ca să # îmi țină un pic fata să nu plîngă, deci nu făcea de mîncare, nu călca, nu # făcea curățenie, nu nimica – numa' că mi-o plimbi şi mi-o duci pînă afară, şi o duci pînă în parc, şi o duci înapoi, şi nu # nu faci nimica – al treişpelea salar, concediu plătit, şi aia, şi cealaltă, şi vroia să meargă în august în România: da' eu în august nu sînt liberă să te las pe tine! Din contră, eu chiar în august trebuia să # să muncesc! Eu te las pe tine cînd sînt liberă eu # după aia te las pe tine, deci cînd eu sînt liberă, atunci te las şi pe tine! Dar ne punem de acord, că aşa se face şi la (K) într-o structură publică!

Deci, anu trecut eu concediu mi l-am făcut în octombrie – o făcut altcineva în iunie, iulie, august, mie mi-o venit rîndu în octombrie, da' # aşa este! Anu ăsta l-am făcut în august, da' anu viitor mi-o spus clar că să nu # nici să nu mă prezint cu # cu luna august!! Şi eu am zis: uitați, fraților, eu şase ani de zile că fac # # Crăciunu, Anu Nou – şi părinții mei ar avea plăcerea de Crăciun şi de Anu Nou – cum toate familiile române sînt împreună, şi toate familiile, da' şi italiene, deci Crăciunu e acelaşi, la catolici şi la ortodocşi – să stăm împreună. După şase ani de zile, dacă unu dintre voi mă schimbă, chiar nu-mi pare rău deloc!

Anu ăsta şefu meu o zis: „Să vedem pe anu viitor!", deci pe # 2009, *pasaju* cu 2010! Am rămas un pic aşa #, da' sîntem într-o structură publică! Cu atît mai mult cînd lucrezi la privat, cum ar veni, deci, pentru că # după aia

Scanned with OKEN Scanner

datori di lavoro sînt eu ! Da' # vroia de toate, da' # venea cu ochelarii pe cap să-mi ia # ⊥ ochelarii de soare pe cap şi soţu meu zicea: „Da' cum se apleacă să ia fetiţa din # din pat: nu-i cad ochelarii?!" Zic: „Nu ştiu! Spune-i tu!" Pe tocuri înalte, aşa! # Zic: „Ştii ce?! Uită-te: nu cred că e un servici pentru tine!"

Am avut experienţe de toate tipurile. De asta zic # eu nici nu ştiu # ⊥ le văd cum sînt aicea! Deci eu săptămîna # asta, luni, m-am pus să urlu # m-am pus să urlu: o romîncă # # o romîncă # # bate la uşă că # – o întrebat pe-o *tehnică* (K) pe-o infirmieră, nu ştiu pe cine o întrebat, unde se fac ecografiile –, că # are fetiţa de # – fetiţa era un bidon înalt cît mi- (K) mai grasă ca mine, aşa, care are un nod la sîn # şi că trebe s-o controlăm! (Păi) stai: aicea nu funcţionează aicea că # în modu ăsta, că tu vii, dărîmi uşile şi zici # ⊥ De ce? În România tu te duci aşa?! Eu am fost anu trecut în România, la Cluj, pentru că tatăl meu o trebuit să facă un bypass pe inimă: am stat patru ore, am aşteptat medicu respectiv! Mi-o făcut internarea după *altre* două ore, ştiind că sînt o colegă, că am venit din Italia anume ca să stau lîngă tatăl meu, avînd în vedere că e o operaţie pe cord, mi-o zis: „Hai că-l vizitezi şi nu te las să aştepţi aşa # agitată!" ⊥ # Şi vorbim de Cluj, 2007, România #! Şi ceilalţi o aşteptat şi mai mult # ca să intre în salon, să-i dea patu, să-l interneze: numai ca să facă astea! Şi după aia a doua zi a făcut electrocardiograma, şi aia, şi cealaltă! Nu, eu am stat cuminte şi am zis: „Îţi mulţumesc, # eşti un gentleman # extraordinar!" Absolut nimic de comentat din punct de vedere profesional!

Şi tu vii în Italia să dărîmi uşile?! Da' cine crezi că eşti?! Da' cum îţi permiţi?! Da' înăuntru sînt alte persoane, care sînt (K) aşteaptă opt, zece luni de zile – că astea îs listele noastre de aşteptare – # ⊥ eu sînt de acord că ceea ce ⊥ de ce-am chemat # pe doamna de la ziar: tocmai ca să trag un semnal de alarmă, că am văzut foarte multe romînce, care-s foarte tinere, nu-şi dau seama, nu se # nu se controlează, nu-şi plătesc o vizită, nu-şi fac un examen! Cancerul ăsta la sîn în ultima vreme o (existat) (K) o fost un *boom* de cazuri, o devenit număru unu ca număr de cazuri în Italia şi număru unu # în *classifica* tumorilor: tumora la sîn în Italia e pe primu loc!

Şi-am văzut foarte multe # romînce – şi de anumi- # anumite dintre ele m-am şi legat, pentru că le # le vezi pe cele # ca lumea, care or venit, aveau nevoie, şi-or găsit de lucru – numa' ca să meargă înainte la lucru o # o ignorat că are un # nod, care creşte, şi creşte, şi creşte şi-l mănîncă (sic!) acolo, înăuntru, şi # o deranjează! Da' ca să meargă înainte cu lucru ⊥ de ce să găseşti un cancer la o fată de 32 de ani, de 10 cm, cînd noi le vedem la 2 mm, cu tehnicile care le avem şi cu toate examenele astea care ne # ne permit să vedem de toate cele?! De ce să facem asta?! Să ajungi să-l găseşti în ultimu stadiu – şi-acuma se tratează de metastază la ficat şi aşa mai departe!

Şi de-asta am zis, cînd m-o contactat doamna de la ziar, am zis: uitaţi, eu n-am nevoie nici de publicitate, nici de nimic! Şi aşa e o structură publică: pe mine că # mă caută mai mulţi pacienţi sau mai puţini, nu-mi # nu-mi creşte

Scanned with OKEN Scanner

salaru, nu-mi # numa' număru de exame-, numa' efortu, da' nu-mi (K) nimic nu-mi schimbă viața! Îi pentru ele # # să se # să # să vină, că trec exact așa ca și # ⊥ au nevoie doar de *codice* (ISIN) mi se pare, sau ceva de genu ăsta, da' vin controlate, vin făcute – examenele vin făcute! Și nu trebe să treacă # plătit, deci în mod plătit.

Da' nu cu nesimțirea și cu aroganța că eu sînt nevastă de patron și soțul meu este *imprenditor*!! Da' pe mine mă doare în cot că soțu tău e *imprenditor*!! Și că: „Am Mercedesu # *postagiat* în a doua (K) în *seconda fila*!!" Păi, du-te, doamnă, și # parchează-ți mașina unde vrei, da' pe mine mă doa- ⊥ eu vin pe jos la spital, eu n-am Mercedes și # mă doare-n cot de cine are Mercedes! Și pentru mine persoanele astea care au *artteggiamentu* (sic!) – care au multe romînce: că-i nevastă de # (K) soție de # cum era în România, în Timișoara, erau # # mult am văzut – acuma Dvs. sînteți din Iași, dar bănuiesc că era același *artteggiament* (sic !) # # erau ăștia de # vameși //

F.O. *A, da !*

+ S. Că erau la vama cu sîrbii. Ei, păi alea erau rupte în figuri!

Stai, mă, fată, liniștit: aicea sînt femei!! Deci noi facem (K) eu fac biopsii, eu sînt cu acu în sînu unei femei să # încerc să centrez o leziune, să înțeleg de ca natură îi: dacă îi de operat, cum am răspuns înainte la doamna respectivă [...], deci sînt raporturi de genu ăsta! Da' nu ești numa' tu!! Se trece printr-un *pronto soccorso*, te duci la medic, te vizitează – el zice că preferă să faci mamografia sau numa' ecografia, sau numa' aia, sau numa' cealaltă. Sau vizităm și noi, nu-i nici o problemă! Da' nu că-ți dărîmi ușa, că tu ai Mercedesu în a doua # *filă* – ieri # la unșpe: măcelu lumii, că ieri era și (greva) aia de # *autobuse*! Aveam afară, una peste alta, erau 50 de persoane, și ea: „(Vai), da' soțu meu este *imprenditor*, mi-a dat *pasaju* pînă aici ca s-o duc pe fetiță, că uitați că #" [...] „Și care-i problema?" Ea, în italiană, fără să știe că eu sînt romîncă! Eu mă uit ⊥ de la ce mi-am dat seama: am zis, asta-i o romîncă dintr-alea care # ⊥ Mă, femeie, (ai impresia) că soțu-tău e *imprenditor*, că se ocupă de construcții, că face Metropolitanu nu știu unde: nu mă de- (K) nu mă-ntere-sează! Nu-i un argument care ⊥ aicea se respectă ordinea, regula. Aicea nu-i cabinetu privat a nimănui! Și, și daca-ar fi – și în România dacă mergi –, respecți persoana respe- ⊥ și dacă intri într-un magazin: „Buongiorno!" „Permesso?" Da' nu așa!

La sfîrșit, eu am refuzat să fac examenu, colega mea, care-i italiancă, din Napoli, o refuzat să-i facă examenu, # șefu meu, pentru că nu știa ce să mai facă cu femeia asta, o zis: „Bine, îi fac eu!" Și-o făcut un examen de tipu: „Îți scriu: pot să fie șase lucruri! Du-te la medic, o să-ți dea antibioticu și după aia mai vorbim!" O ieșit, s-o uitat la noi: „Da' aicea se face așa?!" – la fiică-sa, fără să știe că eu sînt romîncă! [...] O ieșit cu doi ochi pe dinafară – da' nu se poate: un pic de respect! Un pic de respect pentru cine ș-o mîncat nopțile ca să învețe să ajungă

Scanned with OKEN Scanner

pînă la un anumit nivel, pentru cine stă zece ore în picioare fără să mănînce şi mai bea o cafea pe ici, pe acolo – nu sîntem în România: aicea nu fumează nimeni şi nimeni nu e cu cafeaua picior peste picior! Şi în România erau, da' nimeni nu-şi permitea să meargă să zică: „Ascultă: vino şi schimbă-i # # perfuzia sau # #". Nu! Nu! Totu ⊥ cel puţin eu la Cluj am văzut aşa! Acuma eu nu ştiu cum sînt la alte spitale! Aicea m-au (K) (mă cert), vin cu o obrăznicie ceva de groază! Sau îi cealaltă ⊥ că de asta zic, îs două extreme: ori îs astea care-s #

O.I. *Impertinente* #

S. Impertinente şi de-o obrăznicie rară #, *prete-* (K) şi pretind totu imediat, imedi- totu făcut imediat! Cum imediat?! Aşteaptă un pic că nu moare nime' pentru un # nod, dacă-l facem azi sau îl facem mîine, nu-i (K) nu asta e problema ⊥ sau îl facem la opt dimineaţa sau îl facem la unşpe, nu asta e problema #: cu linişte şi calm!

Sau sînt alealalte care, pentru că or venit ca să lucreze şi pentru că au nevoie ca să lucreze şi aşa mai departe, cînd îs în ultimu stadiu, cînd sîngerează că nu mai pot, atuncea vin! Deci nu este o linie de mijloc, asta # (K) eu asta *notez* aici, asta-i problema. Şi asta-mi confirmă şi # asistentele care-s pe secţie: deci ori sînt cele care # sun- (K) le cheamă din două-n două minute, nu că sună – au butoanele astea care le sună ca să cheme asistentele # şi nu le lasă nici să respire – zice: nu reuşim nici să distribuim mîncarea la pacienţi, sau medicamentele, sau tot, că # astea în continuare: „Aa, da' la mine nu veni-?!" – consideră că nu-s tratate cu # # suficientă atenţie, şi aşa mai departe. Sau îs alea care se lasă pînă în ultimu moment şi, cînd le vezi, îs pline de metastaze şi de # lucruri care-s pe sfîrşit, cum ar veni. Şi atuncea vin, şi plîng, şi # ce-am putea face! Şi # în momentu respectiv nu ştii # din ce parte s-o apuci, că # de unde o învîrţi şi cum o sucești, îi tot # împrăştiat şi tot #

O.I. *Vă vine şi Dvs. să plîngeţi //*

S. Da! Deci am acuma una, aşa, (xxx) o cheamă, şi nu ştiu # mi se rupe inima de ea, nu ştiu ce să-i spun [intervenţie telefonică în italiană]. Eu vă las liniştiţi! Deci, în mare, eu zic că # eu pe cine-am văzut şi cunosc din experienţa mea personală – c-o devenit *tehnic*, că o făcut o # şcoală superioară, că # are o facultate –, din cît cunosc eu, toată lumea o făcut sacrificii. Deci, mie # surîsurile astea şi # vai, cum îmi mulţumesc pacienţii, şi aşa # # ⊥ îţi mulţumesc: sînt persoanele care vin şi-ţi mulţumesc! Vin şi-ţi spun: ştiţi, m-am dus la # spitalu Molinette sau (xxx) sau în alt spital din Torino, mi-o zis să vă fac complimente pentru că aţi făcut un examen perfect, detailat (sic!), care nu au nevoie de # (K) ce nu se poate # spune nimic. Am avut şi de la Veronesi, de la Milano – care o fost ministru sănătăţii pînă acum cîţiva ani în urmă –, care o venit paciente şi mi-o zis: o zis doctor Veronesi să vă fac complimente că lumea ⊥ el n-ar fi intervenit pentru aşa ceva! Şi la sfîrşit s-o descoperit # chiar dacă era vreo cinci milimetri, da' era un cancer, care se # *svilupa* în sînul persoanei respective.

Scanned with OKEN Scanner

Îmi face plăcere!! Da' ceea ce am citit prin ziare ((zîmbeşte)) – toți pacienții ăştia care vin pentru că # # asta nu, nu # (nu aşa) o experiență //

F.O. *Nu ați întîlnit o asemenea realitate, nu?! ((zîmbeşte)).*

S. Nu: am văzut toate fotografiile astea surîzătoare de tot felu de medici # spe- (K) rezidenți sau care fac la Molinette sau nu ştiu de pe unde am mai citit – că tot mai citesc cînd mă apucă – şi că # sînt în *pronto soccorso*, şi cît fac, şi cum fac, şi de # (K) cît îs de eficienți şi nu ştiu ce #. Eu ştiu că # prima dată m-o pus la probe, da' dintr-alea serioase: de la # de la ultima venă, de prins, ca să faci un examen contrastografic – eu fa- (K) vorbesc de radiologie, unde se cer şi examene contrastografice, urografii de toate cele –, pînă la # la biopsii [...]. Eu am întîmpinat # # ⊥ ca şi fie- (K) cum în fiecare zi eşti supus la altă probă, să vadă acuma ce faci: reuşeşti s-o # s-o faci singur, îi chemi, nu-i chemi, ai nevoie de ajutor, reuşeşti, nu reuşeşti?! Singuru lucru care eu # pe moment # continuu să mă trag îndărăt, da, pentru că nu mă simt (K) nu sînt pregătită şi nu am pregătirea necesară şi mi se pare o tîmpenie din partea mea: să mă duc să vorbesc la congrese despre experiența noastră! Deci, noi avem o experiență ca ⊥ *a* (K) la Roma, în mai, cînd am fost la congres în mai, la Roma, m-au trimis din partea spitalului – au hotărît ei că trebe să mă duc eu să reprezint spitalu –, am reprezentat cu un poster, că aşa (K) nu tre' să vorbeşte: pui acolo şi ei văd că ai făcut ⊥ noi avem *casistica* cea mai mare dintre toate # (K) din cele care erau prezentate la nivel național – deci era # Societatea inter- # (K) italiană *della Radiologia Medica* –, noi aveam o *casistică* care-i dărîmam (sic!) pe toți! Da' nu mă simt în stare să vorbesc, pentru că în fața unei # ⊥ deci vine crema cremei din toate spitalele din toată Italia: să mă pun eu să vorbesc # eu nu mă simt # nu am această pregătire # nu //

F.O. *Încă ! ((zîmbeşte))*

+ S. Sînt cei care au această facultate: poate-ți spune numa' atîta [indiciu], deci # da'-ți vorbesc juma de oră! Şi dup-o juma de oră zici: da' # ce-o zis, de fapt? Nu ştiu dacă vi s-o întîmplat # ((zîmbeşte)) Pe cînd eu îi spun în două secunde: îi benign, îi de tipu ăla, îi fibrotic, îl puteți opera, nu-l operați sau ⊥ astăzi am chemat-o pe-o colegă de-a mea, i-am zis: uită-te, vino jos că treaba asta-i serioasă, ştiu c-o s-o operați numa' pîn-aicea, da' în cazu ei trebe să mergeți pîn-aicea! Hai că-ți arăt unde: îți fac un tatuaj # „Vai, îți mulțumesc!" # ⊥ Evit un ping-pong, un # un al doilea inter- (K) o a doua operație pentru persoana respectivă, pentru că ştiu cum # deci, cunosc patologia, ştiu unde-i nodu respectiv, ştiu că voi nu mergeți să s- # (K) excavați acolo pe sub pectoral # ⊥ da' nu-s în stare să vorbesc ((rîde)) în fața # publicului şi a persoanelor! Deci # ăsta e un handicap care # îi văd că, în schimb, şcolile lor îi pregătesc: deci, fetițele mele îi pun (sic!) să vorbească şi # cînd merg la biserică – că ele, născute în Italia, sînt catolice, fac *catechism* şi # îi pun în fața bisericii să vorbească şi # ⊥ deci asta # pentru mine, eu nu # [...]

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Apropo: în sfîrşit, acuma, deci, sînteţi în Torino, v-aţi stabilit, nu mai faceţi naveta cu # //*

S. Nu! Din (K) de cînd am avut a doua fetiţă – eu cu două fetiţe nu reuşeam să mai fac naveta, cu trenu' înainte şi-napoi. Am reuşit cu # (K) am stat în chirie nouă ani de zile, acuma am reuşit să facem saltu – da' saltu ăsta ne-o cam # distrus, c-am făcut exact în (perioada) asta de criză financiară # să facem un împrumut la bancă; şi cînd ne-o zis că ⊥ iniţial era pe 20 de ani: acuma, cu *taxa de interes*, am ajuns la 22 de ani – eu mă-ntreb dac-o s-ajung să trăiesc ăştia 22 de ani să plătesc casa ((zîmbeşte)), dar este un apartament normal de bloc, cu patru camere – nimic deosebit, care # ⊥ colegii mei în România deja au vile, în Oradea, şi ⊥ îmi dau seama că din punctu ăsta de vedere # colegii mei de clasă, de liceu, de # de facultate, în România îs mult mai # # mai evoluaţi, mai //

F.O. *La nivel material, cel puţin //*

S. Da! Trebe considerat că # în România sistemu sanitar e # e diferit! Aici sistem sanitar la negru nu există: deci, poate să-ţi aducă ciocolăţele de Crăciun sau un *pumn de flori* pentru că # i-ai salvat pielea, da' nu # # deci se rămîne totu # curat – cel puţin # în ceea ce priveşte secţia noastră şi persoanele care lucrează aicea! Acuma în afara spitalului nu ştiu ca să spun # dacă funcţionează tot aşa sau # probabil la privat, unde se duc, vin plătiţi la număr de examene şi-atuncea # cu număru respectiv se ajung (sic!) la sume mult mai importante. Am văzut ⊥ repet: am fost anu trecut în România, am fost invitată la colegi, la # naşii noştri, deci e ceva # ca un *boom* ((rîde)) – îmi vine să plîng c-am plecat la faza asta ((rîde)), da! Pe de-o parte, da //

F.O. *Doar la faza asta!! ((rîde))*

S. Nu ştiu, nu ştiu dacă şi în rest, pentru că # din ceea ce *am notat* eu, în România oricum un medic vine considerat, nu zic ca Dumnezeu pe pămînt, da' nimeni nu-şi permite să # în timp ce faci un examen, un medic să fie ⊥ şi cînd o greşit: aa, aşa o vrut să fie (K) aşa o fost să fie! Deci se găseşte totdeauna o # o explicaţie # supranaturală ((rîde)), da!

Pe cînd la noi, nu: asigurarea medicală, *risarcimenti danni*, *risarcimenti estetici*, *richieste* (xxx), *richieste # denuncie* (xxx) deci totu la nivel de #

O.I. *Birocraţie şi # ((zîmbeşte)) //*

S. Da, care *vine să coste* ⊥ deci cum zic colegii mei: nu pentru # (K) *non per soldi ma per denaro* – nu ştiu dacă există o traducere. Deci # şi *soldi*, şi *denaro* îs 'bani', da' *soldi* îs bani puţini, *denaro* îi # *tanto* (K) îi mult. Da! Aşa că # acolo eu asta n-am găsit situaţia asta, deci cred că se lucrează cu mai multă *serenitate* şi # mult mai # mai liniştiţi: medicii sînt mai puţin stresaţi. Noi ieri am avut o şedinţă cu şefu nostru şi el ni-o zis: „*Notez* că în ultima vreme, cel puţin în Italia, în Torino, sîntem la o medicină defensivă!" Deci trebe tot timpu să te justifici de ce-ai făcut ăsta, de ce-ai cerut celălalt, dac-ai cerut un *aprofondiment* – pentru care motiv, de ce tip era, cît era de agresiv, ce daune a

Scanned with OKEN Scanner

avut persoana respectivă – de multe ori daunele-s numa' # morale: „Vai, m-au speriat şi cînd am ieşit de la spital îmi venea să m-arunc sub maşină!" Deci asta-i explicația: sub prima maşină care trecea sau sub tranvai! Deci # se ajunge la nivelu de-a # de-a lucra tot timpu cu #: Nu cumva poate să-mi spună ceva? Nu cumva mîine, sau peste o lună, sau peste două # persoana respectivă sau un alt medic care [...] poate să-mi spună ceva despre examenul respectiv sau să aibă de ce să se # lege ?! Deci se lucrează mult mai # cu un stres #

F.O. *Sub presiune mult mai mare!*

+S. Care unu zice: nu ştiu dacă # # *vale la pena*, cum zic ei, un infarct pentru toate # persoanele astea care # nici mamă, nici tata nu-i, nici o cunoştință, nici o rudenie de-a mea! Dar le faci pentru că-i servici – asta-i serviciu! Şi ai de crescut, oricum #, două fetițe, *de dus înainte o familie*, cum facem un pic toți # //

F.O. *Care spuneați că acuma//*

+S. Tre' să munceşti, trebe să-ți plăteşti taxele, trebe să-ți plăteşti # *mutuo* la bancă # (K) împrumutu la bancă, şi să mai şi trăieşti, dacă se poate! Fără discotecă şi fără # # *divertimento*, deci totu # în manieră liniară. Deci, singuru lucru care ne permitem, vă spun sinceră (sic!), îs concediile vara – concedii care înseamnă: ori mergem de (K) la (Iuliu), ori mergem la ai mei! Deci nu mergem nici la hotel, nici la # ((rîde)), deci ori la unu, ori la altu. Dar asta este!

F.O. *Mulțumim foarte mult!*

S. Eu vă mulțumesc!

V

[*înregistrare făcută în anul 2008 la Consulatul din Torino, în condiții improprii realizării unui interviu: pe de o parte, mult zgomot de fond, iar pe de altă parte, tânăra intervievată se afla în aşteptarea rândului pentru a-şi rezolva problemele pentru care venise, de fapt, la Consulat – aşadar, lipsa timpului pentru a realiza un interviu mai amplu; nuanță dialectală în pronunție (închiderea vocalelor finale)*]

F.O. *M-ar interesa parcursul Dvs. personal de cînd sînteți în Italia: cum ați venit, motivația venirii aici, problemele pe care le-ați avut şi cum ați reuşit să treceți peste ele – probleme de limbă, dacă ați avut asemenea probleme.*

S. Deci, să răspund la fiecare întrebare ((zîmbeşte)). Fiecare dintre noi vine cu un bagaj, cred că, *linguistic* # redus, pentru că # cred că sînt puțini cari învață limba italiană în țară: vii, după aceea spui: „Ce-o fi, o fi!", nu? Aşa am făcut şi eu: am venit în Italia, ştiam doar să spun cuvî- # cuvîntul *dove* ((rîde)), pentru că era pe # săpunu care este şi la noi – *Dove* ((rîde))//

F.O. *Exact, aşa e//*

Scanned with OKEN Scanner

+S: pentru a şti unde e # (K) să cobor în # în *sta-* (K) în gară la # *Porta Nova in Torino*. Deci am venit, să spun aşa, [...] acum zece ani, deci în o mie nouă sute # o mie nouă sute nouăzeci şi opt – pare a fi ((rîde)) un discurs istoric ((rîde)). Da, am venit # *al seguito* [sic!], să spun aşa, # soțului meu – era el prezent; nu *regolari*, pentru că nu am venit ⊥ am venit cu un (K) cu viză turistică, sperînd de-a sta o lună, două, trei, după aceea # pentru a mă reîntoarce acasă – eu eram învățătoare, nu vroiam să-mi pierd postu de muncă, şi aşa mai departe.

Calcule' de-acasă nu sînt alea de-aici: # doreşti a faci multi # sau vii cu multi provo- (K) proiecte, îți dai seama că aici nu sînt nici cîini cu colaci în coadă ((rîde)) şi nici # ⊥

Probleme de *linguă* – foarte multe: ca să pot să muncesc a trebuit sî fac un curs # un curs # *presso* să spun [convorbire întreruptă temporal]. Deci în ceea ce priveşte limba, începînd cu (K) în Alba //

F.O. *Acasă, în țară?*

S. Nu, Alba lîngă Cuneo – pentru că nu sînt din Torino; de aproape două luni un curs di *alfabetazzione* în limba italiană, pentru că doar cunoscînd limba aveam posibilitatea de a lucra: ținînd cont că am găsit un lucru la bar, chiar şi (sistem) de pahar trebuia să ştii cum se cheamă ((rîde)). După # după am început să lucrez în diversi # locuri di muncă: *pizzaiol*, *barist* #. După cinci sau şase ani, am # am decis să # să hotărăsc ce vreau de la viață: să *ies în pensie* (K) la pensie ca *pizzaiol* sau # ((rîde)) să fac altceva. Am făcut un curs di mediator intercultural, care mi-o dat posibilitatea sî lucrez # – cum lucrez şi la ora actuală – şi care mi-o dat posibilitatea di a spera # di a-mi continua studiili, di a începi # studii diferiti di ale mele ⊥ scuzați, telefonu [subiectul închide telefonul] ⊥ *Bon, mi sono inscritti a l'Universita, adasti sono in terzo anno – scienze politiche, lavoro io* # muncesc ((rîde)) //

F.O. *Văd că vorbiți mai degrabă în italiană decît în română ((rîde))*

+S. muncesc # într-un *studiu legal*: fac (K) mă ocup di practici pentru străini – practici *burocratici* în ceea ci priveşti *Prefettura, Chestura* # şi aşa mai departe.

F.O. *Deci, în afară de cursul de limbă, care a fost experiența ⊥ practic, cum ați învățat limba italiană?*

S. Da, # nu la televizor: citind, # făcînd cursu di italiană, care îți dă posibilitatea să faci # acorduri gramaticale, şi în *campu* (K) în cîmpu muncii ((rîde)), lucrînd toată ziua cu //

[întreruperea din nou a interviului, datorită contextului în care a fost realizat]

F.O. *„Mediator cultural": am observat şi eu această nouă meserie în Italia! Despre ce este vorba?*

S. Deci, mediator intercultural # – definiția ((rîde)) *scolastică*, să spun aşa – este de a faci *punti* între culturi, deci descifrare si- # *símboluri*. Spre exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

di ci la noi #, nu știu, sî mergi # di Paști în cimitir, spre exemplu, și așa mai departe. Dar nu numai: discuții religioasi, sî spunem așa, efectiv di tradiții, di # moduri de a se comporta și așa mai departe. Deci # lucrez în școli: fac *accolienza* # școlarilor români, lucrînd nu numai cu ei, dar în principal cu familia (K) cu familiile, cari trebuii sî fii informati cum funcționezî școala, care sînt cerințili, care este materialu didactic și așa mai departe. Deci, în general # //

F.O. *Și nu numai cu românii, nu? Adică puteți //*

S. Nu, deci la *studiu* unde lucrez # # lucrez cu foarti puțini români, deci nu esti un # *facilitator* al limbii – mai mult în școli, ca *accolienză* [interviul se întrerupe brusc aici, definitiv]

VI

[*înregistrare făcută în anul 2007, la sediul unei asociații românești din Torino; interlocutorul, de vârstă medie, este din Bacău; pronunție marcat dialectală*]

F.O. *De cînd ai venit aicea și, evident, motivul pentru care ai venit?*

S. Am plecat de-acasî, sincer sî fiu #, din plictisealî de-a fi băiatu lu' mama și-a lu' tata. # # Probabil te-așteptai la un alt răspuns ((zîmbește)). Esti cît sî poati di sincer: eu în 2001 lucram pentru un miliardar din Bacău, # cîștigam di la 350 la 450 di dolari pi lunî # [...]; într-o dimineațî m-am trezit și am văzut cî, di fapt, di pi urma mea nu esti nimica: banii n-ajungeam cu ei la sfîrșitu lunii, chirii nu plăteam, deci stăteam acasî la părinți – provin dintr-o familie, cum sî spuni în Italia, *benestante*, așa #, da' n-aveam nimic di pi urmî: apartamentu' – sudoarea părințîlor, mașina – sudoarea părințîlor, vila – sudoarea părin- totu era munca lor de-o viațî # și ei sînt cine sînt. Ș-am zis: bă # ⊥ m-am uitat așa și-am făcut o analizî # viitoare, *vicină* (K) apropiatî sau îndepărtatî #, ș-am zis cî nu # nu prevedeam # ⊥ Ș-am zis: cum au încercat și alții pot sî plec și eu # # măcar # ⊥ Pîn-atuncea n-am ieșit din țarî # aveam prieteni cari au fost la turci, la unguri, la bulgari, la embargou cu benzinî # Germania – care pi unde-o putut și cînd o putut, da' eu n-am ieșit din țarî #. N-am avut bani să plec ((rîde)) am împrumutat bani # – cu toți banii cari-i cîștigam, am împrumutat bani sî plec – #, am încercat să plec deja din 2001 da' n-am putut sî prind o vizî # s-o dat drumu la 'apa caldî', la vizi ((rîde)) # am plecat în cinci din Bacău, împreună: patru băieți și-o fatî # eram amici, așa #. Am venit la un amic de-a meu din Torino, care i-am spus: „Uiti, eu problemi di bani nu am: vin, mă-ntrețin, plătesc, da' nu vin sî dorm sub poduri; dac-am un pat, plătesc chirie cît îi, mîncarea, toate as- ⊥ # nici-o problemă". Așa am venit în Torino!

F.O. *Asta în 20...?*

Scanned with OKEN Scanner

S. În 17 ianuarii 2002 am fost (K) am ajuns în Torino; am plecat din Bacău pi 14 ianuarie [...].

F.O. *Și-ai ajuns aici și #?*

S. Am ajuns aicea șî //

F.O. *Ce-a-nceput aici?*

S. O-nceput cî vreo douî luni di zili m-am urcat pi pereți, nu știam ce-i aia muncî, nu găseam di muncî, era greu cu limba – trebuia mai întîi sî știi limba; da' cine-o mai avut noroc, mai cunoșteai pi unu, pi altu, sî lua la muncî șî fărî sî cunoști limba; o fost nenorocu meu # să # să n-am # să n-am di muncî. După aia, pînă la urmă mi-am găsit di muncî # la //

F.O. *E nenoroc să nu ai de muncă: nu consideri că a fost nenoroc și faptul că nu știai limba?*

S. Nu, pentru cî ț-am spus: am plecat din Bacău în cinci – patru persoani dupî o săptămînă aveau de muncî; eu n-am avut!

F.O. *Fără să știe limba celelalte, tot și-au găsit de muncă #*

S. Da. Eu, din contra, mai știam ceva, din contra, mai legam două-trei cuvinti: era vorba di prietenii, di relații, di # care și cum o avut noroc, așa. După aia # am lucrat o săptămînî pi la Milano – am montat niști suporturi pentru cabluri, pentru tavanuri din astea suspendati, falsi. După aia am mai stat iarăși vreo cîteva săptămîni, și-am ajuns să muncesc în construcții, construcțiili cari # punctu meu de vedere, în momentu di azi este cî # îs ca un stagiu militar #

F.O. *Pentru cei din Italia #*

S. Pentru toți bărbații care vin în Italia, sectoru di construcții sînt (sic!) ca stagiu militar. Deci esti o chestii # chiar dacî el esti specializat în altceva, chiar dacî ⊥ esti un *pasaj* obligatoriu; pi cînd la femei esti *badantu*, *domesticu*: chiar dacî # ce știu eu # e doctoriți # pîn-ajungi sî facî recunoașterea studiilor, șî toati alea, șî cunoștințe, să ajungî undeva într-un spital, într-o clinicî, într-o # azil di bătrîni sî facî pe-asistenta # prima datî face *domestic* # astea sînt două stagii obligatorii ((zîmbește)).

N-am lucrat mult pentru ăla # [...] banii îi dădea cu țîrîita sau # și-așa erau puțini și nu-i vedeam # și-am plecat. M-am dus la un prieten de-a lui # – un prieten, cum e aicea, cum se spune: *paisan*, din același orășel. Că era cam la 40 de kilometri în afara orașului: stăteam în Torino și făceam naveta la 40 de kilometrii. N-am # ⊥ mă trezeam dimineață la cinci ca să-ncep munca la opt # terminam munca la șapte, ajungeam acasă la zeci # dimineața o luam de la capăt # pentru # la-nceput 32, după aia 35 di euro pi zi. La-nceput îmi luam și di mîncari, după care o-nceput să-mi dea el di mîncari #; că făceam (K) restauram mobilă vechi, mobilă anticî, și, practic, laboratoru lui era în garaj – avea un garaj, două *posturi* și ceva, deci foarti mari, o vilî particularî # el sta la etaju unu, la parter era garaju; șî lucram în spati, în garaj. E o chestii cari mi-o plăcut # ne-am înțeles foarti bini di la-nceput # Mi-o făcut acti, pe care mi le-am plătit,

Scanned with OKEN Scanner

normal ((zîmbeşte)) # – nu reluăm legea Bossi-Fini, care spunea că, aa ((zîmbeşte)). Şi dupî ci mi-o făcut acti # i-am spus: totuş, nu sî poate munci zi luminî, di dimineaţa pînă seara, cu 35 de euro şi un blid de mîncari; hai să negociem oleacă, hai să #. S-o supărat foarte tare # foarte tare! Fapt pentru cari a doua zi trebuia sî mergim sî facim # cum îs *merca-* ⊥ aici sî numeşti *mercat* di # di mobilî, da, şi noaptea trebuia să rămîn la el, dormeam pe-o canapea, plecam dimineaţa pi la trei, la patru, c-aveam de mers [...] da # noi restauram şî vindeam #. E, vreau sî-ţ spun c-a doua zi nu s-o mai dus sî facă *mercatu*, la douî noaptea m-o adus la Torino – nu mai aveam tren la ora aia, la două noaptea m-o adus la Torino #.

Eu m-am trezit ⊥ un amic de-a meu, care eu îi propusesim: „Hai să mergim acasî! Hai să mergim acasî!" – o zis cî nu mergim, cî nu prea sînt bani, cî maşina, cî # – m-am trezit, nu mi-o zis nici „Salut!", „Ci faci?" # o zis „Hai acasă!". „Bă, da' îs două săptămîni di cînd mă lupt cu tini să mergim acasî – ai zis cî nu ai bani!" „Nu! Hai sî mergim! Hai sî mergim!" Făcusem (K) trimisesem pachet, da' nu bani: trimiteam cadouri di Crăciun – eu bani n-am trimis niciodată la # la ai mei: vreu sî menţionez cî nu # chiar n-au avut niciodatî # # Din contră, mi-o spus că dacă, Doame-fereşti, vreodatî # sî nu mă duc sî umblu, sî-mprumut, sî mă fac dator, sî n-am, sî răbd # # nu era o problemî # //

F.O. *Scuză-mă, o paranteză: „Hai acasă!" De ce voiaţi să mergeţi acasă?*

S. # Di Sărbători //

F.O. *Aaa, deci erau Sărbătorile, aa, asta era #*

S. Era (K) am ajuns ⊥ deci Bossi-Fini o fost în septembrie, eu am fost, ca sî zic, printre primii – nu chiar primu, printre primii români, sau extracomunitari, cum era pe vremea aia, care şi-o luat permisu de *soggiorno* cu Bossi-Fini, în Torino #; deci eu am depus actili pi 11 septembrii, am luat permisu în mînî, emis (K) o fost eliberat pi douî decembrii, eu am luat (K) pi 17 decembrie eu aveam permisu în mînî # deci la două luni distanţî #; dacî stai sî calculezi cî în 2002 au fost eliberati pisti 800.000 di permisi # – bun, pi toatî Italia # dacă e sî împarţi pi # pi judeţi, totuşi, îţi iesi o cifrî, mai ales dacî stai sî calculezi judeţili mari: Milano,Torino, Roma, aşa #

N-aveam bani # am dat vreo douî telefoani, am împrumutat nişti bani, am plecat acasî. Am făcut Revelionu acasî, şi # dupî aia ne-am întors. Ne-am întors, m-am dus sî-l caut # mi-o spus: „Rămînem prieteni, n-am nimica cu tini #; vii la muncî douî zili, trei zili pi săptămînî, ti chem cî am nevoii, cît sî-ţ plăteşti chiria şi cheltuielile, sî ai un ban în buzunar. În momentu în cari îţi găseşti altceva di muncî, fărî nici o problemî # ti duci în altî parte; rămînem prieteni" – fapt pentru care sîntem prieteni ş-acuma: ni vizităm, ni auzim la telefon. Deci # ca prieteni o fost bine şi frumos # – nu ne-am înţeles ca #

F.O. *La preţ* ((zâmbeşte))

S. La preţ, ca patron, aşa #.

Scanned with OKEN Scanner

Am mai stat la el pînă-n martii # în martii tot prin el, printr-un client de-al lui, am ajuns într-un şantier, la o firmî foarti mari de construcții # autostrăzi. Acolo # nu prea ştiam eu ce şi cum # am intrat ca muncitor necalificat #. Şefu di şantier o văzut cî # esti loc di mai mult, mi-o propus nişti chestii; am zis: „Bini, de-acord, învăț!" #. O trecut un an jumate, am învățat şi # normal cî după cenveți, tre' să ai şi (K) tre' să fie ceva în partea aialaltă # dacî nu, pe mine mă plăteşti ca un 'împingi roaba' şi eu, de fapt, împing excavatoru #. Şi ca sî-mpingi excavatoru şi sî n-ai calificarea respectivî #, dacă, Doamni-fereşti, se-ntîmplă ceva, tu eşti răspunzător! Pentru cî # îți dai seama: nici un şef di şantier, nici un inginer n-o sî zicî: „Eu l-am pus acolo!", ştiind cî nu-i calificat # Şi-am cerut calificarea #: n-au vrut sî mi-o dea! # Eu m-am (sic!) refuzat sî mai (K) sî fac mai mult dicît scrii pi contractu meu di muncî # Pentru cî # imaginează-ți o # ca sî spunem aşa, o parcare # la ei se zice *piazzala* (sic!), de o mie di metri pătrați, eu într-un şan- (K) capăt, şefu de şantier în partea aialaltî, şî ni trimiteam # //

F.O. *Mesaje* ((zîmbeşte))

S. Da, de-alea dulci ((zîmbeşte)) # Nu, adicî dacî eu ti respect, tu nu eşti obligat să mă respecți, da' cel puțin nu mă # nu mă jigni #; în momentu în care tu mă trimiț # într-o parte şi-ntr-alta # mai colorate, aşa # o dată zic: „S-o-ntîmplat!"; a doua oară zic: „Ai grijă!", da' a treia oară te trimit şi eu; şi dacă tre' să-mi dai un cent, mă duc pînă-n pînzili albi şî mi-l dai #.

De-acolo # n-am ajuns la un acord comun #. Totuş, o lăsat ei di la ei, o zis: „Calificarea nu ți-o dăm # da' nici 'împinge roaba' nu ti duci sî faci". Mi-o dat un microbus, făceam (K) alimentam utilajele din şantier cu motorină. După aia # am fost invitat la sediu la un sindicat la Torino – era sindicatu undi eu eram înscris #, mi s-o povestit de-un proiect care o fost făcut la Roma # – s-a luat un român şi-o fost adus în interioru sindicatului sî lucrezi efectiv pentru sindicat – # mi s-a făcut această propuneri # am avut un termen di gîndiri – şi eu, cît şi ei – di trei luni di zile #. Esti o muncî care-mi dă satisfacție, o fac şi astăzi – au trecut patru ani de-atunci #

F.O. *Aha, să înțeleg că aici* [în cadrul asociației] *e doar colateral* #

S. Nu, aicea esti # aicea esti (K) aici sînt două lucuri: aicea eu o zi pi săptămînî îmi desfăşor activitatea # pentru că am reuşit să facem o colaborare între asociație şi sindicatu la care eu lucrez #. Deci: pentru comunitatea română, eu, în loc sî mă duc să-mi desfăşor activitatea la mine la birou, îmi desfăşor activitatea în birou Asociației „Frăția" #; iar astăzi, faptu că astăzi m-ai găsit aicea, este o activitate de voluntariat – eu activitatea de teren mi-am terminat-o, şi în loc sî mă duc acasî [...] cînd n-am ci faci, vin şi stau aicea; că astăzi n-am ci faci şi mă joc pi calculator, mîini măcar completez nişti acti, vini un muncitor, dau un sfat, stai di vorbă cu unu, cu altu, răspunzi la telefon # deci activitati di voluntariat. Bun, cuvîntu în sini di «voluntariat» multî lumi ar trebui să-l mai cauti prin dicționari #

F.O. *Să-l caute şi mai ales să-l pună în aplicare* #

Scanned with OKEN Scanner

S. Da' nu ştiu ce-i aia # pentru că # oamenii, cînd spun: „Sînt şî # (K) fac şî voluntariat" – „Ce-i aia?! # Cum, tu după opt ore di muncî ti duci şi faci voluntariat?!" – „Da, mă duc şi fac voluntariat!!" [...] – „Cum, tu, în loc sî stai sîmbătî, duminica acasî, ti duci acolo şi faci voluntariat?" – „Da, mă mai duc!" [...] Cînd am timp [...], nu mă duc acasî, sî stau acasî: vin şi stau aicea, chit cî stau digeaba şi aicea – sînt zili cînd stai digeaba, menționez, da' sînt zili cînd nu-ți vezi capu di treabî. Sînt zili cînd plec de-aicea # la ora ⊥ eu am program vinerea, de la două jumati la şapti jumătati [...] #; acu' douî săptămîni am venit la unu şî un sfert, era o doamnî care mă aştepta afarî – la unu şi un sfert cu program de la două şi jumătate. Luasem nişte pizza sî mîncăm, ne-am aşezat la masî, o mai venit încă o persoanî; la două fără un sfert, hai să încep, să nu-i las să aştepti, totuş, o orî, douî ori, sî stea # aşa. Ghici la ce oră am plecat de-aici? ((zîmbeşte))

F.O. *Bănuiesc* # [...]

S. La nouî jumătati am închis asociația! Deci eu de la unu şi un sfert pînî seara la opt, cînd am realizat cî nu plec, mi-am cerut voii sî mă duc sî fumez o țigară cî nu mai # nu mai rezistam # aşa; şi am plecat la nouă jumătate de aici! Deci la nouă jumătate am închis asociația! [...]

F.O. *Deci, în mare, mi-ai povestit traseul tău italian, să spun aşa. Ce m-ar interesa: problemele de care te-ai izbit – ce probleme ai avut de cînd ai venit aici//*

S. Dacî eşti bine intenționat, dacî ai ambiții şi dacî eşti serios # eu îți spun sincer cî nu # chestiile alea cu 'discriminari', cu # //

F.O. *Deci n-ai simțit asta, nu*?

S. Nu! Nici în 2002 # Nu, îți spun sincer: pe vremea aia mi-era ruşini sî deschid gura cî nu vorbeam corect italiana. Un amic de-al meu mi-o spus: „Deschidi gura cî s-au obişnuit de-acuma; s-au obişnuit: chiar dacî vorbeşti prost, el te-nțelegi! Să nu-ți fii ruşini!". Şi, într-adevăr, nu # ⊥ mă duceam (K) nu ştiam să-mi cumpăr abonament – eram obişnuit cu biletili şi după aia am aflat că este abonament; m-am dus sî cumpăr abonament şi i-am spus un cuvînt care n-avea nicio treabî cu abonamentu #, da', totuş, o-nțeles omu ci vreau, cî eu i-am arătat biletu şî, di fapt, eu îi spuneam: „Nu, nu, nu!", cî vreau ăla; şi după aia mi-o dat abonamentu, că era pi # pi zoni, formuli #

F.O. *Deci n-ai simțit probleme //*

S. Nu!

F.O. *Nici măcar la nivel de limbă, că nu vorbeai corect?*

S. Da' la-nceput ⊥ chestia # să-nveți limba: esti o limbă foarti asemănătoari, esti o limbă latinî – bun, latina mie nu mi-o plăcut niciodatî ((rîde)): la şcolî nu # nu făceam frati bun cu profu' de latinî – dar # este o limbî uşor de învățat, dacî vrei #, dacî vrei. Luasim de-acasî un dicționar di-ăsta, di # conversații, aşa #, am căutat sî văd dacî găsesc nişte frazi cari mă pot interesa în

Scanned with OKEN Scanner

mod particular #, şi am găsit una care cred că n-am s-o uit niciodatî: era o chestii di genu #, în româneşti vini cî: „Vorbiți mai încet (K) mai, mai lent, nu mai încet, mai lent cî nu vă-nțeleg!" # Pentru că, dacă-i spuneai: *Parla piu piano*!, aşa #, zice: mai încet volumu! E, nu, eu m-am dus ş-am căutat fraza în cari îi spuneam sî vorbeascî mai lent: era *Per favore, parlare* (sic!) *più adàgio, non capisco*! # A fost una dintre primele fraze pi cari eu ((rîde)) le-am # le-am ⊥ da, pentru cî italiana esti o limbî care sî vorbeşti foarti # cursivî # aşa # mai cu accenti, mai cu dialecti # mai cu dialecti ⊥ uiti, o problemî foarti mari esti cu dialectili: am citit undeva cî sînt 186 di dialecti în Italia; în afarî di trei cuvinti, cinci minciuni, în dialecti eu nu ştiu să-ți spun # aşa. Oricît ⊥ mi-ar fi plăcut sî-nvăț un dialect: cî-i piemontez – s-apropie la francezî, cî-i napolitan, calabrez – ală care-l vorbesc toț # din şantiere, n-am reuşit, nu voi reuşi niciodatî ((zîmbeşte)), oricît m-aş străduj; într-adevăr, o fost o dificultati să-nvăț un # un dialect #; o fost o dificultati //

F.O. *Ai fi vrut, să-nțeleg?*

S. Da, da, da #. Şi cînd am văzut cî nu-i nici-o şansî # ⊥ la început în şantieru ăla în care-ți povesteam eu cî m-am angajat, eram singuru extracomunitar #, singuru român #: toți colegii, din toată Italia, da' vorbeau toți în dialect. Şi-am spus: „Fraților #, vă rog frumos!" # ⊥ aici au mai multi varianti, ştii, di 'vă rog frumos!': *Per piacere!*, *Per favore!*, *Per cortesia!* # ⊥ să vorbească să-nțeleg şi eu! „Ei, dar ştii, cîteodatî, limba #" – „Cîteodatî-i cîteodatî, dar la voi e în fiecare zi, fraților! ((zîmbeşte)) Nu-nțeleg o boabî din ce ziceți!" ((zîmbeşte)) #.

O trecut timpu, nimica, n-am ajuns la un rezultat comun #; o trecut timpu – cî firma la care lucram eu, cî alti firmi care lucrau în şantier o început s-angajeze români, şi-atuncea echipele se făceau altfel: doi-trei români, unu italian; doi-trei români, doi italieni #; ei, şi-atuncea vorbeam şi noi pe-ale noastre #. Şi-atuncea: „Eeei, potoliți-vî, cî iar vorbiț ca talibanii!" ((zîmbeşte)). Zic: „Hai să-ți clarific eu două lucruri, că acuma, probabil, ai să mă înțelegi şi tu pi mini, cum îți spuneam eu acu cîtiva luni! Deci, noi sîntem românii: noi nu sîntem extracomunitari, noi sîntem romanii care ne întoarcem acasî după 2000 di ani #; deci, tu ar trebui să ne găseşti cu brațele deschise (K) să ne primeşti cu brațele deschise" ((zîmbeşte)) – unu la mînî. Doi la mînî: dat fiind faptu cî în Italia sî vorbesc 186 di dialecti, noi vorbeam al 187-lea, deci noi vorbim în dialect, nu vorbim limbi străine ((rîde)) #

F.O. *Dialectul de acum 2000 de ani, nu ?!* ((râde))

S. Da, esti un dialect # esti un dialect roman # este un dialect roman foarti # la ei sî zici *stretto*, foarte # # # *stretto – stretto* îi 'strîmt', dar la noi în română nu e bine tradus, nu-i # nu-i bună tradus (K) traducerea # #; şi ziceam: „Este un dialect roman atît di # di curat, încît nici romanii din Roma di astăzi nu-i (K) nu-l înțeleg!" ((zîmbeşte)). Rîdeau toți, rîdeau toți ((zîmbeşte))

F.O. *Din moment ce au venit şi români, deja problema asta era, cît de cît, mai uşor //*

Scanned with OKEN Scanner

S. Astăzi sî spuni cî la Torino, cine nu vorbeşti româneşti, nu-i torinez # ca sî-nțelegi problema ((rîde)); dacă acu cîțiva ani era o problemî pentru unii, acuma problema-i pentru alții ((zîmbeşte)). Eu am colegii mei di la muncă – am în jur di 10 colegi, patru şefi şi trei secretare – cari nu poți sî spui că vorbesc româneşti, dar, oricum, de-atîta timp vorbind la telefon, încep anumiti cuvinti # să le legi; o secretarî chiar şi-o făcut ambiția – ştie să numere foarte bine pînă la 20 #, ştie care-i diferența dintre George şi Gheorghe #, ştie care-i (K) cum sî # cum sî spuni în italianî la Daniel, Ion # #, Mihai: Mihai – *Michele*, Ion – *Giovanni*, deja le ştie; ştie cî Gheorghe sî scrii cu [gh], nu sî scrii cu [ge] ca George #

F.O. *Spuneai o chestie foarte interesentă [...], cu diferența între ghid şi faptul cînd trebuie să vorbeşti pe şantier, între „Lei" şi celelalte //*

S. Da, dicționaru era făcut, cum eu îți spusesem fraza: *Per favore, parla lei!* (sic!) – persoana a III-a, deci toate frazele erau făcute la persoana a III-a, ca şi cum vorbeşti cu unu de 60 de ani; şi cînd găseşti unu de 20 de ani în față şi îi spui „dumneavoastră" ⊥ la ei respectu nu stă în cuvîntu „dumneavoastră", şi esti o chestii foarti bunî: eu cu şefu meu, care are 62 de ani, vorbesc la 'per tu' – respectu nu stă în „dumneavostră", pentru că este inutil să-ți spun „dumneavostră" în față şi pe partea aialaltă să # aşa #. Şi mă obişnuisem să vorbesc la persoana a III-a – cînd o trebuit să vorbesc la persoana a II-a, nu ştiam să leg trei cuvinti: verbele ((rîde)) sînt alte # alte terminații şi alte # deci nu sînt ⊥ spre exemplu, dacă vrei să înveți dintr-un dicționar româno-italian – italiano-român să vorbeşti la persoana a II-a #

F.O. *Deci să-nțeleg că asta a fost o dificultate #*

S. Da, aia o fost o dificultate pentru mine, pentru cî esti mai greu sî # sî corectezi ce-ai învățat greşit dicît să-nveți corect di prima datî; deci, eu învățînd să vorbesc numai la persoana a III-a #, am # am găsit foarti dificil sî trec de la persoana a III-a la persoana a II-a # #, pentru cî nu-i ca la şcoalî, cînd ti ia şi-ți zici # #: „eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele # sînt, eşti #" – după ureche # eu citind de-acolo ⊥ după aia, în schimb, am reuşit: ba vorbind cu colegii, pi cari îi rugam în mod particular să mă corecteze, citind ziarili – chiar dacă nu înțelegeam o boabă din ci scrie în eli # aşa; mă duceam (K) anumite cuvinte mă duceam şi căutam cuvîntu; după aia, cum era (K) cum venea folosit în propoziție, în fraze, era altî treabî – eu învățam cuvîntu; cînd am realizat cî nu m-ajutî dicționaru de conversație, am început să-nvăț cuvinti #, şi căutam cuvintili di (K) pi cari puteam si li folosesc – dau un exemplu din şantier: ciocan, lopatî, tîrnăcop, aşa #; după cari, cu cuvintili alea – chiar dacă nu vorbeam articulat, vorbeam # într-un sens al meu # da'-ncet, încet îți spunea: „Vezi cî # tre' să spui cuvîntu aşa, tre' să pui verbu aşa" #, înveți, dacî vrei.

Dup-aia, ti uiți mult la televizor – di ci toț copiii din România ştiu spaniolă? Se uitî la telenoveli ((rîde)) Di ci: pentru cî ştiu telenovelili!

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Într-adevăr, ăsta-i chiar un fenomen //*

S. E, eu am aplicat fenomenu ăsta: mă uitam la televizor – în general # mie-mi plac ştirili #, fărî sî facem publicitati la nici-un post, ştii # mă uit la ştiri […] îmi place sî mă uit sî văd ci si mai întîmplî pi-aici, pi colo #.

F.O. *Deci, aşa: inițial, nu, ai luat cuvintele ca atare, fără să ⊥ şi le foloseai ca atare pe şantier, în situația în care aveai nevoie de ele.*

S. Da! Dau un exemplu: trebuia sî zic – luăm o propoziție la-ntîmplari: „Eu tre" ⊥ vine unu şi mă-ntreabă: „Ce faci?" Păi # „Eu trebuie sî mă duc sî duc la şefu di şantier documentili" sau # – nu mai spuneam: „Eu trebuie" # sau # „Mihai a zis": „Mihai zis", „Eu duc" #, deci erau nişti, nişti frazi # ⊥ da' oricum, se-nțele- ⊥. E, şi vreu sî mai spun o chestii: în momentu în care vorbeam cu o persoanî, cum stăm noi di vorbî acuma, şi nu reuşeam sî mă fac înțeles, mă enervam, luam o hîrtie şi un creion şi desenam ((zîmbeşte)) #; […] dacî nu ştiam cuvîntu, pi cuvînt di onoare îți spun: n-am ştiut sî zic 'tîrnăcop', i-am luat hîrtie şi creion şi i-am desenat tîrnăcopu ((zîmbeşte)).

F.O. *Şi, încetul cu-ncetul ți-ai dat drumul, nu*? ((zîmbeşte))

S. Da. […] N-am făcut niciun curs di italianî!!

F.O. *Spuneai de proiectul de viață cu care ai venit aici, pentru că nu erai mulțumit, nu se vedea nimic în urma ta, acolo; acum eşti mulțumit de tine, aici*?

S. Ştii cum îi, ştii cum îi ((zîmbeşte))! Uite, hai să-ți răspund la întrebarea ta cu o întrebari: ne uităm de-aicea pi geam şi vedem linia orizontului, da? Şi spunem: trebi sî mergem di-aici şi pîn-acolo. Da' în momentu cînd ajungem acolo, există un alt orizont//

F.O. ((rîde)) *Oricum, trebuie să existe o mulțumire de moment cel puțin //*

S. Da, # eu sînt mulțumit. Dacă în primii ani, ca sî zic aşa, m-am distrat # – bun, şi acuma mă mai distrez, mai merg în vacanță – #, am reuşit să mă-nsor, să mă pun la casa mea, mi-am cumpărat un apartament, # în România am fost în fiecare an, vara # – iarna ⊥ îi greu să mergi de două ori pe an că ajungi să munceşti (K) deci eşti sclavu vacanței tale #: ca sî mergi di două ori pe an acasî # între transport, banii cheltuiți, cadouri şi toate celelalte # viața nu sî rezumî la asta, viața nu sî rezumî la asta. În România sî cheltuie bani mulți #, şi-atuncea o datî pi an. Anu ăsta am vrut să mă duc, totuşi, că # îmi lipsesc mult, îmi lipsesc mult Sărbătorile de iarnî, foarte mult îmi lipsesc: deci, în momentu de față dacă m-ar întreba cineva ce-mi lipseşti din România – îmi lipsesc Sărbătorili di iarnî. Eu din 2002 n-am mai făcut Crăciunu cu părinții # şi nici în România #.

F.O. *Cu aceeaşi intensitate ca la-nceput, sau se diminuează cu timpul dorul acesta de Sărbători? Sau creşte?*

S. Doru creşti, creşti pentru că ⊥ dacă vara ti duci: cald, prieteni, rudi, părinți, frați, surori #, ei, Sărbătorili di iarnî # nu ştiu: pentru cine ținea

Scanned with OKEN Scanner

Sărbătorili di iarnî – eu Sărbătorili di iarnî le țineam: și cu uratu, și cu pluguşoru//

F.O. *Exact, ca orice moldovean* ((rîde))

+ S. Cu colinda, cu sorcova, cu tăiatu porcului, cu # hai sî bem o canî di vin, și venea din beci cu căldarea […].

F.O. *Scuză-mă, acum o întrebare – poți să o iei personală, dar, în fine # soția # e româncă?*

S. Da.

F.O. *Ai avut vreodată ideea să te căsătorești cu o italiancă?*

S. Nu. […] Unu: că pe vremea aia era mai greu să ai un raport cu o # cu o italiancă, să spunem așa; doi: ei au un alt stil di viațî, au o altî mentalitati # pi cari noi nu o avem.

F.O. *De ce ai spus: „pe vremea aia"? Acuma nu ⊥ s-a schimbat cumva situația?*

S. Acuma # ⊥ în 2002, dacî stai sî faci o analizî (K) dacî ai cum să faci o analiză a vremurilor respective # pe, ce știu eu, la (K) a Primăriei # cîți se căsătoreau (K) cîte căsătorii erau mixti, ai să vezi că ai un număr extraordinar di mic; pi cînd dacî ti duci astăzi, sînt deja //

F.O. *Ai vreo explicație la chestia asta?*

S. Ajungem sî ni cunoaștem unu pi altu (K) unii pi alții […]; ajungem sî ni cunoaștem unii pe alții # și sî # sî vedem și că (K) descoperim cî nu sîntem toți la fel. Dacă stai șî ti uiți la știri #: un român o omorît, un român o furat, un român o bătut, un român o # cînd dă la știri, zice: „Români!" # „Români!" – este cea mai (K) cel mai rău să generalizezi, să judeci o persoană după alte cazuri. Mie, o secretară (K) una dintre secretarele de la birou – este și cea mai în vîrstă, într-o zi, cînd o ieșit chestia aia cu Mailat, la Roma, o răspuns foarte sec: „Stai liniștit cî Mafia în America n-ați dus-o voi!" ((rîde)) Dacî stai s-analizezi ce-o făcut Mafia șî ci face (K) ci fac ai noștri astăzi ((rîde))

[…] Bun, ne-ntoarcem la ci ziceai tu: problemi, dificultăți //

F.O. *Da, te rog!*

S. Poți sî zici c-ai fi fost (K) erai un pic văzut altfel di # piemonteji # care deja ⊥ pentru că piemontejii sînt de-aicea, din Torino, din Piemonte #, ei sînt acasî la ei #, deja au fost, ca să spunem așa, între ghilimele, „cotropiți" de, de # de Sud #, după care au venit *marochini* (K) sau marocanii ((zîmbește)), după care au venit albanejii, după aia am venit și noi # […]. Ei, într-adevăr, dau (K) dintr-un anumit punct di vederi, poți sî zici: „Dom'le, au dreptati!", dintr-un anumit punct di vederi, știi # […]

F.O. *Facem un scenariu acum: în cazul în care o să aveți copii, o să le ceri să știe limba română?*

S. Obligatoriu!

F.O. *De ce?*

Scanned with OKEN Scanner

S. Pentru că ei sînt cetățeni români #, născuți într-o țară străină; dar ei, ca cetățeni, îs cetățeni români. După care, la 18 ani, n-au dicît s-aleagî # dacî vor sî renunți sau nu: pînă la 18 ani, dat fiind faptu cî eu sînt român ⊥ cînd voi depune actele de cetățenie # italiană, este altceva – aia română am s-o păstrez; iar el, cînd o să-mplinească 18 ani, n-ari dicît s-aleagî #. În casî la mini sî ştii cî sî vorbeşti româneşti # şi la propriu, şi la figurat, şi la televizor, şi eu (K) noi între noi. Mai sînt cazuri care vorbesc în italiană, cu copiii, între ei prin ca- ⊥ nu, la mini în casî sî vorbeşti româneşti # sî găteşti româneşti [...], în proporție de 90% româneşti ((zîmbeşte)).

F.O. *Acuma, cu siguranță ştii că sînt cazuri în care vor să facă uitată cît mai repede limba română //*

S. Fiecare # ⊥ ştii cum e: trăim într-o țarî democratî, c-aicea sau la noi în România – trăim într-o țarî democratî, undi # esti liberă exprimarea propriei opinii. Dacî el vrea sî renunțe la limba lui natală (sic!), la obiceiurile, la #, eu nu vreau #, nu vreau!

F.O. *Şi o să-i acorzi posibilitatea să renunțe* ((zîmbeşte))?

S. Cînd o să-mplinească 18 ani!

F.O. *Pînă atunci o să asculte de tata, nu?* ((rîde))

S. Nu, da', da' şi statu italian îi dă dreptu la # la cetățenie – bun, el ⊥ eu, dacă-mi depun actele la cetățenie, obligatoriu şi copilul meu va deveni şi cetățean italian; dar la 18 ani are dreptu sî renunți – nu cî mă trezesc la 16 ani şi zic: „Tatî, eu nu mai vreau cetățenia română!" sau „Nu vreau cetățenia italiană!". La 18 ani!

F.O. *Aveți de gînd să rămîneți aici, cu tot cu soția?*

S. Nu pot să răspund la întrebarea asta [...], nu ştiu, nu ştiu. Eu îți spun sincer: m-aş întoarce acasă şi mîini!

F.O. *De ce?*

S. Mă simt mai bine acasă la mini, în țarî la mini #. M-aş întoarce acasî şi mîini, da'-ntrebarea este: pentru ce? Pentru ci sî mă-ntorc? Sî fac slugî la # 10 milioani pi lunî? Eu plătesc # ca să spun aşa, informativ, # 890 di euro rata la bancă, la apartament #, la un salar de-o mie şi #. Acuma lucrează şi soția – sînt două salarii de o mie # aşa; şi sî mă-ntorc în țară, sî ci: sî mă fac dator vîndut la vreo bancî ⊥ bun, şi-aicea sînt dator vîndut, dar, cel puțin, reuşesc să duc o viață decentî # aşa. În România mă fac dator la vreo bancî # vîndut # aşa, sau sî stau cu babacii acasî (K) în casî, nu acasî # aşa, şi sî fac slugî la 10-15 milioani. Adu-ți aminti cît cîştigam eu în 2001 # ş-am plecat [...]. Mai există discuția: cîştigi 1000 di euro, da' # # la stat cît sî declarî? Eu nu mai lucrez în negru aicea: mă-ntorc acasî la mini sî m-apuc sî muncesc în negru?! Cam greu!

Bun, la mini discuția esti şi din punctu di vederi profesional. Omu îmi zice: „Dom'le, cît iese banu, nu mă-nteresează!" – cum o muncit la negru atîția ani aicea, poate să se-ntoarcă şi acasă sî muncească tot la negru! Problema esti cî # tre' sî stai sî te gînde- ⊥ dacî nu ni gîndim acuma – şi-aşa cînd o să ieşim la

Scanned with OKEN Scanner

pensii #, dacă o să mai apucăm vreo pensii ((rîde)) #, aşa, # – totuşi e bine sî ti gîndeşti acuma; cî vei avea sau cî nu vei avea, e bine sî ti gîndeşti #. Cînd eu eram la şcoalî #, cu ani în urmî #, am făcut nişti alegeri #; dacă aş putea sî mă-ntorc, n-aş mai face aceleaşi alegeri! Aşa cî mai bini mă lupt sî am o pensii, dicît să n-o am deloc – cel puțin am încercat #: dacă-ncerci, ai o şansă, dacă nu-ncerci #, eşti pierzător înainte să # să pleci la drum. […]

F.O. […] *Pe termen lung, ideea este că rămîi aici, totuşi!*

S. Nu. Dacă iei din 100% […], 50% îți spun cî rămîn aicea, 50% îți spun cî mă-ntorc acasî #. Vînd apartamentu, fac bocceluța ş-am plecat; în proporție di 50%.

F.O. *Ce te-ar determina să te-ntorci acasă? Evident, dacă //*

S. Un trai decent #, un trai decent #.

F.O. *Nu neapărat ca cel de-aici, dar #//*

S. Deci un trai decent, eu n-am spus ca cel de-aicea #; acuma n-am stat s-aprofundăm: eu poate aicea o duc în lux, da, aşa – n-o duc, aşa ((zîmbeşte)) – eu am spus: un trai decent, fără s-analizăm ce-nseamnă un trai decent # # fără; dacî multi persoane din România s-au obişnuit sî treacî (K) sî trăiascî cu puținu care-l au # #, eu nu cer dicît sî duc un trai decent. Un trai decent înseamnî sî ai o casî, pe care sî poți s-o întreții # – tot eşti dator vîndut la bancî, da' dacă nu reuşeşti să întreții nici casa, n-ajungi nicăieri. Trebuie să te gîndeşti: un trai decent implicî # sî nu-ți faci problemi cî mîini n-ai bani sî dai di mîncare la copii sau sî-i trimiți la şcoală # – dacî eu mîini n-am ci sî pun în gurî, n-am decît un colț de pîini, îl dau la nevastî şi zic: „Măi, mănîncă-l tu şi eu mă descurc!"; da' cînd ai un copil # nu poți sî-i spui: „Măi băiete, # ((zîmbeşte)) du-te şi tu pe la bunică-ta şi mănîncă ceva, că noi n-avem!" #

F.O. *Da, aşa este* […].

VII

[*interviu realizat în 2011, la demisolul uneia dintre cele două biserici româneşti din Torino, cu un tînăr din Botoşani*]

F.O. *Mai întîi, unde te-ai născut: aici sau #?*

S. M-am născut în România, şi-am venit aicea la vîrsta di doisprizeci ani.

F.O. *Acum cîți ani?*

S. Patru ani.

F.O. *Deci acum patru ani #*

S. Da. # # Acolo am făcut cinci clase # şi # //

F.O. *În ce zonă?*

S. Botoşani.

F.O. *Botoşani, aha # Eu sînt din Suceava; şi sînt în Iaşi, practic, acuma, deci sîntem vecini* ((zîmbeşte)).

Scanned with OKEN Scanner

S. Am # am veri la Suceava.

F.O. *# Acum patru ani ai venit #*

S. Da.

F.O. *Cu părinții?*

S. Da. Mai întîi a venit tatăl meu – sunt șapte ani în urmă –, a venit singur. La un anumit punct eu am (cedat) # întrebîndu-mî undi poa' sî fii tata? Deci, di ci nu mai vine acasî? Și # a fost discuția asta; și la începutu # vacanței – practic, vineri s-a terminat școala, luni am plecat în Italia cu ideea să fie o vacanță. La sfîrșitu vacanței, după trei luni, m-au întrebat: „Rămînem aicea? Da!" Și așa a fost: am rămas în Italia ((zîmbește)).

F.O. *Ești singur la părinți?*

S. Nu, mai am un frate, mai mic, (de doisprezece ani)

F.O. *Născut tot în România?*

S. Tot în România!

F.O. *Aici ați venit împreună cu fratele, presupun că ați venit atuncea, în vacanță și #*

S. Cu mama și cu fratili.

F.O. *Deci numai tata era aici?*

S. Da!

F.O. *Și ați venit cu toții, și ați hotărît să rămîneți aici!*

S. Da.

F.O. *Te bucuri că ați luat decizia asta?*

S. Da! Și din punct di vedere social, și din punct de vedere ce am ajuns eu ca persoană! Pentru că # # vara asta am fost în România și am văzut ce întorsătură au luat prietenii mei care au rămas acolo: ce viață socială au, ce (K) cum gîndesc. Faptu cî eu am stat aicea îmi oferă avantaju de a vedea România dintr-o altă *prospectivă*: din interior, ca român, și avînd și televizor românesc, aud și știrile din România și așa #, și din exterior, ce gîndesc ceilalți despre noi.

F.O. *Ce limbi vorbiți în familie?*

S. Deci, mai mult eu vorbesc cu fratili meu italiană # # și anumite fraze în românește, spre exemplu: glume sau lucruri care nu pot fi traduse, le spun în românește. # Pe cînd cu părinții, invers: vorbesc românește și # expresii în italiană. # Cu bunica vorbesc numa' românește, fiindcă # din cauză căci, neputînd să iasă din casă – *incapabilitate* fizică, vorbește numa' românește; de italiană nu prea știe ((zîmbește)).

F.O. *E și bunica venită aicea?*

S. Da, de # de anu trecut.

F.O. *Fratele în ce clasă e?*

S. A șasea.

F.O. *A șasea! După cît timp ⊥ deci ați venit acuma patru ani ⊥ după cît timp ați început să vorbiți mai mult, așa, # italiană între voi, tu și cu fratele?*

Scanned with OKEN Scanner

S. Noi am început imediat, adică imediat ce învățam ceva, ca să # ⊥ el învăța ceva, eu mai învățam ceva, (punînd) împreună învățam mai rapid limba; deci numa' bine am făcut un lucru de echipă. # Cum v-am spus: aproape imediat am început să folosim expresii în italiană, cuvinte # #

Eu văd astea două limbi ca sinonime: practic, eu, ca să vorbesc cu fratele meu sau cu grupu „Nepsis", care şi (K) ştiu şi română şi italiană, folosesc una din cele două limbi, care îmi vine mai rapid, # care sinonim mi se pare mie mai apropiat în cazu ăla.

F.O. *Aici ție în ce limbă îți vine mai ușor să vorbești?*

S. Italiana.

F.O. *Italiana*!

S. Da, pentru că prefer să mă exersez la ceea ce o să vorbesc la școală, la # # examene – pentru că aicea examenul de-a opta e cu totu oral, pe lîngă cîteva probe scrise; deci, trebuie să mă exersez încontinuu, fiindcă, după ce merg în vacanță în România, îmi ia cam o lună să *reprind* # limba italiană, s-o vorbesc cursiv: accentul şi toate lucrurile astea.

F.O. *Ai învățat ușor italiana?*

S. Da! # Prima jumă- (K) într-o jumătate de an deja reuşeam să fac un dialog.

F.O. *În ce clasă ai intrat, practic, aici?*

S. Aicea am intrat în clasa a şasea, doar că au făcut din (K) o mică excepție *inconvenientă* pentru mine: şcoala de aicea are cinci clase de primu grad, trei de-al doilea şi încă cinci de-al treilea – nu-mi amintesc cum se numesc pe româneşte. Am făcut cinci clase în România, dar a cincea clasă e prima clasă de-al doilea grad; ei, aicea, ar fi trebuit să mă bage în al doilea (K) a doua clasă de pri- (K) de-al doilea grad: n-au făcut-o! Mi-au tăiat un an! Eu acuma-s între copii cu doi ani mai mici ca mine: # un an pentru că şcolile româneşti începeau la şapte-opt ani, deci deja acolo avem noi românii o pierdere față de italieni; acuma mi-au făcut asta, e ca şi ⊥ toată lumea cînd mă-ntreabă din ce an sînt şi în ce clasă sunt, spun: „Da' tu ai rămas repetent?!". Nu prea mi se pare corect.

F.O. *Şi ai intrat, practic, în # ⊥ n-ai avut o clasă specială ca # neştiind, practic, italiana deloc # ai intrat exact între ei? Te-au băgat la şcoală între italeni-italieni? //*

S. Clasa mea a fost una particulară, pentru căci clasa mea a fost #, spus urît, o adunătură de străini: am fost # # trei băieți italieni şi trei băieți străini, patru feti italiene şi una străină.

F.O. *Asta era toată clasa, nu?*

S. Toată clasa!

F.O. *Trei, trei, şase # unşpe elevi, nu, eraţi?*

S. Da! Şi # italienii, văzînd căci, fiind între noi, lecțiile dureau (sic!) mai mult, pentru că trebuiau să ne explice nouă, străinilor, au decis să schimbe clasa; şi în al doilea an de al doilea grad am fost numa' străini # şase străini.

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Şi acuma?*

S. Acuma sînt într-o clasă numa' băieți, dar asta din cauza şcolii, pentru că e o şcoală *prevalent maschilă* fiindcă-i *tecnică*, dar sîntem *mixați*, sîntem # # orişicum mare majoritate sîntem italieni acolo; ce „sîntem": „sunt" italieni, pentru că eu nu fac parte din grup.

F.O. *Fratele, tot aşa la şcoală: a intrat tot într-o clasa mixtă, de asta, la # la început?*

S. Nu! A intrat într-o clasă # normală pentru că # pentru că erau mulți italieni în ea.

F.O. *Şi s-a descurcat # în italiană?*

S. Da! Are note mai bune, chiar dacă nu-mi convine ideea asta ((zîmbeşte)) #

F.O. *O recunoşti* ((rîde))//

S. Da!

+F.O. *că e fratele tău, pînă la urmă, aşa e!* ((zîmbeşte)) *Ți-a venit greu să te adaptezi # la început?*

S. La început, da, din cauza gusturilor: # vestimentației, ce muzică ascult, cum văd (K) vedeam lucrurile. Primii trei ani au fost # mai dificili. Acum, în al patrulea, încep, oarecum, să vorbesc mai la nivel # la nivel cu italienii. Pentru că înainte aveam atitude- (K) atitudinea unui rapper: mă îmbrăcam larg # ascultam muzică la (K) foarte tare, aveam un anumit limbaj mai # ca să spun, cum să spun # # *che offende.*

F.O. *Mai dur?*

S. Da. Mai dur față (K) în fața oricărui; acum am început să mă relaxez, viața orişicum merge înainte ((rîde)).

F.O. *La biserică de cînd vii?*

S. Dintotdeauna!

F.O. *'totdeauna.*

S. Tatăl meu, şi înainte să venim noi, a făcut parte din coru bisericii, a fost la Paris cu concursuri diverse, deci era total integrat în lumea bisericii. Acuma el studiază teologie la Sibiu – chiar acuma, în perioada asta, are examene *in* România.

F.O. *Şi cum se împăca atitudinea ta de rapper cu faptul că erai un frecvent al bisericii?*

S. N-avea niciun # # pentru că înjurăturile nu le foloseam, eu nu sînt unu care sî folosesc cuvintele # ofensive # #. Dacă vreau sî spun ceva, ridic un pic tonu sau # o spun mai răstit, dar nu folosesc astfel de cuvinte. Vorbind despre înjurături: înjurături(te) (K) înjurăturile în italiană pentru mine nu valorează nimica: poți (K) poate să mă cheme oricum vrea, să-mi spună orice de mama mea sau aşa #, *in* italiană pentru mine e altceva. Mai degrabă în română mă simt atins: vezi că, totuş', vorbeşti limba mea, deci ar trebui să ştie cum gîndim noi,

Scanned with OKEN Scanner

cî sîntem mai # că ridicăm mai uşor mîinile – expresia asta nu ştiu dacă e în română ((zîmbeşte)), adică să faci bă- (K) să te baţi.

F.O. *Deci, practic, la tine diferența între ⊥ e o diferență foarte mare între a fi înjurat în română şi a fi înjurat în italiană! Deşi presupun //*

S. În italiană nu valorează nimica! Eu, cînd vorbesc italiana, chiar şi fără să-mi dau seama, fiindcă aud de la ceilalţi italieni # anumite înjurături, cum ar fi: *cazzo*, care e 'păsărica' ((zîmbeşte)) şi chestii din astea, se spun aproape o dată pe frază, fiindcă aşa s-au obişnuit ei şi aşa m-am obişnuit şi eu ca să vorbesc în rînd cu ei. Ei acuma au cîteva probleme mari cu socializarea tineretului.

F.O. *Cum ai fost tu primit de colegii tăi?*

S. Cum am spus: la început eram numa' prin- (K) primele două clase am fost printre străini, deci eram oarecum neutru. Limba engleză învăţată în România – ceea ce aicea nu se poate, şi am să vă explic şi de ce – m-a ajutat foarte mult în a înţelege şi italiana, pentru că era o limbă în comun cu foarte multe persoane: spre exemplu, un prieten de-al meu, care îl am de atuncea, îi *filipin* dar limba lui maternă-i engleza, deci mai mult de atîta nu se putea #. În România avem Cartoon Network, avem Discovery Channel, avem filme cu subtitrări, nu tra- (K) nu vorbite, pi cînd aicea ei le traduc toate, cu vocea. Deci vocea lu (K) unui actor important, italienii n-au auzit-o poate în viaţa lor #, ceea ce mi se pare o porcărie pentru că mulţi au probleme de engleză!

F.O. *Şi, practic, tu aveai o engleză mult mai bună decît colegii tăi, aici, italieni.*

S. Da. It- (K) eu şi încă un coleg străin, un moldo- # moldovean, vorbim engleză, ceilalţi #

F.O. *Mai ai cunoştinţe, colegi, aici, din Moldova?*

S. Da: în clasa mea, în afară de mine, sînt toţi # *c'e*, toţi cei care vorbesc română sunt din Moldova, cinci-şase.

F.O. *Sînteţi, deci, cinci-şase din Moldova şi numa' tu din România?*

S. Da.

F.O. *Şi # între cîţi băieţi? Între cîţi elevi?*

S. Sîntem numa' băieţi în clasă: douăze' şi şapte.

F.O. *Deci şapte sînteţi români, să zic aşa//*

S. Şase, vorbim româneş-//

F.O. *Şase şi cu tine! Deci cinci, cu tine şase, ar veni!*

S. Da.

F.O. *Destul de mare procentul.*

S. Da.

F.O. *Te mai uiţi pe canale româneşti? Asculţi emisiuni în română?*

S. Am numa' televizor românesc aici. De # de vara asta mi-am luat parabolă şi decodor şi asc- (K) şi văd numa' televizo-//

F.O. *Acasă?*

Scanned with OKEN Scanner

S. Acasă!

F.O. *Numai în română!*

S. Numa' în română.

F.O. *De ce?*

S. Pentru că televiziunea italiană, în mare, e reclamă. Trei sferturi din timp îs reclame. Era o mare porcărie: da, ai limba, ai (K) aveam anumite emisiuni care le urmăream şi mi-a # (K) nu prea mi-a plăcut să mi le # mai pot viziona, dar nu mi se pare corect ca să ⊥ pentru că mi-am dat seama şi eu că începeam să uit româna: # am ajuns în România şi nu ştiam cum să mă exprim, parcă aş fi într-o altă lu- (K) # altă țară. Deci am preferat să țin tele- (K) să ținem televiziunea românească ca să mai avem cum să ((zîmbeşte)) # # să putem încă să vorbim româneşte.

F.O. *Da' n-ai si- (K) n-ai gîndit că ți-e mai de ajutor să asculți emisiuni în limba italiană tocmai pentru ați perfecționa limba italiană, pe care oricum n-o ştiai la perfecție? Cum ai judecat chestia asta?*

S. Păi, nu: vara asta am # am luat (K) am cumpărat (televiziunea) românească! Pînă acuma am avut televiziune italiană. [...] Mi-am mai luat şi televiziune românească pentru că aicea televiziunea gratis (xxxxxx) au scos-o şi au pus-o numa' prin decodor; şi am spus: „Dacă tot punem decodor, aşa, hai să-l punem românesc!".

F.O. *Cum te descurci cu italiana la ora actuală?*

S. Binişor, adică # numa' # puține cuvinte nu le înțeleg şi le întreb (sic!), da' asta se întîmplă o dată la o lună, o dată la # să mai întreb cîte un cuvînt. E şi pentru că citesc mult în italiană.

F.O. *În română citeşti?*

S. Pe internet: vorbind cu prietenii, prin scris, şi asta #

F.O. *Unde îți vezi viitorul: aici sau în România?*

S. Habar n-am: poate undeva în mijloc, pentru că italienii au un mod de viață, au ⊥ profesorul meu (de oboi) – eu merg la Conservatoru de Muzică – locuieşte la Milano, dar merge în România, în # (K) stă şi în Italia, în anumite oraşe, merge şi în Germania să predee lecții. Deci are o casă unde stă familia lui, dar el e prin toată Europa.

F.O. *Aşa te vezi şi tu?*

S. # Nu mi se pare o idee mult prea rea, pentru că acuma fac Institut # *c'e* # # cum, fiindcă în România nu-i făcută aşa şcoala: e între liceu şi profesională, deci nici sută la sută teoretic, nici sută la sută practic, e undeva în mijloc, pe # # pe plan informatic. Informatica fiind folosită oriunde – îmi imaginez că oriunde pe Pămînt a să găsesc//

F.O. *A, deci pe (K) în domeniul informatic eşti tu acuma!*

S. Da!

F.O. *Şi asta cu muzica e o chestie opțională, nu, un hobby!*

Scanned with OKEN Scanner

S. E şi un hobby, pentru că frecventez şi grupuri de # grupuri de DJ, muzică electri- (K) ascult numa' muzică electrică, dar # studiez muzica pentru a # a-mi fi mai uşor să înţeleg şi # muzica care o ascult – de fiecare dată cînd ascult muzică o studiez.

F.O. *Te simţi bine aicea?*

S. Foarte!

F.O. *Foarte bine. Te distrezi?*

S. Mai rar, nu prea ies de fe- (K) de genul meu, dar da! Mi-am dat seama că am devenit mai impulsiv după ce am venit//

F.O. *Mai cum?*

S. Impulsiv: mă inervez mult mai uşor cînd (K) de cînd am venit în Italia. În România întotdeauna eu eram tocilaru oraşului, adică la orice şcoală mergem, toţi ştiau că tre' să copieze de la mine, şi care era bătăuş, pe mine mă prindea! Aicea sînt undeva în mijloc: nici bătăuş, nici tocilar, îs # oarecum bine, dar am devenit mai impulsiv, adică dacă vreau să-mi fac respectat cuvîntu # #

F.O. *Şi îţi explici cum ai ajuns mai impulsiv? De ce?*

S. Nu ştiu. Chiar mă gîndeam în ultima perioadă, şi # #

F.O. *Adică aveai nevoie (K) a fost nevoie să faci faţă unei situaţi mai # adică fiind venit din România # //*

S. Nu, n-am avut probleme aici!

F.O. *N-ai avut probleme, nu? Apropo: cum se comportă colegii cu tine? Cum s-au comportat ⊥ şi-acuma, de exemplu, cu limba: cînd vezi că mai faci # rîd de tine sau te ajută, sau dimpotrivă?*

S. Anu trecut mă rîdeau (sic!): fiind în al treilea an de gradu doi, ultimu, am (K) au fost majoritatea italieni # şi la fiecare greşeală a mea m-au rîs – cre' cî di la asta am început, totuşi, să fiu mai impulsiv, fiindcă spuneam: „– Bun, eu îs străin, nu ştiu limba, ia-o mai încet!". # Aicea, nu! Aicea # # cîţi sîntem: paisprezece italieni şi restu străini, deci, orişicum, sîntem echi- echilibrată (sic!) ca # ca şi clasă; deci problema de limbă nu # nu există.

F.O. *Cu fratele spuneai că mai mult în italiană vorbiţi.*

S. Da.

F.O. *Şi cu părinţii?*

S. Mai mult română, dacă ascultaţi la început...

F.O. *Bun! Atuncea # mulţumesc mult! [...] Şi Doamne ajută în tot ceea ce faceţi! Eşti în cor aici, cumva?*

S. Da!

F.O. *Cînţi?*

S. Cînt, dar îs cam răguşit ((rîde)).

F.O. *Bun! Mulţumesc mult!*

Scanned with OKEN Scanner

VIII

[*interviu realizat cu un tânăr în 2011, la demisolul uneia dintre cele două biserici românești din Torino; debit verbal ridicat, pauzele/ ezitările în vorbire fiind destul de rare*]

F.O. [...] *Un proiect mai (mare cu care) am fost aici acum vreo doi-trei ani şi am vorbit atunci cu părinţii voştri, deci cu oameni mai în vîrstă; anul acesta am zis că mai mult aş vrea să stau de vorbă cu voi, cu generația mai tînără. Sînt lingvist şi mă interesează, în general, problemele de limbă. Cînd ai venit aici?*

S. Păi # eu am ajuns aicea acum opt ani: acum în august, pe 13 august, fac opt ani; deci în 2003, pe 13 august 2003. Şi m-am încadrat, să spun, destul de bine pentru că am fost ajutat puțin de părinți, m-au mai ajutat nişte verişori care erau veniți aici mai demult//

F.O. *Părinții erau aici?*

S. Da, da! Părinții au fost aici cu doi ani înaintea mea.

F.O. *Şi mama, şi tata!*

S. Da, da, da! Şi am fost ajutat, m-am (K) am folosit nişte ghiduri, vocabulare, şi tot, şi după aia să spunem că # cam în două luni ştiam limba italiană: n-o ştiam la perfecție, cum e din punctu de vedere gramatical, dar o ştiam # o ştiam foar- (K) o ştiam bine.

F.O. *Două luni – deja erai la şcoală, mergeai?*

S. Da, da, da! Am început şcoala în septembrie şi m-a # m-a ajutat foarte mult şi şcoala, pentru că, fiind forțat să vorbesc cu colegii limba italiană, am învățat # am învățat destul de repede. Că deja la (K) în decembrie ştiam limba italiană.

F.O. *Cum a fost perioada de început, primele două-trei luni?*

S. Păi nu prea m-am acomodat, pentru că au fost perioade în care atuncea eram mai micuț, au fost zile în care plîngeam să mă întorc în România//

F.O. *În ce clasă ai intrat aici?*

S. Am ajuns aici cînd eram în clasa a treia.

F.O. *A treia! Ai început (K) a treia aici ai început-o!*

S. Da, da, da!

F.O. *Deci numai două (K) primele două le-ai făcut în România!*

S. Da, da, da! Am făcut a-ntîia şi a doua în România şi după aia am venit aici. Şi # deci, fiind mai micuț, avem 9 ani, eram # eram supărat: plîngeam că vreau să mă întorc în România, că acolo era (K) ziceam că atunci era distracție, erau verişorii, erau toți; pentru că aici am venit într-o țară nouă, nu prea cunoşteam lumea, şi mă (K) eram cam # # era cam incomod, într-un fel. Da' după aia m-am acomodat! De exemplu, acuma to' la fel, mă gîndesc la România, pentru că e țara mea şi cum e în România nu e nici în altă parte! Da' #

Scanned with OKEN Scanner

m-am obișnuit și aici, m-am obișnuit cu ideea că # dacă stau aici, poate o să am un viitor mai bun; și acuma, deocamdată, dacă ar fi să mă întorc în România, nu știu ce-o să fac din punct de vedere cu școala! Pentru că, avînd în vedere că am făcut opt ani de școală aicea – eu acuma sînt în al treilea an de liceu –, o să fie cam dificil după aia în România. Că # s-a pus problema asta și în familie și o să fie cam dificil.

F.O. *Ce problemă s-a pus în familie: de întoarcere?*

S. Da, pentru că am fost ⊥ înainte să încep liceu, mi-a zis tata că # dacă vrem să ne întoarcem în România, așa, putem să ne întoarcem în România cu familia; dar a zis că depinde de mine pentru că cum o să mă # acomodez eu! Și am decis să termin liceu și să fac și o facultate aici. Și dacă e să # mă ajute Dumnezeu să pot să-mi fac un viitor în România, mie mi-ar face foarte mare plăcere!

F.O. *Mai ai frați?*

S. Da, mai am un frate mai mic; 13 ani.

F.O. *13 ani. Născut aici sau tot în România?*

S. Nu, nu, tot în România! A venit odată cu mine aici.

F.O. *Aha, deci la # 5 ani?*

S. Da, da!

F.O. *În ce limbă vorbiți acasă?*

S. Păi # acasă vorbesc în română! Am vorbim mereu în română, și cu prieteni în română vorbesc, în română//

F.O. *Și cu fratele?*

S. Și cu fratele, numai în română! În italiană vorbesc la școală # sau dacă, cumva, ies prin oraș, cu prietenii italieni, atît!

F.O. *Deci în română (K) în italiană acasă nu vorbiți!*

S. Nu, nu, nu! Niciodată!

F.O. *Nici cu fratele, nici cu ⊥ că de obicei, frații între ei vorbesc în italiană!*

S. Nu, nu! Cu persoanele # cu persoanele române prefer să vorbesc româna! Pentru că sînt, de exemplu, și în grupul nostru (de tineri) sînt persoane care, de exemplu, vorbesc în italiană; și s-a pus problema asta, de cînd am început să facem parte din grup, și ne-am zis: hai să vorbim în română, pentru că e limba noastră și # tocmai de aia. Și nu, nu # ⊥ mie nici nu-mi place limba italiană//

F.O. *Nu-ți place!*

+S. Sînt forțat să o vorbesc!

F.O. *Așa! Deci, după opt ani de zile, nu-ți place # italiana!*

S. Nu, nu!

F.O. *De ce?*

S. Pentru că, nu știu # nu # nu # nu mă-nțeleg, parcă nu # (K) n-ar face parte din mine, cum # # ⊥ mai bine mă simt cînd vorbesc limba română cu o

Scanned with OKEN Scanner

persoană. Pe cînd # cînd vorbesc italiana, nu știu, nu # nu mă simt în # *nu stau bine*! Deci # nu e # nu # nu sînt în felul meu.

F.O. *Deci, la școală, să înțeleg că nu prea te simți # #//*

S. Nu!

+ F.O. *Neapărat prea bine, fiind nevoit să vorbești italiana.*

S. Da, da! Și la ⊥ bine, la școală pentru noi, tinerii, se mai pune, de exemplu, cîteodată, și problema că, dacă se află la știri că un român a făcut aia, atunci italienii se uită urît spre toți românii. Eu, din fericire, nu am problema asta, da' cunosc prieteni români care au probleme din ăs- (K) din acestea la școală și # //

F.O. *Printre colegi*!

S. Da, da, printre colegi! Că zice: păi, uite, că românu # de # de aceeași rasă ca a ta, a făcut așa, a făcut așa, a făcut așa.

F.O. *Acasă emisiuni în # în ce limbă vă (K) urmăriți?*

S. Păi, tata fiind foar- ⊥ tata e ⊥ ține cu ro- ⊥ deci e român mult mai mult decît mine, să spunem; și eu, de exemplu, am (K) avem trei televizoare: în bucătărie se urmărește (sic!) italienii, pentru că avem antenă pe canale italiene, da' în sufragerie și în dormitor a cumpărat tata Digi Tv și urmărim numai canale românești. Și în bucătărie, cînd stăm la masă, atît, urmărim știrile în limba italiană, că, în rest, stînd în dormitor și (K) sau în sufragerie, numai pe televiziunea română ne uităm.

F.O. *Acasă mergi # în România?*

S. Da, da, da! Mergem, deci # o dată pe an – două luni: ori iulie și august, ori iunie-iulie, depinde cum # //

F.O. *Deci în fiecare an!*

S. Da, da, da! Depinde cum au concediu părinții.

F.O. *Și cînd te întorci înapoi, cu ce # cu ce inimă te întorci?*

S. Păi, să spunem că, de exemplu, eu, cînd se termină școala, abia aștept să plec! Și, cînd văd că se apropie ziua să mă întorc, nu # nu-mi vine să mă întorc, nu # //

F.O. *De acasă?*

S. Da! Și mi-e și puțin dificil, de exemplu, cînd mă întorc pentru că – mi se întîmplă în fiecare an: cînd mă întorc, avînd în vedere că aicea eu vorbesc româna cu românii (xxxxx) vorbesc limba română, și cînd mă întorc aicea (le mai confund) cîteodată! Da' #

F.O. *Deci îți vine greu în fiecare an cînd te întorci să te adaptezi la limba italiană?*

S. Da, da, da! Pentru că, avînd în vedere că am vorbit două luni acolo eu în română, mai confund; deci # nu că # îmi vine greu: într-un fel, de exemplu, dacă nu găsesc cuvinte în italiană, spun în română. Și mi se întîmplă, pentru că

Scanned with OKEN Scanner

îmi mai spune cîte un amic: da' ce mi-ai spus, repetă că n-am înțeles! ((zîmbește))

F.O. *Apropo de amici: aici cum te-au primit? Sau acuma, dacă mai faci încă # eventual, poate greșești încă și acuma, cum se comportă colegii italieni față de tine?*

S. Nu! Eu, cum am spus, din fericire, nu # nu fac diferență cu mine.

F.O. *Te ajută să # adică # sau rîd de tine, sau #//*

S. Nu, nu! Mă înțeleg foarte bine și cu prietenii, și cu amicii români, și cu amicii italieni – mă înțeleg foarte bine! Chiar, de exemplu, este un parc în fața casei mele unde sîntem și albanezi, și români, și italieni, și ne înțelegem foarte bine între noi; nu # nu, nu, mie, din fericire – și sînt foarte bucuros –, nu mi se întîmplă așa ceva. Da' sînt și cazuri (în) care se întîmplă.

F.O. *În afara bisericii, cînd te întîlnești cu # cu prieteni români, în ce limbă vorbiți?*

S. În română vorbim, mereu //

F.O. *În română!*

S. Da.

F.O. *Și toți vor să vorbească în română? Sau sînt care vor și în limba italiană să vorbească și # //*

S. Nu, nu! Vorbim # vorbim toți în română! Dacă mai e cineva care vorbește în italiană, cum, de exemplu, și aici, în grupul nostru, mai este cîte o persoană care se # (K) îi convine mai mult sau # pentru ei e mai ușor să vorbească italiană, avînd în vedere că noi vorbim în română, vorbește și el în română; sau se mai spune cîte un cuvînt în italiană, dar oricum noi înțelegem, și # da' în română vorbim mai mult. Nu # nu # nu vorbim limba italiană.

F.O. *Și acuma, pe final: practic, ce limbă e mai aproape de tine?*

S. Româna, bineînțeles!

F.O. *Româna! Deci după 8 ani oricum e # româna//*

S. Da, da!

F.O. *Și îți vine să gîndești mai mult în română, mai ușor//*

S. Da, da! Mie mi se întîmplă, de exemplu, și cînd am *verifici* (sic!) în clasă, sau *testi*: dacă, de exemplu, stau să fac un calcul la matematică, mai degrabă îl calculez în (K) cînd calculez în minte, mai degrabă o fac în română. Sau cînd avem o compunere: mă gîndesc în română, după aceia o # transcriu în italiană. E mult mai ușor pentru mine, și cînd gîndesc, și orice fac, în română fac; nu # nu # nu-mi place, pur și simplu nu # nu # nu găsesc nimic cu limba asta.

F.O. *Și sînt șanse se te împaci ((zîmbește)) mai bine cu ea, sau nu?*

S. Foarte puține! Deci # # țin foarte mult la România și nu ⊥ eu am vorbit și cu tata, și cu toți, deci eu țin foarte mult să-mi fac un viitor în România, pentru că nu # # ⊥ îmi place aici: e frumos, îți oferă mai multe posibilități, da' nu # mult mai bine mă simt în România pentru că sînt toate neamurile, toți

Scanned with OKEN Scanner

verişorii, toţi # ⊥ Şi numai din cauza aia, da' acolo am crescut de mic şi acolo # mă simt foarte bine cînd mă duc acolo.

F.O. *Ai tăi te încurajează să te întorci în România, sau nu: îţi spun să rămîi aici?*

S. Momentan, tata mi-a (K) mă încurajează mai mult ⊥ tata mi-a zis, că, avînd în vedere că acuma în iulie fac 18 ani, tata mi-a zis: uite, tu poţi să faci ce vrei, pentru că eu, oricum – avînd în vedere, mi-a zis, că sînt tatăl tău –, o să te ajut, orice ar fi. Da' mi-a zis: mai degrabă *mă consideră* să fac un # (K) să termin o # (K) să termin liceu aici, să fac o facultate aici, şi, dacă chiar e să nu găsesc nimica aicea, să mă duc să-mi fac un viitor în România. Pentru că, într-adevăr, are dreptate, că # mai multe oportunităţi ai aici decît acolo # # şi de aia! Da' eu # eu, de exemplu, un gînd mereu l-am avut (acolo), în România! Pentru că s-a pus problema acuma: noi, unde stăteam, stăteam în chirie şi tata vroia să cumpere casa. Şi acuma el trebuie să *firmeze* actele să o cumpere, şi tot. Da' eu i-am zis, pentru că nu e (K) nu prea eram de-acord, că eu i-am zis că nu # nu vreau să-mi fac un viitor aici. Da', în fine, că nu e problemă, că dacă e *să ne transferăm*, casa se poatem vinde imediat, nu #//

F.O. *Mulţumesc mult de tot, ca să nu te mai ţin, pentru că te grăbeşti!*

IX

[*interviu realizat cu o tânără în anul 2011, la demisolul uneia dintre cele două biserici româneşti din Torino, în condiţii de zgomot ridicat; lungeşte, uneori, partea finală a cuvintelor, mai ales spre sfârşitul frazelor; debit slab, cu multe ezitări în exprimare*]

F.O. *Acum ştii bine ce mă interesează, am explicat şi acum 2 săptămîni: practic, cînd ai ajuns aici?*

S. Am ajuns acum 7 ani – fac acum în august.

F.O. *Ai venit cu tot cu părinţi?*

S. Da, tata era deja aici, aşa, de trei ani şi am venit eu şi cu încă doi fraţi.

F.O. *În ce clasă erai?*

S. Terminasem a cincea şi-am început aicea deja a şasea – a şaptea.

F.O. *Şi acum? În ce clasă eşti?*

S. Şi acuma, practic, sunt în a doişpea şi mai am încă un an – că aici se fac cinci ani de liceu.

F.O. *Încă un an o să faci. Cum ţi-a fost cînd ai venit?*

S. Cînd am venit era mai # ⊥ mie nu mi-a fost uşor, normal, pentru că aveam # # ⊥ deci am început imediat să învăţ: ştiam deja numerele, cîteva cuvinte – le învăţasem aşa # de plictiseală ((zîmbeşte)). Eram # ⊥ de-abia aşteptam să vin aici, aşa, să-l văd pe tata şi una-alta # şi nu # am învăţat destul

Scanned with OKEN Scanner

de repede: în trei # luni # în jur de trei luni deja știam destul de bine să vorbesc. Da' bine, că-n ultimii doi sau trei ani am început să ies mai mult cu (K) să am amici români, și ies mai mult cu ei; și cu italienii nu prea # vorbesc, și am început să pierd # # # să vorbesc italiana.

F.O. *O știai mai bine acum cîtva timp italiana, nu?*

S. Da, pentru că acuma nu mai prea vorbesc – vorbesc cu colegii de la școală, dar vorbesc puțin și majoritatea # adică toți prietenii mei, de fapt, sînt români. În casă vorbim română, aici română, deci # italiana mai aproape deloc.

F.O. *Deci în casă româna spuneați că vorbiți?*

S. Da! În afară de frați, care între ei doi, văzînd că sînt mai mici, vorbesc aproape doar italiana.

F.O. *Sînt la școală amîndoi?*

S. Da.

F.O. *Deci ei vorbesc italiana și tu # tu cu ei cum vorbești?*

S. Păi, depinde de # vorbesc mereu în română numai că cînd uit (K) nu-mi vine un cuvînt în română, zic în italiană.

F.O. *Și ei cu tine? În ce limbă?*

S. Ei în (K) îmi răspund în italiană, numai că # ⊥ bine, dacă știu mai bine să răspundă în română, răspund în română, dacă nu, de obicei în italiană.

F.O. *Dar ei, cu preponderență, în limba italiană vorbesc, nu?*

S. Da.

F.O. *Părinții cu voi?*

S. Mereu în română.

F.O. *În română!*

S. Da!

F.O. *Este vreo, să zic așa, vreo regulă nescrisă în casă, adică părinții vă pun să vorbiți mai mult în română sau fiecare cum vrea?*

S. Nu! La început ne lăsa (sic!) să vorbim în italiană pentru ca să învățăm limba, da' după ce au văzut că pierdem (K) adică nu mai vorbeam chiar aproape deloc ⊥ atuncea cînd am învățat toți să vorbim, nu mai vorbeam aproape deloc în română! Și tata atuncea a zis să mai vorbim în casă română ca să nu uităm, pentru că zicea că mergem în România, o să rîdă copiii de noi în fața blocului ((rîde)) pentru că nu știam să vorbim. Și chiar așa a fost: cînd am fost în România, eu mai știam să mai vorbesc, pentru că mai ieșeam cu prietenii, care erau români, dar frații mei ((rîde)) cam rîdeau un pic de ei și chestii #.

F.O. *Le-a fost greu, din punctul ăsta de vederea, cînd au mers în România?*

S. Depinde! Adică fratele meu mai aș- (K) aștepta să vadă cum vorbesc ceilalți copii și după aceea răspundea și el ((rîde)). Dar sora mea # deci imediat o depistat-o că nu știa să vorbească bine #; și mai zicea cuvintele în italiană – își dădea seama că toți copii se uită la ea și # ((rîde)) întrebau ce înseamnă.

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Şi au început să înveţe acolo română sau, deci, în perioada cînd ⊥ presupun că în vacanţa de vară mergeaţi, nu?*

S. Da, cam o lună mergem de # trei ani.

F.O. *În fiecare an?*

S. Da, în fiecare an! Deci am fost după trei ani în România; de atunci am început să mergem în fiecare vară cîte o lună – trei săptămîni, o lună.

F.O. *Şi cum ai ajuns să ai mai mulţi prieteni români şi mai puţini italieni?*

S. Da, pentru că, cît am fost la # chiar da- ⊥ eu am fost o persoană mereu mai închisă şi # îmi făceam greu prieteni pentru că nu # nu am încredere, aşa, în # şi nu m-am înţeles niciodată aşa bine cu italienii, da' nu # (K) deci nu ştiu de ce! Şi, no #, cînd a fost vorba ⊥ noi ne-am mutat de mai multe ori aici, în Torino. Şi am schimbat ⊥ cînd ne-am mutat, am cunoscut, aşa, români, pentru că ieşeau în faţa blocului la mine, şi am început să vorbesc, să intru în vorbă cu ei, ieşeam seara şi, na #, am început să vorbesc – mă înţelegeam mai bine cu ei decît cu italienii la şcoală. După ce acum am terminat # # generala, am intrat la liceu şi am ţinut un comportament mai distant cu colegii (K) faţă de colegii mei: doar numai cît era să vorbim de şcoală şi atîta! Pe cînd cu amicii vorbeam mai multe, ieşeam şi # na #

F.O. *Ca româncă, ai avut probleme la şcoală, cu colegii italieni, cînd încă nu vorbeai, poate, bine italiana şi se legau de aspectul ăsta, rîdeau de tine sau #?*

S. Nu, nu era # mai mult era legat de faptul că # nu era legat de limbă, că nu ştiam să vorbesc sau aşa. Şi cole- (K) şi profesorii s-au comportat foarte bine cînd am venit aici, aşa, mai ales că îmi plăcea foarte mult matematica şi am # fost imediat simpatică la profesoară. Dar era faptul pentru că eu, fiind mai înaltă – eram mai înaltă ca toţi colegii ((zîmbeşte)) şi eram şi sla- (K) foarte slabă şi aveam părul lung; şi de aia mai # mai mă trageau de păr şi, na #.

F.O. *Ştiu prin ce ai trecut că şi eu am fost cel mai înalt din clasă şi ştiu ce înseamnă ((zîmbeşte))!.*

S. Şi am fost, deci, nu # şi la # cînd am venit pînă # pînă în a opta, am fost cea mai (înaltă) la mine în clasă. (Numai că de-atuncea) s-au mai înălţat un pic colegii şi cînd am intrat acuma la liceu, tot aşa, eram cea mai tî- (K) înaltă din clasă cu un alt coleg # şi toţi ceilalţi (mai mici) ((rîde)). Acuma s-au mai înălţat, sînt toţi cam înalţi cît mine ((zîmbeşte))!

F.O. *Cînd te întîlneşti cu prietenii români, în ce limbă vorbiţi?*

S. Mereu română ((zîmbeşte))!

F.O. *Acum am observat, în seara asta, că vorbeai şi # adică # într-un fel combinat: şi româna, şi italiana!*

S. Cînd nu-mi vine în română, zic în italiană cuvîntu. Da', de obicei, mereu în română.

Scanned with OKEN Scanner

F.O. *Se întîmplă des să nu-ți vină cuvintele în limba română, să # //*

S. Depinde! Uneori da, pentru că # nu știu # am uitat cuvintele, cum uiți și ⊥ deci acum dacă punem pe # ce vorbesc mai bine, nu vorbesc nici (K) bine nici una, nici alta ((zîmbește))! Deci, nu știu #

F.O. *Și, în casă, spuneați că vorbiți mai mult română!*

S. Da!

F.O. *Combinat cu italiana//*

S. Cu italiana cînd uităm cuvîntul în română ((zîmbește)).

F.O. *De obicei, cam ce cuvinte uiți în limba română?*

S. Nu știu: cînd trebuie să făcem ceva, un *disco-* # un *discors*, și nu ne vine un cuvînt # nu știu, legat # care îl știu mai bine în italiană; sau sînt unele propoziții care nu se folosesc în română, se folosesc în italiană, și # este mai ușor să le zici în italiană.

F.O. *La școală faceți limba română?*

S. Nu!

F.O. *Că știu că sînt niște ore care se mai fac în unele școli, sînt niște profesoare care mai fac limba română.*

S. Nu. Cît am fost la generală, erau profesori italieni care ne învățau italiana; dar nu (în școli să învățăm noi româna)!

F.O. *Acasă ai emisiuni în limba română?*

S. Deci # acuma nu mai am; adică prindem unele programe, tip OTV sau # așa, dar (la alea) se uită mai mult mama cu tata. Înainte prindeam # # și ne uitam destul de des; dar, bine, că frații mei se uitau mai mult la desene animate ((zîmbește)).

F.O. *Cum te simți aici, în Italia?*

S. Păi, destul de bine; da' # nu știu, mereu îmi lipsește România, nu mereu mă simt în largu meu aicea.

F.O. *De ce? Care ar fi motivele? Ce te deranjează aici și nu e ca în România?*

S. Da' nu știu! Adică primu # lucru este libertatea, pentru că în România ⊥ deci cînd am ve- ⊥ eu, în România, practic, stăteam afară mereu; și cînd era (K) de cînd eram mică, de cînd aveam patru ani ieșeam singură afară în fața blocului. Și cînd am venit aicea, așa, imediat n-am pu- (K) nu puteam să ies singură, nu puteam să # ⊥ de fapt, numai la școală puteam să mă duc singură.

F.O. *Dar asta pentru că așa vreau părinții sau nu se face aici, nu se iese singură? Sau de ce # nu ai mai putut să fii așa liberă cum erai în România?*

S. Nu știu! Pentru că părinții # le era frică să nu mă lase, nu știam limba, și așa #. Și de aceea imediat m-au închis în casă și # # # și da, atuncea, nu știu, am și suferit, pe de o parte, cînd am venit aicea.

F.O. *Acum e mai bine din punctul ăsta de vedere: ai mai multă libertate sau # # ((zîmbește))*

Scanned with OKEN Scanner

S. Nu chiar! ((zîmbeşte)) Nu! Acum văd cum este şi în România, şi cînd merg în România, şi cînd sînt aicea, aşa. De exemplu, aicea, aşa, pot sta doar pînă la zece, maxim-maxim unşpe, (pe cînd) în România stăteam pînă la doişpe-unu, deci este o diferenţă mult mai mare.

F.O. *Apropo # #, deci, cum te # cum te vezi, ai ⊥ părinţii vor să rămînă aici?*

S. Nu, părinţii nu # nu au intenţii să rămînă aici şi # vor să se întoarcă în România. Avem şi apartament, şi casă la ţară, da' nu cred că vor să stea la ţară: vor să cumpere un apartament, undeva, într-un oraş mai mare – în caz că nu mai merge aici aşa bine, să se întoarcă acolo, aşa. Numai în oraşele mai mare (K) mai mari se găseşte mai repede de lucru decît în alea mai mici.

F.O. *Acuma unde sînteţi? În ce oraş?*

S. Acum, în România, suntem în Uricani – este un oraş foarte mic la munte, în Deva.

F.O. *Aha, în Deva #*

S. Da! Acuma este (K) se închid minele, este cam greu de # găsit de lucru. Se aşteaptă să se deschide drumu spre Herculane, poate merge mai bine.

F.O. *Părinţii au lucrat în zona asta minieră?*

S. Da, tata a lucrat în mină! Nu reţin # cred că a lucrat 10 sau şi mai mult.

F.O. *Ani?*

S. Da.

F.O. *Şi a rămas fără loc de muncă şi a venit încoace? Cum a # //*

S. Nu. A băga- (K) şi-a băgat ordonanţa şi dup-aceea a lucrat mai mulţi ani – a lucrat un an jumate în # Ierusalim şi dup-aceea în mai multe ţări: şi în Maroc, la turci, mai mu- # mai multe ţări. Şi dup-aceea, în cele din urmă o venit aicea, aşa, în Italia, şi o rămas trei ani; şi dup-aceea am venit şi noi.

F.O. *Părinţii au spus că nu vor să rămînă aici; dar tu # cum îţi vezi viitorul? Legat de ce ţară?*

S. Eu nu-mi (prea) văd viitoru aici, aşa! Da' nu # nu ştiu: pe de o parte, nu-l văd bine nici în România, pentru că este destul de greu acum în România; numai dacă s-ar schimba şi economia, şi totul în România, m-aş întoarce. Da' nici aicea, aşa, nu-mi văd viitoru ((zîmbeşte)).

F.O. *De ce?*

S. Nu ştiu: nu am reuşit să mă adaptez pînă acuma – nu cred că # aş reuşi s-o fac de-acuma încolo.

F.O. *Cu limba presupun că nu mai ai probleme acum.*

S. Acum, ba da # ((zîmbeşte))

F.O. *Nu, cu limba italiană mă refer ((zîmbeşte))*

S. A, nu, o înţeleg, aşa, da' mai am # ⊥ eu, văzînd că n-am (K) n-o prea vorbesc, am pierdut # adică nu mai simt accentele, *doppile* şi chestii # //

F.O. *Şi astea le ştiai acum cîţiva ani!*

Scanned with OKEN Scanner

S. Da! Da' (în timpul) vacanțelor de vară nu vorbeam, practic, deloc italiana: trei luni (pe an) să nu vorbești deloc italiana # pierzi, normal #. Mă duceam înapoi și deja profesorii își dădeau seama # // ((rîde)).

F.O. *Că ai fost în România ((zîmbește))*

S. Da!

F.O. *Mulțumesc mult!*

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie

Academia Română 1995: *Limba română şi varietăţile ei locale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Academia Română 2004: *Unitatea limbii române cu privire specială la Basarabia şi Bucovina*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Aldea et alii 2006: Bogdan-Mihai Aldea, Elena Dănilă, Cristina Forăscu, Gabriela Haja, *„Dicţionarul limbii române" (DLR) în format electronic. Aplicaţii*, în Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *Comunicare interculturală şi integrare europeană*, Iaşi, Editura Alfa, 2006, pp. 7-16.

Ammon et alii 2004–2006: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin, Walter de Gruyter (tome 1, 2004; tome 2, 2005; tome 3, 2006) ([1]1987-1988).

Apopei et alii 2003: Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, Florin Rotaru, Florin-Teodor Olariu, *Electronic Linguistic Atlases*, în Hamid R. Arabnia (ed.), *Proceedings of the International Conference on Information and Knowledge Engineering*, IKE'03, June 23-26, 2003, Las Vegas, Nevada, USA, Volume 2, CSREA Press 2003, pp. 628-633.

Arvinte 1993: Vasile Arvinte, *Contribuţia lui Gustaw Weigand la dezvoltarea dialectologiei româneşti*, „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tome XXXIII, 1992-1993, Iaşi, 1993, pp. 29-42.

Bartoli 1945: Matteo Bartoli, *La spiccata individualità della lingua romena*, în Matteo Bartoli, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, pp. 139-151.

Bauer, Goebl 2000: Roland Bauer, Hans Goebl, *Utilisation nouvelle de l'informatique dans les atlas linguistiques en Europe (1980-2000)*, „Verbum", 2/2000, pp. 169-185.

Baylon 2002: Christian Baylon, *Sociolinguistique: société, langue et discours*, deuxième édition, Paris, Nathan.

Bejinariu et alii 2006: Silviu Bejinariu, Vasile Apopei, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, Luminiţa Botoşineanu, *Electronic Linguistic Atlases. Tools for Information Analysis*, în *Selected Papers. The 4th European Conference on Intelligent Systems and Technologies*, Iaşi, Romania, september, 20-23, 2006, pp. 107-116.

Bejinariu et alii 2016: Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, *A GIS-based Approach for Information Management in Geolinguistics*, "Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy", tome XXXIX, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2016, pp. 37-45.

Bîrleanu 1990: Ion-Horia Bîrleanu, *Comportamentul lingvistic al unor ardeleni în mediul sociocultural moldovenesc*, în *Lucrările celui de-al V-lea Simpozion naţional de dialectologie*, Craiova.

Bochmann 1980: Klaus Bochmann (ed.), *Soziolinguistiche Aspekte der rumänischen Sprache*, Leipzig, VEB Verlag.

Scanned with OKEN Scanner

Merlo 2007: Roberto Merlo, *Interferenţe lingvistice italo-române. Studiu de caz*, în Luminiţa Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim (eds.), *Români majoritari/români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, Iaşi, Editura Alfa, pp. 235-270.

Milroy, Gordon 2003: Lesley Milroy, Matthew Gordon, *Sociolinguistics: Method and Interpretation*, Oxford, Blackwell.

Molinié 2006: Muriel Molinié, *Activité biographique et développement du sujet plurilingue*, în *Biographie langagière et apprentissage plurilingue*, număr special al revistei „Le français dans le monde", 1/2006, pp. 171-188.

Moreau 1997: Marie-Louise Moreau (éd.), *Sociolinguistique. Concepts de base*, Bruxelles, Pierre Mardaga.

Moreno Fernández 2009: Francisco Moreno Fernández, *Integracion sociolingüística en contextos de inmigración: marco epistemológico para su estudio en España*, „Lengua y migración", 1/2009, Universidad de Alcalá, pp. 121-156.

Munteanu 2005: Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Polirom.

Neagoe, Mărgărit 2006: Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Neiescu et alii 2006: Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Nicolae Mocanu, *Repere în cercetarea românilor dintre Morava, Dunăre şi Timoc*, în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion naţional de dialectologie*, Editura Universităţii de Nord, Baia Mare/ Edituta Mega, Cluj Napoca, 2006, pp. 247-265.

Niculescu 1978: Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II: *Contribuţii socioculturale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Niculescu 1999: Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. III: *Noi contribuţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Oancă 2001: Teodor Oancă, *Sociolingvistică aplicată. Cercetări de antroponimie*, Craiova, Fundaţia „Scrisul românesc".

Oesch-Serra 1995: Cecilia Oesch-Serra, *L'évolution des représentations*, în Lüdi/Py 1995, pp. 147-170.

Olariu 2010: Florin-Teodor Olariu, *Românii din Torino – comportament şi atitudini (socio)lingvistice în mediu aloglot*, „Philologica Jassyensia", 12, 2/2010, Iaşi, Editura Alfa, pp. 219-229.

Olariu 2012: Florin-Teodor Olariu, *Langue et migration à l'âge scolaire. Pratiques langagières des élèves d'origine roumaine à Turin*, în Tullio Telmon, Gianmario Raimondi, Luisa Revelli (edd.), *Coesistenze linguistiche nell'Italia pre- e postunitaria. Atti del XLV Congresso internazionale di studi della Società di Linguistica Italiana (Aosta/Bard/Torino 26-28 settembre 2011)*, Roma, Bulzoni, pp. 205-218.

Olariu et alii 2003: Florin-Teodor Olariu, Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, *Noi contribuţii la informatizarea editării atlaselor lingvistice româneşti regionale*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds.), *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, Iaşi, Editura „Trinitas", 2003, pp. 214-224.

Olariu et alii 2008: Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Silviu Bejinariu, Vasile Apopei, *Los atlas lingüísticos rumanos: entre manuscrito y formato electrónico*, „Revista Española de Lingüística", Madrid, 37 (2008), pp. 215-246.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Abstract

In Europe, one of the primary sources of development of socio-linguistics research was represented by the dialectology studies. Among sociolinguists was an unanimously acknowledgment, at an early stage (at the end of the nineteenth century), that, within the analysis of the diatopic variation, the role of external factors, such as socio-cultural, economic or political ones, is very important in the dialectal configuration of some given territories.This situation is also to be found in the Romanian linguistics, where conditionings of the diatopic variation by social factors (education level, social status, age, gender, etc.) were found by most linguists who studied Romanian dialectology, especially by those who were directly involved in carrying out field research (surveys for atlases, ethno- and socio-texts, dialectal monographs etc.).

This book contains several studies grouped into two main chapters: *Dialectology* and *Sociolinguistics*, aiming to highlight the close relationship between the two major areas of research in the field of variationist linguistics. The *Annex* of the book is itself subordinated to this goal by highlighting the accumulation of variations (especially diatopic, diastratic and diaphasic ones) that can be spotted in texts belonging to the Romanian language spoken at non-dialectal level – a peremptory proof of the necessity of a multidimensional approach of Romanian language dynamics, to combine theoretical tools of dialectal research, developed in the Romanian linguistics over a period of more than a century of remarkable achievements in the field, with the recent conceptual acquisitions of the sociolinguistics.

The *Dialectology* part is divided into two broad research themes: a) an analysis of diatopic variation at the Romanian language level; b) a summary of achievements in the field of Romanian linguistics cartography. Regarding the first theme, we mention that the first attempts to determine the dialectal structure of Dacoromanian, as they appeared in the pre-scientific period of the diatopic units research (until the end of the XIX century), were based on the *politico-administrative* criteria in delimiting these units. It was only with the appearance of the first works in linguistics cartography (WLAD, 1909; ALR, 1938–1942) when the scientific Romanian geolinguistics starts, more precisely with the introduction of the *areas criteria* in determining the dialectal configuration of the Romanian language, much more appropriate to this

analytical approach. The direction followed over time in delimiting the diatopic units of Dacoromanian was that of an augmentation in number, from three regional varieties established by Gustav Weigand, based on research conducted for WLAD (the regional variety of Muntenia, the regional variety of Moldavia and the regional variety of Banat) to five regional varieties (the regional variety of Crişana and the regional variety of Maramureş being added). This number was set by the representatives of the Linguistic School of Cluj (especially Emil Petrovici and Romulus Todoran) based on the linguistic material of the ALR. Although this last division in five regional varieties of Dacoromanian represents the canonical position in the Romanian dialectology, there are more recent researches that attempt to reconsider the classification of the School of Cluj, in the sense of rethinking the dialectal situation of the Transylvania region, the one which has generated, since the beginning of the dialectal research, most of the discussions, due to the high degree of diatopic fragmentation that characterizes the intra-Carpathian area. The solution adopted in this respect is that of a bipolar division of the Dacoromanian territory on the dialectal level, in a northern area (north-west) and a southern one (south-east). This architecture on the diatopic level of the Romanian language reflects and reinforces the primary distribution of Dacoromanian varieties which fundamentally opposes the regional variety of Muntenia, of southern type, from that of Moldavia, of northern type. This distribution, which is currently gaining ground in Romanian dialectology was first formulated in the early twentieth century by Alexandru Philippide, subsequently resumed and developed by other Romanian linguists (Emanuel Vasiliu, Ion Gheție, Nicolae Saramandu, Stelian Dumistrăcel etc.).

The mapping of the diatopic variation has already a centuries-long tradition on Romanian territory, the Romanian language currently benefiting from three series of linguistic atlases with national coverage (WLAD, ALR, NALR). This rich tradition, recognized and appreciated over time at European level, has nowadays mobilized the researchers towards the development of innovative projects of linguistic atlantography, centred especially on the computerization of the linguistic atlases instruments, and on the complete digitization of these geolinguistic works, in line with the latest trends at European level. Two projects are to be mentioned in this regard: 1) *Romanian Online Dialect Atlas* (RODA), designed and developed as a result of a Romanian-Canadian academic collaboration and focused on creating a computer application capable of statistical analyses (multidimensional scaling) of the dialectal material; 2) *Audiovisual Linguistic Atlas of Bucovina* (ALAB), developed by a joint team of dialectologists and informatics experts within the Romanian Academy, Iasi Branch, who aims to build a multimedia platform which to become a repository of the ethnolinguistic diversity and richness of Bucovina, in a multidimensional perspective (diatopic, diaphasic, diamesic variation), in an interactive digital format and open to all users.

Scanned with OKEN Scanner

The *Sociolinguistics* part is designed on two levels: a) abrief presentation of the sociolinguistic studies on Romanian territory; b) the highlights of the defining elements of a direction recently consolidated in the vast field of sociolinguistics research: *the sociolinguistics of migration*, with the presentation of a case study related to the recent Romanian migration to Italy (Turin area). The identification of the first sociolinguistics preoccupations in Romanian linguistics, as they appear in the pre-scientific development of this discipline, was made from the works of three important Romanian linguists, founders of the linguistic school: Alexandru Philippide, Ovid Densusianu and Sextil Puşcariu, the latter being the one who gave the most attention to the social element. The 70s of the twentieth century isthe period when the interest for the new research direction manifests visibly in Romania, through academic meetings and scientific papers designed towards popularizing specific methodology and conceptual tools for sociolinguistics. Although synchronous with the situation in Europe, Romanian sociolinguistics will not keep up with the pace of European sociolinguistics development, this 'decoupling' being related to the socio-political conditions in Romania ofthe 80s of last century, hostile to the idea of social diversity and political pluralism – conditions quasi-mandatory for sociolinguistics, which aims to capture the covariation of the social structuresand the linguistic ones, to be able to exist and evolve on an epistemic level. After 1989, with the liberalization of the Romanian public space, we are witnessing a return of the interest for variation and diversity, even within the linguistic analysis. Research directions such as pragmalinguistics, sociostylistics, discourse analysis, sociolinguistics of minority languages, sociolinguistics of migration etc. are all areas of analysis where the "social" component of the discursive acts and / or communicative situations has a privileged place.

Another privileged place in analysing the relation between language and social structures is occupied by the *sociolinguistics of migration*. This is a research direction that attempts to capture complex phenomena, of verbal, paraverbal or non-verbal nature, which the migration universe generates at the level of everyday linguistic practices. For an analysis of the sociolinguistic concepts required in approaching the migration process (*code switching*, *code mixing*, *linguistic vitality*, *linguistic loyalty*, etc.) we used a corpus of oral texts recorded during several visits between 2007 and 2011, in the Romanian community of Turin (Italy). Out of the 50 hours of recordings, in the *Annex* are presented nine texts generally centred on producing *linguistic biographies* in the migration context (i.e. "linguistic *migraphies*") and relevant for the complex situation (discursive behaviour, language in contact, attitudes, linguistic imaginary, representations, etc.) generated linguistically by the difficult process of immigrants' insertion at sociocultural and economic level in the target societies.

Scanned with OKEN Scanner

The conclusion of the analysis, conducted from a multidimensional perspective on the Romanian migration universe and presented in this volume, confirms the classical findings in the field: the essential role of the family in demographic mobility, the importance of the hetero- and self-representations when accommodating immigrants to the social structures of the target society, the differentiated linguistic practices in relation to L1 and L2 of the first two generations of immigrants, the leading role of the motivational factor for the success in internalising "everyday life structures" specific to target societies etc.

Keywords: *linguistic variation, dialectal structure, linguistic cartography, sociolinguistics of migration, linguistics corpus*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Résumé

En Europe, l'une des sources primaires du développement de la recherche en sociolinguistique a été représentée par les études de dialectologie. Il est d'ailleurs unanimement reconnu que, dans l'analyse de la variation diatopique, les facteurs externes, de nature socioculturelle, économique ou politique, ont dans la configuration dialectale de certains territoires donnés, un rôle de première importance (fait qui a été observé dès la fin du XIXème siècle).

Cette situation se retrouve aussi dans la linguistique roumaine, par le prisme notamment des conditionnements de la variation diatopique en lien avec des facteurs sociaux (le niveau d'éducation, le statut social, l'âge, le genre, etc.). En effet, la plupart des linguistes qui avaient des préoccupations dans le domaine de la dialectologie roumaine, en particulier ceux qui ont été directement impliqués dans la réalisation de recherches sur le terrain (enquêtes pour des atlas, pour des volumes d'ethno- et sociotextes, des monographies dialectales, etc.) arrivent également à ce constat.

Le présent ouvrage contient plusieurs études regroupées en deux grands chapitres: *Dialectologie* et *Sociolinguistique*. L'architecture du volume met en évidence la relation étroite existant entre les deux principaux domaines de recherche dans le domaine de la linguistique variationniste. La présence de *l'Annexe* à la fin du travail est elle aussi subordonnée à cet objectif, par la mise en relief du cumulus des variations (en particulier diatopique, diastratique et diaphasique) qui peut être repéré dans les textes appartenant à la langue roumaine parlée au niveau non-dialectal. C'est ainsi la preuve péremptoire de la nécessité d'une démarche multidimensionnelle dans l'approche de la dynamique de la langue roumaine, combinant des instruments théoriques de la recherche dialectale, développés au cadre de la linguistique roumaine à travers une période de plus d'un siècle de réalisations remarquables dans le domaine, avec les acquisitions conceptuelles récentes de la sociolinguistique.

La partie *Dialectologie* est divisée en deux grands thèmes de recherche: a) une analyse de la variation diatopique de la langue roumaine; b) une synthèse des réalisations dans le domaine de la cartographie linguistique roumaine. En ce qui concerne le premier thème, nous mentionnons que les premières tentatives pour établir la structure dialectale du daco-roumain, telles qu'elles sont apparues dans la période préscientifique de la recherche des unités diatopiques

(jusqu'à la fin du XIXème siècle), étaient fondées sur les *critères politico-administratifs* utilisés dans la délimitation de ces unités. Ce fut seulement avec l'apparition des premiers ouvrages de cartographie linguistique (WLAD, 1909; ALR, 1938-1942) que la période scientifique de la géolinguistique roumaine commence, avec l'introduction des *critères d'aréologie linguistique* pour déterminer la configuration dialectale du roumain, plus appropriés à cette approche analytique. La direction suivie au fil du temps en matière de délimitation des unités diatopiques du daco-roumain est celle de l'accroissement de leur nombre, de trois parlers établis par Gustav Weigand sur la base des recherches menées pour WLAD (le parler de la Munténie, le parler de la Moldavie et le parler du Banat) à cinq parlers (en ajoutant aux trois mentionnés ci-dessus le parler de la Crișana et le parler du Maramureș), nombre établi par les représentants de l'École linguistique de Cluj (en particulier Emil Petrovici et Romulus Todoran) sur la base du matériel linguistique de l'ALR. Bien que cette dernière division en cinq parlers du daco-roumain représente la position canonique dans la dialectologie roumaine, il y a des recherches plus récentes qui essaient de reconsidérer la classification de l'école de Cluj. Ainsi, ces études repensent la situation dialectale de la région de Transylvanie, celle qui a généré depuis le début des recherches dialectales la plupart des discussions, en raison du degré élevé de fragmentation diatopique qui caractérise la zone intra-carpathique. La solution adoptée à cet égard est celle d'un partage bipolaire du territoire daco-romumain au niveau dialectal, dans une zone située au Nord (avec le centre au nord-ouest) et l'autre au Sud (avec le centre au sud-est). Cette architecture au niveau diatopique de la langue roumaine reflète, en la consolidant, la distribution primaire des parlers daco-roumains qui oppose fondamentalement le parler de la Munténie, en tant qu'archétype pour la zone dialectale du Sud, de celui de la Moldavie, considéré comme étalon pour la zone nordique. Cette distribution, qui actuellement gagne du terrain dans la dialectologie roumaine a été formulée pour la première fois au début du XXème siècle par Alexandru Philippide pour être reprise et développée ensuite par d'autres linguistes roumains (par exemple : Emanuel Vasiliu, Ion Gheție, Nicolae Saramandu, Stelian Dumistrăcel).

La cartographie de la variation diatopique a déjà une tradition séculaire sur le territoire roumain. Actuellement la langue roumaine bénéficie d'au moins trois séries d'atlas linguistiques couvrant tout le pays (WLAD, ALR, NALR). Cette riche tradition reconnue et appréciée au fil du temps en Europe mobilise encore actuellement les chercheurs vers l'élaboration de projets innovants d'atlantographie linguistique, centrés notamment sur l'informatisation des instruments de rédaction des atlas linguistiques, mais aussi sur la numérisation complète de ces ouvrages de géolinguistique, dans une continuité certaine avec les dernières tendances au niveau européen. Deux projets sont à mentionner à

Scanned with OKEN Scanner

cet égard: a) *Romanian Online Dialect Atlas* (RODA), conçu et développé suite à une collaboration roumaine-canadienne au niveau universitaire et focalisé sur la création d'une application informatique capable de supporter des analyses statistiques (*multidimensional scaling*) appliquées au matériel dialectal; b) le second projet, *l'Atlas linguistique audiovisuel de la Bucovine* (ALAB), élaboré par une équipe mixte de dialectologues et d'informaticiens de l'Académie Roumaine, la Filiale de Iaşi, vise à construire une plate-forme multimédia dont l'objectif est de thésauriser, dans une perspective multidimensionnelle (variation diatopique, variation diaphasique, variation diamésique) la diversité et la richesse ethnolinguistique de la Bucovine, dans un format numérique interactif et ouvert à tous les utilisateurs.

La partie *Sociolinguistique* decet ouvrage se compose également de deux niveaux: a) une brève présentation de l'évolution des études sociolinguistiques sur le territoire roumain; b) une mise en évidence des éléments qui définissent la direction de recherche consolidée récemment dans le vaste domaine de la recherche sociolinguistique: *la sociolinguistique de la migration*, avec la rédaction d'une étude de cas concernant la récente migration roumaine en Italie (la région de Turin). L'identification des premières préoccupations de sociolinguistique dans la linguistique roumaine, telles qu'elles apparaissent dans la période préscientifique du développement de cette discipline, a été réalisée à partir des ouvrages de trois grands linguistes roumains, fondateurs d'école linguistique: Alexandru Philippide, Ovid Densusianu et Sextil Puşcariu, ce dernier étant celui qui a accordé le plus d'attention à l'élément social de la langue. Les années 1970 représentent la période roumaine où l'intérêt pour la nouvelle orientation de recherche se manifeste visiblement par l'organisation de réunions académiques et par l'élaboration d'études scientifiques destinées à populariser la méthodologie et les outils conceptuels spécifiques à la sociolinguistique. Bien que synchrone dans cette période avec la situation en Europe, la sociolinguistique roumaine ne suit pas le rythme du développement de la sociolinguistique européenne, ce «découplage» apparaissant à cause des conditions socio-politiques en Roumanie des années 1980, hostiles à l'idée de diversité sociale et de pluralisme politique – des conditions quasi-obligatoires pour la sociolinguistique, dans sa qualité d'approche scientifique qui vise à saisir la covariation des structures sociales et linguistiques, pour pouvoir exister et évoluer au niveau épistémique. Après 1989, avec la libéralisation de l'espace public roumain, nous assistons à un regain d'intérêt pour la variation et la diversité, y compris dans le cadre des analyses linguistiques. Des directions de recherche telles la pragmalinguistique, la socio-stylistique, l'analyse du discours, la sociolinguistique des langues minoritaires, la sociolinguistique de la migration, etc. sont toutes des domaines d'analyse où la composante «socio»

Scanned with OKEN Scanner

des actes discursifs et / ou des situations de communication occupe une place privilégiée.

Une place aussi privilégiée quant à l'analyse des relations foncières entre la langue et les structures sociales est également accordée à la *socio-linguistique de la migration*, une direction de recherche qui essaie de saisir des phénomènes complexes, de facture verbale, para-verbale ou non-verbale, que l'univers protéique de la migration génère au niveau des pratiques linguistiques quotidiennes. Dans l'approche du point de vue linguistique du processus de migration sur le terrain de la langue roumaine, nous convoquons des concepts sociolinguistiques qui éclairent la complexité du dit terrain : *«alternance codique», «mélange de codes», «vitalité linguistique», «loyauté linguistique»*, etc. Le lecteur parcourera également un corpus de textes oraux enregistrés lors de plusieurs déplacements entre 2007 et 2011, dans la communauté roumaine de Turin (Italie). Sur plus de 50 heures d'enregistrements, dans l'*Annexe* de la partie finale du volume, ont été retenus neuf textes centrés généralement sur la production des *biographies linguistiques* dans le contexte de la migration (c'est-à-dire des «*migraphies* linguistiques») qui font état et mettent en perspective la problématique complexe générée linguistiquement par le difficile processus d'insertion des immigrants au niveau socioculturel et économique dans le cadre des sociétés cibles (comportement discursif, contact linguistique, attitudes, imaginaire linguistique, représentations, etc.). La conclusion de l'analyse, faite dans une perspective multidimensionnelle sur l'univers de la migration roumaine, confirme des constats classiques établis dans le domaine : le rôle essentiel de la famille pour le cadre de la mobilité démographique, l'importance des hétéro- et des autoreprésentations dans l'accommodation des immigrants aux structures sociales de la société cible, les pratiques linguistiques différenciées par rapport à L1 et L2 des deux premières générations d'immigrants, le rôle décisif de la motivation dans la réussite de l'internalisation des „structures de la vie quotidienne" spécifique à la société cible, etc.

Mots-clés: *variation linguistique, structure dialectale, cartographie linguistique, sociolinguistique de la migration, corpus linguistique*

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMICA

Rod al cercetărilor din ultimii ani pe care autorul le-a desfăşurat ca membru al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din cadrul Filialei Iaşi a Academiei Române, volumul de faţă reuneşte câteva dintre contribuţiile sale, inedite sau publicate deja (acestea din urmă fiind revizuite şi actualizate din punct de vedere al informaţiei bibliografice folosite în marea lor majoritate), reunite cu scopul de a sublinia necesitatea unei abordări pe cât posibil complementare a variaţiilor diatopică şi diastratică în lucrările de geolingvistică şi dialectologie, ca urmare a convingerii conform căreia o perspectivă pluridimensională în analiza configuraţiei dialectale a limbii române poate constitui o ofertă euristică tentantă pentru viitorul dialectologiei româneşti. Concluzia prezentului demers ştiinţific este că atât implicarea unor elemente specifice abordării de tip sociolingvistic în cercetările de geolingvistică şi dialectologie (cazul atlaselor lingvistice pluridimensionale), cât şi exploatarea variaţiei diatopice în unele analize de factură sociolingvistică (cum ar fi, de exemplu, registrul dialectal al imigranţilor) au rolul de a lărgi orizontul gnoseologic al celor două discipline, spre beneficiul final al dezvoltării unei lingvistici variaţioniste cât mai performante în metodă şi rezultate.

• Problema repartiţiei teritoriale a dacoromânei • Configuraţia dialectală a dacoromânei sau „restul" unei perspective clasice • Repere în dezvoltarea sociolingvisticii româneşti • Sociolingvistica migraţiei – o perspectivă românească.

ISBN 978-606-24-0187-0
9 786062 401870
www.euroinst.ro

INSTITUTUL EUROPEAN

Scanned with OKEN Scanner